

Darvin Lisica

SIGURNOSNI RIZICI I
TEMELJNE DRUŠTVENE VRIJEDNOSTI
U BOSNI I HERCEGOVINI

Temeljne društvene vrijednosti

Knjiga 1.

Darvin Lisica

Sigurnosni rizici i temeljne društvene vrijednosti u Bosni i Hercegovini.
Knjiga 1. Temeljne društvene vrijednosti, 2011. godina

Nakladnik
*Fakultet političkih nauka
Sarajevo*

Za nakladnika
Prof.dr.sc. Mirko Pejanović, dekan

Recenzije
*Prof.dr.sc. Izet Beridan
Prof.dr.sc. Nerzuk Ćurak*

Lektor
Mr. Marija Kovačić

NORWEGIAN EMBASSY

Objavlivanje knjige je pomoglo Veleposlanstvo Kraljevine Norveške u Bosni i Hercegovini
Publishing of the book supported by the Royal Norwegian Embassy in Bosnia and Herzegovina

Darvin Lisica

**SIGURNOSNI RIZICI I TEMELJNE DRUŠTVENE VRIJEDNOSTI U
BOSNI I HERCEGOVINI**

Knjiga 1. Temeljne društvene vrijednosti

Mojim roditeljima, Dragici i Anti

SADRŽAJ

1.	Uvod	9
2.	Društvene vrijednosti u suvremenoj sociološkoj i politološkoj teoriji....	13
3.	Klasifikacija društvenih vrijednosti.....	25
4.	Tipologija temeljnih društvenih vrijednosti u sigurnosnom sustavu Bosne i Hercegovine	31
4.1.	Globalne i europske vrijednosti.....	32
4.1.1.	<i>Sloboda</i>	34
4.1.2.	<i>Jednakost</i>	38
4.1.3.	<i>Solidarnost.....</i>	47
4.1.4.	<i>Tolerancija.....</i>	50
4.1.5.	<i>Poštivanje prirode</i>	58
4.1.6.	<i>Zajednička odgovornost</i>	60
4.1.7.	<i>Poštivanje ljudskog dostojanstva.....</i>	63
4.1.8.	<i>Demokracija</i>	68
4.1.9.	<i>Vladavina zakona i poštivanje ljudskih prava uključujući poštivanje prava manjina</i>	72
4.2.	Ustavne i neke posebne vrijednosti bosanskohercegovačkog društva	81
4.2.1.	<i>Suverenitet, teritorijalni integritet i politička neovisnost Bosne i Hercegovine.....</i>	83
4.2.2.	<i>Opće blagostanje i gospodarski razvoj kroz zaštitu privatnog vlasništva i promociju tržišnog gospodarstva.....</i>	87
4.2.3.	<i>Patriotizam</i>	88
4.2.4.	<i>Država Bosna i Hercegovina kao posebna vrijednost.....</i>	91
4.3.	Schwartzova klasifikacija individualnih ljudskih vrijednosti i primjena upitnika PVQ u društvenim istraživanjima	92
5.	Odnos prema temeljnim društvenim vrijednostima u Bosni i Hercegovini....	97
5.1.	Odnos prema globalnim i europskim vrijednostima	98
5.1.1.	<i>Sloboda</i>	99
5.1.2.	<i>Jednakost</i>	103
5.1.3.	<i>Solidarnost.....</i>	105
5.1.4.	<i>Tolerancija.....</i>	107
5.1.5.	<i>Poštivanje prirode</i>	109
5.1.6.	<i>Zajednička odgovornost</i>	111
5.1.7.	<i>Poštivanje ljudskog dostojanstva.....</i>	113
5.1.8.	<i>Demokracija</i>	115
5.1.9.	<i>Vladavina zakona i poštivanje ljudskih prava uključujući prava manjina.....</i>	117
5.1.10.	<i>Rezime empirijskog istraživanja globalnih i europskih vrijednosti</i>	119
5.2.	Odnos prema individualnim ljudskim vrijednostima	129
5.2.1.	<i>Otvorenost za promjene</i>	130
5.2.2.	<i>Konzervacija.....</i>	135
5.2.3.	<i>Samoprevazilaženje</i>	139
5.2.4.	<i>Samounapređenje</i>	142

5.2.5. Rezime empirijskog istraživanja o individualnim ljudskim vrijednostima	145
5.3. Odnos prema ustavnim i posebnim društvenim vrijednostima Bosne i Hercegovine.....	150
5.3.1. Usporedna analiza vrijednosti u Ustavu Bosne i Hercegovine i ustavima entiteta..	151
5.3.2. Posebne bosanskohercegovačke vrijednosti.....	153
5.3.3. Odnos prema državnom uređenju Bosne i Hercegovine.....	161
5.3.4. Odnos prema ustavnim vrijednostima Bosne i Hercegovine.....	166
5.3.5. Rezime empirijskog istraživanja o ustavnim i posebnim vrijednostima Bosne i Hercegovine.....	169
6. Struktura temeljnih društvenih vrijednosti u Bosni i Hercegovini.....	173
7. Društvene vrijednosti i sigurnosna politika Bosne i Hercegovine.....	181
8. Literatura i drugi izvori podataka	185
9. Prilog A: Teorijsko - metodološki okvir za istraživanje temeljnih društvenih vrijednosti i sigurnosnih rizika	193
9.1. Problem i ciljevi istraživanja	193
9.1.1. Problem, najvažnija pitanja i ciljevi istraživanja.....	193
9.2. Metodološki okvir istraživanja	195
9.2.1. Hipotetički okvir istraživanja	195
9.2.2. Metode i postupci istraživanja.....	199
9.3. Priprema anketnih upitnika, provedba ankete i karakteristike uzorka	203
9.3.1. Priprema anketnog upitnika	203
9.3.2. Plan uzorka.....	211
9.3.3. Provedba ankete	212
9.3.4. Karakteristike naseljenih mjesta Bosne i Hercegovine u kojima je provedena anketa..	212
9.3.5. Struktura i reprezentativnost društvenih grupa u uzorku na razini Bosne i Hercegovine.....	214
9.4. Pregled indikatora za ispitivanje odnosa prema društvenim vrijednostima	219
9.4.1. Pregled indikatora za globalne i europske vrijednosti.....	219
9.4.2. Pregled indikatora za ustavne i neke posebne vrijednosti bosanskohercegovačkog društva	221
9.4.3. Pregled indikatora za individualne ljudske vrijednosti.....	224
10. Prilog B: Rezultati empirijskog istraživanja temeljnih društvenih vrijednosti.....	227
10.1. Frekvencije odgovora ispitanika, srednje vrijednosti, varijacije i Cronbachovi alfa-koeficijenti.....	227
10.2. Korelacijske matrice, matrice kovarijanci i perceptualni dijagrami	240
11. Prilog C: Popis tablica, grafikona, karata, slika i obrazaca	247

1. UVOD

Obnova bosanskohercegovačkog kooperativnog društva je najvažnija zadaća sustava sigurnosti, shvaćenog u najširem smislu njegovoga značenja. Kooperativnost društva počiva na njegovim društvenim vrijednostima, koje mu daju kohezivnu snagu za suprotstavljanje sigurnosnim rizicima. Međutim, osim posjedovanja kohezivne snage, neke vrijednosti mogu biti uzrok konflikata koji mogu doseći razinu ugrožavanja jednog društva. Ni bosanskohercegovačko društvo nije imuno na ugrožavanja njegovih vrijednosti. Njegova prošlost je ispunjena pojavama u kojima se integrativna snaga zajedničkih društvenih vrijednosti nadopunjavala, ali i sukobljavala s nekim nacionalnim vrijednostima, posebno s onima koje su djelovale dezintegrativno.

Postojanje zajedničkih društvenih vrijednosti i harmonizacija vrijednosnih podsustava konstitutivnih naroda je od izuzetnog značaja za integraciju bosanskohercegovačkog društva. Društvena akcija koja je usmjerena na jačanje kohezivnih vrijednosti i međusobnu toleranciju vrijednosnih sustava nacionalnih grupa predstavlja sigurnosni problem. Iz ovakvih početnih razmišljanja proizašao je problem ovog istraživanja: **„Koji su to rizici i na koji način utječu na temeljne vrijednosti bosanskohercegovačkog društva, kao polazišta za izgradnju sustava sigurnosti, te kakav je odnos dominantnih društvenih grupa i pojedinaca prema temeljnim vrijednostima“**. Ovako definiran problem je razložen u najvažnija pitanja, ciljeve i metodološki okvir istraživanja odnosa između temeljnih društvenih vrijednosti i sigurnosnih rizika.¹

U dvije knjige pod zajedničkim naslovom: **„Sigurnosni rizici i temeljne društvene vrijednosti u Bosni i Hercegovini“** su objavljeni rezultati istraživanja o temeljnim društvenim vrijednostima i sigurnosnim rizicima, te o njihovom međusobnom odnosu. Doktorsku disertaciju pod istim naslovom autor je obranio 2010. godine na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu. Radi se o politološko-sociološkom istraživanju, koje je ujedno interdisciplinarno, jer se dotiče teorijskih i empirijskih dostignuća u aksiologiji, socijalnoj psihologiji i socijalnoj ekologiji.

¹ *Detaljan prikaz problema i ciljeva istraživanja, hipotetičkog okvira, metoda i postupaka istraživanja, način pripreme anketnih uputnika, provedba ankete, analiza karakteristika i reprezentativnosti uzorka, te pregled indikatora, predstavljen je u Prilogu A: Teorijsko – metodološki okvir za istraživanje temeljnih društvenih vrijednosti i sigurnosnih rizika, str. 193-226.*

Uzorak za empirijsko istraživanje je bio određen iz populacije punoljetnog stanovništva u Bosni i Hercegovini. Demografska i socijalna reprezentativnost uzorka je osigurana slojevitim, složenim uzorkom po shemi slučajnog uzorka: naseljeno mjesto u Bosni i Hercegovini → domaćinstvo → punoljetni muški i odrasli ženski član domaćinstva. Anketom je obuhvaćeno 95 slučajno odabranih naseljenih mjesta proporcionalno prema broju naselja u deset kantona Federacije Bosne i Hercegovine, sedam regija u Republici Srpskoj i Brčko distriktu Bosne i Hercegovine. Anketa je obavljena u 1.899 domaćinstava. Konačni rezultat ankete obuhvaća 3.327 upitnika na kojima je izvršena statistička analiza i interpretacija empirijskih rezultata. Anketni upitnik je urađen na bosanskom, srpskom i hrvatskom jeziku, na latinici i ćirilici, za žene i muškarce. Radi se o složenom i obimnom upitniku kojim su obuhvaćeni indikatori za ispitivanje odnosa prema društvenim vrijednostima, percepciji sigurnosnih rizika i povjerenju u institucije sigurnosnog sustava u Bosni i Hercegovini.

Prva knjiga, s podnaslovom: „**Temeljne društvene vrijednosti**“, bavi se vrijednostima koje su posebno značajne za sigurnosni sustav Bosne i Hercegovine. U njoj je dat sažeti teorijski presjek kroz različita shvaćanja vrijednosti u suvremenoj sociologiji i drugim društvenim naukama, kao polazište za pojmovno određenje temeljnih društvenih vrijednosti koje je kompatibilno s postavljenim problemom i ciljevima istraživanja. Izvršena je klasifikacija društvenih vrijednosti i postavljena tipologija temeljnih društvenih vrijednosti u sigurnosnom sustavu Bosne i Hercegovine.

Teorijski dio prve knjige čine tri poglavlja. U poglavlju „**Društvene vrijednosti u suvremenoj sociološkoj i politološkoj teoriji**“ su sumirani različiti sociološki, politološki i njima srodni pogledi, iz kojih je izvedeno pojmovno određenje vrijednosti kao nezamjenjivog sigurnosnog činitelja u društvu. Poglavlje „**Klasifikacija temeljnih društvenih vrijednosti u sigurnosnom sustavu Bosne i Hercegovine**“ je posvećeno problemu različitih pogleda na sustav temeljnih društvenih vrijednosti. U poglavlju „**Tipologija temeljnih društvenih vrijednosti u sigurnosnom sustavu Bosne i Hercegovine**“ su klasificirane globalne, europske, individualne ljudske, ustavne i neke posebne bosansko-hercegovačke vrijednosti. Svaka od ovih grupa vrijednosti obuhvata društvene vrijednosti koje su značajne za sigurnosni sustav Bosne i Hercegovine. Ove vrijednosti su teorijski razmotrene i pojmovno određene, te je objašnjena njihova operacionalizacija za empirijsko istraživanje.

Rezultati empirijskog istraživanja su predstavljeni u drugom dijelu knjige. Poglavlje „**Odnos prema temeljnim društvenim vrijednostima u Bosni i Hercegovini**“ je posvećeno empirijskim rezultatima istraživanja o odnosu ispitanika i društvenih grupa prema grupama globalnih, europskih i individualnih ljudskih vrijednosti, te grupi ustavnih i nekih posebnih društvenih vrijednosti Bosne i Hercegovine. Ovo poglavlje sadrži pojedinačne analize rezultata za svaku temeljnu društvenu vrijednost

i njezine specifične vrijednosti. Analiza svake grupe vrijednosti se završava rezimeom empirijskog istraživanja koje čitaocu knjige olakšava razumijevanje obrađenih rezultata. U poglavlju „**Struktura temeljnih društvenih vrijednosti u Bosni i Hercegovini**“ se analizira postavljena tipologija društvenih vrijednosti u cjelini i predstavljaju najvažniji rezultati empirijskog dijela istraživanja. Izvršena je prekompozicija vrijednosti u strukturu koja bi se trebala uvažavati u oblikovanju sigurnosne politike Bosne i Hercegovine. Poglavlje „**Društvene vrijednosti i sigurnosna politika Bosne i Hercegovine**“ predstavlja osvrt na mjesto društvenih vrijednosti u sigurnosnoj politici Bosne i Hercegovine, te na stavove političkih i javnih osoba u Bosni i Hercegovini o problemu njihove zaštite. Ovo poglavlje uvodi čitaoca u pitanja sadržaja i upravljanja rizicima u sigurnosnoj politici Bosne i Hercegovine, te odnosu rizika prema temeljnim društvenim vrijednostima, koja se razmatraju u drugoj knjizi s podnaslovom „**Sigurnosni rizici**“.

Na kraju prve knjige su tri grupe priloga. U **Prilogu A** je predstavljen primijenjeni teorijsko - metodološki okvir za istraživanje temeljnih društvenih vrijednosti i sigurnosnih rizika, u **Prilogu B** su rezultati empirijskog dijela istraživanja o odnosu prema temeljnim društvenim vrijednostima, a u **Prilogu C** je popis tablica, grafikona, karata, slika i obrazaca.

Nesumnjivo je da u bosanskohercegovačkom društvu postoje društvene vrijednosti koje su općeprihvaćene kod većine njegovih članova. Paralelno s ovim sustavom zajedničkih vrijednosti, postoje podsustavi vrijednosti konstitutivnih nacija. Oni mogu biti kompatibilni ili sa različitim, pa i suprotstavljenim, vrijednosnim opredjeljenjima o nekim društvenim pojavama koje karakteriziraju suvremena demokratska društva. Stabilnost bosanskohercegovačkog vrijednosnog sustava zavisi od kompatibilnosti njegovih posebnih „nacionalnih“ vrijednosnih podsustava. Njihova društvena nestabilnost može biti prouzročena i stigmatizacijom vrijednosti koju jednoj naciji nameće druga nacija. U najgorem slučaju, stigmatizacija vrijednosti može biti obostrana. Na kohezionoj snazi zajedničkih društvenih vrijednosti, koje prihvaćaju svi konstitutivni narodi kao dominantne društvene grupe, počiva sustav sigurnosti Bosne i Hercegovine.

Nasuprot jačanju zajedničkih društvenih vrijednosti, nalaze se negativne pojave koje razaraju jedinstvo bosanskohercegovačkog društva. Dominacija sukobljenih vrijednosti nad kohezionom snagom zajedničkih vrijednosti izmiče same temelje sigurnosnog sustava bosanskohercegovačkog društva, koji postaje ranjiv na opasnosti koje se javljaju kao posljedica narušenih društvenih odnosa. Spekatar ugrožavanja vrijednosnih sustava je širok, a mogućnosti njihove destabilizacije su raznovrsni. Oni mogu imati razarajuće posljedice, što društvene vrijednosti pozicionira u područje koje na poseban način štiti sustav sigurnosti.

Ovo istraživanje ne bi bilo moguće bez organizacija i pojedinaca koji su doprinijeli realizaciji obimnog prikupljanja podataka pomoću ankete. Ovdje valja posebno istaknuti i zahvaliti Centru za uklanjanje mina u Bosni i Hercegovini i nevladinoj organizaciji Norveška narodna pomoć. Njihovi terenski timovi za izviđanje su podnijeli najveći teret anketiranja i odlično su obavili ovaj posao. Bez njihove podrške ne bi bilo moguće privesti kraju predviđeni plan anketiranja. Pojedinačno zahvaljujem svima iz ove dvije organizacije koji su bili uključeni u prikupljanje podataka. Također, značajnu podršku u provedbi ankete su pružile dvije škole: Osnovna škola „Bora Stanković“ u Banjoj Luci i Osnovna škola „Antuna i Stanislava Šimića“ u Drinovcima. Posebna zahvala direktorima, nastavnicima i učenicima koji su pomogli u realizaciji ankete. Zahvaljujem Razvojnem programu Ujedinjenih naroda u Bosni i Hercegovini na financijskoj podršci u provedbi istraživanja. Posebnu zahvalu upućujem Veleposlanstvu Kraljevine Norveške u Bosni i Hercegovini, koje je pomoglo u objavljivanju knjiga. Želim posebno istaknuti pojedince uz čiju sam pomoć uspio prevazići teškoće koje prate anketiranje velikih uzoraka i obradu podataka. Iskreno zahvaljujem Antoniji i Lazi Sikimiću, Anti Petroviću, Nadeždi i Kseniji Radić, te Selmi Antić, Mirku Miličiću i Halidu Sušiću. Posebna zahvala mojem mentoru, prof. dr. Izetu Beridanu, koji me je pažljivo usmjeravao prema uspješnom završetku ovog istraživanja. Na kraju želim zahvaliti supruzi Gordani, ne samo za strpljenje i brigu, nego i za svo vrijeme i trud utrošene na unosu i obradi podatka, te pregledu i ispravkama teksta koji je pred čitaocima.

Autor

2. DRUŠTVENE VRIJEDNOSTI U SUVREMENOJ SOCIOLOŠKOJ I POLITOLOŠKOJ TEORIJI

Vrijednosti nas obilježavaju kao razumna bića koja su sposobna i imaju potrebu mijenjati svijet. Fromm kaže da je čovjek vlastita kreacija koja mijenjajući svijet mijenja i samog sebe u neprekinutom povijesnom tijeku (1989: 19). Kroz čitavu povijest njegovoga djelovanja, od prvih organiziranih društava pa do danas, čovjek je svoju moć da mijenja razvio do neslućenih razmjera. Nastajale su promjene koje je trebalo iznova vrednovati. Najranija su vrednovanja bila vezana za ocjenjivanje što je potrebno, korisno ili opasno za pojedinca ili njegovu zajednicu. Znači, prva vrijednosna opredjeljenja su uglavnom bila egzistencijalnog karaktera, vezana za mogućnost preživljavanja u surovom okruženju. Evaluacijska sposobnost je, dakle, u prirodi čovjeka. Ovo mijenjanje sebe samog i svijeta koji ga okružuje se razvija u kontinuitetu, u neprekidnoj interakciji s okruženjem i drugim ljudima. Suvremeno doba je ubrzalo te procese. U njemu se promjene dešavaju velikom snagom i brzinom koje otežavaju njihovo vrednovanje. Stari sustavi vrijednosti nisu dovoljni da bi kontrolirali nastale promjene. Javljaju se nove i do tada nepoznate vrijednosti, a njihov razvoj često ide u divergentnim pravcima, bez mogućnosti da se stabiliziraju unutar određenog sustava vrijednosti na duže vrijeme.

Vrijednosti ne postoje same „za sebe“ nego su u relaciji sa subjektima, pojedincima ili društvenim grupama. Promjenom društvene pozicije određene društvene grupe mijenja se i odnos prema vrijednostima. Prema tome, odnos suvremenog čovjeka prema vrijednostima je dinamičan. Dinamičnost vrijednosnih orijentacija je posebno izražena u vrijeme društvenih previranja u kojima dolazi do sukoba između važećeg sustava vrijednosti i vrijednosnih projekcija kojima se teži njegovom prevrednovanju (Mimica i dr., 2007: 659). S razvojem ljudskog društva razvijale su se složene, višedimenzionalne vrijednosne kategorije. S egzistencijalnim se prepliću religijske, kulturne, individualno-psihološke i druge vrijednosti. Tanović (1972: 20) je, u pokušaju da prevaziđe različita značenja vrijednosti u suvremenoj aksiološkoj teoriji, odredio vrijednost: „...kao pojam čiji je sadržaj odnos u kome neki objekt zadovoljava neku od ljudskih potreba, a značenje vrijednosti se ogleda u pitanjima: ...da li je nešto poželjno iako se stvarno želi; da li je dobro za čovjeka iako se vjeruje da jeste, da li je korisno što se smatra takvim“. Višedimenzionalnost i dinamičnost vrijednosti otežava njihovo

pojmovno određenje. Baloban naglašava da postoji pluralnost u pojmovnom određenju vrijednosti: „Drugачije se definiraju vrednote u filozofiji i teologiji, a drugačije u sociologiji. Teologija definira vrednote kao ‘neoborive’, ‘posljednje’, ‘najveće’ veličine ciljeva i odnosa ćudorednog - moralnog djelovanja (Hillmann, 1989: 51-52). Sociologija na vrednote gleda kao na empirijske konstrukte koji oblikuju naše stavove u više - manje koherentnim smjerovima“ (Baloban i dr., 2005: 11).

Polazeći od zadatog problema istraživanja, pojmovno određenje vrijednosti treba vezati za njihovu društvenu dimenziju - za vrijednosti jednog društva i njegovih društvenih grupa koje se trebaju štiti sustavom sigurnosti. Odatle proizlazi usmjerenje prema sociološkim i politološkim teorijama vrijednosti. U nastavku će se sumirati sociološki, politološki i njima srodni pogledi koji će biti izvorište za pojmovno određenje temeljnih društvenih vrijednosti.

Društvenim vrijednostima su se bavile različite sociološke teorije. Otuda proizlazi i određena šarolikost u njihovom pojmovnom određenju u sociološkoj i politološkoj teoriji, koje će predstavljati teorijski okvir za istraživanje odnosa između vrijednosti i sigurnosnih rizika u bosanskohercegovačkom društvu. Tanović smatra da sociologija i politologija nisu vrijednosno neutralne nauke. Svrha istraživanja društvenih fenomena u sociologiji je unapređenje ljudskog života, o čemu Tanović navodi: „... ona (sociologija, op. a.) u istraživanju implicira neke zahtjeve i ima stalno na umu neke ciljeve, koji ne mogu biti neutralni, jer su prethodno postavljeni...“ (Tanović, 1972: 12). Također, on smatra da politologija ispituje „...objektivne uzročne veze i uslove u kojima se ljudi opredjeljuju za određene vrijednosti...“. U pitanju su vrijednosne strukture kojima se pretpostavlja da postoji sklonost prema određenim normama, načinu života i društvenim potrebama (Tanović, 1972: 12).

Pojam društvenih vrijednosti u suvremenom sociološkom smislu uvode Thomas i Znaniecki, određujući da su to događaji koji su karakteristični za određene društvene grupe, koje imaju svoj empirijski sadržaj i razjašnjavaju „...međusobnu uvjetovanost između individue i društva...“ (Thomas i Znaniecki, 1918: citirano prema Čaldarović, 1985: 166). Znaniecki ih naziva kulturalnim objektima koji imaju dva osnovna značenja: vrijednosti kao objekti osjećaja (emocije, sentimentalnost) i vrijednosti kao objekti volje (htijenje, želja) (Znaniecki, 1934: 40, 63).

Sa stanovišta fenomenologijske sociologije je važno spomenuti mišljenje Schutza o vrijednostima kao dijelu kulturnih ograničenja „osobnih misli i akcije“ (prema: Ritzer, 1997: 69). U središtu njegovog rada je bilo proučavanje društvenih obrazaca i vjerovanja koji obilježavaju određeni dostignuti kulturni razvoj. Ovi kulturni filteri ograničavaju slobodu pojedinca i usmjeravaju njegovo ponašanje prema ustaljenim

obrascima odgovora (Ritzer, 1997: 228). Shutzovo definiranje vrijednosti kao ograničenja koje zavise od kulture, ma što ona značila u suvremenom smislu riječi, postaje aktualno u uvjetima globalizacije². U makro kulturi je sve manje ograničenja, a među mikro kulturama su ona možda izraženija nego prije, pogotovo u sredinama gdje koegzistiraju različite mikro kulture.³ Vrijednosti i norme se značajno razlikuju od jedne do druge mikro kulture. One, same po sebi, ne moraju biti sukobljene. Današnje vrijeme globalizacije karakterizira nekontrolirano kretanje ljudi i kapitala. Komunikacijske sposobnosti su razvijene do te mjere da su informacije u trenutku dostupne svakom pojedincu, putem mnoštva različitih komunikacijskih kanala i komunikacijskih sredstava, s jednog na drugi kraj svijeta. One pojačavaju osjetljivosti mikro kulture na vanjske utjecaje, više nego ikada ranije. Sve opasnosti koje su nekada bile daleko ili se nisu percipirale bliskim, postaju dio svakodnevnog života.

Ritzer smatra interesantnim odnos konsenzualnih teorija i konfliktnih teorija prema društvenim vrijednostima. Društvene norme i vrijednosti su u fokusu istraživanja sociološke konsenzualne teorije, a društvene grupe su u fokusu istraživanja sociološke konfliktne teorije. Također, postoje bitne razlike između ovih dviju teorija oko objašnjavanja društvenih promjena. Konsenzualna teorija objašnjava društvene promjene kao postupan i predvidljiv proces, a konfliktna teorija kao nagli i neočekivan proces prouzročen sukobom dominantnih društvenih grupa. Za strukturalni funkcionalizam, kao konsenzualnu teoriju, vrijednosti su kohezioni činitelj jednog društva. Zajednički sustav vrijednosti održava društvo na okupu i sprečava unutarnje konflikte koji bi mogli dovesti do njegovoga raspada. Pored

² Golubović navodi različita shvatanja koja obuhvaća pojam kulture: (1) način života kao obrazac za život, (2) društveno naslijeđe koje usvaja neka grupa i prenosi na potomstvo, (3) naučeno ponašanje i osiguravanje mehanizama za normativno reguliranje tog ponašanja, (4) tehnike za prilagođavanje individua društvu, (5) skladište informacija i znanja, (6) način mišljenja, osjećanja i vjerovanja, (7) standardne orijentacije za rješavanje postojećih problema i (8) simboličke sustave koje izražavaju ideje i vjerovanja. (Golubović u: *Mimica i dr.*, 2007: 268-269).

Ovdje ćemo se prikloniti jednostavnijoj Giddensovoj definiciji kulture koji smatra da kultura, u sociološkom smislu riječi obuhvaća naučene, ali ne i naslijeđene sadržaje ljudskog društva i dodaje da: „Kultura nekog društva obuhvaća nevidljive aspekte, uvjerenja, ideje i vrijednosti koji tvore njezin sadržaj; i vidljive aspekte, objekte, simbole i tehnologije koje predstavljaju taj sadržaj.“ (Giddens, 2007: 22).

³ Pod „makro kulturom“ će se podrazumijevati globalna kultura, svojstvena svim ljudskim bićima, zajednička za čitav ljudski rod, dok će se pod „mikro kulturom“ podrazumijevati posebnosti određenog naroda ili neke društvene grupe, po kojima se članovi tih društvenih grupa razlikuju od članova drugih društvenih grupa. To znači da u jednome društvu i njegovim društvenim grupama istovremeno egzistiraju obje, „makro kultura“ i „mikro kultura“ (op. a.).

zajedničkog sustava vrijednosti, predstavnici strukturalnog funkcionalizma tvrde da postoji individualni sustav vrijednosti. On omogućuje ljudima da slično promatraju svijet i predviđaju postupke i misli drugih ljudi s visokim stupnjem točnosti (Ritzer, 1997, 82-90). U ocjeni odnosa između konflikta i konsenzusa Giddens, slično Ritzeru, naglašava kako je temeljna teorijska orijentacija strukturalnih funkcionalista – da trajnost društva ovisi o konsenzusu članova društva, o temeljnim vrijednostima – u suprotnosti s orijentacijom onih teoretičara koji smatraju da konflikt interesa predstavlja pokretačku snagu društva koja dovodi do promjena. Giddens, također, smatra da teorija konflikta i teorija konsenzusa u sociologiji ne isključuju jedna drugu zato što značaj vrijednosti i ciljeva određene društvene grupe ne zavisi samo od njihovog sadržaja, nego i od moći koju grupa posjeduje u određenom društvu. One mogu biti iste ili koherentne s vrijednostima i ciljevima drugih grupa, pa tada grupe imaju zajedničke interese. U protivnom, postoje suprotstavljeni interesi koji mogu proizvesti konflikt. Giddens naglašava da je neophodno ispitivati veze između konsenzusa i konflikta kao općeg pravila sociološke analize (Giddens, 2007: 669-670).

Društvene vrijednosti su bile kamen spoticanja između bihevioralne sociološke teorije i teorije socijalnih činjenica. Za predstavnika teorije socijalnih činjenica pojedinac je determiniran vanjskim normama, vrijednostima i društvenim strukturama. Predstavnici socijalnog bihevizma smatraju da je pojedinac determiniran odnosom između ponašanja i konzekvenci koje utječu na predvidljivost ponašanja (Ritzer, 1997: 267). Kao jedan od najznačajnijih predstavnika radikalnog bihevizma u psihologiji, Skinner je do kraja vulgarizirao ovo pitanje smatrajući da vrijednosti nemaju značaja za razumijevanje ljudskog ponašanja, te da je dovoljno razumjeti pojmove kao što su nagrada i cijena (Ritzer, 1997: 265).

Gurvitchova dubinska sociologija promatra kolektivne ideje i vrijednosti kao jedan od slojeva društvene stvarnosti.⁴ On kritizira sociologe koji apsolutiziraju vrijednosti i čine društvena ponašanja jednostrano zavisnim od ideja i vrijednosti. Smatra da se sloj ideja i vrijednosti treba promatrati u dijalektičkim odnosima i zajedno s drugim slojevima društvene stvarnosti, s kojima čine totalnu društvenu pojavu (1965: 117). U opširnome pogovoru njegovoga djela „Savremeni poziv sociologije“, Milić naglašava

⁴ „Iza svih vrsta kolektivnih ponašanja i stavova, iza svih kristalizovanih shematizacija i svih društvenih uzora, znamenja, uloga i simbola, otkrivamo cijeli svijet kolektivnih ideja i vrijednosti. Naime, da bismo shvatili smisao društvenih okvira, skupina, totalnih socijalnih fenomena i kolektivnih stavova, da bismo shvatili ono što se nazire ispod uzora, znamenja i simbola, potrebno ih je temeljito ispitati sve do onoga čime zahvatamo njihove duboke inspirisanosti, vrijednosti koje oni teže da ostvare i koje ih privlače, kao i ideje koje ih osvjetljavaju i prožimaju.“ (Gurvitch, 1965: 113-114).

da je glavna osobina Gurvitchove sociološke teorije dubinsko shvaćanje društvene stvarnosti koja se, prije svega zbog metodoloških razloga, raščlanjuje na sljedeće vertikalne slojeve: (1) morfološka i ekološka površina, (2) društvene organizacije ili organizirane nadgradnje, (3) društveni uzori, (4) kolektivna ponašanja koja se odlikuju izvjesnom redovitošću, ali se ostvaruju izvan organizacionih aparata (rituali, običaji, životni stil, moda i dr.), (5) splet društvenih uloga, (6) kolektivni stavovi, (7) društveni simboli, (8) nemirna, novatorska i stvaralačka kolektivna ponašanja, (9) kolektivne ideje i vrijednosti, kao i (10) kolektivna duševna stanja i kolektivni psihički akti. Ti slojevi društvene stvarnosti nisu podijeljeni po važnosti nego po pristupačnosti za promatranje i tumačenje (Milić, pogovor u Gurvitch, 1965: 537-539). Ideje i vrijednosti su shvatljive i doživljavaju se jedino kolektivno zato što imaju društveni karakter. Milić smatra ovo Gurvitchevo shvaćanje neodređenim zato što ne objašnjava u kakvom su odnosu kolektivne ideje i vrijednosti prema ukupnom kulturnom sadržaju jednog konkretnog društva i čovječanstva u cjelini (1965: 551).

Blau je razradio koncept vrijednosti kroz integriranu teoriju razmjene. Pokušavajući pomiriti temeljne razlike između bihevioralne sociološke teorije i teorije socijalnih činjenica, on zaključuje da se socijalna interakcija ne može analizirati izdvojeno od socijalne strukture. Smatra da društvena struktura proistječe iz društvene interakcije, ali onda kada je već formirana postaje nezavisna od društvene interakcije i utječe na nju. Blau razlikuje jednostavne socijalne strukture malih grupa od kompleksnih socijalnih struktura velikih kolektiviteta. Za male grupe je karakteristična interakcija između njezinih članova, a za velike kolektivitete su to norme i vrijednosti. Koncept norme i koncept vrijednosti se razlikuju tako što je koncept norme određen razmjenom između pojedinca i kolektiva, a koncept vrijednosti je usmjeren na najšire društvene strukture i odnos između različitih kolektiviteta. O vrijednostima kao sredstvima socijalne transakcije on dalje navodi: „Konsenzus o socijalnim vrijednostima služi kao osnovica za proširenje raspona socijalnih transakcija iza granica direktnih socijalnih kontakata kao i za perpetuiranje socijalnih struktura iza granica života ljudskih bića. Vrijednosne standarde treba smatrati poljem socijalnog života u dvostrukom smislu; vrijednosni kontekst je polje koje oblikuje socijalne odnose; a zajedničke vrijednosti su posredujuće veze društvenih asocijacija i transakcija na najširoj skali“ (Blau, 1964: 263-264, citirano prema: Ritzer, 1997: 285-289).

Giddens naziva vrijednosti apstraktnim idejama kojima se određuje što je to važno, vrijedno i poželjno. U interakciji s društvom vrijednosti usmjeravaju ponašanje ljudi. S njima su povezane norme - pravila ponašanja kojima se izražavaju ili opredmećuju određene vrijednosti. Norme, zajedno s vrijednostima, određuju način ponašanja u nekoj kulturi (Giddens, 2007: 22-23).

Od šezdesetih godina dvadesetog stoljeća neprekidno raste znanstveni interes za istraživanje vrijednosti u okviru socijalne psihologije. Ovdje valja, zbog njihovog teorijskog i praktičnog doprinosa znanstvenom izučavanju vrijednosti u socijalnoj psihologiji, spomenuti definicije Rokeacha i Schwartza. Rokeach smatra da je krajnja funkcija ljudskih vrijednosti da budu zbir standarda koji su vodič u ljudskim naporima da zadovolje vlastite potrebe. Istovremeno, vrijednosti trebaju održavati i pojačavati poštovanje. Poštovati moramo sami sebe, ali poštovati i druge, s tim i da drugi poštuju nas, uz ostvarenje društvene i institucionalne definicije morala i kompetentnosti.⁵ Također, smatrao je da su razlike u značaju koji pojedinci pridaju vrijednostima s jedne strane prouzročene ličnošću pojedinca, a s druge strane društvom unutar kojeg dolazi do interakcije između pojedinaca i društvenih institucija. U interakciji se vrijednosti hijerarhijski pozicioniraju po određenim prioritetima u jedan relativno trajan i stabilan sustav koji je Rokeach nazvao vrijednosni sustav (Ferić, 2007: 4). Schwartz podsjeća na jedno drugo Rokeachovo mišljenje - da je koncept vrijednosti sposoban ujednačiti naizgled raznolike interese svih onih znanosti koje se bave ljudskim ponašanjem.⁶ Njegova teorija vrijednosti polazi upravo od tako definiranog Rokeachovog koncepta vrijednosti, ali i od stavova sociologa, kao što je Williams (1968) i antropologa, kao što je Kluckhohn (1951), koji vide vrijednosti kao kriterije koje ljudi koriste za evaluaciju akcija, drugih ljudi i događaja. On je, zajedno s Bilskyjem, sumirao viđenja različitih teoretičara u pet osobina koje obilježavaju vrijednosti. Prva osobina obilježava vrijednosti kao vjerovanja koja su isprepletana emocijama i neobjektivna. Druga osobina obilježava vrijednosti kao motivacijske konstrukte koji se odnose na željene ciljeve koje ljudi teže dostići. Treća osobina je da su vrijednosti apstraktni ciljevi. One prevazilaze određena djelovanja ili situacije, za razliku od normi i stavova koji su obično u direktnoj vezi s djelovanjima, objektima ili situacijama. Četvrta osobina je da vrijednosti služe kao standardi ili kriteriji koji usmjeravaju odabir ili evaluaciju: djelovanja, politika, ljudi i događaja. Peto obilježje je da su vrijednosti uređene prema značaju u odnosu jedna na drugu u jedan prioritetizirani sustav koji se razlikuje od jedne do druge osobe. Ova hijerarhijska uređenost razlikuje

⁵ U engleskom originalu: „...the ultimate function of human values is to provide us with a set of standards to guide us in all our efforts to satisfy your needs and at the same time maintain and, insofar as possible, enhance self-esteem, that is, to make it possible to regard ourselves and to be regarded by others as having satisfied societally and institutionally originating definitions of morality and competence.“ (Rokeach, 1979: 48).

⁶ U engleskom originalu: “The value concept... [is] able to unify the apparently diverse interests of all the sciences concerned with human behavior (Rokeach, 1973)” (Schwartz, 2007a: 1).

vrijednosti od normi i stavova.⁷ Na temelju prethodnih osobina vrijednosti, Schwartz ih je definirao „kao željene, transsituacione ciljeve, koji variraju po značaju i koji služe kao usmjeravajuća načela u ljudskim životima.“⁸

Važan je doprinos socijalnih ekologa u razjašnjavanju suvremenog sociološkog pojma društvenih vrijednosti. Osnovni teorijski problemi socijalne ekologije, kao što su ekološka kriza, kvaliteta života i ekološka svijest, ne mogu se objasniti bez dovođenja u vezu s društvenim vrijednostima. Suvremena ekološka kriza je posljedica novog vrijednosnog sustava i njegovog odnosa prema prirodi. Prirodni resursi se bespoštedno troše zbog povećane potražnje i želje za udobnijim životom, bez jasne svijesti o negativnim posljedicama takve potrošnje. Cifrić konstatira da takve vrijednosne matrice o načinu života djeluju podjednako na sve slojeve stanovništva, kako u industrijski razvijenim zemljama, tako i u onim nerazvijenim. One potiču težnje svih slojeva društva prema istom obrascu: „sve više i sve udobnije, konformistički i komforno“ (Cifrić, 1989: 94,113). On, također, pojam ekološke svijesti određuje kao „presjek“ kroz sustav društvenih vrijednosti društvenih grupa, klasa ili kultura. U jednom društvu usporedo egzistiraju različiti vrijednosni sustavi. Unutar njih postoje dominantne vrijednosti oko kojih se grupiraju vrijednosti nižeg ranga. Cifrić (1989: 201) ukazuje na promjene koje zahvaćaju dominantne društvene vrijednosti i vrijednosne sustave u suvremenom društvu razvijenih i nerazvijenih zemalja. U samom središtu razmatranja ovih promjena je odnos između materijalističkih i postmaterijalističkih vrijednosnih sustava. Materijalistički model promjene vrijednosti je vezan uz ljudsku potrebu, za „imati“ sve ono što omogućuje pojedincu i društvenim grupama stjecanje statusa i moći. Nasuprot ovoj tendenciji je postmaterijalistički model u čijem su središtu osobne potrebe ljudi za „biti“ i socijalne potrebe ljudi za „htjeti.“ One su okrenute afirmaciji duhovnih potreba čovjeka, koja se odvija u interakciji s drugim ljudima (Cifrić, 1989: 193).

⁷ U engleskom originalu: “ Values are beliefs. But they are beliefs tied inextricably to emotion, not objective, cold ideas./ Values are a motivational construct. They refer to the desirable goals people strive to attain./ Values transcend specific actions and situations. They are abstract goals. The abstract nature of values distinguishes them from concepts like norms and attitudes, which usually refer to specific actions, objects, or situations./ Values guide the selection or evaluation of actions, policies, people, and events. That is, values serve as standards or criteria./ Values are ordered by importance relative to one another. People’s values form an ordered system of value priorities that characterize them as individuals. This hierarchical feature of values also distinguishes them from norms and attitudes.” (Schwartz, 2007a: 1).

⁸ U engleskom originalu: “ The Values Theory defines values as desirable, trans-situational goals, varying in importance, that serves as guiding principles in people’s lives.” (Schwartz, 2007a: 1).

Za razliku od Cifrića, koji afirmativno shvaća postmaterijalističku perspektivu vrijednosti, Beck uočava niz devijacija u postmaterijalističkoj vrijednosnoj orijentaciji. Vrijednosni sustavi pedesetih godina su bili stabilni, okrenuti egzistencijalnim vrijednostima, među kojima su prevladavali obiteljski planovi i život, viši standard, obrazovanje i dr. Nove generacije nemaju tako jasno izražene vrijednosne orijentacije. Društvenu odgovornost zamjenjuje „dužnost prema samom sebi“. Izražena je potreba za samoispitivanjem i samopotvrđivanjem pojedinca kojega ne zadovoljavaju konvencionalni simboli uspjeha. Beck slikovito kaže da od vlastitog društva otuđeni pojedinac traga za vlastitim identitetom i, opsjednut željom za samoostvarenjem, čupa vlastito korijenje kako bi se uvjerio da su njegovi korijeni zaista zdravi (2001: 38-39).

Politološke definicije naglašavaju pokretačku snagu vrijednosti, njihovu povezanost s normama, ciljevima i akcijama. Milardović smatra da je različitim definicijama društvenih vrijednosti zajednička osobina izražavanje određenog simboličkog sustava koji usmjerava i pomaže kod odabira mogućnosti i ponašanja pojedinaca i grupa. Vrijednosti mogu biti normirane, obično u ustavima zemalja kao najvišim pravnim aktima. Milardović podsjeća na Parsonsov stav da se u politici vrijednosti javljaju kao glavne usmjeriteljice djelovanja i konstatira da politički sustavi počivaju na sustavu vrijednosti koje su sastavni dio političke kulture i one „daju značenje i smisao političkom djelovanju“ (Milardović, 1996: 88-89). On prihvaća osnovni stav postbiheoralista u politologiji - da je istraživanje vrijednosti dio politologije. Pojave se ne mogu promatrati i analizirati, a da se istovremeno ne vrednuju. Pomoću vrijednosti određuju se njihovo svojstvo, sadržaj i kvaliteta. To znači da je neutralan položaj istraživača u odnosu na vrijednosti, koji je bio karakterističan za biheoraliste u politologiji, neprihvatljiv i znači gubitak kontakta sa stvarnošću (Milardović, 1996: 30-32).

Sa stanovišta teorije međunarodnih odnosa vrijednosti su povezane s ciljevima, odnosno postavljanje cilja nije ništa drugo nego odabir vrijednosti koje se žele sačuvati ili postići. Dimitrijević i Stojanović definiraju vrijednosti kao stanja ili osobine koje ljudi žele, smatraju dobrim, lijepim ili korisnim. Vrijednost uvjetuje ljudsko ponašanje, ali ne mora značiti i akciju. Ukoliko se vrijednost priznaje, ali se smatra neostvarivom, neće postati cilj niti će uzrokovati akciju (Dimitrijević i Stojanović, 1996: 257-258).

Bivši premijer Malezije Mahathir smatra da političke institucije u zemlji i demokratska praksa moraju biti prilagođene kulturnim i društvenim vrijednostima. Mahathir konfrontira vrijednosti liberalne demokracije imanentne Zapadu, koju karakterizira isticanje individualnih vrijednosti, naspram društveno-političkim vrijednostima Istočne Azije, što uključuje harmoniju, konsenzus, sklad i zajednicu

(prema Haynes, 2002: 40-41). Slično Mahatiru razmišljaju neki kršćanski orijentirani teoretičari. Lukšić razlikuje dva konvergentna procesa vezana za vrijednosti u suvremenom svijetu. S jedne strane to je proces pluralizacije vrijednosti, a s druge strane tendencija prema ujednačavanju vrijednosti i načina života. On smatra da proces pluralizacije može predstavljati opasnost za homogenost i koheziju društva, ali da se u ozračju heterogenosti lakše mogu uočiti devijantne pojave. Također, pluralizam vrijednosti doprinosi njihovom međusobnom oplodivanju. Nasuprot tome, individualizam tržišno orijentirane ekonomije i potrošački mentalitet suvremenog društva stvara atomiziranog pojedinca, usmjerenog samo na stjecanje materijalnih vrijednosti, asocijaliziranog, egzistencijalno nesigurnog i podložnog psihološkom manipuliranju (Lukšić, 1965: 165). Rupčić zaključuje da je izlaz „u prihvaćanju i obrani od pojeftinjenja temeljnih vrijednosti“, odnosno, u društvenoj akciji u kojoj će se sadašnji naraštaj „izvesti iz prošlosti i mitologije i uvesti u stvarnost“ (2002: 315-317).

Jedno od novijih istraživanja vrijednosti kod nas je projekt „Sistem vrijednosti mladih u poslijeratnom društvu u Bosni i Hercegovini“ iz 2006. godine.⁹ Promatrajući vrijednosti kao konstitutivni element društva, Ristić definira vrijednosti kao ideale koji osmišljavaju čovjekov život i usmjeravaju njegovo ponašanje. On sistematizira bitne karakteristike vrijednosti u pet sljedećih osobina: (1) složene su i višeslojne; (2) ne djeluju izolirano, niti difuzno; (3) hijerarhizirane su kao vrijednosni sindromi, vrijednosne orijentacije i vrijednosni sustavi; (4) društveno su uvjetovane i (5) sudjeluju u konstruiranju i rekonstruiranju društvene stvarnosti kao dinamičke kategorije. S jedne strane vrijednosti održavaju kontinuitet tradicije, a s druge strane su vodiči u procesima društvenih promjena (Ristić u: Institut za filozofiju i društvena istraživanja, 2006: 53-54). Ovdje Ristić citira Pantićevu definiciju iz 1977. godine: „Vrednosti su relativno stabilne, opšte i hijerarhijski organizovane karakteristike pojedinaca (dispozicije) i grupa (elementi društvene svesti, formirane međusobnim delovanjem istorijskih, aktuelno-socijalnih i individualnih činilaca koji zbog tako pripisane poželjnosti, usmeravaju ponašanje svojih nosilaca ka određenim ciljevima“ (Pantić, 1977: 277, preuzeto iz: Institut za filozofiju i društvena istraživanja, 2006: 54). U istoj studiji Milosavljević se zalaže da se, umjesto uobičajenog termina vrijednost, kojega navode brojni autori u znanstvenoj socijalnoj psihologiji, koristi termin „socijalna vrijednost“. Svoje zalaganje argumentira s tri razloga: (1) termin socijalna vrijednost je pogodniji zbog razlikovanja od termina vrijednost koji se koristi u ekonomskim naukama gdje se govori o vrijednosti robe; (2) socijalne vrijednosti su ishod

⁹ Učešće u projektu su uzeli profesori sa Filozofskog fakulteta u Banjoj Luci, Fakulteta političkih nauka u Sarajevu i Ekonomskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru. Predmet istraživanja su bile vrijednosti i vrijednosni sustavi mladih u Bosni i Hercegovini. Teorijski dio čini sedam radova, a empirijski dio istraživanje i obrada 1.200 anketnih upitnika populacije od 15 do 28 godina starosti (Institut za filozofiju i društvena istraživanja, 2006).

socijalizacije, socijalni konstrukti neodvojivi od socijalnog konteksta; i (3) socijalne vrijednosti pored ličnog (intrapersonalnog) imaju i društveni (interpersonalni) aspekt (Milosavljević u: Institut za filozofiju i društvena istraživanja, 2006: 81).

Teorije sigurnosti određuju društvene vrijednosti područjem koje se štiti sustavom sigurnosti. U susjednoj Hrvatskoj je 2001. godine objavljena studija „Nacionalna sigurnost“, koja se bavi utjecajem vrijednosti na oblikovanje sigurnosnog sustava. Prihvaćajući suvremena gledišta o položaju društvenih vrijednosti u sustavu nacionalne sigurnosti, autori Studije su označili općeprihvaćene društvene vrijednosti ishodištem nacionalne sigurnosti i temeljem društvene nadgradnje, institucija i odnosa među njima. U pojmovnom određenju društvenih vrijednosti autori navode dvije definicije od kojih je prva po svojem karakteru sociološka i općenitija, a druga je politološka i vezana za nacionalne interese, odnosno, prilagođena je potrebama naručitelja Studije. Prema prvoj definiciji, pod društvenim vrijednostima se podrazumijevaju uvjerenja, prihvaćena „od najvećeg dijela građana, da su neko stanje, djelovanje, pojava, institucija ili slično, dobri i poželjni za cijelo društvo“. U drugoj definiciji se vrijednosti određuju kao „sadržaj samosvijesti nacije, odnosno svijest ili sklop uvjerenja o glavnim značajkama koje tvore određenu naciju, koje joj daju smislenost i koje rukovode njenim operacijama“ (Žunec i dr., 2001: 23). Iako bitno različite po svojoj vrijednosnoj orijentaciji, obje ove definicije treba uzeti u razmatranje kada je u pitanju sigurnosni sustav Bosne i Hercegovine.

Nedvojbeno je da u bosanskohercegovačkom društvu postoje određene društvene vrijednosti koje su općeprihvaćene kod većine njegovih članova, ali je isto tako nedvojbeno da postoji „nacionalni pluralizam“ u vrijednostima. On se ogleda u postojanju specifičnih vrijednosti konstitutivnih nacija i u različitim vrijednosnim orijentacijama prema nekim društvenim pojavama zajedničkim za suvremena demokratska društva. Njihovo hijerarhijsko pozicioniranje u sustavu vrijednosti je složeno i dodatno otežano onim što možemo nazvati vrijednosna tolerancija. Stabilnost tako složenog vrijednosnog sustava i njegovih „nacionalnih“ podsustava može zavisiti od načina na koji se percipiraju „tuđe“ vrijednosti i u kojoj mjeri se toleriraju. Društvena nestabilnost može biti prouzročena situacijom kada vrijednosti jedne nacije stigmatizira druga nacija ili, što je još gore, kada je ta stigmatizacija obostrana. Upravo su posebne vrijednosti nacija, kao dominantnih društvenih grupa, osjetljive na ovaj tip prijetnje. To su prijetnje koje mogu nastati u unutarnjoj interakciji između pripadnika različitih nacija koje dijele jednu te istu društvenu stvarnost, ali češće su rezultat negativnih poticaja koji dolaze „sa strane“, i koji generiraju sukobe, mijenjaju ustaljene odnose i prag vrijednosne tolerancije. Tada se vrijednosti drugih mogu doživljavati u negativnom kontekstu, a u najgorem slučaju se smatraju prijetnjom po vlastiti „nacionalni“ vrijednosni sustav. Premoć sukobljenih vrijednosti nad kohezionom snagom zajedničkih vrijednosti određenog društva izmiče same

temelje sigurnosnom sustavu. On postaje ranjiv na opasnosti koje postoje u društvu, a koje se javljaju kao posljedica narušenih društvenih odnosa.

Danas su društvene vrijednosti podvrgnute preispitivanju više nego ikada ranije, kako na individualnoj tako i na kolektivnoj razini. Vrijednosti su sve manje apstraktne ideje i stavovi uređeni u određenom hijerarhijskom poretku, a sve više kakofonija vrijednosti omogućena globalnim komuniciranjem. Komunikacijske barijere između mikro kultura su sve slabije. Istovremeno postojimo u različitim sustavima vrijednosti, što stvara konfuziju i nesigurnost u ono što je dobro i što želimo. „Online“ povezivanje putem interneta, kao novija pojava koja je u silnoj ekspanziji, dodaje nove dimenzije problema. Više nego ikada ranije pojedinci su direktno, a ne preko posrednika - elite (znanstvenika, političara, novinara itd.) uključeni u debate o vrijednostima. Internet vrvi od „forum“, „chatova“ i „facebookova“ gdje, mimo javnosti, mladi vode virtualne rasprave o svojim i tuđim vrijednostima. To, relativno novo, virtualno područje interakcije između pojedinaca, oslobođeno je kulturnih ograničenja i bez društvene je kontrole.

Prethodni sažeti teorijski presjek kroz različita shvaćanja vrijednosti u suvremenoj sociologiji i drugim društvenim naukama je bio polazište za pojmovno određenje temeljnih društvenih vrijednosti kao nezamjenjivog sigurnosnog činitelja u društvu. Definicija temeljnih društvenih vrijednosti ima svoj teorijski i empirijski sadržaj koji uključuje temeljne vrijednosne kategorije društva, njihov utjecaj na pojedince i društvene grupe kao nositelje vrijednosnih opredjeljenja, interesa i akcija. Iz ovih teorijskih opredjeljenja proizlazi sljedeća definicija:

Temeljne društvene vrijednosti su temeljna uvjerenja, ideje i stanja o onome što je važno, dobro i poželjno, o čijem prihvaćanju postoji konsenzus unutar određene društvene grupe ili društva u cjelini. One usmjeravaju ponašanje i omogućuju interakciju pojedinaca i grupa, oblikuju individualne i kolektivne stavove, pomažu profiliranju zajedničkih interesa i ciljeva, osiguravajući tako unutarnju koheziju i stabilnost društvenih struktura kao neophodnih preduvjeta za izgradnju efikasnog sigurnosnog sustava.

3. KLASIFIKACIJA DRUŠTVENIH VRIJEDNOSTI

Klasifikacija društvenih vrijednosti, kao teorijsko polazište za njihovo raščlanjivanje u kontekstu sigurnosnih rizika, predstavlja jedan od bitnih metodoloških problema za istraživanje sustava vrijednosti u Bosni i Hercegovini. Stoga je neophodno dati osvrt na klasifikacije društvenih vrijednosti koje su prisutne u sociološkoj teoriji. One su poslužile kao orijentacija za odabir i pojmovno određenje onih vrijednosti koje konstruiraju tipologiju društvenih vrijednosti u Bosni i Hercegovini, značajnu sa stanovišta sigurnosti zemlje.

Kada govori o vrijednostima kao sredstvima ili posredujućim vezama socijalnih transakcija, Blau razlikuje četiri tipa vrijednosti: (1) partikularističke vrijednosti, (2) univerzalističke vrijednosti, (3) vrijednosti koje legitimiraju autoritet i (4) vrijednosti opozicije. Društvene grupe se međusobno razlikuju po partikularističkim vrijednostima. Članovi grupe doživljavaju ovaj tip vrijednosti kao zajedničko dobro po kojem se razlikuju od članova drugih grupa. Ove vrijednosti osiguravaju integraciju i solidarnost članova grupe. Univerzalističke vrijednosti predstavljaju standarde po kojima se vrednuje doprinos pojedinca kompletnoj zajednici ili nekom od njezinih dijelova. Vrijednosti koje legitimiraju autoritet služe za ostvarivanje socijalne kontrole. Nekim članovima grupe one daju više moći nego drugim članovima grupe. Nasuprot vrijednostima koje legitimiraju autoritet, nalaze se one vrijednosti koji oponiraju vladajućem socijalnom poretku i postojećem sustavu vrijednosti. To su vrijednosti opozicije koje dijele oni članovi grupe koji su usmjereni prema društvenim promjenama (Ritzer, 1997: 288-289).

Dimitrijević i Stojanović dijele vrijednosti na supstantivne (suštinske) i moralne (instrumentalne) vrijednosti, i iz njih dalje izvode sve ostale tipologije vrijednosti. Oni navode moć, bogatstvo, poštovanje, ispravnost, dobrobit, prosvjećenost, vještinu i omiljenost kao neke od supstantivnih vrijednosti. Moralne vrijednosti su sigurnost, sloboda, poštenje, dostojanstvo, legitimitet i dosljednost. One su uvjeti pod kojima se mogu uživati supstantivne vrijednosti (Dimitrijević i Stojanović, 1996: 257-258).

Sistematizacija vrijednosti je doživjela izuzetan napredak u socijalnoj psihologiji. Ovdje svakako treba spomenuti Rokeacha i Schwartz, čije su klasifikacije vrijednosti i rezultati empirijskih istraživanja bila polazište za brojna suvremena društvena istraživanja vrijednosnih sustava. Rokeach dijeli ljudske vrijednosti na termalne i instrumentalne. Svaku od njih čini grupa od po 18 posebnih vrijednosti. Termalne ili krajnje vrijednosti podrazumijevaju krajnje željeno stanje postojanja, ciljeve koje

želimo postići u životu. To su vrijednosti: (1) mudrost, (2) sloboda, (3) samopoštovanje, (4) osjećaj postignuća, (5) svijet mira, (6) jednakost, (7) svijet ljepote, (8) unutarnji sklad, (9) obiteljska sigurnost, (10) društveno priznanje, (11) sreća, (12) uzbudljiv život, (13) ugodan život, (14) istinsko prijateljstvo, (15) zrela ljubav, (16) nacionalna sigurnost, (17) uživanje i (18) spasenje. Instrumentalne vrijednosti, ili vrijednosti kao sredstvo, podrazumijevaju poželjne oblike ponašanja, sredstva pomoću kojih se postižu termalne, konačne vrijednosti jedne osobe. To su vrijednosti: (1) intelektualan, (2) sposoban, (3) pošten, (4) odgovoran, (5) maštovit, (6) neovisan, (7) širokouman, (8) logičan, (9) ambiciozan, (10) koji je od pomoći, (11) hrabar, (12) koji posjeduje samokontrolu, (13) ljubazan, (14) koji oprašta, (15) koji je radostan, (16) uljudan, (17) uredan i (18) poslušan (Rokeach i dr., 1979: 48, 62-65). Schwartzova teorija polazi od deset motivacijski različitih temeljnih vrijednosti koje se prepoznaju u svim kulturama. On ih izvodi iz tri univerzalna zahtjeva ljudskog postojanja: (1) potreba individue kao biološkog organizma; (2) zahtjeva za usklađenom društvenom interakcijom i (3) opstanka i blagostanja društvenih grupa. Ove temeljne vrijednosti su karakterizirane pomoću njihovih središnjih motivacijskih ciljeva (Schwartz, 2007a: 2,4). Oko svake temeljne vrijednosti se grupiraju vrijednosti nižega reda, koje on naziva pojedinačnim ili specifičnim vrijednostima.¹⁰

U preambuli Povelje o temeljnim pravima Europske unije, zajedničke vrijednosti na kojima je Unija ustanovljena su: ljudsko dostojanstvo, sloboda, jednakost i solidarnost, a u tekstu Povelje se još dodaju prava građana i pravda. U Povelji se naglašava da su ove zajedničke vrijednosti univerzalne i međusobno nedjeljive, te da će Unija doprinositi njihovom očuvanju i razvoju u demokratskom okruženju utemeljenom na vladavini zakona, poštujući pri tome različitosti kultura i tradicija naroda Europe (Office for Official Publications of the European Communities, 2000: C 364).

Od domaćih klasifikacija, interesantno je spomenuti one kojima se bave autori studije „Sistem vrijednosti mladih u poslijeratnom društvu u Bosni i Hercegovini.“ Đukić navodi osam područja klasifikacije vrijednosti: (1) fundamentalne (termalne, ciljne) i instrumentalne; (2) opće, posebne i pojedinačne; (3) više, srednje i niže; (4) materijalne i duhovne; (5) hedonističke, utilitarističke, vitalne i društvene; (6) egzistencijalne, sigurnosne i razvojne; (7) općeljudske (univerzalne) i parcijalne, te (8) socijalne i osobne. (Institut za filozofiju i društvena istraživanja, 2006: 35-36). Među različitim klasifikacijama u stranoj i domaćoj literaturi Đukić navodi onu koju je dao Đorđević, kroz definiranje sustava od 19 posebnih vrijednosti grupiranih u četiri vrijednosti višeg reda. Đukić je grupi univerzalnih vrijednosti dodao još dvije nove: sreća i mir u svijetu (Đorđević, 1997: 25.-26, prema: Institut za filozofiju i društvena istraživanja, 2006: 36-37).

¹⁰ Vidi tablicu 5: Schwartzova klasifikacija vrijednosti, str. 94. Detaljnije o tome u poglavlju 4.3. Schwartzova klasifikacija individualnih ljudskih vrijednosti i primjena upitnika PVQ u društvenim istraživanjima (op. a.).

<i>Vrijednosti višeg reda</i>	<i>Posebne vrijednosti</i>
<i>VRIJEDNOSTI UNIVERZALNOG ZNAČAJA</i>	1. Pravednost 2. Sloboda 3. Hrabrost 4. Istinoljubivost 5. Ekološki sklad 6. Sreća* 7. Mir u svijetu*
<i>VRIJEDNOSTI ZNAČAJNE ZA DRUŠTVENU ZAJEDNICU</i>	8. Odgovornost 9. Patriotizam 10. Poštivanje zakona i reda 11. Društvena angažiranost
<i>VRIJEDNOSTI KOJE UKAZUJU NA ODNOS PREMA DRUGIMA</i>	12. Altruizam 13. Solidarnost 14. Kooperativnost 15. Tolerantnost 16. Pošten (častan) odnos prema drugima
<i>VRIJEDNOSTI KOJE SE ODNOSI NA RAZVOJ POJEDINCA</i>	17. Integritet 18. Pozitivan odnos prema radu 19. Stvaralaštvo 20. Samokontrola 21. Preduzimljivost
* dopunio O. Đukić	

Tablica 1: Klasifikacija vrijednosti prema Đorđeviću

U istoj Studiji je Babić-Avdispahić potencirala vrijednosti slobode, te ljudskih prava i vrline povjerenja, odgovornosti, pravde, demokratskog građanstva, poštovanja, nediskriminiranja i brige za druge, koje u bosanskohercegovačkom kontekstu mogu imati odlučujući značaj, te su bitne kao predmet istraživanja (Institut za filozofiju i društvena istraživanja, 2006: 48).

Masleša označava osam temeljnih vrijednosti koje su predmetom posebne sigurnosne zaštite: (1) teritorijalni integritet, (2) neovisnost, (3) suverenost, (4) ustavni poredak, (5) ljudska prava i slobode, (6) mir i sigurnost, (7) pravo ljudi, naroda i države, kao i (8) kulturne i druge tvorevine (Masleša: 2001: 100).

		NACIONALNI INTERESI			
		Zaštita neovisnosti *	Razvoj gospodarstva **	Razvoj demokracije ***	Doprinos miru ****
VRJEDNOSTI	Suverenitet	1			2
	Neovisnost	1			2
	Teritorijalna cjelovitost	1			2
	Socijalna država	2	1	2	
	Socijalna pravda	2	1	2	
	Nepovredivost vlasništva	2	1		2
	Očuvanje prirode i čovjekova okoliša		1		2
	Vladavina prava	2	2	1	2
	Demokratska država	2		1	2
	Demokratski višestranački sustav	2		1	
	Institucija Hrvatskog sabora			1	
	Dioba vlasti			1	
	Sloboda	2		1	2
	Jednakost	2		1	2
	Nacionalna ravnopravnost	2		1	2
	Poštivanje prava čovjeka	2		1	2
	Mirotvorstvo	2			1
<u>Puni nazivi nacionalnih interesa:</u>					
*	Zaštita neovisnosti i teritorijalnog integriteta				
**	Razvoj gospodarstva, socijalne sigurnosti i kulturnog prosperiteta				
***	Razvoj demokracije i pravnog poretka uz jednakost građana i učvršćivanje sloboda i ljudskih prava				
****	Doprinos miru i stabilnosti međunarodnog poretka te stvaranje pretpostavki i razvoj sposobnosti za promoviranje i provedbu legitimnih interesa				
(Prema izvornoj tablici u: Žunec i dr., 2001: 64)					

Tablica 2: Odnos temeljnih društvenih vrijednosti i nacionalnih interesa u sigurnosnom sustavu Hrvatske

U hrvatskoj studiji „Nacionalna sigurnost“ vrijednosti su klasificirane prema svojoj srodnosti i značaju za nacionalne interese države. Polazište za klasifikaciju su 17 vrijednosti definiranih u Ustavu Republike Hrvatske. Prema srodnosti su sve vrijednosti grupirane u:¹¹ (1) vrijednosti egzistencijalnog karaktera po društvo i državu (suverenitet, neovisnost i teritorijalna cjelovitost); (2) vrijednosti koje definiraju političko-pravni okvir funkcioniranja institucija društva (demokratska država, demokratski višestranački sustav, institucija hrvatskog sabora kao predstavnika naroda, dioba vlasti i vladavina prava); (3) vrijednosti koje jamče slobode i prava građana (sloboda, jednakost građana, nacionalna ravnopravnost i poštivanje prava čovjeka); (4) vrijednosti gospodarsko-socijalnog karaktera (socijalna pravda, socijalna država, nepovredivost vlasništva, kao i očuvanje prirode i čovjekovog okoliša); (5) vrijednosti koje utječu na kvalitetu života građana (neovisno o prethodnim grupama) i (6) vrijednosti međunarodnog karaktera (mirotvorstvo). Kako je ova klasifikacija uvjetna, pojedine vrijednosti po svojim karakteristikama mogu biti svrstane i u drugu grupu. Definirana su četiri glavna nacionalna interesa kao polazišta za djelovanje politike i sustava nacionalne sigurnosti. Određena je jačina veze svake od vrijednosti u odnosu na definirane interese, iako nije objašnjeno na koji način su te veze izmjerene.

Izučavanje sustava društvenih vrijednosti u Bosni i Hercegovini predstavlja ozbiljan naučnoistraživački izazov. Njegova analiza bi podrazumijevala ustanovljavanje mnoštva međuovisnih i kauzalnih veza sa sigurnosnim rizicima što je, sa pragmatične strane problema istraživanja, nerealno i neopravdano. Pragmatični pristup istraživanju je podrazumijevao orijentaciju na klasificiranje i definiranje tipologije temeljnih društvenih vrijednosti u sigurnosnom sustavu Bosne i Hercegovine. Ovu tipologiju treba razlikovati od sustava vrijednosti bosanskohercegovačkog društva. Tipologija klasificira samo one vrijednosti koje su u središtu interesovanja sigurnosnog sustava i od kojih se polazi u definiranju najvažnijih zajedničkih i posebnih nacionalnih interesa u Bosni i Hercegovini, kao nezaobilaznom koraku u oblikovanju sigurnosne politike Bosne i Hercegovine.

¹¹ Vidi tablicu 2: *Odnos temeljnih društvenih vrijednosti i nacionalnih interesa u sigurnosnom sustavu Republike Hrvatske*, str. 28.

4. TIPOLOGIJA TEMELJNIH DRUŠTVENIH VRIJEDNOSTI U SIGURNOSNOM SUSTAVU BOSNE I HERCEGOVINE

Bosanskohercegovačko društvo još nije izašlo iz postratnog perioda niti će ga uskoro prebroditi. Istovremeno, to je društvo koje ulazi u integrativne procese - balkanske, europske i šire - koji će u prvi plan istaknuti neke nove, ili sada slabije, utjecajne vrijednosti. Te vrijednosti će na drugačiji način profilirati odnose u društvu. Vrijednosni sustav bosanskohercegovačkog društva je složen i slojevit. Svaki od slojeva čini podsustav vrijednosti čija su obilježja povezana s nekim od čimbenika društvene stratifikacije u Bosni i Hercegovini kao što su: nacionalna pripadnost, vjerska pripadnost, društveni status, ekonomski položaj, pripadnost određenoj političkoj ideji i dr. Pojedinač - građanin se istovremeno može identificirati s različitim podsustavima vrijednosti, koji različitim intenzitetom koheriraju među sobom. Vrijednosne orijentacije nacionalnog tipa koje obilježavaju prosječno Hrvata, Srbina ili Bošnjaka možda nemaju dovoljno sličnosti, ali se isto tako može pretpostaviti da su vrijednosti egzistencijalnog tipa Bošnjaka koji živi ispod granice siromaštva slične onima koje posjeduju siromašni Hrvat ili siromašni Srbin.

Klasifikacija tipologije temeljnih društvenih vrijednosti u sigurnosnom sustavu Bosne i Hercegovine je izvršena prema normativnom kriteriju. Obuhvaćene su vrijednosti za koje se može reći da su „legitimizirane“ na jednoj od institucionalnih razina, bilo to na globalnoj, europskoj, bosanskohercegovačkoj ili individualnoj. One su prihvaćene u dokumentima onih subjekata koji danas predstavljaju ove razine, bilo da se radi o dokumentima Ujedinjenih naroda, Europske unije, Organizacije za europsku sigurnost i suradnju, ili su navedene u Ustavu Bosne i Hercegovine.

Prema normativnom kriteriju, izvršeno je grupiranje vrijednosti unutar postavljene tipologije na: globalne vrijednosti, europske vrijednosti i vrijednosti navedene u Ustavu Bosne i Hercegovine. Pored ovih „normativnih“ vrijednosti ispitat će se neke posebne vrijednosti bosanskohercegovačkog društva koje su bitne za njegovu unutarnju koheziju, te individualne vrijednosne orijentacije ispitanika uz pomoć Schwartzove klasifikacije temeljnih ljudskih vrijednosti.

4.1. GLOBALNE I EUROPSKE VRIJEDNOSTI

U trojstvu vrijednosti „Liberté, égalité, fraternité“ koje je proklamirala francuska buržoaska revolucija, sloboda i jednakost su se afirmirale kao globalne vrijednosti ili, kako Marković navodi, „osnovne pretpostavke ili temeljni dugoročni ciljevi“ glavnih suvremenih ideoloških pravaca: liberalizma i marksizma (Marković: 1973: 1). Bratstvo, pogotovo bratstvo među narodima, kao treća od proklamiranih vrijednosti francuske buržoaske revolucije, nije doživjela afirmaciju kao prethodne dvije. Ideal bratstva među ljudima i među narodima nije ni imao priliku opstati nakon ratova 20. stoljeća. U njima je bratstvo definitivno žrtvovano kako bi mogle preživjeti vrijednosti jednakosti ili slobode. Vrijednost bratstva je čuvana, barem na deklarativnoj razini, u višenacionalnim zemljama socijalističkog kruga, ali je kao pojam gotovo nestala iz suvremenog jezika međunarodnih odnosa tijekom dominacije neoliberalizma i sveopće globalizacije.

U naučnoj literaturi su prisutne različite klasifikacije vrijednosti koje se nazivaju globalne, općečovječke ili univerzalne. Njihovo obilježje je da se vezuju za ljudski rod u cjelini, a ne samo za određena društva. Dimitrijević i Stojanović (1996: 266-275) su u univerzalne vrijednosti međunarodne zajednice ubrojili: (1) mir, (2) opstanak čovječanstva i (3) položaj čovjeka u društvu (ljudska prava). Međutim, univerzalnost je zajedničko obilježje gotovo većine ljudskih vrijednosti. Kako onda, od toga mnoštva univerzalnih vrijednosti, odvojiti samo neke i klasificirati ih kao globalne? Polazeći od načela opće suglasnosti među akterima međunarodnih odnosa, vrijednosti koje su navedene u Milenijskoj deklaraciji Ujedinjenih naroda su ovdje označene globalnim. U Deklaraciji se navodi šest temeljnih vrijednosti oko kojih postoji slaganje da su bitne za međunarodne odnose u 21. stoljeću. To su: (1) sloboda, (2) jednakost, (3) solidarnost, (4) tolerancija, (5) poštivanje prirode i (6) zajednička odgovornost (Organizacija ujedinjenih naroda, 2000: 6. točka).

Nazvati određeni broj vrijednosti europskim također ima pragmatični značaj. Može se shvatiti samo uvjetno, u kontekstu raščlanjivanja jednog složenog problema kao što je istraživanje vrijednosnog sustava u Bosni i Hercegovini. Ne postoji podjela na „europske“ i „neeuropske“ vrijednosti, odnosno ovdje odabrane vrijednosti nisu jedini zajednički nazivnik posebnih vrijednosnih sustava europskih društava niti izvorno pripadaju samo Europi. Ove vrijednosti također imaju univerzalni značaj. Nazvane su europskim zbog njihove kohezivne snage u procesu europskog integriranja, uvažavajući pri tome sve kulturne i druge različitosti koje su prisutne u Europi. Isto tako se nazivaju i u najvažnijim dokumentima Europske unije koji se bave pitanjima društvenih vrijednosti i ljudskih prava.

Pored zajedničkih vrijednosti navedenih u Povelji o temeljnim pravima Europske unije iz 2000. godine - ljudsko dostojanstvo, sloboda, jednakost i solidarnost - u dokumentu: „Europske vrijednosti u globaliziranom svijetu“, koji je Europska komisija pripremila za sastanak šefova država ili vlada 2005. godine, naglašava se da izgradnja ekonomske i socijalne politike zemalja članica treba polaziti od zajedničkih europskih vrijednosti u koje spadaju: solidarnost i kohezija, jednake mogućnosti i borba protiv svih oblika diskriminacija, odgovarajuće zdravlje i sigurnost na radnom mjestu, univerzalni pristup obrazovanju i zdravstvenoj njezi, kvaliteti života i kvaliteti posla, održivi razvoj i učešće civilnog društva (European Commission, 2005: 4). U članku 1A Lisabonskog ugovora se nabrajaju vrijednosti na kojima je uspostavljena Europska unija. To su: (1) poštivanje ljudskog dostojanstva, (2) sloboda, (3) demokracija, (4) jednakost, (5) vladavina zakona i poštivanje ljudskih prava uključujući poštivanje prava manjina. Naglašava se da su ustavne vrijednosti zajedničke za sve države članice u društvu u kojemu prevladavaju (1) pluralizam, (2) nediskriminacija, (3) tolerancija, (4) pravda, (5) solidarnost i (6) jednakost između žena i muškaraca (Office for Official Publications of the European Communities, 2007: 11). U Lisabonskom ugovoru se, zapravo, nabrajaju dvije grupe vrijednosti. Prvu grupu čine zajedničke vrijednosti Europske unije, a druga grupa su vrijednosti koje se trebaju ostvariti unutar društvene zajednice svake članice ili kandidata, a koje su uvjeti za ostvarenje onih prvih. Neke od europskih vrijednosti su sadržane u Milenijskoj deklaraciji Ujedinjenih naroda i prethodno označene globalnim vrijednostima. To su sloboda i jednakost, kao zajedničke vrijednosti Unije, te tolerancija i solidarnost koje se nalaze među onima navedenim u drugoj grupi, tzv. „unutarnjih vrijednosti“, članica Unije. Preostale vrijednosti iz druge grupe su u relaciji sa zajedničkim vrijednostima kao vrijednosti nižeg reda: pluralizam s demokracijom, nediskriminacija s poštivanjem ljudskog dostojanstva, pravda sa solidarnošću i vladavinom zakona i jednakost između žena i muškaraca s jednakošću uopće.

Globalne i europske vrijednosti su - po svojoj snazi, složenosti i višedimenzionalnosti unutarnjeg sadržaja i univerzalnom značaju – temeljne društvene vrijednosti. U sebi objedinjuju niz posebnih vrijednosti bitnih za sigurnosni sustav zemlje, a njihovo ugrožavanje dovodi u pitanje temelje sigurnosti i sam opstanak jedne zemlje. Njihova teorijska razrada, pojmovno određenje i konstruiranje instrumentarija za empirijsko istraživanje polazi od vrijednosnog okvira koji čine temeljne društvene vrijednosti: (1) sloboda, (2) jednakost, (3) solidarnost, (4) tolerancija, (5) poštivanje prirode, (6) zajednička odgovornost, (7) demokracija, (8) vladavina zakona i (9) poštivanje ljudskih prava uključujući poštivanje prava manjina. Ove vrijednosti postoje nezavisno od stanja sigurnosti u Bosni i Hercegovini, ali odnos dominantnih društvenih grupa

i pojedinaca prema tim vrijednostima je značajan za stabilnost sigurnosnog sustava i definiranje zajedničkih (nacionalnih) interesa Bosne i Hercegovine kao poveznice među posebnim interesima konstitutivnih naroda. Njihovim raščlanjivanjem se može doći do nekih specifičnih vrijednosti kao što su, npr., nacionalna jednakost ili vjerska tolerancija, odnosno njihovim kombiniranjem se uobličavaju složene vrijednosti, kao one koje se nalaze u Ustavu Bosne i Hercegovine ili su prisutne u Schwartzovoj tipologiji deset temeljnih ljudskih vrijednosti. Iz tih razloga je neophodno dati detaljniji teorijski okvir ovih temeljnih društvenih vrijednosti kao polazišta za operacionalizaciju empirijskog istraživanja o odnosu prema globalnim i europskim vrijednostima

4.1.1. Sloboda

Muškarci i žene imaju pravo živjeti i podizati svoju djecu u dostojanstvu, bez gladovanja i straha od nasilja, tlačenja ili nepravde. Demokratska uprava u kojoj je omogućeno sudjelovanje pučanstva i koja se temelji na njegovoj volji najbolje osiguravaju ta prava.

Milenijska deklaracija Ujedinjenih naroda

Ideal slobode je prisutan u svijesti ljudskoga roda od samih njegovih početaka pa do danas. Njezin sadržaj se mijenjao tijekom nama poznate ljudske povijesti. Sloboda za robovlasničku i feudalnu aristokraciju ne znači isto što i sloboda za antičkog ili srednjovjekovnog građanina. Robovi je uglavnom nisu mogli dobiti, iako su za njom čeznuli. Slobodu su, prema Ibn Haldunu, drugačije doživljavala nomadska plemena nego sjedilačka društva. Nomadi su bili hrabriji od građana, ako se pod hrabrošću podrazumijeva sloboda duha, nesputanost od ograničenja, odsustvo dominacije i zakona. Kod sjedilačkih društava se razlikovala blaga i pravedna dominacija, utemeljena na „pedagoškim i naučnim načelima“, od okrutne i zastrašujuće dominacije zasnovane na sredstvima prinude i kazne. Dominacija i zakoni su „sputavanja“ vanjskog karaktera i smanjuju hrabrost. Pored vanjskih „sputavanja“ postoje i unutarnja „sputavanja“ - vjerske norme, pod kojima je Ibn Haldun podrazumijevao moralne vrijednosti koje ne umanjuju hrabrost ljudi (Ibn Haldun, 1982: 35-36). On je jasno razlikovao ono što se može zvati područjem aktivne slobode – slobode nomadskih plemena, od prostora koji se može zvati pasivnom slobodom, koja je ograničena zakonima i moralnim normama. Distinkcije

u Ibn Haldunovom pojmovnom određenju slobode su slične Berlinovom određenju „pozitivne“ i „negativne“ slobode koje će biti razmatrane u nastavku.

Sve do pojave prvobitne akumulacije kapitala, sloboda za jedne je legitimno podrazumijevala neslobodu za druge. Od tada je, nošena snagom liberalizma, sloboda objavljena kao vrijednost koja nije bila „rezervirana“ samo za povlaštene slojeve. Hobbes je naziva prirodnim pravom, odsustvom vanjskih prepreka. U stvarnosti to pravo nije bilo idealno. Postoje vanjska ograničenja ljudske slobode koja proizlaze iz zakona i razlika između sloboda pojedinaca i sloboda grupa koje su one spremne uzajamno priznati. Hobbes smatra da se čovjekova sloboda ostvaruje u njegovoj mogućnosti da moć koja mu je preostala unutar datih ograničenja upotrijebi prema vlastitom nahođenju (Tubić, 1978: 82).

U eseju „Dva poimanja slobode“ Berlin je upozorio na svu kompleksnost pojmovnoga određenja slobode kao vrijednosti. Ona spada među najvažnije, središnje ljudske vrijednosti. Prvo, treba razlikovati slobodu od uvjeta za ostvarenje slobode. Uvjeti za ostvarenje slobode zavise od ostvarenja nekih drugih vrijednosti kao što su jednakost, korektnost, pravednost, kultura, ljudska sreća ili mirna savjest, ali ih ne treba poistovjećivati s njima.¹² Drugo, Berlin razlikuje dvije vrste slobode: pozitivnu i negativnu slobodu. Pozitivna sloboda proizlazi iz želje pojedinca da vlada samim sobom. Ona podrazumijeva sudjelovanje u društvenoj moći koja je u stanju ograničiti, pa čak i kršiti područje individualne slobode koja je temeljni sadržaj negativne slobode (Berlin, 2000: 276). Znači, pozitivna i negativna sloboda su dvije različite želje. Pozitivna sloboda je želja da se upravlja samim sobom, ili makar sudjeluje u procesu pomoću kojeg se kontrolira vlastiti život. Negativna sloboda je želja za što širim prostorom djelovanja, unutar kojeg nema uplitanja drugih. Taj prostor čovjekove individualne slobode nije izoliran nego zavisi od toga koje su mogućnosti pojedincu na raspolaganju, kako Berlin kaže „...koja su mu vrata otvorena i koliko ih je; kamo ona vode; i koliko su jako otvorena...“ (2000: 53-54). Obje strane slobode imaju svoju mračnu stranu. Za pozitivnu slobodu to je despotizam. Mračna strana „negativne“ slobode je odsustvo svih granica, anarhija. Šarčević za takvu slobodu

¹² O uvjetima za ostvarenje slobode Berlin smatra da: „...sloboda je sloboda, a ne jednakost, korektnost, pravednost, kultura, ljudska sreća ili mirna savjest. Ako moja sloboda ili sloboda moje klase ili nacije ovisi o bijedi nekog određenog broja ljudi, sistem koji tako nešto podupire jest nepravedan i nemoralan. Ali ako ja ograničim ili izgubim svoju slobodu da bih umanjio sramotu takve nejednakosti, i ako uslijed toga materijalno ne povećam individualnu slobodu drugih, onda dolazi do apsolutnog gubitka slobode. To se može nadoknaditi dobitkom u pravednosti, sreći ili miru, no gubitak ostaje, a reći da se, premda moja „liberalna“ individualna sloboda može biti odbačena, povećava neka druga vrsta slobode - „društvena“ ili „ekonomska“ predstavlja brkanje vrijednosti.“ (Berlin, 2000: 227-228)

kaže da je „...lišena svih granica i prava - bez individualne odgovornosti nije sloboda. To je mahnitavanje i haos.“ (Šarčević, 2000a: 26).

Lukšić upućuje na nešto drugačije poimanje slobode. On razlikuje slobodu volje ili psihološku slobodu od odsustva vanjskih zapreka za djelovanje po vlastitoj volji ili društvene ili političke slobode. Sa teorijskog i praktičnog stanovišta sloboda se može sačuvati jedino ako se ograniči. Ograničenja sprovodi država, uz naš pristanak ili bez njega. Ono čega se treba pridržavati jeste uvesti najmanje što je moguće ograničenja, a dopustiti najviše što je moguće slobode. (Lukšić, 1965: 179,181)

Kada sumiramo prethodna razmatranja može se zaključiti da većina suvremenih autora slobodi pridaje univerzalni značaj. Rokeach je slobodu klasificirao u termalne vrijednosti, krajnja željena stanja postojanja. Schwartz je vidi kao pozitivnu slobodu i smješta u samousmjeravanje - tip vrijednosti čiji je motivacijski cilj neovisnost u mišljenju i akciji. Studija „Istraživanje vrijednosti mladih u poslijeratnom društvu u Bosni i Hercegovini“ je definira kao vrijednost univerzalnog značaja. Masleša slobodu označava kao vrijednost koja je predmet posebne sigurnosne zaštite, a u susjednoj Hrvatskoj vrijednost slobode se povezuje s razvojem demokracije i pravnog poretka kao nacionalnim interesom, a onda i s drugim nacionalnim interesima kao što su zaštita neovisnosti i teritorijalnog integriteta, te doprinos miru i stabilnosti međunarodnog poretka.

Opis slobode u Milenijskoj deklaraciji Ujedinjenih naroda, koji je ovdje uzet kao polazište za normativni kriterij, određuje slobodu kao vrijednost višeg reda determiniranu nekim drugim pozitivnim društvenim vrijednostima kao što su: pravo na život i obitelj, dostojanstvo, demokracija i poštivanje ljudskih prava. Ovo određenje slobode upućuje na zaključak da se razina grupiranja navedenih vrijednosti može koristiti kao indikator u empirijskom istraživanju o odnosu prema vrijednosti slobode. Drugi pristup u empirijskom istraživanju slobode se može oslanjati na argument da se u suvremenom svijetu dio slobode žrtvuje zbog ostvarivanja drugih vrijednosti. Na ograničenje slobode većina ljudi pristaje zbog osobne sigurnosti i zdravlja, zaštite ekosustava, interesa svoje nacije, klase ili društva u cjelini. Znači, u mjerenju vrijednosti slobode može se poći i od njezine negativne strane, područja individualnih sloboda koje su opredmećene u određenim ljudskim pravima.

U Povelji o temeljnim pravima Europske unije vrijednost slobode je povezana sa: (1) pravom na osobnu slobodu i sigurnost; (2) poštivanjem privatnog i obiteljskog života; (3) zaštitom osobnih podataka; (4) pravom na brak i zasnivanje obitelji; (5) pravom na mišljenje, savjest i vjeru; (6) pravom na izražavanje i informiranje; (7) pravom na sastajanje i udruživanje; (8) slobodom umjetnosti i nauke; (9) pravom

na obrazovanje; (10) pravom na izbor zanimanja i pravom na rad; (11) pravom na vođenje poslova; (12) pravom na vlasništvo; (13) pravom na azil i (14) zaštitom u slučaju iseljavanja, istjerivanja i izručenja (Office for Official Publications of the European Communities, 2000: C 364). Ova prava predstavljaju najviša dostignuća suvremene liberalne tradicije. Slijedeći Constanta, Milla i Toquevilla, Berlin zaključuje da se nijedno društvo ne može smatrati slobodnim sve dok nisu zadovoljena dva međusobno povezana načela. Prvi, da ni jedna moć nije apsolutna, nego se takvima mogu smatrati samo ljudska prava. Drugi, da je ljudski život nepovrediv, unutar granica koje se ne mogu nametnuti umjetno ili prisilom, nego su rezultat općeprihvaćenih i trajnih ljudskih prava, koja su ugrađena u samu prirodu onoga što shvaćamo kao ljudsko biće (Berlin, 2000: 279). Odnos prema ovim pravima, također, može poslužiti kao indikator za mjerenje slobode.

Operacionalizacija vrijednosti slobode za empirijsko istraživanje je obavljena pomoću dvije čestice od kojih je jedna ekspresivan indikator pozitivne slobode, a druga ekspresivan indikator negativne slobode.

U Schwartzovom upitniku, čestica: *Za njega je važno donositi vlastite odluke o onome što radi. On voli biti slobodan u planiranju i odabiru aktivnosti sa kojima će se baviti*, portretira pozitivnu slobodu kao specifičnu vrijednost unutar temeljne vrijednosti samousmjeravanja. U ovom obliku ili s blažim varijacijama, ova čestica se pojavljuje u: Schwartzovim upitnicima „21 PVQ items“ i „40 PVQ items“ (Schwartz, 2007b: 285,294); dodatnim upitnicima za europsko istraživanje vrijednosti (The European Social Survey, 2008: 3); a kod nas je preuzet „21 PVQ items“ u upitniku za istraživanje vrijednosti mladih SV-2005. (Institut za filozofiju i društvena istraživanja, 2006: 270)

Negativna sloboda je portretirana prema uzoru na opis vrijednosti slobode u Milenijskoj deklaraciji UN i glasi: *Živjeti slobodno, bez straha od gladi ili bilo kakvog nasilja je najvažnije za njega i njegovu obitelj. On smatra da ne bi mogao živjeti u zemlji gdje mu je to uskraćeno.*

4.1.2. Jednakost

Nijednome pojedincu ni narodu ne smije se uskratiti mogućnost da se okoristi razvitkom. Jednaka prava i mogućnosti moraju se osigurati ženama i muškarcima.

Milenijska deklaracija Ujedinjenih naroda

Ustavno načelo kolektivne jednakosti konstitutivnih naroda, koje proizlazi iz označavanja Bošnjaka, Hrvata i Srba kao konstitutivnih naroda, zabranjuje bilo kakve posebne privilegije za jedan ili dva od tih naroda, svaku dominaciju u strukturama vlasti i svaku etničku homogenizaciju putem segregacije zasnovane na teritorijalnom razdvajanju.

Iz odluke Ustavnog suda Bosne i Hercegovine o konstitutivnosti naroda

Jednakost je višeznačan pojam i podrazumijeva mnoštvo različitih načina shvaćanja jednakosti bilo da su ona mitsko-religijskog, naturalističkog ili sociološkog karaktera (Mimica i dr., 2007: 217). Različita teorijska polazišta i tumačenja vrijednosti jednakosti su, u pravilu, povezana s društvenom moći, koja također egzistira kao jedna od društvenih vrijednosti.¹³ Društvena moć je nezaobilazna kada se razmatraju (ne)jednakosti između različitih društvenih subjekata kao što su: jednakost pojedinca (personalna, individualna), jednakost spolova, jednakost nacija i klasa, jednakost pred zakonom, jednakost u pravima, socijalna jednakost, jednakost u mogućnostima i ishodima, jednakost suverenih država, jednakost raspodjele učinaka rizika i druge. U sociološkom smislu društvenu jednakost konstruiraju: (1) formalna ili pravna jednakost, (2) jednakost mogućnosti (ili početnih šansi) i (3) jednakost ishoda (Mimica i dr., 2007: 217). Znači, jednakost je složena vrijednosna kategorija. Njezino pojmovno raščlanjivanje će se ovdje radi pojednostavljenja ograničiti na normativni kriterij koji je primijenjen za tipologiju temeljnih društvenih vrijednosti u sigurnosnom sustavu Bosne i Hercegovine. To znači da će se jednakost kao globalna vrijednost svesti na one njezine konstitutivne elemente koji su uneseni u Milenijsku deklaraciju

¹³ Ovdje se polazi od dva shvaćanja moći, kao potencijala i kao vrijednosti.

Beridan navodi: „U najširem smislu moć predstavlja potencijal, postojanje mogućnosti za proizvođenje nekih promjena: u prirodi i društvu.“ (Beridan, 2003: 29)

Schwartz društvenu moć određuje kao specifičnu vrijednost unutar temeljne vrijednosti moći koja je određena motivacijskim ciljem: društveni status i ugled, kontrola ili dominacija nad ljudima i resursima (Schwartz, 2007b: 267).

Ujedinjenih naroda, a koji obuhvaćaju: (1) jednakost pojedinaca, (2) jednakost naroda i (3) jednakost spolova - njihova jednaka prava i jednake mogućnosti.

Kada govori o jednakosti pojedinaca, Hobbes polazi od jednakosti u sposobnostima. Priroda je dala ljudima podjednake, ili barem dovoljne, tjelesne i duhovne sposobnosti da najslabiji može nadvladati najjačeg. Iz ove jednakosti on je izveo „jednakost u nadi da ćemo postići svoje ciljeve“, kojom Hobbes označava postojanje interesa, bilo da se radi o pojedincu ili društvenoj grupi. Kada se ovi interesi sukobe ili kada dva čovjeka požele istu stvar dolazi do konflikta. Da bi se izbjeglo stanje u kojemu su ljudi u međusobnom sukobu mora postojati zajednička vlast koja ih odvrća od konflikta, koja ima moć da regulira takve konflikte (Tubić, 1978: 76-79).

Marković klasificira četiri temeljna tipa nejednakosti pojedinaca: (1) razlikovanje na temelju prirodnih sposobnosti; (2) raslojavanje na temelju prirodnih sposobnosti; (3) razlikovanje na temelju društvenih uloga i (4) raslojavanje na temelju društvenih uloga (Marković, 1973: 3). Ova četiri temeljna tipa nejednakosti ne moraju imati, i uglavnom nemaju, negativni vrijednosni kontekst. Oni izražavaju raznolikost ljudske prirode. Grlić smatra da su ove nejednakosti poželjne i da mogu biti i pouzdan indeks slobode. Ukoliko pritisak neslobode jača razlike se zatomiuju, trpe kreativnost i društvena inicijativa, pa samim time i napredak društva (Grlić, 1973: 1). U ovim slučajevima se može javiti fenomen zlorabe jednakosti kada su, kao kod Orwella, neki više jednaki u pravima i mogućnostima od drugih. Razlike su prihvatljive sve dok su društveno regulirane. Tako se ponovno vraćamo na Hobbesa i njegovo reguliranje konflikata koji proizlaze iz nejednakosti, odnosno, na shvaćanje da se jednakost pojedinaca ostvaruje njihovom jednakošću pred zakonom ili formalnom jednakošću. U Povelji o temeljnim pravima Europske unije jednakost pred zakonom je samo jedno od sedam prava koja karakteriziraju vrijednost jednakosti.¹⁴ Ona se ostvaruje u harmoničnom odnosu ovog s preostalim šest navedenih prava.

Jednakost naroda, onako kako je određena u Milenijskoj deklaraciji, ne treba miješati s nacionalnom jednakošću koja je karakteristična za višenacionalna društva, a o kojoj će biti riječi kasnije. Jednakost naroda i pojedinaca u mogućnostima ovdje podsjeća na glavno načelo egalitarnog liberalizma – jednakost šansi viđena kao jednakost skupova izbora (Barry, 2006: 65). Ovdje valja napomenuti da Giddens (2007: 69-76) upozorava na nejednakosti, rizike i izazove koji su uzrokovani globalizacijom, a koji se šire unutar društva ali i između društava. On smatra da su to istovremeno nacionalni i transnacionalni problemi koji izmiču kontroli vladajućih državnih

¹⁴ *Preostalim šest vrijednosti iz Povelje o temeljnim pravima Europske unije su: nediskriminacija; kulturna, vjerska i jezička različitost; jednakost između muškaraca i žena; prava djeteta; prava starijih; i integracija osoba s invaliditetom (Office for Official Publications of the European Communities, 2000: C 364).*

struktura, a sadašnji mehanizmi globalnog upravljanja međunarodnih organizacija nisu u stanju da se nose s njima. Sadašnji trendovi globalizacije upućuju na zaključak da se bogatstvo više nego ikada ranije koncentrira u malom broju zemalja. Šanse zemalja u razvoju da se okoriste slobodnim pristupom svjetskim tržištima manje su nego ikada ranije. Prema tome, jednakost naroda u Milenijskoj deklaraciji je univerzalna vrijednost koja ne polazi od kulturnih, etničkih i drugih posebnosti jedne nacije, nego je određena idejom socijalne pravde. Giddens (2007: 74) je naziva idejom „globalne pravde“. Osigurati da globalizacija koristi svim ljudima bit će najveći izazov 21. stoljeća. Posljednja globalna ekonomska kriza ponovno afirmira stvaranje učinkovitih svjetskih upravljačkih struktura i regulatornih mehanizama koji neće zaustaviti proces globalizacije nego će onemogućiti one, sada neobuzdane procese, koji u uvjetima globalne međuovisnosti mogu proizvesti krize i kaos u razmjerama većim nego ikada ranije.

Sa sociološkog stanovišta, postojanje jednakosti u pravima i mogućnostima muškaraca i žena se može razmatrati kao jednakost spolova ili, u širem smislu, kao rodna jednakost. Spol se odnosi na anatomske i fiziološke razlike kojima se odlikuju muškarci i žene. Suvremene definicije rodne jednakosti polaze od prava žena i muškaraca da imaju jednak status, moć i ugled, bez ograničenja ili favoriziranja koja proizlaze iz rodnih uloga (Giddens, 2007: 107). Te definicije su uglavnom vezane za zemlje koje su unutar kruga zapadnih industrijaliziranih društava u kojima postoji duga tradicija borbe za jednakost muškaraca i žena. Nazivaju ih još zemljama takozvanog judeo - kršćanskog kulturnog kruga, gdje je u pozadini nastanka kapitalizma kršćanstvo, posebno protestantizam, koji je utjecao na velike društvene promjene, prvo u Europi, a zatim u Sjevernoj Americi. Međutim ni ovdje taj razvoj nije išao lagano. Sveti Toma Akvinski je, pod utjecajem Aristotela, smatrao da su žene niža bića od muškaraca (Balaban i dr., 2005: 210, 212). Mišljenje da žene zauzimaju niži položaj od muškaraca u društvu je bilo dominantno prisutno sve do velikih svjetskih ratova u 20. stoljeću. Ulazak žena u podjelu rada, uzrokovan nedostatkom muške radne snage tijekom svjetskih ratova, zajedno s feminističkim i njima bliskim pokretima nastalim šezdesetih godina, je bitno utjecao na položaj žena u društvu. Može se ustvrditi da je danas položaj žena uglavnom stabiliziran u pravnom sustavu i društvenim odnosima razvijenih zapadnih zemalja. Taj zapadni obrazac rodne ravnopravnosti se na različite načine pokušava preslikati u druga društva, što nerijetko izaziva njihov unutarnji otpor. U odnosu na razvijene zemlje koje rodne odnose razumijevaju, prije svega, u smislu psihičkih, socijalnih i kulturnih razlika, stanje u zemljama u razvoju i nerazvijenim zemljama je drugačije. Društvene pozicije većine muškaraca i žena u ovim društvima prvenstveno su predodređene biološkim kriterijem, odnosno njihovom spolnom različitošću. Predodređenost uloge spolova proizlazi najviše iz siromaštva, ali na nju utječu također religija,

kultura i druga tradicionalna obilježja društava, pa čak i onda kada pravni sustav zemlje formalno izjednačava ulogu muškarca i žene. Teško je govoriti o psihičkim, socijalnim i kulturnim razlikama, u smislu zapadnog shvaćanja jednakosti između žena i muškaraca, u uvjetima koji vladaju u nerazvijenim zemljama i zbog kojih žene niti nemaju priliku ostvariti svoju rodnu poziciju.

Kritični problemi kojima se trebaju pozabaviti vlade, nevladine organizacije i privatni sektor kako bi se poboljšao položaj žena su identificirani na Četvrtoj svjetskoj konferenciji o ženama.¹⁵ To su: (1) trajno i rastuće breme siromaštva koje je na ženama; (2) nejednakost i neadekvatnost u pristupu obrazovanju i obuci, zdravstvenoj njezi i sličnim uslugama; (3) nasilje nad ženama; (4) efekti oružanih i drugih konflikata na žene, uključujući i one koje žive pod stranom okupacijom; (5) nejednakost žena unutar ekonomske i političke strukture, u svim oblicima proizvodnih aktivnosti i u pristupu resursima; (6) nejednakost između muškaraca i žena u raspodjeli moći i odlučivanju na svim razinama; (7) nedovoljni mehanizmi za promoviranje uspješnosti žena na svim razinama; (8) nedostatak obzira za neadekvatno promoviranje i zaštitu ljudskih prava žena; (9) stereotipni pogledi o ženama i njihova nejednakost u pristupu i sudjelovanju u svim komunikacijskim sustavima, posebno medijima; (10) rodna nejednakost u upravljanju prirodnim resursima i očuvanju okoliša i (11) uporna diskriminacija i ugrožavanje ljudskih prava djevojčica (Organizacija ujedinjenih naroda, 1995: 16-17). Navedeni problemi se mogu razumjeti i kao klasifikacija za identifikaciju opasnosti koje pogađaju rodnu jednakost u jednom društvu.

Eurobarometar je neka od ovih pitanja prilagodio kao indikatore za ispitivanje rodne jednakosti u svojim istraživanjima. U njihovom istraživanju iz 2005. godine, o utjecaju društvenih vrijednosti na nauku i tehnologiju u budućnosti, postavljena su tri pitanja koja se odnose na ispitivanje rodne jednakosti vezana za obrazovanje, posao i političko predstavljanje.¹⁶ U posljednjem valu svjetskog istraživanja vrijednosti

¹⁵ Četvrta svjetska konferencija o ženama je održana u Pekingu, 4-15.9.1995. godine, pod pokroviteljstvom Ujedinjenih naroda. Prisustvovala joj je 181 zemlja, specijalizirane organizacije, tijela i agencije Ujedinjenih naroda, druge međunarodne i regionalne organizacije i ogroman broj nevladinih organizacija. Najznačajniji dokument usvojen na Konferenciji je Pekinška deklaracija i platforma za akciju (Organizacija ujedinjenih naroda, 1995).

¹⁶ Pitanja u upitniku Eurobarometra iz 2005. godine su:

„A university education is more important for a boy than for a girl“ (Fakultetsko obrazovanje je važnije za dječaka nego za djevojčicu), „If jobs are scarce, women have as much right to a job as men“ (Ako su poslovi deficitarni, žene imaju podjednako pravo na posao kao i muškarci), „On the whole, men make better political leaders than women“ (U cjelini gledano, muškarci postaju bolje političke vođe nego žene), (Eurobarometar, 2005: 27-31).

(World Values Survey, 2005-2006) je, navedenim pitanjima rodne jednakosti iz Eurobarometra, dodano četvrto pitanje vezano za položaj žena - domaćica.¹⁷

Problem nacionalne jednakosti je jedno od najkrupnijih pitanja suvremene egalitarne teorije i njezinih dominantnih orijentacija - liberalne i multikulturalne. Unutar jedne i druge orijentacije postoji čitav niz pravaca. Barryjev egalitarni liberalizam je jedna od najvažnijih suvremenih teorija koja se naslanja na klasičnu školu liberalizma. Raznolikost mišljenja je posebno karakteristična za multikulturalizam, gdje postoji širok raspon od onih teoretičara koji su bliski liberalistima, pa do onih na radikalnim pozicijama multikulturalizma.¹⁸ Ovdje je odabran osvrt pretežno na liberalni multikulturalizam i egalitarni liberalizam kako bi se, na Kymlickinom pokušaju da na pitanju jednakosti nađe dodirne točke s klasičnim liberalizmom i Barryjevoj odlučnoj kritici takvog koncepta jednakosti, objasnile bitne razlike između glavnih pravaca u egalitarnoj teoriji.

Egalitarni liberalizam svoje temeljne teorijske postavke zasniva na klasičnom liberalizmu. On polazi od premisa da pravednost zahtijeva jednaki tretman prema svima, te je, tako, „slijep na različitost“. Pravednost se ostvaruje jednakim pravima i šansama pojedinaca, koja ne moraju uključivati i jednake ishode (Barry, 2006: 109-110). Kritika multikulturalista polazi od stava da klasični liberalni koncept jednakosti uključuje samo paket univerzalnih građanskih i političkih prava koja su iznjedrile francuska i američka revolucija, a ne i kulturne specifičnosti pojedinih društvenih grupa. Barry (2006: 13-14) uzvraća tvrdnjom da suvremeni egalitarni liberalizam ovim „tradicionalnim“ pravima dodaje univerzalna socijalna i ekonomska prava, kojima se ne pridaje dovoljan značaj u multikulturalnim teorijama. On smatra da je egalitarni liberalizam osjetljiv na razlike i prihvaća postojanje sustava posebnih grupnih prava, ali samo u mjeri dok ova prava ne ugrožavaju temeljna liberalna načela jednakosti i tako dugo dok je tretman za zapostavljene društvene grupe potreban.

Multikulturalizam je, uostalom, kao i liberalizam, zapadni koncept koji se pojavio početkom sedamdesetih godina u Kanadi, da bi ozbiljne teorijske debate i najoštrija suprotstavljanja počela krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina. Mesić smatra da su kontroverze oko multikulturalizma refleksija stanja u suvremenim demokratskim društvima. Ona su po svojem sastavu uglavnom multikulturalna, ali

¹⁷ U upitniku *World Values Survey WVS 2005-2006 Wave, Root Version* je dodano pitanje: „Being a housewife is just as fulfilling as working for pay“ (Biti domaćica je potpuno isto dostignuće kao da se radi za plaću), (*World Values Survey, 2005: 6*)

¹⁸ Prema Mesiću, glavni teorijski pravci multikulturalizma su: teorija priznavanja Charlesa Taylora; liberalni multikulturalizam Willa Kymlicka; dijaloška ili integralna teorija multikulturalizma Bhikhu Parekha i radikalni multikulturalizam Iris M. Young. (Mesić, 2006: 73-75).

priznavanjem takvoga stanja „suvremena demokratska društva morala bi odbaciti duboko usađenu predstavu o nacionalnoj državi kao kulturno homogenoj zajednici“. Priznavanje njihove multikulturalnosti bi ih obvezivalo na promjenu politike i normativne promjene koje bi potvrdile postojanje kulturne različitosti (Mesić, 2006: 68-69). Kymlicka svoje teorijsko utemeljenje liberalnog multikulturalizma nalazi upravo u glavnim načelima liberalizma. Otuda je njegova teorija pokušaj približavanja multikulturalizma i liberalizma. Mesić naglašava da Kymlicka prihvaća Rawlsovu i Dworkinovu koncepciju liberalnog poimanja pravde koja se temelji na ideji jednake važnosti interesa svakog člana društva, čime se može pomiriti jednakost pojedinca - pripadnika posebne grupe ili kulturne zajednice i jednakost pojedinca – člana političke zajednice. Kulturna i politička zajednica su nepodudarne, pa sukladno tome postoje dva načina ostvarivanja jednakosti. Prvi je univerzalan način - kada su pojedinci u jednakom odnosu prema državi, a drugi je konsocijalan način - kada jednakost u pravima zavisi od pripadnosti određenoj kulturi (društvenoj grupi) (Mesić, 2006: 83-85). Postoje dvije grupe zahtjeva koje manjinske društvene grupe uobičajeno generiraju. To su izvanjska zaštita i unutarnja ograničenja. Izvanjska zaštita se postavlja radi zaštite grupe i njezinih članova od odluka vanjskog okruženja. Unutarnja ograničenja štite od „unutarnjeg disidentstva“ pojedinih članova grupe koji se ne pridržavaju ustaljenih pravila i tradicije. Kymlicka smatra da oba ova zahtjeva imaju za cilj ograničiti izvanjske utjecaje drugih grupa ili šireg društvenog okruženja (Mesić, 2006: 95-96). S druge strane, postoji niz primjera kada je sustav kolektivnih prava doveo u pitanje jednakost pojedinca u pravima, šansama i ishodima, pogotovo u situacijama kada se vrijednosna orijentacija pojedinca u grupi razlikuje od glavnog vrijednosnog tijeka grupe. Desno orijentirani kritičari osporavaju multikulturalizam zbog cijepanja nacije-države, a lijevo orijentirani teoretičari zbog cijepanja duž etničkih (vertikalnih), umjesto klasnih (horizontalnih) linija (Mesić, 2006: 70). Ono oko čega se slažu i lijevi i desni kritičari multikulturalizma je da multikulturalna stratifikacija društva vodi prema nejednakosti pojedinaca. Barry se obrušava na Kymlickin koncept liberalnog multikulturalizma, kritizirajući ga da nije uspio dati odgovor na problem ostvarenja jednakosti pojedinca unutar grupe. Barry tvrdo ostaje na stanovištu da posebne društvene grupe ne mogu imati i poseban politički tretman. One trebaju „upregnuti svoje snage i sredstva u ostvarenje kulturno izvedivih ciljeva“ u okvirima sloboda i pod jednakim uvjetima i prilikama za sve, kako to omogućuje liberalna država (Barry, 2006: 383). Ovakvo Barryevo stanovište su najviše kritizirali multikulturalisti, koji smatraju da suvremeno liberalno društvo možda osigurava jednakost šansi, ali ne i jednakost ishoda za opstanak bilo koje grupe. Freeman smatra da liberalni teoretičari nisu našli odgovore na stanje u kojemu unutarnja individualizacija i komercijalizacija liberalnog društva djeluje homogenizirajuće i ugrožava kulturne i druge posebnosti, naročito manjinskih grupa (Mesić, 2006:201). Kelly također kritizira Barryja zato što se grupna identifikacija ne može svesti samo na kulturne specifičnosti. On smatra da je Barryjeva kritika koncepta „politike

razlika“ koju je razvila Youngova nekorektna zato što polazi samo od kulturno specifičnih grupa. Međutim, Youngova polazi od društvenih grupa koje dominantno karakteriziraju rod, rasa i etnicitet, i čiji se grupni identitet oblikuje prvenstveno kada je društveno priznaju druge društvene grupe. Ona tvrdi da distribucija jednakih prava i šansi ne rezultira distribucijom jednakih ishoda kod svih društvenih grupa. Grupe nisu jednako uspješne u ostvarivanju bogatstva i društvene moći. Youngova rješenje vidi u institucionaliziranju grupnog predstavljanja, kako bi potlačene grupe imale priliku za pravednu distribuciju ishoda. Ovdje se Kelly razilazi s Youngovom zbog toga što dominantna orijentacija na jednakost ishoda može dovesti do društvene dezintegracije, a da bi egalitarna teorija trebala kombinirati oba pristupa - jednakost šansi i jednakost ishoda. Takav kombinirani egalitarizam bi bio osjetljiv i na postojanje različitih grupa, njihovu međusobnu jednakost i razlikovanje, uz očuvanu društvenu jednakost pojedinaca (Mesić, 2006: 206-209).

Podsjećanja radi, u Preambuli daytonskoga Ustava Bosne i Hercegovine stoji: „Bošnjaci, Hrvati i Srbi, kao konstitutivni narodi (u zajednici s ostalima), i građani Bosne i Hercegovine ovim utvrđuju Ustav Bosne i Hercegovine“. Na ovoj ustavnoj odredbi je utemeljena odluka Ustavnog suda Bosne i Hercegovine o konstitutivnosti naroda u kojoj su kao odrednice nacionalne ravnopravnosti Bošnjaka, Hrvata i Srba navedene: kolektivna jednakost konstitutivnih naroda; međusobna nediskriminacija („...zabranjuje bilo kakve posebne privilegije za jedan ili dva od tih naroda...“); zajednička participacija u političkoj moći („...zabranjuje... svaku dominaciju u strukturama vlasti...“) i zabrana segregacije i majorizacije („...zabranjuje... svaku etničku homogenizaciju putem segregacije zasnovane na teritorijalnom razdvajanju.“) (Ustavni sud Bosne i Hercegovine, 2000: t.60). To je, svakako, bila povijesna odluka za Bosnu i Hercegovinu bez obzira na način i stupanj njezine kasnije provedbe u praksi. Međutim, u Preambuli Ustava, odmah iza konstitutivnih naroda (i ostalih), navode se građani. Prema tome, Ustav Bosne i Hercegovine je izraz i njihove volje. Sa stanovišta društvenih vrijednosti može se napraviti paralela s odlukom Ustavnog suda Bosne i Hercegovine i ustvrditi da se odredbe o jednakosti podjednako odnose na građane i konstitutivne narode.

Za razumijevanje nacionalne jednakosti kao društvene vrijednosti u Bosni i Hercegovini bitno je razmotriti odnos između ravnopravnosti naroda i ravnopravnosti građana. Umjesto povijesnog konteksta ovdje se može navesti jedno Vlasisavljevićevo mišljenje o odnosu etničkog i građanskog na ovim prostorima (2006: 14): „Povratak etnopolitike u formi etnonacionalizma nakon pada komunizma ukazuje na krhkost onog elementa po kojem se moderna nacija razlikuje od drugih, predmodernih političkih jedinstava: građanstva... Zajednica ravnopravnih i jednakih građana, društveni supstrat demokratske nacije, ne samo da je ostala suviše ideologizirana nego

nije nikada postala dovoljno deetnicizirana. Izgradnja modernog političkog društva je protekla bez odgovarajuće izgradnje građanstva“. Na tragu ovoga Vlasisavljevićevog mišljenja se može razmotriti tvrdnja da ravnopravnost građana prethodi i preduvjet je nacionalnoj ravnopravnosti. Pri tome se ne radi o unitarnom shvaćanju građanstva, nego o zahtjevu za jednakim građanskim pravima, jednakom položaju u društvu i građanskoj ravnopravnosti kao vrijednosnoj orijentaciji koja je integrirana u koncept nacionalne jednakosti.

Mogu se nazrijeti brojni izazovi koji otežavaju, pa i ugrožavaju, nacionalnu jednakost kao istinsku vrijednost bosanskohercegovačkog društva. Neki od njih su: sadašnje administrativne podjele, neuređenost i preklapanje funkcija različitih razina vlasti i nefunkcionalni birokratski aparat koji ne može odgovoriti javnim i individualnim potrebama građana Bosne i Hercegovine na razini suvremenih standarda demokratskoga društva. Građanin se osjeća nesigurnim i ranjivim u odnosu na javne servise države, s kojima je u dodiru, i koje on pogrešno percipira kao otjelovljenje političke vlasti. Jedan od problema je što, danas, Bosna i Hercegovina funkcionira kao zbir nacionalno većinskih područja. Ona su dijelom nastajala u određenim povijesnim okolnostima i relativno dugotrajnim procesima, ali isto tako, i kao posljedica posljednjeg rata. Glavna prepreka nacionalnoj jednakosti u Bosni i Hercegovini je što i dalje opstaju dezintegrativne sile koje djeluju u postkonfliktnom periodu. Nastavak teritorijalne homogenizacije konstitutivnih naroda je na djelu. Mijenjanje nacionalne strukture pojedinih područja u korist „većinskih“ konstitutivnih naroda je negativan sigurnosni trend koji ugrožava nacionalnu jednakost. Snagu mu obnavljaju i političke strukture koje, u borbi za vlast, obilato koriste aktualnu stratifikaciju društva i trendove u demografskim kretanjima. Umjesto da politička borba ima one osobine koje obilježavaju suvremene demokracije – da bude korektiv vlasti i temelj predstavničke demokracije i prosperiteta - u bosanskohercegovačkim prilikama ona često dobija obilježja međunacionalnog ili unutarnacionalnog konflikta. Bosanskohercegovački paradoks je da politička borba uvijek ne vodi demokratizaciji, pogotovo ako je ne prati adekvatna politička kultura. Nacionalna jednakost kao zajednička vrijednost bosanskohercegovačkog društva je složena kategorija. Kao temeljna prava, nacionalna i građanska ravnopravnost su instrumenti kojima se ostvaruje nacionalna jednakost, ali nisu dovoljni za njezino potpuno razumijevanje. Njezinom sadržaju je nužno potrebna vrijednost suživota. Pod idealom suživota treba razumijevati postojanje otvorenih i uzajamno povezanih nacionalnih zajednica u kojima vladaju komplementarni odnosi i međusobno obogaćivanje. Suživot nije pasivna snošljivost nego otvoren i nadopunjujući odnos. U protivnom bi „trajao samo dok jedan ili drugi od sistema ne bi postao tako jak, prema kvantitetu i prema moći, da povrijedi stvarnost drugih“ (Melchiorre, 2001: 48). U kontekstu bosanskohercegovačkih povijesnih prilika vjera u suživot ima važnu kohezionu ulogu u društvu.

Rokeach jednakost određuje kao temeljnu vrijednost koju pobliže karakterizira pojmovima: bratstvo i jednake mogućnosti za sve. U Schwartzovoj klasifikaciji jednakost pripada grupi univerzalnih vrijednosti, ali i posebnoj grupi društveno - političkih vrijednosti karakterističnih za zemlje istočne Europe koje su ranije pripadale socijalističkom bloku. U njegovom upitniku vrijednosti, za jednakost se kaže da „svaka osoba u svijetu treba biti tretirana jednako, jer je pravda za svakoga“.¹⁹ Ova Schwartzova postavka odražava tipično liberalno stajalište o jednakosti pojedinaca u pravima i mogućnostima kao bitnog određenja vrijednosti jednakosti. Sličnim jezikom liberalnog egalitarizma je napisana jednakost i u Milenijskoj deklaraciji Ujedinjenih naroda.

Operacionalizacija za empirijsko istraživanje odnosa prema vrijednost jednakosti, koja je globalna i europska vrijednost, obavljena je pomoću dvije čestice u upitniku koje predstavljaju ekspresivne indikatore. Prva se odnosi na jednakost pojedinca kao općeljudsku, egalitarnu vrijednost. Druga čestica se odnosi na nacionalnu ravnopravnost kao bitnu vrijednost za shvaćanje jednakosti u Bosni i Hercegovini.

U Schwartzovom upitniku, čestica: *On smatra važnim da svaka osoba u svijetu bude tretirana jednako. On želi pravdu za svakoga, čak i za ljude koje ne poznaje osobno* portretira jednakost pojedinca kao specifičnu vrijednost unutar temeljne vrijednosti univerzalizma. U ovom obliku ili sa blažim varijacijama, ova čestica se pojavljuje u Schwartzovim upitnicima „21 PVQ items“ i „40 PVQ items“ (Schwartz, 2007b: 285 i 294); u dodatnim upitnicima za europsko istraživanje vrijednosti (The European Social Survey, 2008: 3); te kod nas u upitniku za istraživanje vrijednosti mladih SV-2005 (Institut društvenih nauka, 2003: 270).

Čestica o nacionalnoj ravnopravnosti je portretirana sukladno odluci Ustavnog suda Bosne i Hercegovine o konstitutivnosti naroda i glasi: *On smatra da Bošnjaci, Srbi i Hrvati trebaju biti ravnopravni svugdje u Bosni i Hercegovini. On je mišljenja da narod koji je u određenom području brojčano najveći nema posebne privilegije i treba podijeliti vlast sa drugim narodima koji su u manjini.* Pored čestica kojima je određena vrijednost jednakosti, u upitniku je formulirana jedna čestica za odnos prema rodnoj nejednakosti i čestica za nepovjerenje u suživot. U bosanskohercegovačkom kontekstu se radi o negativnim vrijednosnim orijentacijama koje mogu biti izvori opasnosti.²⁰

¹⁹ Pitanje je glasilo: „He thinks it is important that every person in the world be treated equally. He wants justice for everybody, even for people he doesn't know.“ (On misli kako je važno da svaka osoba na svijetu bude tretirana jednako. On želi pravdu za svakoga, čak i za ljude koje ne pozna). Isto pitanje je postavljeno u upitniku s 21 česticom i u njegovom širem upitniku s 40 čestica (Schwartz, 2007b: 285 i 294).

²⁰ Negativne vrijednosne orijentacije su detaljnije objašnjene u drugoj knjizi „Sigurnosni rizici“ (op.a.).

4.1.3. Solidarnost

S globalnim izazovima treba postupati tako da se troškovi i tereti pošteno raspodjele u skladu s temeljnim načelom pravičnosti i socijalne pravde. Oni koji trpe ili imaju najmanje koristi, zavređuju pomoć onih koji imaju najviše koristi.

Milenijska deklaracija Ujedinjenih naroda

Solidarnost (lat. *solidaris* – zajednički, uzajamno odgovoran) je izraz preuzet iz pravne terminologije i izvorno značenje mu je postojanje obveze dvojice ili više dužnika koji jamče jedni za druge (Mimica i dr., 2007: 582-583). Suvremeno pojmovno određenje solidarnosti se vezuje za Proudhona, koji je solidarnost smatrao odsustvom svake sebičnosti. Za Comtea je solidarnost temelj društvene kohezije. U „Tečaju pozitivne filozofije“ on naglašava značaj organske solidarnosti između generacija koje nasljeđuju jedna drugu: „Svaki naraštaj mora narednom besplatno vratiti ono što je i on sam takođe besplatno primio od prethodnog naraštaja“ (prema: Mimica i dr., 2007: 583). Durkheim se bavio solidarnošću kao integrativnim svojstvom društva, onim što ga drži na okupu, i kao regulativnim svojstvom, onim što sprečava pojavu kaosa u društvu. Uspješna integracija pojedinaca u društvene grupe, koje su regulirane zajedničkim vrijednostima i običajima, za Durkheima su izraz solidarnosti. On je razlikovao: (1) mehaničku i (2) organsku solidarnost. Mehanička solidarnost je karakteristična za tradicionalna društva nerazvijene podjele rada. Utemeljena je na kolektivnoj svijesti, zajedničkim vjerovanjima i iskustvu. Zajednica izražava solidarnost s pojedincem dok on ne dođe u sukob s njezinim načinom života. Kada odstupi od uvriježenih normi zajednice, pojedinac može biti kažnjen. Organska solidarnost je karakteristična za industrijalizirana i urbanizirana društva. Ova društva povezuje međusobna ekonomska ovisnost. Društveni konsenzus leži na ekonomskoj recipročnosti i uzajamnoj ovisnosti, a ne na zajedničkim vjerovanjima, tradicionalnom načinu života, moralu grupe ili religioznim uvjerenjima (Giddens, 2007: 9-10). Organska solidarnost je utemeljena na društvenoj podjeli i specijalizaciji rada. Kao sljedbenik pozitivističkih organicista, Durkheim je pokušao izvore solidarnosti tražiti u određenim psihičkim pojavama. Našao ih je u „kolektivnim predodžbama,“ koje su kao „...društveni supstrat koji povezuje pojedince u više, organsko društveno jedinstvo“. Kolektivne predodžbe se na individualnoj razini ispoljavaju kao: društvena prisila, etička norma ili zajedničko vjerovanje (Supek, 1987: 16-17). Na Durkheimovo teorijsko određenje vrijednosti se naslanjao solidaristički pokret u Francuskoj. Nastao na prijelomu između 19. i 20.

stoljeća, u doba Treće republike, ovaj pokret je bio pokušaj da se nađe srednji put između ekstremnih gledišta liberalnog individualizma i kolektivističkog socijalizma. Takvo srednje rješenje je podrazumijevalo veću osjetljivost države za socijalne probleme, uz očuvanje slobode i jednakosti kao naslijeđa buržoaske revolucije, a bratstvo bi zamijenila solidarnost kao treći član u republikanskom trojstvu vrijednosti (Mimica i dr., 2007: 582).

Za Rota je solidarnost jedna od karakteristika grupe koja je u bliskoj vezi s kohezivnosti. One su povezane po svojem djelovanju, ali ipak različite po sadržaju. Solidarnost grupe označava uzajamnu podršku članova grupe. Kohezivnost grupe je određena unutarnjom povezanošću, njezinom privlačnošću za članove grupe (Rot, 2006: 139). Međutim, kada se solidarnost promatra kao unutargrupna vrijednost, onda se radi o dinamičkoj kategoriji koja je povezana s uvjerenjem članova grupe u neophodnost međusobne solidarnosti zato što ih pokreću slični motivi, povezuju zajednički ciljevi i što solidarnost osigurava zajedničku akciju i očuvanje drugih vrijednosti. Po ovim osobinama bi, solidarnost kao vrijednost, bila „aktivirana vrijednost“. Schwartz smatra da vrijednosti djeluju na ponašanje pojedinaca i grupa samo ako su aktivirane nekim vanjskim poticanjem, ili zbog percipiranja opasnosti ili postojanja stvarne opasnosti (Schwartz, 2007a: 12). „Aktivirane vrijednosti“ su stanja kada vrijednost unutargrupne solidarnosti ima izrazitu integrativnu snagu, posebno kod relativno zatvorenih grupa. Treba naglasiti da u Schwartzovoj univerzalnoj klasifikaciji vrijednosti nema solidarnosti, iako se obrazac „aktivirane vrijednosti“ može primijeniti i za ovu vrijednost. Prema tome, solidarnost djeluje na izvore kohezivnosti grupe. Rot (2006: 141-142) navodi Katrajtovu podjelu izvora kohezivnosti u četiri temeljne grupe. To su: (1) motivi i motivacijska baza, (2) karakteristike grupe uključujući zajedničke ciljeve, (3) očekivanja članova povezana s članstvom i procjena njihovog ostvarenja i (4) uspoređivanje zadovoljstva i koristi od članstva u vlastitoj grupi s drugim istovrsnim grupama. U okolnostima kada grupa snažnije percipira rizike koji je ugrožavaju, stupanj aktiviranja solidarnosti će pojačavati integrativnu snagu grupe i obrnuto. Solidarnost unutar grupe može postati vrijednost u negativnom smislu riječi onda kada ona znači nesolidarnost prema drugima, odnosno, kada nije u harmoniji s općeljudskom i međugrupnom solidarnošću.

Bitno kompleksnije strukturiranje solidarnosti daju Zulehner, Denz, Pelinka i Talos (1996: 55-57, prema: Baloban i dr., 2005: 183), dajući šest dimenzija solidarnosti: (1) solidarno djelovanje, (2) područja solidarnosti, (3) spremnost na solidarnost, (4) ometanje solidarnosti, (5) osobna solidarnost i (6) solidarnost struktura. Prema ovom njihovom modelu Baloban, Črpić i Štengl su postojeće varijable za solidarnost i socijalnu (ne)osjetljivost, iz europske studije o vrijednostima (The European Values Study) iz 1999. godine, preoblikovali u tri područja solidarnosti: (1) mikro solidarnost (solidarnosti prema ljudima u najbližoj okolini – obitelji, susjedstvu

i regiji); (2) makro solidarnost (građanska solidarnost, europska solidarnost, općevjeverčanska solidarnost) i (3) mezzo solidarnost (solidarnost prema starijim, nezaposlenim, imigrantima, bolesnim i nemoćnim). Trima područjima solidarnosti su dodali varijable za: pravednost, spremnost da se pomogne drugim ljudima, kao i grupu varijabli kojima se propituje unutarnja motivacija kao pokazatelj socijalne (ne)osjetljivosti. Pravednost je dodana zato što su ranija istraživanja pokazala da postoji povezanost solidarnosti i društvene pravde u vrijednosnim orijentacijama stanovnika bivših socijalističkih zemalja (Baloban i dr., 2005: 183-184). To znači da se odnos prema solidarnosti kao vrijednosti može izraziti zabrinutošću za nekog ili nešto, pravednošću i spremnošću da se pomogne. Sa stanovišta sigurnosti i stabilnosti bosanskohercegovačkog društva, treba razmotriti solidarnost s izbjeglim i raseljenim osobama kao poseban indikator za mezzo solidarnost.

Istraživanja koja su nedavno provedena u Bosni i Hercegovini povezuju vrijednost solidarnosti s temeljnim demokratskim načelima, među koje ubrajaju kontrolu naroda nad javnim odlučivanjem i njihovim odlučiteljima, te jednakost među građanima pri obavljanju kontrole. Prema ovim istraživanjima, solidarnost s različitim društvenim grupama, unutar bosanskohercegovačkog društva ili izvan njega, preduvjet je ostvarenja načela jednakosti. Ona se ostvaruje kroz dva zahtjeva: „tolerancija različitosti u zemlji“ i „podrška demokratskim vladama i demokratskim borbama naroda izvan zemlje“ (Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina, 2006: 6-7). Pozitivna korelacija solidarnosti s tolerancijom i jednakošću je metodološki opravdana, međutim, treba izbjeći ispitivanje solidarnosti pomoću varijabli koje predstavljaju vrijednosti istoga reda po složenosti i značaju.

Vrijednost solidarnosti u Milenijskoj deklaraciji sažima u sebi nekoliko međusobno zavisnih oblika solidarnosti, i to: solidarnost u odnosu na globalne izazove, solidarnost u distribuciji troškova i tereta, načelo pravednosti i društvene pravde, solidarnost s najugroženijim i najsiromašnijim. Ovi oblici solidarnosti se mogu sažeti u dva specifična tipa solidarnosti: (1) makro solidarnost, koja predstavlja općeljudsku vrijednosnu orijentaciju, i (2) mezzo solidarnost, koja predstavlja konkretizaciju međugrupne solidarnosti u bosanskohercegovačkim prilikama, a vezana je za izbjegle i raseljene osobe koje su danas najugroženiji, a nerijetko i najsiromašnji sloj stanovništva u Bosni i Hercegovini. Operacionalizacija vrijednosti solidarnost za empirijsko istraživanje je obavljena pomoću dvije čestice koje predstavljaju ekspresivne indikatore za makro solidarnost i mezzo solidarnost sa izbjeglim i raseljenim stanovnicima Bosne i Hercegovine.

Makro solidarnost je portretirana po uzoru na opis vrijednosti solidarnosti u Milenijskoj deklaraciji UN i glasi: *Njega brine što narodi koji žive u siromašnim*

zemljama nemaju jednaka prava i standard kao i svi drugi narodi. On bi pristao na povećanje svojeg poreza kada bi taj novac ublažio njihove patnje.

Mezzo solidarnost je portretirana u odnosu na sadašnje bosanskohercegovačke prilike i solidarnost prema povratnicima iz izbjeglištva ili raseljenja: *Njega brine što se svi izbjegli i raseljeni stanovnici Bosne i Hercegovine nisu vratili svojim kućama. On vjeruje da svi zaposleni trebaju uplaćivati u fond solidarnosti za pomoć povratnicima koji žive u teškim uvjetima.*

4.1.4. Tolerancija

Ljudi moraju poštivati jedni druge, u svekolikoj raznolikosti njihovih uvjerenja, kultura i jezika. Razlike unutar društava i između njih ne treba se bojati niti ih silom potiskivati, nego ih uvažavati kao dragocjenost čovječanstva. Treba aktivno promicati kulturu mira i dijaloga među svim civilizacijama.

Milenijska deklaracija Ujedinjenih naroda

Tolerancija (lat. tolerantia, popustljivost, trpeljivost, prema: Mimica i dr., 2007: 625) ili snošljivost je širok pojam koji poprima različita značenja, kao što su biološko (npr. tolerancija između različitih biljnih i životinjskih vrsta), tehničko (npr. tolerancija materijala), ekološko (npr. tolerancija u razini zagađenja ekosustava), psihološko (npr. tolerancija devijantnog ponašanja) i dr. Razmatranje tolerancije u kontekstu bosanskohercegovačkih prilika će se usmjeriti na toleranciju između društvenih grupa, ne zanemarujući značaj drugih oblika tolerancije za sigurnost jedne zemlje ili društva.

Tolerancija je povijesno naslijeđe međusobno povezanih kultura. Ona je karakterizirala čitave epohe njihovog društveno-političkog razvoja, pokatkad osvajajući, ali nerijetko gubeći društvenu poziciju od svoje negacije – netolerancije. Poprimala je različite forme koje obično zavise od odnosa nekih drugih društvenih vrijednosti, stupnja demokratizacije i odnosa moći. Više nego ikada ranije, suvremeni čovjek je svjestan da živi u svijetu različitosti. Pored jednostavne potrebe za toleriranjem ponašanja, navika ili općenito drugačijih kulturnih obrazaca koje susreće u susjedstvu, čovjek se suočava sa zahtjevom da tolerira misli, riječi i djela ljudi i društvenih grupa sa

kojima uobičajeno nije u kontaktu i koji, možda, žive na drugom kraju zemaljske kugle. To su temeljni zahtjevi važni za opstanak jednog društva. Iz njih proizlazi važnost tolerancije kao globalne vrijednosti koja je svoje mjesto našla u Milenijskoj deklaraciji Ujedinjenih naroda i drugim dokumentima od općečovječanskoga značaja. Također, tolerancija poprima niz različitih oblika u društvenoj praksi. Iako Berčić (1995: 76) upozorava na sklonost da se o različitim oblicima tolerancije raspravlja odvojeno, ovdje će se, zbog metodoloških razloga, teorijski analizirati različiti oblici tolerancije, sintetizirajući zatim ono što je bitno za ispitivanje vrijednosnih dosega tolerancije kao preduvjeta za razvoj stabilnog sigurnosnog sustava u Bosni i Hercegovini. To su: tolerancija između pojedinaca (unutar grupe ili pojedinaca iz različitih grupa), tolerancija između grupa, društvena i međukulturalna tolerancija, te obostrana tolerancija etničkih grupa (Mesić ur., 2004: 204, 230). Posebno će se razraditi neki oblici tolerancije bitni sa stanovišta ispitivanja odnosa društvenih vrijednosti i sigurnosti u bosanskohercegovačkom društvu kao što su politička tolerancija i vjerska tolerancija.

Po svojoj suštini tolerancija jeste svijest pojedinca o neslaganju s ubjedenjima drugih, ali i njegova svijest da treba biti trpeljiv prema takvim ubjedenjima (Mimica i dr., 2007: 626). Rokeach (1979: 64) toleranciju opisuje riječju „širokouman“ (eng. broadminded), naglašavajući tako da čovjek stalno treba biti otvorenog uma prema drugima. Schwartz je smješta u univerzalne vrijednosti (Schwartz, 2007a: 2). Šarčević smatra da „tolerancija ne znači puko trpljenje drugog kao drugog; ona je trula tolerancija“. Ona počiva na slobodi i pravednosti i uvjet je za koegzistenciju jezičnih, političkih, religioznih i etničkih tradicija (Šarčević, 2000b: 53,55). Vujčić (2003: 187) je sličnog mišljenja i smatra da tolerancija nije obično trpljenje razlika drugoga. Ona je odobravanje civilnih sloboda i vrijednosnih orijentacija grupa s kojima se ne slažemo. Tako se štite društveni pluralizam i demokracija, a razlike se trpe u ime slobode i jednakosti svih. Tolerancija se može opisati i kao osobina pojedinca koji tolerira drugačije ideje i uvjerenja.

Pitanje tolerancije i njezinih granica u odnosima unutar društvenih grupa Coser vezuje za društvene konflikte. On smatra da grupe koje su u konfliktu s vanjskom sredinom pokazuju netolerantnost iznutra. Što je intenzivniji međugrupni konflikt to je manja tolerancija prema odstupanju članova grupe od normi koje osiguravaju njezino jedinstvo (Coser, 2007: 133). Unutargrupna tolerancija zavisi i od unutarnjih odnosa u grupi. Coser smatra da grupe unutar kojih postoji snažna interakcija i povezanost njezinih članova sprečavaju ispoljavanje antagonističkih zahtjeva. One su, prema tome, manje tolerantne od grupa koje nisu čvrsto strukturirane i koje su otvorenije prema drugim grupama (Coser, 2007: 200-201).

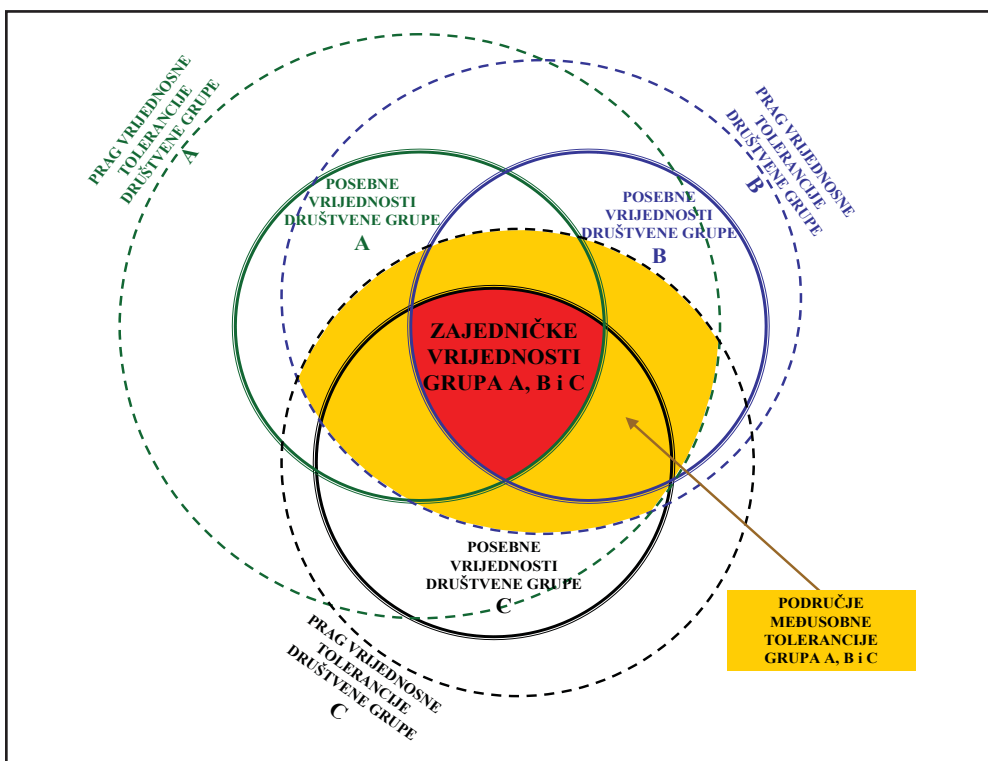
Ovdje svakako treba napraviti distinkciju između dviju krajnosti u toleranciji: (1) unutargrupne tolerancije u društvu u kojem je liberalna država koja štiti prava pojedinca neosjetljiva na pripadnost grupi, (2) od unutargrupne tolerancije u društvu u kojem država prepušta samoj grupi da jamči i određuje prava članova grupe. U drugom slučaju grupa može zadobiti moć u provođenju pravde, utemeljenu na nekim kolektivnim vrijednostima koje je obilježavaju. U jednom i drugom graničnom slučaju može biti dovedena u pitanje autonomija pojedinca u određivanju granica tolerancije. **Prva krajnost** podrazumijeva da bi država trebala biti neosjetljiva na pripadnost grupi i tolerirati pojedincu slobodu ograničenu samo slobodom drugog pojedinca, uključujući i slobodu pripadanja i slobodu odbacivanja određene društvene grupe bez posljedica. U ovom slučaju, opasnost da se prag tolerancije određuje prema mjerilima dominantne društvene grupe je moguća, usprkos proklamiranoj jednakosti sviju pred zakonom. Država teško ostaje vrijednosno neutralna, a taj se odnos može kretati u rasponu od blagonaklone neutralnosti do punog poistovjećivanja s vrijednosnim sustavom dominantne društvene grupe. Efektivno, prag tolerancije prema drugima i drugačijima ima samo dominantna društvena grupa. Manjinske, marginalizirane ili podređene grupe nemaju efektivnu sposobnost iskazivanja praga tolerancije. Takvo stanje nije održivo za duži period jer je preduvjet tolerancije postojanje uzajamnog (obostranog) prihvaćanja različitosti između pojedinaca i društvenih grupa. **Druga krajnost** podrazumijeva da se radi o državi koja je svoju moć ograničila na posredovanje između grupa i njihovu međusobnu toleranciju. Ona se ne miješa u odnose unutar grupe. Moć u odnosu na pojedinca koja je bila kod države sada se prenosi na grupu. Dva su glavna kriterija prema kojima se najčešće određuje prag tolerancije za članove grupe: uniformnost grupe i razlikovanje u odnosu na druge grupe. Pomoću prvog kriterija se određuju mjerila za prag prihvaćanja unutargrupne tolerancije. Drugi kriterij je diskriminirajući zato što omeđuje granice grupe. Postavljajući grupna mjerila za razlikovanje u odnosu na druge grupe, određuje se što je to netolerantno kod drugih i drugačijih. U takvim „konsocijacijskim“ društvima postoji koegzistencija između grupa, ali ne i njihova koherencija, kao preduvjet društvene kohezije. Komunikacija između grupa je slaba, obično na razini elita. Pojedinac ostaje prividno slobodan unutar grupe, a neslobodan u društvu. Njegova autonomija u određivanju granica tolerancije se neprekidno sužava, ne samo u ponašanju, nego i u izražavanju mišljenja i osjećanja. Gdje je, onda, rješenje odnosa dva suprotstavljena koncepta tolerancije? Krase taj problem rješava dualnošću identiteta svakog pojedinca. On polazi od Grossovog zahtjeva za neophodnošću postojanja balansa između individualne i kolektivne sfere društva koji treba osigurati moderna demokratska država. Za njega nije upitno da je multietnička država zajednica pojedinaca, prije svega, a ne grupa i korporacija. Pojedinac u današnjem pluralnom društvu ima najmanje dva identiteta. Univerzalni identitet ima kao građanin, a posebni

identitet kao pripadnik određene društvene grupe, najčešće kao pripadnik jedne etničke zajednice. Gross smatra da posebne etničke i druge vrijednosti mogu imati pozitivan utjecaj na društvo jedino kada su povezane sa zajedničkim vrijednostima koje povezuju različite društvene grupe. Postojanje dovoljnog korpusa zajedničkih vrijednosti i jeste smisao društvene tolerancije u suvremenim demokratskim pluralnim društvima (Krase u: Mesić ur., 2004: 152).

Tolerancija je rasuđivanje o vrijednostima. Iz ovoga stava proizlazi da je pojedinac–pripadnik grupe u prilici da rasuđuje o: (1) vlastitim vrijednostima, (2) vrijednostima drugih članova društva, (3) vrijednostima vlastite grupe, te o (4) vrijednostima drugih grupa. Društvena tolerancija obuhvaća sve ono što je članovima društva nametnuto kroz pravila tolerancije, popunjeno s onim što pojedinci i grupe sami prihvaćaju i mogu tolerirati. Granice onoga što je pojedinac dužan tolerirati se normiraju. U njihovom se definiranju država obično oslanja na korpus univerzalnih vrijednosti i univerzalnih prava opisanih u deklaracijama koje počinju riječima „opća“, „univerzalna“ ili „milenijska“, kao i na vrijednosti koje nasljeđuju iz vlastitog povijesnog, kulturnog, političkog i ukupnog društvenog razvoja određene zemlje. To se može nazvati i određivanjem tolerancije „odozgo“. Međutim, pravi problem pluralističkog društva je određivanje granica tolerancije „odozdo“, na razini svakodnevnosti, u najnižim društvenim zajednicama. Krase navodi:²¹ „Premda različiti ljudi često žive unutar istih političkih granica u širem smislu riječi, stvarni test zajednice se uspostavlja tijekom svakodnevnog života. Sve više, zbog moderne tehnologije i društvenih uređenja, „kulturni stranci“ dijele zajedničko okruženje. Za društvene znanstvenike i humaniste konačno pitanje postaje; ‘Što čini mogućim da različite, čak i neprijateljski orijentirane grupe, žive zajedno u malim naseljima, gradovima i susjedstvu u urbanim sredinama?’“

Ono što pojedinac ili grupa sami prihvaćaju za tolerirati nije normirano. To je prvenstveno uvjetovano mjestom na kojem se nalaze pojedinac i grupa u društvu, karakteristikama ličnosti i karakteristikama grupe, te društvenom interakcijom i međugrupnom komunikacijom.

²¹ U engleskom originalu: „Although diverse people frequently live within the same large-scale political boundaries, the real test of community takes place during the course of everyday life. Because of modern technology and world systems, increasingly, “cultural strangers” share common environments. For social scientists and humanists the ultimate question becomes; ‘What makes it possible for different, even hostile groups, to live together in small scale city, town, and urban neighborhood environments?’“ (Krase u: Mesić ur., 2004: 151).

Slika 1: Model vrijednosne tolerancije između društvenih grupa

Nenormirana dimenzija tolerancije određuje, u konačnici, prag vrijednosne tolerancije jedne društvene grupe u odnosu na posebne vrijednosti druge društvene grupe. Takvo vrednovanje proizvodi svijest o: (1) postojanju društvenih vrijednosti koje su zajedničke za sve grupe ili za neke od grupa; (2) postojanju posebnih vrijednosti društvene grupe ili grupa; (3) toleranciji posebnih vrijednosti druge društvene grupe i (4) netoleranciji posebnih vrijednosti druge društvene grupe ili grupa. Određivanje praga tolerancije je osjetljivo pitanje. Jedan od najvažnijih problema je toleriranje netolerantnih, oko čijeg shvaćanja postoji neslaganje između autora koji se bave ovim pitanjem.²² Neslaganja se kreću u širokoj lepezi između dviju suprotstavljenih krajnosti: od zahtjeva (u ime slobode) za tolerancijom onih grupa koje su izrazito netolerantne, pa do zahtjeva (u ime sigurnosti) za netolerancijom onih grupa za koje se smatra da svojim ponašanjem ugrožavaju društvenu zajednicu. Prag iza kojeg se

²² Kao primjer za različita viđenja o toleranciji netolerantnih ovdje se može navesti polemika između Vladimira Vujčića i Miroslava Vujevića u časopisu *Politička misao*, Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu, Vol. XL, br. 1 i 2 iz 2003. godine.

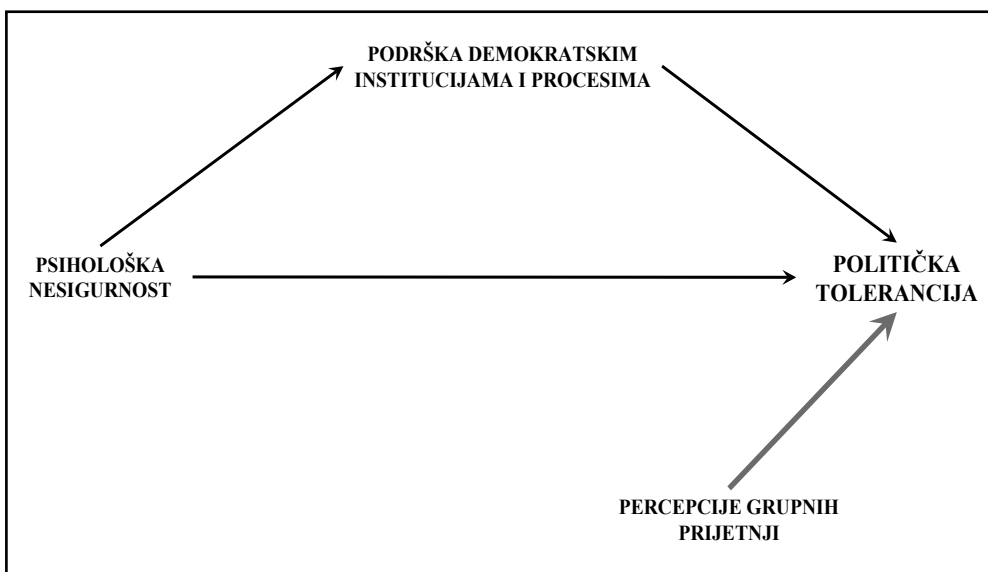
ne toleriraju vrijednosti drugih društvenih grupa se može promatrati kao granica iza koje se posebne vrijednosti druge grupe ocjenjuju negativnim. Netolerancija se, kao negativna vrijednosna orijentacija, percipira kao potencijalni uzrok opasnosti koji, kada se aktivira, proizvodi sigurnosne rizike.²³ Poznavanje područja zajedničkih vrijednosti i praga vrijednosnih netolerancija je od iznimnoga značaja za problem sigurnosnih rizika u društvu. Povećanje područja zajedničkih vrijednosti, uz istovremeno sužavanje pragova vrijednosne netolerancije, u višenacionalnim društvima kakvo je i bosanskohercegovačko, jeste društvena funkcija sigurnosti.

O odnosu tolerancije i drugih društvenih vrijednosti Seligman (2001: 128) zaključuje da je „ključna ‘varijabla’ za toleranciju neka vrsta pluralizma vrijednosnih stanovišta i orijentacija“. Analogno njegovoj tvrdnji, u interpretaciji empirijskih rezultata treba obratiti pažnju na relaciju: odnos prema toleranciji – percepcija rizika – odnos prema drugim društvenim vrijednostima.

Jedno od najvažnijih obilježja i preduvjeta za postojanje suvremenog demokratskog društva je politička tolerancija. Istovremeno, ona je kontroverzna vrijednost zato što pojedine grupe koriste ljudska prava i slobode za potkopavanje političkog sustava utemeljenog na demokraciji i toleranciji političkih neistomišljenika. Retorika i aktivnosti netolerantnih ekstremnih političkih organizacija znaju ići do te mjere da ugrožavaju političku stabilnost (Teodosijević, 2008: 456). Zapravo, suvremene demokracije zapadnog tipa su vrlo osjetljive na političku netoleranciju. Ona se javlja kao posebna negativna vrijednost, slabo povezana s društvenom netolerancijom uopće. Gibson (2004: 2-9) navodi četiri glavna obilježja političke tolerancije koja su, također, bitna s aspekta sigurnosti društva. On ih naziva „enigmama netolerancije“, a to su: (1) multidimenzionalnost percepcije prijetnji; (2) zavisnost političke tolerancije od prijetnje kao vanjske varijable; (3) nepovezanost društvene i političke netolerancije; (4) teškoće u mjerenju netolerancije. U objašnjenju prirode prijetnji koje utječu na političku toleranciju Gibson polazi od istraživanja političke tolerancije u SAD koje su objavili Sullivan, Pierson i Marcus.²⁴ Oni su ustvrdili da se tolerancija temelji na tri primarna izvora: (1) oni koji su najviše ugroženi od svojih političkih neprijatelja manje toleriraju te iste neprijatelje; (2) tolerancija je povezana sa širokim skupom vjerovanja o demokratskim institucijama i procesima; i (3) psihološka nesigurnost direktno utječe na netoleranciju. Prema Gibsonovim istraživanjima, percepcija prijetnji je potpuno neovisna od druga dva izvora tolerancije - podrške demokratskim institucijama i procesima i psihološke nesigurnosti.

²³ Vidi sliku 1: Model vrijednosne tolerancije između društvenih grupa, str. 54.

²⁴ Objavljeno u: Sullivan, John L., Pierson, James E. i Marcus, George E. (1982) *Political Tolerance and American Democracy*. Chicago: The University of Chicago Press.

Slika 2: Konvencionalni model za izvore političke tolerancije Sullivana, Piersona i Marcusa (prema: Gibson, 2004: 23)

Posebno interesantan za Bosnu i Hercegovinu je problem vjerske (religijske) tolerancije. Kao zemlja u kojoj se susreću i prostorno miješaju islam i dvije najveće kršćanske Crkve – katolička i pravoslavna, uz značajno povijesno prisustvo i utjecaj judaizma i protestantizma, Bosna i Hercegovina je posebno osjetljiva na ovaj fenomen. Sa stanovišta tolerancije je značajno: (1) da se radi o monoteističkim religijama utemeljenim na božanskoj objavi koja je prenijeta prorocima ili apostolima i koja je sačuvana u obliku svetih knjiga, predaji i učenju vjerskih autoriteta; (2) da su objavljene božanske istine konačne i obvezne za vjernike; (3) da propisuju određene vrijednosti i pravila ponašanja; (4) da ne dopuštaju prelazak na drugu vjeru i (5) da postoje vjerski autoriteti koji su na vrhu određene vjerske hijerarhije, ujedno i jedini tumači vjere. Odnos jednih prema pripadnicima drugih vjera je bio kontekstualan, odnosno, zavisio je od povijesnih prilika i konkretne društvene i političke situacije na teritoriji današnje Bosne i Hercegovine. Povijesni kontekst je značajan za suvremene bosanskohercegovačke prilike i zbog paralelnog postojanja „alternativnih“ vjerskih učenja. Pored vjere vladara postojale su i druge organizirane vjere. Takav obrazac se može pratiti unatrag, u povijesnom tijeku, počevši od osnivanja bistuenske biskupije, negdje u 6. stoljeću, u doba velikih seoba do tada nepokrštenih naroda. Veliki crkveni raskol,

pojava bosanske crkve i njezino gašenje, dolazak islama početkom 15. stoljeća, dolazak Sefarda krajem 15. stoljeća i koegzistencija monoteističkih religija do današnjih dana su najznačajnije prijelomne točke u bosanskohercegovačkoj povijesti religija. Te okolnosti su utjecale na postojanje posebnih društvenih odnosa i osjetljivosti na razlike koje se rijetko gdje mogu sresti. Globalizacija je, slično kao i na drugim područjima, proizvela divergentna kretanja kada je u pitanju vjerska tolerancija. S jedne strane je to vjerski dijalog oličen u procesima kojima je cilj sporazumijevanje i međusobno priznavanje, a sa druge strane je to vjerski fundamentalizam oličen u procesima koji vode prema izolaciji, vjerskoj isključivosti i nepriznavanju drugačijih religijskih ubjeđenja.

Empirijsko istraživanje tolerancije kao vrijednosti je kompleksnog karaktera. Krneta i Popov-Momčinović (2007: 17-18) navode neke probleme koji se moraju imati u vidu. Prije svih ostalih treba istaknuti neraskidivu povezanost tolerancije s drugim univerzalnim vrijednostima kao što su sloboda i jednakost, odnosno, teškoće u određivanju distinkcije između tolerancije i ovih potonjih unutar empirijskih istraživanja vrijednosti. Polazeći od Junga, ovi autori su naveli širokogrudnost, strpljivost, obzirnost i otvorenost prema drugima kao moguće indikatore tolerancije, a licemjerje, strogost prema drugima i drugačijima, isključivost, agresivnost, autodestrukciju i fanatizam kao moguće indikatore netolerancije. Operacionalizacija vrijednosti tolerancija za empirijsko istraživanje je obavljena pomoću dvije čestice u upitniku koje predstavljaju ekspresivne indikatore, a odnose se na toleranciju između pojedinaca i vjersku toleranciju.

U Schwartzovom upitniku, čestica: *Za njega je važno slušati ljude koji su od njega različiti. Čak i kada se ne slaže sa njima, on i dalje želi njih razumjeti*, portretira toleranciju pojedinca kao specifičnu vrijednost unutar temeljne vrijednosti univerzalizma. U ovome obliku ili njegovim blažim varijacijama, ova čestica se pojavljuje u Schwartzovim upitnicima „21 PVQ items“ i „40 PVQ items“, u dodatnim upitnicima za europsko istraživanje vrijednosti, a kod nas u upitniku za istraživanje vrijednosti mladih SV-2005.

Čestica o vjerskoj toleranciji je inspirirana česticama: „Ljudi treba da imaju jednaka prava bez obzira na vjersku pripadnost“ i „Ja prihvaćam ljude čija je religija drugačija od moje“, iz anketnog lista koji su koristili Krneta i Popov-Momčinović (2007: 201). Ove dvije čestice su modificirane i spojene u jednu, po uzoru na Schwartzovo portretiranje vrijednosti, i glasi: *Za njega je važno da ljudi imaju jednaka prava bez obzira na vjersku pripadnost. On prihvaća ljude čija je vjera drugačija od njegove.*

4.1.5. Poštivanje prirode

U upravljanju svim živućim vrstama i prirodnim resursima treba pokazati razboritost u skladu s postavkama samopodrživoga razvitka. Samo na taj način će neizmjereno bogatstvo koje nam pruža priroda biti očuvano i ostavljeno našem potomstvu. Aktualni obrasci proizvodnje i potrošnje koja nije samopodrživa moraju se promijeniti u interesu buduće dobrobiti nas i našega potomstva.

Milenijska deklaracija Ujedinjenih naroda

Tijekom razvoja živog svijeta priroda je imala važan utjecaj u prirodnom odabiru i evoluciji svih živih bića, pa i čovjeka. Ljudi su stekli moć utjecaja na vlastitu evoluciju i prilagođavanje okoliša samom sebi (Pharo, 2006: 11). Jedan od prvih ozbiljnih pokušaja da se shvati utjecaj ekonomskog i populacijskog rasta, onečišćenje i iscrpljivanje prirodnih bogatstava je izvještaj „Granice rasta“, koji je objavio 1974. godine Rimski klub. U njegovome zaključku se navodi da prirodni resursi i sposobnost planeta Zemlje da podnese rast stanovništva i apsorbira onečišćenje ne mogu izdržati industrijski rast (prema: Giddens, 2007: 610-611). Njegovi kritičari su smatrali da ekonomski procesi nisu vrijednosno neutralni i da ovaj izvještaj nije uzeo u obzir sposobnost ljudi da reagiraju na ekološke izazove (Cifrić, 1989: 192). Unatoč tomu što je bio izložen oštrim kritikama, vrijednost ovog izvještaja je u tome što je ukazao na krajnje granice ekonomskog rasta i rasta broja stanovnika. Kako bi zaustavljanje ekonomskog razvoja bilo pogubno za svjetsku ekonomiju, krajem osamdesetih godina se sve više spominje pojam održivog razvoja. U izvještaju „Naša zajednička budućnost“, urađenom na zahtjev Ujedinjenih naroda 1987. godine, održivi razvoj se definira kao: „upotreba obnovljivih resursa za ekonomski rast, zaštita životinjskih vrsta i ‘bio’ raznolikosti te obveza da se održavaju čist zrak, voda i zemlja“. Ovaj izvještaj je, također, kritiziran zbog toga što nejasno određuje pojam održivog razvoja, potiče potrošnju, prilagođen je bogatim zemljama i ne posvećuje pažnju potrebama siromašnih zemalja i zemalja u razvoju (prema: Giddens, 2007: 611).

Rast stanovništva, rast industrijske proizvodnje, iskorištavanje resursa i potrošnja se odvijaju po eksponencijalnim krivuljama. Ljudskom rodu je trebalo 10.000

godina da naraste do milijarde, u 19. stoljeću – samo sto godina da se udvostruči na dvije milijarde, i narednih stotinu godina 20. stoljeća da se utrostruči na oko šest milijardi (prema: Giddens, 2007: 603). Pitanje je na koliko će narasti čovječanstvo do kraja 21. stoljeća i hoće li postojati obnovljivi izvori, dovoljni za opstanak tolikog broja ljudi? Koliko ih ljudski rod može koristiti sada, i što će sačuvati za budućnost? Beck (2001: 108-109) slikovito kaže: „U opasnosti čovek saznaje da diše kao biljka i da živi od vode kao što riba živi u vodi.“ Znači, spoznaja o opasnosti koje nosi bespoštedno iskorištavanje prirode, zagađenje, nestašica vode i hrane i klimatske promjene dovele su do jačanja ekološke svijesti. Poštivanje prirode je, kao suvremena globalna vrijednost, odraz rasta društvenog senzibiliteta, za kojeg Cifrić (1989: 192) kaže da je potaknut novim opasnostima koje donosi ekološka kriza. Toga su bili svjesni autori Milenijske deklaracije Ujedinjenih naroda kada su, pozivajući se na čovjekovu razboritost i uzdržanost, ukazali na umjerenost u iskorištavanju prirodnih resursa kako bi se oni sačuvali za buduća pokoljenja.

Operacionalizacija poštivanja prirode, kao globalne vrijednosti, za empirijsko istraživanje odnosa prema vrijednostima, obavljena je pomoću dvije čestice, preuzete iz Schwartzovog upitnika „40 PVQ items“, koje predstavljaju ekspresivne indikatore. Odnose sa na očuvanje okoliša i jedinstvo s prirodom kao specifične vrijednosti unutar temeljne vrijednosti univerzalizma.

Očuvanje okoliša je portretirano česticom koja se pojavljuje u Schwartzovim upitnicima „21 PVQ items“ i „40 PVQ items“, u dodatnim upitnicima za europsko istraživanje vrijednosti, a kod nas u upitniku za istraživanje vrijednosti mladih SV-2005: *On čvrsto vjeruje da ljudi trebaju brinuti o prirodi. Briga o okolišu je važna za njega.*

Jedinstvo s prirodom je portretirano česticom koja se pojavljuje u Schwartzovom upitniku „40 PVQ items“: *Za njega je važno prilagoditi se prirodi i biti uklopljen u nju. On vjeruje da ljudi ne trebaju mijenjati prirodu.*

4.1.6. Zajednička odgovornost

Odgovornost za upravljanje svjetskim gospodarskim i društvenim razvitkom, kao i za otklanjanje prijetnji međunarodnome miru i sigurnosti, mora se dijeliti među narodima svijeta i biti ostvarivana multilateralno. Kao najuniverzalnija i najreprezentativnija organizacija na svijetu, Ujedinjeni narodi moraju odigrati središnju ulogu.

Milenijska deklaracija Ujedinjenih naroda

Odgovornost je pojam koji ima različite sadržaje pravnog, političkog, društvenog, znanstvenog ili moralnog karaktera. Može se odnositi na odgovornosti pojedinca, društvenih grupa, organizacija i institucija, međunarodnu odgovornost država i dr. Odgovornost može biti opisana u zakonu, kao mogućnost sankcije zbog kršenja određenih zabrana ili neispunjenja određenih obveza. Kao društvena vrijednost, ona je moralna kategorija u smislu osjećanja dužnosti prema ispunjenju nekog dobra ili osjećanja dužnosti za sprečavanje neke štete. Odgovornost je neraskidivo povezana sa slobodom i u međuzavisnosti je s njom. Šarčević (2000a: 27) ukazuje na potrebu da se neprekidno uspostavlja ravnoteža „između dva kategorička imperativa: s jedne strane slobode, a s druge strane odgovornosti. Nesposobnost da se ostvari ova ravnoteža, da se razumiju i prihvaćaju kulturne, religiozne i druge razlike može čak dovesti i do ugrožavanja mira“.

Pharo, pak, smatra da je ponovna aktualizacija problema ljudske odgovornosti uzrokovana promjenama koje su rezultat napretka ljudske civilizacije. Paralelno s ovim napretkom, čovjek svjesno proizvodi opasnost. Njegova svjesnost o postojanju opasnosti je utoliko veća ukoliko živi u demokratskom okruženju koje teži da bude aktivnim sudionikom u društvenim promjenama, pa tako i u oblikovanju onih normi koje su izraz čovjekove odgovornosti (Pharo, 2006: 9-10). Paradoks je da svijest o opasnostima neće dovesti do njihovog smanjivanja zbog toga što postojeći sustav upravljanja i odgovornosti nije funkcionalan. Beck razmišlja slično kao Pharo, pa kaže da je rast opasnosti uzdrmao dosadašnju, uigranu, podjelu moći i kompetencija. On procjenjuje da će, pod utjecajem opasnosti, doći do redefiniranja odgovornosti i centralizacije kompetencija (Beck, 2001: 114). Upitan je način na koji će se ove promjene odvijati, unilateralno ili multilateralno. Giddens vidi izlaz u promjenama koje će osigurati efikasno multilateralno vodstvo. Odgovor na transnacionalne prijetnje treba također biti transnacionalan. Postojeće države se nisu u stanju suprotstaviti opasnostima koje se ne zaustavljaju na njihovim granicama. Giddens se zalaže za stvaranje globalne uprave koja bi mogla „...promicati kozmopolitski

svjetski poredak u kojem bi se uspostavila i poštovala jasna pravila i standardi međunarodnog ponašanja, npr. obrana ljudskih prava“ (Giddens, 2007: 74).

Značajan doprinos razumijevanju ljudske odgovornosti je dalo Vijeće za InterAkciju.²⁵ Ono je usvojilo i predložilo Ujedinjenim narodima nacrt Opće deklaracije o odgovornosti čovjeka. Rad na Deklaraciji je trajao preko deset godina. Njzinu konačnu verzija Vijeće je objavilo 1997. godine. Tekst Deklaracije se oslanja na Opću deklaraciju o pravima čovjeka iz 1948. godine. U preambuli se navode glavni razlozi za donošenje jedne ovakve konvencije: (1) sloboda, pravednost i mir se temelje na ljudskom dostojanstvu, urođenim ljudskim pravima, ali i na ljudskoj odgovornosti; (2) globalna rješenja za globalne probleme trebaju polaziti od ideja, vrijednosti i normi poštovanih i prihvatljivih za sve kulture i društava. U četiri članka prvog poglavlja Deklaracije o načelima humanosti određuju se glavne koordinate kojima se određuje pojam odgovornosti: Iz članka 1: „Svaka osoba... ima odgovornost da se prema svim ljudima ponaša ljudski“. Iz članka 2: „...svi ljudi imaju obvezu da se zalažu za dostojanstvo i samopoštovanje drugih ljudi“. Iz članka 3: „...Svatko ima obvezu podržavati dobro i spriječiti zlo pod bilo kojim okolnostima“. Iz članka 4: „*Ono što ne želiš da tebi drugi učine, ne čini ni ti drugima*“ (Vijeće za InterAkciju, 1997). Helmut Schmidt, bivši kancelar Savezne Republike Njemačke, koji je predsjedavao Vijećem za InterAkciju u vrijeme usvajanja nacrta Konvencije je, u svojem završnom izvještaju, istaknuo da je globalna međuovisnost dostigla razinu na kojoj se moraju poštovati određena pravila i ograničenja kako bi ljudi mogli živjeti u harmoniji. Svijet treba prihvatiti etičke standarde koji omogućuju zajednički život (Schmidt, 1997). Rad na prijedlogu Opće deklaracije o odgovornostima čovjeka je imao dalekosežan pozitivan utjecaj na sva kasnija dokumenta koja su se bavila budućnošću čovječanstva.

U Rokeachovoj i Schwartzovoj klasifikaciji vrijednosti odgovornost spada u instrumentalne vrijednosti. Rokeach vrijednost „odgovoran“ određuje pojmovima „pouzdan“ i „vjerodostojan“. U Schwartzovoj klasifikaciji vrijednost „odgovoran“ ili „biti odgovoran“ je određena pojmovima „pouzdan“ i „na koga se može osloniti“. Zajedno s vrijednostima „koristan“, „iskren“, „milostiv“ i „odan“, odgovornost obrazuje grupu specifičnih vrijednosti unutar temeljne vrijednosti dobrodušnosti koju Schwartz određuje motivacijskim ciljem: očuvanje i poboljšanje blagostanja onih s kojima je netko u čestom osobnom kontaktu.

²⁵ *Vijeće za InterAkciju (eng. InterAction Council) su osnovali bivši državnici 1983. godine sa ciljem da mobiliziraju svoje iskustvo, energiju i politički utjecaj radi rješavanja političkih, ekonomskih i društvenih problema koji se odražavaju na čovječanstvo. Tri su prioriteta područja djelovanja ove organizacije: mir i sigurnost; revitalizacija svjetske ekonomije; i univerzalni etički standardi. Više na internet stranici: <http://www.interactioncouncil.org/> [datum pristupa 13.09.2007].*

Vrijednost zajednička odgovornost je oblikovana pomoću dvije specifične vrijednosti: odgovoran i zajednička odgovornost naroda preko Ujedinjenih naroda.

U Schwartzovom upitniku vrijednosti sa 40 čestica (40 items Portrait Value Questionnaire), odgovornost je portretirana na sljedeći način: *Za njega je važno odgovoriti na potrebe drugih. On nastoji pomoći onima koje poznaje.* Prema tome, ovdje je riječ o osobnoj, individualnoj odgovornosti prema ljudima u najbližem vlastitom okruženju. Svaka je osobna odgovornost preduvjet za vjerovanje u zajedničku odgovornost ljudi. Ljudi koji ne posjeduju tu osobnu odgovornost teško da će vjerovati u zajedničku odgovornost kao globalnu i, po svojem sadržaju, apstraktniju (Schwartz 2007b: 294).

U Milenijskoj deklaraciji Ujedinjenih naroda iz 2000. godine, zajednička odgovornost je opisana dosta širokom definicijom koja podrazumijeva vjerovanje da odgovornost za upravljanje razvojem i odgovornost za otklanjanje prijetnji leži na svim narodima svijeta i realizira se na multilateralnim temeljima, preko Ujedinjenih naroda. Definicija zajedničke odgovornosti iz Milenijske deklaracije Ujedinjenih naroda je bila polazište za portretiranje odnosa prema ovoj specifičnoj vrijednosti u upitniku, čija čestica glasi: *On vjeruje da svi narodi zajedno trebaju dijeliti odgovornost za razvoj, mir i sigurnost u svijetu. Tu odgovornost treba ostvariti preko Ujedinjenih naroda.*

4.1.7. Poštivanje ljudskog dostojanstva

Sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima. Ona su obdarena razumom i sviješću i treba da jedno prema drugom postupaju u duhu bratstva.

Opća deklaracija o ljudskim pravima

Ono što odvaja ljude od drugog živog svijeta je obdarenost razumom, sposobnost djelovanja koje proizlazi iz razuma. „Sve naše dostojanstvo sastoji se u misli“ kaže Pascal.²⁶ U slikovitoj metafori o čovjeku kao „najslabijoj trski u prirodi što misli“, on je naspram njegove fizičke inferiornosti postavio dominaciju njegove umne snage. Pascal zaključuje da u beskrajnom svemiru postoji čovjek koji ga je u stanju misliti obuhvatiti i dokučiti. Ta svijest o postojanju beskrajnog svemira i svojoj ljudskoj konačnosti je imanentna ljudima. Izvor sve čovjekove veličine i njegovog dostojanstva je u pravilnosti njegove misli, a ne u fizičkom svijetu koji ga okružuje (Pascal, 1980: 138).

Novovjekovno shvaćanje ljudskog dostojanstva zamjena je za, do tada uvriježeni, srednjovjekovni pojam časti. Ono je proisteklo iz zahtjeva za univerzalnim građanskim pravima koja su jednaka za sve ljude, a stječe se samim ljudskim postojanjem, a ne po porijeklu. Taylor ističe da je ovaj egalitarni zahtjev dodatno osnažen novim shvaćanjem individualnog identiteta koji se pojavio krajem 18. stoljeća. On navodi Kantov stav da ljudi zaslužuju poštovanje zbog sposobnosti racionalnog mišljenja. Ističe da se radi o univerzalnom ljudskom potencijalu, a ne o nečemu što se stiče djelovanjem (prema: Mesić, 2006: 76, 79). U tom smislu ljudsko dostojanstvo se ne dobija naknadno, niti se može ukinuti. Po svojoj prirodi ono je apsolutno i nepovredivo. To ga čini apstraktnom kategorijom, teško mjerljivom u empirijskom istraživanju.

Osjećanje osobnog dostojanstva je glavno načelo Proudhonove etike. Njegovo učenje polazi od dostojanstva pojedinca koji se sam prvo treba osjećati i potvrditi kao osoba, a zatim to poštovanje osjetiti i za druge. Dostojanstvo treba biti, čak i od vlastitih strasti, zaštićeno pravom. „Mi ne možemo svakog voljeti, ali možemo poštovati

²⁶ Pored pojma dostojanstvo u ustavnoj i drugoj materiji je u čestoj upotrebi tuđica dignitet (lat. dignus – vrijedan, dostojan) koji znači dostojanstvo, čast, položaj, uzvišenost, ugled (Klaić, 1990: 294).

svačije dostojanstvo“, kaže Proudhon (prema: Jodl, 1963: 199) naglašavajući nadmoć načela prava nad načelom ljubavi kao bitno obilježje svojeg određenja ljudskog dostojanstva. Nasljedujući takvo Proudhonovo učenje, suvremeni liberalistički koncept povezuje ljudska prava i ljudsko dostojanstvo. U njemu dominira shvaćanje da su ljudska prava ishodište ljudskog dostojanstva.

Liberalni koncept jednostrane zavisnosti ljudskog dostojanstva od ljudskih prava se našao na udaru suvremene teološke etike. Stetson smatra da je liberalističko određenje ljudskog dostojanstva površno, nesistematično i bez moralne težine. Za njega je pogrešno stajalište da je ispunjenje ljudskih prava temelj samopoštovanja koje se u zapadnom liberalističkom shvaćanju izjednačava s ljudskim dostojanstvom. Također, on smatra da je opasno svesti ljudsko dostojanstvo samo na samopoštovanje shvaćeno kao zadovoljenje vlastitih osjećaja i samoispunjenje. U krajnosti, „prazni oklop samopoštovanja“ može biti ispunjen sadržajem koji nije prihvatljiv ostalim članovima društva i koji može dobiti, kako Stetson kaže, „perverzni sadržaj“ stjecanjem prava i sloboda koje isključuju društvene obveze, odgovornost i prosuđivanje (Stetson, 1998: 11-12). Osman ističe da se svijest o ljudskim pravima ne može poistovjetiti s ljudskim dostojanstvom, zato što je dostojanstvo širi pojam. Pored uživanja prava, dostojanstvo obuhvaća i ispunjavanje dužnosti (Osman u: Karić i dr., 1996: 217). Isto tako, prava se mogu ograničiti, ali ne i ljudsko dostojanstvo, ono zavisi od same osobe. To je ono što odvaja ljudsko dostojanstvo od „dostojanstva“ životinja za koje se zalažu pokreti za zaštitu životinja. Jedino je ljudsko biće u stanju oblikovati prava, i jedino ono posjeduje svijest o odgovornosti za njihovo poštovanje i ostvarenje. U načelu, suvremeni etički nauk svih monoteističkih religija ističe primat ljudskog dostojanstva nad ljudskim pravima.

Na teškoće u mjerenju vrijednosti kao što je ljudsko dostojanstvo skreće pažnju niz autora. Ovdje će se spomenuti samo Harrisovo mišljenje da dostojanstvo ne dolazi u kvantitetu i da nije skalarna veličina. To je apsolutna i nedjeljiva vrijednost jednaka za sve u kvalitetu i kvantitetu. U dvostrukoj usporedbi Harris zapravo kaže da po svojoj kvaliteti dostojanstvo Boga nije ništa veće ili manje od dostojanstva najbjednijeg nitkova, a po svojoj količini ono je isto za pojedinca i za tisuću ljudi.²⁷ Ono što može

²⁷ U engleskom originalu: „Thomas Hill, who arguably takes the Kantian conception of dignity more seriously than any other contemporary moralist, says, “dignity cannot morally or reasonably be exchanged for anything of greater value, whether the value is dignity or price. One cannot, then, trade off dignity of humanity in one person in order to honor a greater dignity in two, ten, or a thousand persons.” The result is that if dignity does not come in quantities and is nonscalar, then God cannot have more dignity than the meanest scoundrel if the meanest scoundrel has any dignity at all. As offensive as this kind of radical egalitarianism might be to many religious persons, they might find some solace in the fact that there is a sense in which God is nonetheless more dignified than humans, even on Kantian theological standards. God’s dignity is “purer” than that of humans, which is to say that

biti mjerljivo je odnos prema vrijednosti dostojanstva, odnosno poštivanje ljudskog dostojanstva se može promatrati kao samostalna vrijednost.

Prethodno razmatranje o smislu ljudskog dostojanstva predstavlja uvod u pojmovno određenje poštivanja ljudskog dostojanstva kao vrijednosti. Odnos prema ljudskom dostojanstvu se u teoriji i dokumentima najčešće opisuje pojmovima „priznavanje“ i „poštivanje.“ Nema jasne distinkcije u njihovom pojmovnom određenju, ali se može primijetiti da je pojam „priznavanje ljudskog dostojanstva“ više prisutan u pravnoj terminologiji i označava prihvaćanje određenog stanja ili norme kao takve, a pojam „poštivanje ljudskog dostojanstva“ je više prisutan u ustavnoj terminologiji kao univerzalna vrijednost. I jedan i drugi pojam podrazumijeva odnos prema ljudskom dostojanstvu. Priznanje ljudskog dostojanstva može, ali i ne mora, imati aktivirajuću ulogu, odnosno proizvesti neko djelovanje. Poštivanje ljudskog dostojanstva, shvaćenog kao vrijednost, podrazumijeva da postoji pozitivan i aktivan odnos prema ljudskoj osobi. Ova distinkcija, naravno, nema jasne crte razgraničenja. Općenito rečeno, poštivanje ljudskog dostojanstva uključuje njegovo priznavanje kao nužan preduvjet za njegovo ostvarenje.

Vjera u dostojanstvo čovjeka je jedno od izvorišta Povelje Ujedinjenih naroda. „Mi, narodi Ujedinjenih naroda, odlučni... da ponovo potvrdimo vjeru... u dostojanstvo i vrijednost čovjeka...“ riječi su iz preambule koje dolaze odmah iza poznatog početka Povelje: „odlučni da spasimo buduća pokoljenja od užasa rata, koji je dva puta u toku našega života nanio čovječanstvu neizrecive patnje“ (Cvetkovski, 1999b: 65). Strašno iskustvo posljednjeg svjetskog rata je utjecalo na razvoj međunarodnog prava u smjeru jačanja ljudskih prava. Na vjeru u dostojanstvo čovjeka, iz preambule Povelje Ujedinjenih naroda, pozivaju gotovo svi međunarodni dokumenti o ljudskim pravima koji su doneseni od kraja Drugog svjetskog rata do danas. U prvom stavku preambule Opće deklaracije o ljudskim pravima Ujedinjenih naroda se navodi: „...priznavanje urođenog dostojanstva i jednakih i neotuđivih prava...“ kao neophodan zahtjev za ostvarenje slobode, pravde i mira u svijetu, koje su također vrijednosti univerzalnog značaja (Cvetkovski, 1999b: 15). Sloboda i jednakost u dostojanstvu i pravima, sa kojima se rađaju sva ljudska bića, kao i postupanje u duhu bratstva, se nalaze u članku 1. Opće deklaracije. Slične odredbe se pojavljuju i u drugim međunarodnim dokumentima. U preambuli Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima

God's reason, His dignity-conferring quality, is less soiled by values of the empirical self and less vulnerable to the powers of cause and effect than is human reason. Granted, this does not, on the Kantian view, make God of greater value than the meanest scoundrel, but it does make Him "purer." It is in this sense that God is the most dignified member of the moral community, but as a moral agent, not as a moral subject. (Harris, 1997: 55-56).

navodi se: „priznanje urođenog dostojanstva i jednakih i neotuđivih prava“, koja proizlaze iz: „prirodnog dostojanstva čovjekove osobe“. U Drugom fakultativnom protokolu ovog Pakta izražava se vjerovanje da će ukidanje smrtne kazne doprinijeti jačanju ljudskog dostojanstva (Cvetkovski, 1999b: 25,49). Konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije ponavlja slične odredbe o ljudskom dostojanstvu i dovodi u direktnu vezu osiguranje „razumijevanja i poštovanja dostojanstva ljudske ličnosti“ s ukidanjem „svih oblika i svih pojava rasne diskriminacije“. Treba posebno istaknuti da se u članku 1. ove Konvencije daje definicija pojma „rasna diskriminacija“ koji se „odnosi na svako razlikovanje, isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva koji se zasnivaju na rasi, boji, precima, nacionalnom ili etničkom porijeklu i koji imaju za rezultat da unište ili da ugroze priznavanje, uvažavanje ili vršenje, pod jednakim uslovima ljudska prava i osnovnih sloboda na političkom, privrednom, socijalnom i kulturnom polju ili na svakom drugom polju javnog života“ (Cvetkovski, 1999b: 65-67). Znači, njezino pojmovno određenje ne definira samo rasnu diskriminaciju, nego i bilo koji oblik nacionalne ili etničke diskriminacije ljudi. Slična paralela za ovu tvrdnju se može naći u Konvenciji o eliminiranju svih oblika diskriminacije žena i u Konvenciji o pravima djeteta. Prema tome, odnos prema različitim oblicima diskriminacije - bilo nacionalne, rodne ili starosne - može biti uzet kao empirijski indikator kojim će se ispitati vrednovanje ljudskog dostojanstva u smislu njegovog priznavanja, odnosno nepriznavanja.

Jedan od značajnih istraživačkih projekata u Europi, koji se bavio problemom poštivanja ljudskog dostojanstva, proveden je u vremenskom razdoblju od 1994. do 1998. godine, pod nazivom „Ljudsko dostojanstvo i društvena isključenost“. Projekt je pokrenulo Vijeće Europe s ciljem jačanja političke svijesti za borbu protiv siromaštva i socijalne isključenosti koje lišavaju ljude njihovog dostojanstva i slabe društvenu koheziju. U završnim dokumentima se za ljudsko dostojanstvo kaže da je svojstveno svakom živom biću, a označava se priznavanjem i uživanjem ljudskih prava koja su međusobno nerazdvojiva i međuzavisna. Takva ljudska prava se mogu oživotvoriti samo kroz provođenje politike i aktivnosti za borbu protiv socijalne isključenosti i krajnjeg siromaštva.²⁸ Ovaj zaključak je u skladu s idejom Opće deklaracije o ljudskim pravima koja „postupanje u duhu bratstva“ navodi kao nužan uvjet za ostvarivanje ljudskog dostojanstva. Istaknuta je potreba za jačanjem društvene kohezije u suvremenim europskim društvima kroz aktivnosti koje će osigurati da svi članovi društva, uključujući najugroženije grupe, imaju djelotvoran pristup svojim

²⁸ Originalni tekst na engleskom jeziku: „Human dignity is inherent to every human being and cannot be suppressed. Its essential mode of expression is the recognition and enjoyment of human rights in their indivisibility and their interdependence. It is important to always bear in mind the indivisibility and interdependence of human rights and to make them a living force, at all levels, when drawing up policies or planning actions to combat exclusion or extreme poverty.“ (Vijeće Europe, 1998).

ljudskim pravima. Istraživanje je bilo poticaj za niz aktivnosti Vijeća Europe koje su potaknute usvajanjem Strategije za društvenu koheziju 2000. godine (Vijeće Europe, 2000), odnosno jasnije razrađene u Revidiranoj strategiji za društvenu koheziju koja je usvojena 2004. godine (Vijeće Europe, 2004). U njoj je dostojanstvo svake osobe, priznavanje njezinih sposobnosti i društvenog doprinosa, uključujući puno poštivanje različitosti kultura, mišljenja i religijskih uvjerenja, određeno jednim od četiri ključna elementa kvalitete života koji predstavljaju i krajnje ciljeve, odnosno željena stanja društvene kohezije. Pored ljudskog dostojanstva, društvenu koheziju obilježavaju: jednakost i nediskriminacija u pristupu ljudskim pravima, sloboda svakog pojedinca da tijekom svojega života neprekidno teži vlastitome usavršavanju, kao i mogućnost svake osobe da bude aktivan i punopravan član društva (Vijeće Europe, 2004: 6).

U Povelji o temeljnim pravima Europske unije je određeno pet prava kojima se zaštićuje dostojanstvo kao jedna od vrijednosti Unije. To su: (1) ljudsko dostojanstvo kao nepovrediva, poštovana i zaštićena kategorija; (2) pravo na život koje isključuje smrtnu kaznu i pogublivanje; (3) pravo na integritet osobe koja podrazumijeva poštivanje tjelesnog i duhovnog integriteta; (4) zabrana torture i nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja; (5) zabrana ropstva i prisilnog rada koja uključuje zabranu trgovanja ljudima (Office for Official Publications of the European Communities, 2000). Ova prava mogu biti polazište za empirijsko istraživanje, u skladu sa ranije navedenim Giddensovom mišljenjem da se pomoću normi izražavaju ili opredmećuju vrijednosti.

Istraživanja koja je pokrenulo Vijeće Europe su ukazala na višedimenzionalnost rizika koji ugrožavaju ljudsko dostojanstvo. Država postaje sve manje garant očuvanja ljudskog dostojanstva za svoje građane. Nejednakost u primanjima, nesigurnost u zapošljavanju, smanjivanje davanja za socijalnu i zdravstvenu zaštitu su međusobno povezani problemi koji stvaraju složen sustav rizika. S druge strane, društvena osjetljivost za takve probleme je pokazatelj poštivanja ljudskog dostojanstva.

Oblikovanje čestica u upitniku kojima se portretira poštivanje ljudskog dostojanstva je izvršeno u odnosu na društvenu osjetljivost ispitanika. Ono je obuhvatilo dvije dimenzije ljudskog dostojanstva: pitanje diskriminacije nezaposlenih i pitanje priznanja za zaposlene koji su neadekvatno plaćeni. Sukladno tome, u empirijskom istraživanju je temeljna društvena vrijednost poštivanje ljudskog dostojanstva opisana pomoću dvije specifične vrijednosti: nediskriminacija i priznanje dostojanstva.

Čestica koja portretira odnos prema nediskriminaciji nezaposlenih i obvezi društva da kroz osiguranje njihove egzistencije sačuva minimum njihovog dostojanstva glasi: *Njegovo mišljenje je da se premalo novca izdvaja za nezaposlene. On smatra da država treba davati pomoć nezaposlenima.*

Čestica koja portretira stav o priznanju zaposlenima koji obavljaju najteže poslove da budu adekvatno plaćeni glasi: *On smatra da oni koji rade najteže i najopasnije poslove nisu pošteno plaćeni. Oni zaslužuju plaću koja će osigurati dostojanstven život njima i njihovim obiteljima.* Valja naglasiti da ugroženost ovih specifičnih vrijednosti predstavlja ozbiljan problem poštivanja ljudskog dostojanstva u aktualnoj bosanskohercegovačkoj situaciji.

4.1.8. Demokracija

Svako ima pravo da učestvuje u upravi svoje zemlje, neposredno ili preko slobodno izabranih predstavnika... Volja naroda treba da bude osnova vladine vlasti; ta volja treba da se izražava u povremenim i istinskim izborima, koji treba da se sprovede općim i jednakim pravom glasa, tajnim glasanjem ili odgovarajućim postupcima slobodnog glasanja.

Opća deklaracija o ljudskim pravima

Suvremeno određenje pojma demokracije podrazumijeva liberalnu, predstavničku demokraciju koja se općenito smatra najboljim tipom političke vladavine. Pojednostavljeno, demokracija znači da u jednoj demokratskoj zemlji većina punoljetnih stanovnika ima pravo glasa i da svoje predstavnike, koji obnašaju vlast u njihovo ime, mogu birati između više političkih stranaka, na izborima koji se održavaju u određenim ciklusima (Giddens, 2007: 423). Najviša vrijednost u demokratskom društvu su slobode i prava građana. Zaštitni mehanizam od moguće zlouporabe sloboda i prava građana bi trebala biti vlast, koja je u demokratskom političkom sustavu podijeljena na zakonodavnu, izvršnu i sudsku. Međutim, demokracija nije idealni oblik vladanja većine. Ona ima brojne slabosti. Baveći se pitanjem budućnosti demokracije, Luhmann ne prihvaća klasično poimanje razvoja demokracije koja bi trebala omogućiti: odsustvo siromaštva, bilo kakvih oblika ugnjetavanja, slobodu, mir i sreću u prosperitetu. Ako se na taj način vidi demokracija onda, po Luhmannu, perspektive nisu nimalo dobre, dapače, svakim pokušajem mogu izgledati još gore. On odbacuje klasično poimanje demokracije - kao vladavine naroda koji vlada samim sobom pomoću određenih pravila, zato što je teorijski neodrživo. Istina, on odbacuje i zahtjev za širokom participacijom u odlučivanju po uzoru na samoupravljanje ili sudioničku demokraciju i zaključuje: „Rezultat bi mogao biti beskrajno opterećenje odlučivanjem, gigantska teledemobirokratizacija i konačno netransparentnost u odnosima moći sa prednošću onih koji su unutar ovih zbivanja i tačno mogu da vide

i shvate stvari i da plivaju u mutnoj vodi“ (Luhmann, 2001:19). Rješenje nalazi u jednostavnoj podjeli na vrhu, gdje će se jasno razlikovati položaj vlasti i opozicije i njihove međusobne uloge.

Dobra demokratska vladavina ima određene preduvjete, kriterije koje bi trebala zadovoljiti. Šumpeter smatra da u te kriterije treba ubrojiti: (1) visoke kvalitete političara koji se biraju; (2) adekvatnost političkih odluka čiji je domet ograničen, koje ne sežu predaleko; (3) efikasna birokracija s tradicijom, koju kontrolira izabrana vlast; (4) postojanje društvene samokontrole, odnosno da relevantne društvene grupe prihvate sve zakonske mjere koje donosi nadležna vlast (prema: Mimica i dr., 2007: 75). Ovim, u neku ruku institucionalnim zahtjevima, treba dodati određene vrijednosne ciljeve koji su prema Heldu: (1) osiguranje političke jednakosti, slobode i neovisnosti; (2) obrana općeg interesa; (3) zadovoljenje potreba građana; (4) poticanje moralnog samorazvoja i (5) donošenje učinkovitih odluka koje uzimaju u obzir interese svih (prema: Giddens, 2007: 422). Dakle, brojni su zahtjevi koje treba ispuniti za dobru predstavničku demokraciju. Ispunjenje svih njih bi značilo dobru vladavinu (eng. good governance), kao prepreku i suprotnost neuspjehu države, jedne od najvećih sigurnosnih prijetnji kojima se bave suvremeni sustavi sigurnosti. U Strategiji sigurnosti Europske unije se navodi: „Kvalitet međunarodnog društva zavisi od kvaliteta vlada na kojima se to društvo zasniva. Najbolja zaštita za našu sigurnost je svijet sazdan od dobro uređenih demokratskih država. Najbolji načini za jačanje međunarodnog poretka su širenje dobrog upravljanja, podrška društvenim i političkim reformama, borba protiv korupcije i zloupotrebe moći, uspostavljanje vladavine prava, i zaštita ljudskih prava“.²⁹ Kegley i Wittkopf (2006: 858) naglašavaju upravo ovu vrijednosnu dimenziju demokracije kao načela na kojemu će se zasnivati politike nacionalnih sigurnosti u 21. stoljeću. U pojašnjenju svoga mišljenja oni se pozivaju na kvantitativna bihevioristička istraživanja koja su uvjerljivo pokazala da demokracije koje su dobro utemeljene nisu nikada vodile ratove među sobom.

Zadnje desetljeće 20. stoljeća i prvo desetljeće 21. stoljeća su obilježile dvije, u neku ruku suprotstavljene pojave. Jednu pojavu čini širenje liberalne demokracije kao globalnog procesa na bivše socijalističke zemlje, a njezino naličje su činile teškoće s funkcioniranjem liberalne demokracije u društvima s dugotrajnom demokratskom tradicijom. Ovdje će ukratko biti razmotrene obje ove pojave. Raspad SSSR-a je

²⁹ U engleskom originalu: „The quality of international society depends on the quality of the governments that are its foundation. The best protection for our security is a world of well-governed democratic states. Spreading good governance, supporting social and political reform, dealing with corruption and abuse of power, establishing the rule of law and protecting human rights are the best means of strengthening the international order.“ (Vijeće Europske unije, 2003: 10).

bio popraćen promjenama u društvenom i političkom sustavu većine socijalističkih zemalja i zemalja koje su bile u sferi sovjetskog utjecaja. Ovim procesom su bile zahvaćene i druge zemlje izvan direktnog sovjetskog utjecaja u Africi, Aziji i Centralnoj Americi. One se opredjeljuju za liberalnu demokraciju, organiziraju prve višestranačke izbore i ustanovljavaju demokratske institucije vlasti. Međutim, prihvaćanje demokracije se nije odvijalo na isti način i s podjednakim uspjehom. U prvoj fazi, koju Radenović naziva „inženjeringom institucionalne demokracije“, uspostavljaju se demokratske ustanove. Obično se odvijala u euforičnim zbivanjima, tražeći uzore u demokracijama zapadnog tipa. Institucionalni okvir jeste preduvjet demokracije, ali ne i sama demokracija. Pored demokratskih institucija potrebni su demokratski orijentirani ljudi kako bi jedno društvo prešlo u „demokratsko stanje“. Radenović podsjeća da O'Donnell razlikuje dvije vrste takvih tranzicijskih zemalja, one koje se demokratiziraju i one koje se redemokratiziraju. Nikakve demokratske tradicije nisu imale zemlje koje se demokratiziraju. Za razliku od njih, zemlje koje se redemokratiziraju su u prošlosti bile demokratske, ali su institucije liberalne demokracije bile ukinute zbog djelovanja unutarnjih ili vanjskih činilaca. Radenović zaključuje da redemokratizirajuće zemlje, kao što su Češka ili Mađarska, imaju više izgleda da uspješno privedu kraju unutarnje demokratske promjene, nego Bugarska i Albanija, kao zemlje čije demokratske tradicije nisu osobite (Radenović, 2005: 378-380). Bez obzira na probleme u uspostavljanju novih demokratskih društava, u većini tranzicijskih zemalja postoji konsenzus da je višestranačka demokracija najpravedniji oblik političkog odlučivanja. Suprotno tome stoje određene pojave disfunkcionalnosti višestranačkog sustava u visokorazvijenim zemljama Zapada (Baloban i dr., 2005: 87). Giddens ih naziva paradoksom liberalne demokracije koji zbunjuje. U zemljama s dugotrajnom demokratskom tradicijom i institucijama postoji sumnja u efikasnost sadašnjih demokratskih mehanizama. Građani sve manje vjeruju da je njihova izabrana vlast u stanju baviti se istovremeno „velikim“ problemima kao što su globalno zatopljavanje, međunarodni terorizam, očuvanje svjetskog mira i dr., te odgovoriti efikasno na „male“ probleme koji se tiču potreba građana, njihove neposredne životne sredine, komunalnih i drugih problema na lokalnoj razini. Giddens naglašava da to ne znači da su ljudi izgubili vjeru u demokraciju. Oni su možda izgubili zanimanje za klasičnu predstavničku demokraciju gdje se opredjeljuju za stranačke politike. Nasuprot tome, raste interes za društvene pokrete i vaninstitucionalno udruživanje, internet forume i kampanje utemeljene na interesnom povezivanju (Giddens, 2007: 429-431). Može se zaključiti da vjera u demokraciju počiva na ideji snažnijeg društvenog umrežavanja. Nazivi za takvo društveno umrežavanje i akciju koji se u sadašnje vrijeme koriste su „nevladin sektor“, „nevladina udruženja“, „civilno društvo“ i sl. Ovi nazivi mnogo više odražavaju postojanje otklona od institucija

države u klasičnoj višepartijskoj predstavničkoj demokraciji, nego što upućuju na dešavanja suštinskih promjena u odnosima moći, političkom angažmanu i političkom odlučivanju.

Probleme u razvoju demokracije Rimac i Milas dovode u vezu sa socijalnim kapitalom kao konceptom kojeg se može shvatiti „kao resurse – informacije, ideje i potpore koje pojedinci mogu pribaviti svojim socijalnim vezama s drugim ljudima (Coleman, 1988) ili kao stupanj povjerenja i uključenosti neke osobe u različite neformalne ili formalne građanske organizacije“ (Putnam, 1993., prema Baloban i dr., 2005: 91).

Prethodno razmatranje o demokraciji jasno pokazuje da se problemi demokracije ne očituju samo na institucionalnoj razini, nego se također očituju na vrijednosnoj razini. Suvremene komunikacijske mogućnosti su približile pojedince. Vertikalne veze predstavničke demokracije se presijecaju s horizontalnim povezivanjem pojedinaca. Pojedinač sve manje mari za stranačke programe i postaje sve „otporniji“ na klasične kampanje političkog ubjeđivanja. To ne znači da je „starim“ demokratskim institucijama isteklo vrijeme. One će još dugo biti potrebne radi stabilnosti i očuvanja tekovina demokratskog razvoja, ali i radi stvaranja povoljnog okruženja za nove demokratske trendove i izazove. Upravo zato je tradicionalan ideal demokracije, koji je utkan u Opću deklaraciju o ljudskim pravima, još uvijek aktualan. U njezinome članku 21. ističu se bitna svojstva demokracije kao vrijednosti. Tu spadaju svijest pojedinca da ima pravo sudjelovati u upravljanju zemljom, bilo direktno ili preko izabranih predstavnika; vjerovanje da je izabrana vlast izraz narodne volje, privremena i podvrgnuta periodičnoj provjeri na izborima.

Sva su ta pitanja usmjerila empirijsko istraživanje kojim su obuhvaćene dvije specifične vrijednosti: za podršku ispitanika o demokraciji i za odnos prema društvenoj pravdi. Oblikovane su dvije čestice u upitniku kojima se portretira demokracija kao vrijednost Europske unije.

Prva čestica je oblikovanja po uzoru na odredbe Opće deklaracije o ljudskim pravima. Ona pokazuje stupanj opće podrške koju ispitanici daju predstavničkoj demokraciji i glasi: *On smatra da su slobodni izbori temelj demokracije. On čvrsto vjeruje da je demokracija najbolji oblik upravljanja.*

U Schwartzovom upitniku čestica: *On želi da svatko bude tretiran pravedno, čak i ljudi koje ne pozna. Za njega je važno zaštititi nemoćne u društvu*, portretira društvenu pravdu kao specifičnu vrijednost unutar temeljne vrijednosti univerzalizma. U ovome obliku ili s blažim varijacijama, ova čestica se pojavljuje u Schwartzovim upitnicima „21 PVQ items“ i „40 PVQ items“ (Schwartz, 2007b: 285, 294); u dodatnim

upitnicima za europsko istraživanje vrijednosti The European Social Survey, 2008: 3), te kod nas u upitniku za istraživanje vrijednosti mladih SV-2005 (Institut za filozofiju i društvena istraživanja, 2006: 270).

4.1.9. Vladavina zakona i poštivanje ljudskih prava uključujući poštivanje prava manjina

Ponovo potvrđujemo našu odlučnost za aktivno promoviranje i zaštitu svih ljudskih prava, vladavinu zakona i demokraciju, uviđajući kako su usko povezani, međusobno se osnažujući i da pripadaju univerzalnim i nedjeljivim središnjim vrijednostima i načelima Ujedinjenih naroda...

Rezolucija Generalne skupštine UN 60/1³⁰

Ideja o poštivanju vladavine zakona je uobičajena u antičkom dobu, u 5. stoljeću prije nove ere, kada je atenska demokracija dostigla svoj vrhunac. I Platon i Aristotel su se bavili pitanjima vladavine zakona. Platon je smatrao da državna vlast treba biti ograničena i podložna zakonima. Takva država će biti prosperitetna i na dobrobit građanima. U protivnom, tamo gdje nema supremacije zakona, može doći do kolapsa države (Tamanaha, 2004: 7-10). Aristotel također zastupa ideju o supremaciji zakona nad državnom vlašću. Ovaj koncept vladavine zakona je još uvijek aktualan i podloga njegovom suvremenom teorijskom uobličavanju. Aristotelov sustav zakona je nezavisan od načina vladanja. Zakoni su nužni za postojanje i funkcioniranje državne vlasti, ali ne i njezina svrha. Svrha postojanja državnog poretka je ustrojstvo jedne zajednice ljudi. Zakoni se donose da bi državni poredak mogao funkcionirati, ali su istovremeno samostalan sustav, odvojen od načela državnog poretka. Zapravo, Aristotel definira ono što se u suvremenoj terminologiji zove „vladanje po zakonu“.³¹

³⁰ U engleskom originalu: „We recommit ourselves to actively protecting and promoting all human rights, the rule of law and democracy and recognize that they are interlinked and mutually reinforcing and that they belong to the universal and indivisible core values and principles of the United Nations (Organizacija Ujedinjenih naroda, 2005: 27).

³¹ U tome smislu je upečatljiv citat iz Aristotelove Politike: „Jer poradi državnih poredaka moraju se zakoni donositi i svi ih donose, a ne zasnivaju se državni poreci poradi zakona. Naime, državama je državni poredak raspored [sustava] uprave, kojim se načinom raspodjeljuje, i što je vrhovništvo u državi, te što je svrha svake pojedine zajednice. Zakoni su dočim odvojeni od samih načela državnog poretka; prema njima trebaju vladatelji vladati i štititi od njihovih prekršitelja“ (Aristotel, 1988b: 118).

Druga važna odrednica njegovog shvaćanja je dobra zakonitost, koju u suvremenom smislu možemo povezati s vladavinom „dobrih“ zakona. Aristotel kaže: „Jer dobra zakonitost nije u dobru postavljanju zakona koje ljudi ne slušaju. Ima se stoga mniti kako je jedna dobra zakonitost pokoravati se postavljenim zakonima, dok je druga skladno postaviti zakone kojih se ljudi pridržavaju (može se, naime, biti poslušan i onim loše postavljenim zakonima). I to može biti dvostruko: jer mogu se [pokoravati] ili onim najboljim koji su im mogući ili onim naprosto najboljim [zakonima]“ (Aristotel, 1988b: 132). Prema tome, vladavina zakona nije pokoravanje bilo kakvim zakonima nego onima koji osiguravaju ljudsko dostojanstvo i prava. Trećim važnim elementom vladavine zakona – pravednošću – Aristotel se na više mjesta bavi u Nikomahovoj etici. Bitne karakteristike Aristotelove pravednosti su: jednakost sviju pred zakonom,³² kazna razmjerna učinjenom djelu³³ i postojanje zakona kao preduvjet pravednosti.³⁴ Hobbesovo tumačenje pravde se nadovezuje na ovo Aristotelovo shvaćanje odnosa pravde i zakona. Određenje Hobbesove pravde je u njegovom trećem prirodnom zakonu – „da ljudi ispunjavaju sklopljene sporazume“. Nepravedno je sve ono što predstavlja neizvršenje takvog sporazuma, a sve ostalo je pravedno. Uloga države je primorati ljude na ispunjavanje sporazuma. Pravednost koja se odnosi na ljude podrazumijeva sukladnost ili nesukladnost ponašanja razumu. Pravedan je onaj koji se brine da njegove radnje budu pravedne, odnosno onaj koji to zanemaruje je nepravedan. Hobbes čovjeka koji je pravedan u radnjama označava nevinim ili nedužnim. Onoga koji čini nepravedne, protupravne radnje, označava krivim (Tubić, 1978: 85.92).

³² „Čini se kako se i pravednost i nepravednost govore višeznačno, no budući da su one srodne, njihova se istoimenost skriva i nije onako jasna kao ondje gdje su značenja udaljenija (jer tada je razlika prema vanjskom obliku golema), kao kad se istoimeno kaže 'ključ' i za kost ispod šije u životinja i za ono čime se zatvaraju vrata. Pogledajmo kolikostruko se kaže da je tko god nepravedan. Čini se da je nepravedan i onaj tko je protuzakonit i tko je pohlepan i tko je 'nejednak' te je očito da će pravedan biti onaj tko je zakonit i 'jednak'. Tako je pravedno ono što je zakonito i jednako, a nepravedno ono što je protuzakonito i nejednako“ (Aristotel, 1988a: 88).

³³ „Ali u zajedništvima na temelju razmjene povezuje upravo takva pravednost, to jest: uzajamnost prema razmjeru, a ne prema pukoj jednakosti. Jer razmjeran uzvračaj održava zajedništvo države“ (Aristotel, 1988a: 98).

³⁴ „Ono što je pravedno postoji ondje gdje je zakon među ljudima. A zakon je ondje gdje je i nepravda među ljudima, jer pravda je prosudba pravednog i nepravednog. I među kojima je nepravda među tima je i nepravedna činidba (ali među kojima jest nepravedna činidba nije među svima i sama nepravda), a ona je kad čovjek sebi uzima previše onih stvari koje su općenito dobre, a premalo onih koje su općenito loše. Zbog toga ne dopuštamo da vlada čovjek, nego načelo, jer on to čini poradi sebe i postaje samosilnik“ (Aristotel, 1988a: 102).

U Routledgeovoj enciklopediji filozofije vladavina zakona predstavlja ideju da je svaki pojedinac subjekt zakona i treba mu se povinovati. Vlast se, također, povinuje zakonu tako što vlada u okviru ili u skladu sa zakonom. Vladavina zakona artikulira one vrijednosti političkog sistema koje omogućuju građanima nepristrano i pošteno ponašanje države i njezinih institucija, kao i poštivanje vrijednosti ljudskog dostojanstva i osobne autonomije pojedinca (Routledge, 1998: 7554). Maravall i Przeworski smatraju da su dvije glavne karakteristike vladavine zakona: predvidljivost i jednakost. To nije oblik vladavine kao što su to demokracija ili diktatura, niti je pravna artikulacija određene politike (Maravall i Przeworski ur., 2003: 19, 67). Vladavina zakona podrazumijeva politički sustav u kojemu je građanin zaštićen od samovolje vlasti i zlouporabe moći države na štetu njezinih građana. Malpas i Lickiss smatraju da je vladavina zakona jedna od vrijednosti koja nužno ograničava neke druge ljudske vrijednosti. Postojanje vladavine zakona je uvjet za postojanje jednog društva, a uvjet za postojanje vladavine zakona je postojanje organizirane sile unutar toga društva koja je u stanju nametnuti sankcije i koja, u konačnici, teži ograničiti temeljna ljudska prava i vrijednosti (Malpas i Lickiss ur., 2007: 154-155).

Definicija Ujedinjenih naroda za vladavinu zakona je prilično široka. U Izveštaju Generalnog tajnika Ujedinjenih naroda „Osnaživanje u koordinaciji aktivnosti Ujedinjenih naroda o vladavini zakona“ se naglašava:³⁵ „Vladavina zakona uključuje privrženost načelima vladanja pomoću kojih su sve osobe, institucije i tijela, javna i privatna, uključujući i samu državu, odgovorne prema zakonu koji je javno objavljen, ravnomjerno primijenjen i neovisno presuđen, i koji je suglasan s međunarodnim normama i standardima o ljudskim pravima. To zahtijeva isto tako mjere za osiguranje načela privrženosti supremaciji zakona, jednakosti pred zakonom, odgovornosti pred zakonom, poštenje u primjeni zakona, diobe vlasti (moći), učešća u odlučivanju, pravne sigurnosti, izbjegavanje samovolje i proceduralnu i pravnu transparentnost“.

Raz je naveo osam načela koja karakteriziraju vladavinu zakona: (1) svi zakoni trebaju biti prospektivni (a ne retroaktivni), javni i jasni; (2) zakoni trebaju biti

³⁵ U engleskom originalu: „For the peoples of the United Nations, the rule of law is most meaningful in the context of their daily lives. The rule of law involves adherence to a principle of governance whereby all persons, institutions and entities, public and private, including the State itself, are accountable to laws that are publicly promulgated, equally enforced and independently adjudicated, and which are consistent with international human rights norms and standards. It requires as well measures to ensure adherence to the principles of supremacy of the law, equality before the law, accountability to the law, fairness in the application of the law, separation of powers, participation in decision-making, legal certainty, avoidance of arbitrariness, and procedural and legal transparency“ (Organizacija Ujedinjenih naroda, 2008: 6-7).

relativno stabilni; (3) izrada pojedinačnih zakona se treba temeljiti na javnim, stabilnim, jasnim i općim pravilima; (4) neovisnost sudstva mora biti garantirana; (5) mora se obratiti pažnja na načelo pravednosti; (6) sudovi trebaju imati moć da preispitaju kako se primjenjuju ova načela; (7) jednostavna pristupačnost sudovima; (8) agencije za prevenciju kriminala ne mogu koristiti diskreciono pravo za krivo tumačenje zakona (Raz, 1979: 215-217). Na sličan način su Maravall i Przeworski klasificirali osam preduvjeta za postojanje vladavine zakona: (1) zakoni moraju biti opći; (2) zakoni se moraju objaviti; (3) retroaktivnost treba biti zaobidena, izuzev kada je to neophodno zbog korekcije pravnog sustava; (4) zakoni trebaju biti jasni i razumljivi; (5) u pravnom sustavu ne može biti kontradiktornosti; (6) zakoni ne mogu tražiti nemoguće; (7) zakoni moraju biti konstantni u određenom datom razdoblju i (8) mora se voditi računa o podudarnosti između aktivnosti koje sprovodi država i objavljenih normi (Maravall i Przeworski ur., 2003: 68).

Tamanaha je sistematizirao različite teorije o vladavini zakona u šest alternativnih formulacija koje je razvrstao na dva načina: (1) u tri grupe prema razini uopćavanja - od onih koje imaju uže značenje prema onima sa širim značenjem i (2) na one koje se mogu smatrati formalnim teorijama, odnosno one koje se mogu smatrati suštinskim teorijama.

ALTERNATIVNE FORMULACIJE VLADAVINE ZAKONA			
	Uže →→→ →→→ →→→→prema →→→→ →→→ →→ širem		
FORMALNO SHVATANJE	1. Vladavina po zakonu - zakon kao instrument za akcije vlasti	2. Formalna zakonitost - opća, predvidljiva, jasna, pouzdana	3. Demokracija + zakonitost - suglasnost određuje sadržaj zakona
SUŠTINSKO SHVATANJE	4. Individualna prava - vlasništvo, ugovaranje, privatnost, autonomija	5. Pravo na dostojanstvo i pravdu	6. Društveno blagostanje - suštinska jednakost, blagostanje, očuvanje zajedništva

Prema: Tamanaha, 2004: 91.

Tablica 3: Alternativne formulacije vladavine zakona

Formalne teorije su one koje težište imaju na odgovarajućim izvorima i zakonskoj formi. Suštinske teorije pokušavaju obuhvatiti sve one zahtjeve koji su dio sadržaja zakona i koji polaze od načela pravednosti i morala. Svaka od ovih šest formulacija u sebe uključuje najbitnija obilježja prethodnih u nizu. Tamanaha (2004: 91-92) upozorava da granica između pojedinih formulacija nije jasna, ali da je svaka naredna progresivno kumulativna. Zato će ovdje biti ukratko opisana samo vladavina po zakonu kao najuži formalni oblik i pojam društvenog blagostanja kao najšira suštinska formulacija koja u sebi akumulira sve prethodne oblike vladavine zakona.

Najčešće se pod vladavinom po zakonu podrazumijeva da su zakoni sredstva pomoću kojih država sprovodi svoje poslove (Tamanaha, 2004: 92). U idealiziranom obliku to ne izgleda loše, međutim u praksi se može svesti na korištenje zakonskih rješenja i mijenjanje zakona na način koji odgovara vlastima. Mnogi nedemokratski režimi su tvrdili da se njihova vladavina odvija prema zakonu. Maravall i Przeworski smatraju da razlika između „vladavine po zakonu“ i „vladavine zakona“ leži u „...distribuciji moći, rasprostranjenosti materijalnih izvora, umnožavanju organiziranih interesa; u društvu koje teži vladavini zakona, nijedna pojedinačna grupa nije postala tako jaka da dominira nad ostalima, i zakon prije odražava interese mnogih nego pojedinačnih grupa. U svakoj institucionalnoj ravnoteži, poduzete akcije su predvidljive, razumljive, neprekidno stabilne i ograničene“.³⁶ Može se zaključiti da je „vladavina po zakonu“, shvaćena kao djelovanje državnih organa vlasti u skladu sa zakonima, jedan od uvjeta „vladavine zakona“, ali ne i dovoljan uvjet, jer ne podrazumijeva sve vrijednosti koje ovaj potonji pojam obuhvaća u svojem najširem smislu. Najšira formulacija vladavine zakona, koju Tamanaha naziva društvenim blagostanjem, u sebi objedinjuje formalnu zakonitost, individualna prava, demokraciju i jednu dodatnu dimenziju koja je nazvana „pravima društvenog blagostanja“. Koncept društvenog blagostanja podrazumijeva postojanje svih onih društvenih, ekonomskih, obrazovnih i kulturnih uvjeta koji omogućuju građanima ostvarenje njihovih težnji i ljudskog dostojanstva (Tamanaha, 2004:112-113). U suvremenom svijetu to je ideal, više motivacijski nego ostvarljivi cilj. Tako shvaćena vladavina zakona predstavlja jednu od društvenih vrijednosti koja ima univerzalni karakter.

Užas Drugog svjetskog rata, u kojemu je došlo do gaženja ljudskih prava, na način i po obimu koji je nezapamćen u ljudskoj povijesti, utjecao je na jačanje opće svijesti

³⁶ U engleskom originalu: „The difference between rule by law and rule of law lies then in the distribution of power, the dispersion of material resources, the multiplication of organized interests; in societies that approximate the rule of law, no group becomes so strong as to dominate the others, and law, rather than reflect the interests of a single group, is used by the many. In any institutional equilibrium, actions are predictable, understandable, stable over time, and limited.“ (Maravall i Przeworski ur., 2000: 4).

o potrebi da se zaštite temeljne ljudske vrijednosti i osigura opstanak čovječanstva. U preambuli Povelje Ujedinjenih naroda se potvrđuje vjera u temeljna ljudska prava, ali ona ne sadrži definiciju ljudskih prava, niti se navode ljudska prava koja bi se trebala garantirati Poveljom. Unatoč tome, može se smatrati da proces univerzalizacije ljudskih prava počinje sa stvaranjem Organizacije ujedinjenih naroda 26. lipnja 1945. godine. Povijesnu prekretnicu u tome procesu predstavlja usvajanje Opće deklaracije o ljudskim pravima 10. prosinca 1948. godine. Iako deklaracija nije bila pravno obvezujuća prema članicama Ujedinjenih naroda, imala je pravno obvezujuće djelovanje prema njezinim organima i agencijama. Njezina vrijednost se sastoji u tome što je inspirirala usvajanje niza drugih međunarodnih dokumenata i paktova kojima su kodificirana pojedina ljudska prava i koja imaju pravno obvezujuće djelovanje za države članice (Cvetkovski, 1999a: 39-43). Na 60. zasjedanju Generalne skupštine Ujedinjenih naroda održanom 14. do 16. rujna 2005. godine šefovi država ili vlada članica su usvojili rezoluciju pod nazivom „2005 World Summit Outcome“, u kojoj se reafirmiraju dostignuća Ujedinjenih naroda na tragu vrijednosti i ciljeva usvojenih Milenijskom deklaracijom Ujedinjenih naroda. U poglavlju spomenute rezolucije koji se odnosi na vladavinu zakona i ljudska prava se navodi: „Ponovo potvrđujemo da su sva ljudska prava univerzalna, nedjeljiva, međusobno povezana, međuzavisna i da se međusobno nadopunjuju. Prema svim ljudskim pravima se mora postupati napristrasno i jednako, polazeći od istih stajališta i dajući im isti značaj“.³⁷

U Povelji o temeljnim pravima Europske unije pobrojana prava se grupiraju prema određenim vrijednostima koje imaju univerzalni karakter. To su: dostojanstvo, sloboda, jednakost, solidarnost, prava građana i pravda (Office for Official Publications of the European Communities, 2000).³⁸ Ponovno valja podsjetiti na Giddensovo mišljenje da se pomoću normi izražavaju ili opredmećuju vrijednosti i da zajedno sa njima određuju način ponašanja u nekoj kulturi. Znači, nabrojana prava mogu poslužiti kao indikatori kojima se objašnjavaju društvene vrijednosti. U suvremenom smislu, prava ne pripadaju isključivo ljudskim bićima, nego ih imaju i druga živa bića. Međutim, jedino je čovjek sposoban oblikovati kako svoja, tako i tuđa prava i prava koja pripadaju drugim vrstama živog svijeta ili prirodi. Ono što ga razlikuje od ostatka živog svijeta je njegova svijest o postojanju ovih prava i potrebi njihovog poštivanja kao preduvjeta za očuvanje čovječanstva. Cvetkovski (1999a: 18) smatra

³⁷ U engleskom originalu: „We reaffirm that all human rights are universal, indivisible, interrelated, interdependent and mutually reinforcing and that all human rights must be treated in a fair and equal manner, on the same footing and with the same emphasis.“ (Organizacija Ujedinjenih naroda, 2005: 27).

³⁸ Radi preglednosti su tako i navedene u tablici: 4 „Vrijednosti i prava u Povelji o temeljnim pravima Europske unije“, str. 80.

da se ljudska prava razlikuju od zakonskih prava. Ljudska prava su univerzalna, moralna i prirodna prava koja pripadaju svim ljudima i postoje nezavisno od toga da li ih država svojim građanima priznaje kroz ustav i zakone.

Uz poštivanje ljudskih prava i vladavinu zakona je vezan pojam kulture ljudskih prava. Dimitrijević definira kulturu ljudskih prava kao: „postupanje zasnovano na uverenju da svako ljudsko biće poseduje urođeno dostojanstvo i prava, koja mu nije podarila država“. Kao glavne simptome nedostatka kulture ljudskih prava on navodi: (1) nepostojanje svijesti o tome da ljudska prava postoje ili njihovo odricanje; (2) nepoznavanje vlastitih prava i mirenje s njihovim kršenjem; (3) nedostatak samopouzdanja kada je u pitanju ostvarivanje prava; (4) ravnodušnost prema pravima drugih; i (5) nespremnost da se ta prava brane i diskriminacija u pogledu imatelja ljudskih prava (Todorović, Dimitrijević i dr., 2003: 9). Benedek smatra da se u balkanskim državama „...ljudska prava ne promatraju naročito ozbiljno od strane većine ljudi, a kamoli od strane države i državne uprave“. Nasuprot deklarativnom, općem stavu da država i pojedinac prihvataju ljudska prava, u svakodnevnom životu nailazimo na odsustvo poštivanja i zaštite ljudskih prava. To nije problem samo Balkana, ali u razvoju tranzicijskih društava balkanskih zemalja upravo ovaj problem ima veliku ulogu. Dijagnosticirajući problem u balkanskom povijesnom i političkom kontekstu, Benedek njegove uzroke vidi u: (1) zakašnjoj emancipaciji naroda; (2) gušenju individualnosti kolektivnom voljom; (3) solidarnosti nametnutoj „odozgo“ umjesto prave međusobne solidarnosti; (4) podređenosti pojedinca interesima grupe, a ti interesi su vezani ili za moć ili za naciju. Rezultat je slabo povjerenje običnih građana u pravnu državu, čemu doprinose nefunkcionalan pravosudni sustav i svemoć birokracije (Todorović, Dimitrijević i dr., 2003: 14).

Iz prethodnog teorijskog razmatranja proizlazi da su vladavina zakona i poštivanje ljudskih prava međusobno uvjetovani. Vladavina zakona dobija pravi smisao i postaje vladavina „dobrih“ zakona tek kada je uklopljena s poštivanjem standarda ljudskih prava i ostvarena u demokratskom političkom okruženju. Težnja vladavini „dobrih“ zakona je ideal, ovdje pretočen u jednu od vrijednosti na kojima počiva Europska unija. Promoviranje vrijednosti vladavine zakona i poštivanja ljudskih prava u Bosni i Hercegovini otežavaju svi oni problemi koje je Benedek naveo. Tome treba još dodati neke bosanskohercegovačke specifičnosti kao što su: spora reintegracija društva, višeslojan i neujednačen pravni sustav u kojemu vladaju „loši“ zakoni, teritorijalna razbijenost zemlje na područja s tzv. „konstitutivnom većinom“ i tzv. „konstitutivnom manjinom“, neosjetljivost na prava nacionalnih manjina i dr. U užem smislu, vladavina zakona kao vrijednost je važeća ako država i njezini organi poštuju svoje građane i njihova ljudska prava. Vjerovanje da je potrebno da se u

međuljudskim odnosima poštuju ljudska prava i da demokratsko društvo nije moguće bez takve kvalitete u odnosima, predstavlja pozitivnu vrijednosnu orijentaciju unutar jednog društva.

Potreba da se poštuju ljudska prava, kao i vjerovanje da je neophodno postojanje stabilnog društvenog poretka, su bitna polazišta za operacionalizaciju ovih vrijednosti u empirijskom istraživanju. U upitniku su oblikovane dvije čestice, od kojih jedna predstavlja ekspresivni indikator za poštivanje individualnih i grupnih ljudskih prava, a druga za društveni poredak kao izraz vladavine po zakonu i preduvjet formalne zakonitosti.

Čestica za poštivanje ljudskih prava je oblikovana kao pozitivan stav o potrebi da se poštuju ljudska prava, s tim da je ovaj opći stav dopunjen u drugoj rečenici s brigom za prava nacionalnih manjina na balkanskom prostoru, i glasi: *On vjeruje da demokracija nije moguća ako prava svakoga čovjeka ne poštuje drugi čovjek. Njegovo mišljenje je da treba brinuti o pravima nacionalnih manjina, a posebno za manjine u balkanskim državama.*

U Schwartzovom upitniku čestica: *Imati stabilnu vlast je važno za njega. On je zainteresiran da je društveni poredak zaštićen*, portretira društveni poredak kao specifičnu vrijednost unutar temeljne vrijednosti sigurnosti. U ovom obliku ili s blažim varijacijama, ova čestica se pojavljuje u Schwartzovim upitnicima „21 PVQ items“ i „40 PVQ items“ (Schwartz, 2007b: 285, 294); u dodatnim upitnicima za europsko istraživanje vrijednosti (The European Social Survey, 2008: 3); te kod nas u upitniku za istraživanje vrijednosti mladih SV-2005 (Institut za filozofiju i društvena istraživanja, 2006: 270).

Vrijednosti					
DOSTOJANSTVO	SLOBODA	JEDNAKOST	SOLIDARNOST	PRAVA GRAĐANA	PRAVDA
1. ljudsko dostojanstvo, 2. pravo na život, 3. pravo na integritet osobe, i nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, 5. zabrana ropstva i prisilnog rada	1. pravo na osobnu slobodu i sigurnost, 2. poštivanje privatnog i obiteljskog života, 3. zaštita osobnih podataka, 4. pravo na brak i zasnivanje obitelji, 5. pravo na mišljenje, savjest i vjeru, 6. pravo na izražavanje i informiranje, 7. pravo na sastajanje i druženje, 8. sloboda umjetnosti i nauke, 9. pravo na obrazovanje, 10. pravo na izbor zanimanja i pravo na rad, 11. pravo na vođenje poslova, 12. pravo na vlasništvo, 13. pravo na azil, 14. zaštita u slučaju iseljavanja, isjerivanja i izručenja	1. jednakost pred zakonom, 2. nediskriminacija, 3. kulturna, vjerska i jezična različitost, 4. jednakost između muškaraca i žena, 5. prava djece, 6. prava starijih, 7. integracija osoba s invaliditetom	1. prava radnika na informiranje i konzultacije unutar poduzeća, 2. pravo na kolektivne ugovore i djelovanje radnika, 3. pravo na pristup zavodu za zapošljavanje, 4. zaštita u slučaju neopravdanog otpuštanja, 5. pravedni i nepristrani izvjeti rada, 6. zabrana dječjeg rada i zaštita mladih ljudi na poslu, 7. obiteljski i profesionalni život, 8. socijalna sigurnost i socijalna pomoć, 9. skrb o zdravlju, 10. pristup službama za opće ekonomske interese, 11. zaštita okoliša, 12. zaštita potrošača	1. Pravo na glasanje i na kandidiranje za Europski parlament 2. Pravo na glasovanje i na kandidiranje na općinskim izborima 3. Pravo na dobru upravu 4. Pravo na pristup dokumentima 5. Obračanje ombudsmanu 6. Pravo na peticiju 7. Sloboda kretanja i prebivanja 8. Diplomatska i konzularna zaštita	1. Pravo na učinkovit pravni lijek i pravično suđenje 2. Pretpostavka nedužnosti i pravo na obranu 3. Načelo zakonitosti i proporcionalnosti kaznenih djela i kazni 4. Pravo da se ne sudi ili kazni dvaput u krivičnom postupku za isto krivično djelo.
Temeljna ljudska prava					

Tablica 4: Vrijednosti i prava u Povelji o temeljnim pravima Europske unije

4.2. USTAVNE I NEKE POSEBNE VRIJEDNOSTI BOSANSKOHERCEGOVAČKOG DRUŠTVA

U Ustavu Bosne i Hercegovine se ne spominje pojam vrijednost niti se izričito nabrajaju temeljne vrijednosti, kao što je to slučaj u ustavima susjednih zemalja (u preambuli Ustava Republike Crne Gore, u 3. članku Ustava Republike Hrvatske i 1. članku Ustava Republike Srbije ili u članku 1A Lisabonskog ugovora). Međutim, to ne znači da ustavne vrijednosti Bosne i Hercegovine ne postoje. One se mogu prepoznati u njegovoj Preambuli, kao temeljne odrednice od kojih se pošlo u donošenju Ustava, a njihova normativna potvrda se nalazi u članku 2. Ustava „Ljudska prava i temeljne slobode“, kao i u konvencijama i drugim međunarodnim ugovorima koji se navode u Aneksu 1. Ustava „Dodatni sporazumi o ljudskim pravima koji će se primjenjivati u Bosni i Hercegovini“. Vrijednosti, koje se nalaze u Preambuli, mogu se grupirati u šest složenih vrijednosti. To su: (1) poštivanje ljudskog dostojanstva, slobode i jednakosti; (2) predanost miru, pravdi, toleranciji i pomirenju; (3) razvoj demokracije u Bosni i Hercegovini; (4) opće blagostanje i gospodarski razvoj kroz zaštitu privatnog vlasništva i promicanje tržišnog gospodarstva; (5) suverenitet, teritorijalni integritet i politička neovisnost Bosne i Hercegovine i (6) poštivanje ljudskih prava (Ustavni sud Bosne i Hercegovine, 2008: 1). Teorijska razrada i pojmovno određenje većine vrijednosti koje ih čine je već opisana u strukturi globalnih i europskih vrijednosti. Njima nisu obuhvaćene dvije ustavne vrijednosti: (7) suverenitet, teritorijalni integritet i politička neovisnost Bosne i Hercegovine, te (8) opće blagostanje i gospodarski razvoj kroz zaštitu privatnog vlasništva i promicanje tržišnog gospodarstva. Znači, ukupno osam, uglavnom složenih vrijednosti, čine grupu ustavnih i nekih posebnih vrijednosti Bosne i Hercegovine. Držeći se normativnog kriterija kao polazišta za empirijsko istraživanje, unutarnju strukturu složenih vrijednosti iz preambule Ustava, čine vrijednosti nižeg reda, koje se još nazivaju i specifične vrijednosti. Četiri ustavne vrijednosti Bosne i Hercegovine su izvedene iz globalnih i europskih vrijednosti ili Schwartzove klasifikacije vrijednosti. To su ustavne vrijednosti:

- 1) **Poštivanje ljudskog dostojanstva, slobode i jednakosti** koja je izvedena iz vrijednosti: (1) poštivanje ljudskog dostojanstva, (2) sloboda i (3) jednakost, čija je empirijska podloga već obrađena u grupi globalnih i europskih vrijednosti.
- 2) **Predanost miru, pravdi, toleranciji i pomirenju** koja je izvedena iz vrijednosti: (1) tolerancija, koja je u grupi globalnih i europskih vrijednosti, te vrijednosti (2) mir u svijetu i (3) društvena pravda, koje su specifične vrijednosti tipa univerzalizma unutar Schwartzove klasifikacije vrijednosti.

3) Razvoj demokracije u Bosni i Hercegovini. Za ovu vrijednost su oblikovane posebne specifične vrijednosti: (1) zadovoljstvo demokracijom u Bosni i Hercegovini i (2) vladavina zakona u Bosni i Hercegovini. Njihova operacionalizacija za empirijsko istraživanje je izvršena pomoću dvije čestice u anketnom upitniku.

a) U Europskoj studiji vrijednosti je zadovoljstvo demokracijom mjereno pitanjem: „U cjelini gledano, koliko ste zadovoljni sa načinom na koji demokracija djeluje u (ime zemlje)?“ s mogućnošću opredjeljivanja na skali: vrlo zadovoljan, prilično zadovoljan, ne baš zadovoljan i uopće nisam zadovoljan, odnosno u drugim verzijama upitnika je korištena skala od 0 (nezadovoljan ili ekstremno nezadovoljan) pa do 10 (zadovoljan ili ekstremno zadovoljan). U verziji upitnika iz 2008. godine (The European Social Survey, 2008) čestica je oblikovana kao stav kojim se izražava slaganje i glasi: „U cjelini gledano, ja sam zadovoljan načinom na koji demokracija djeluje u (naziv zemlje)“, sa skalom od pet stupnjeva opredjeljivanja (potpuno se slažem, slažem se, niti se slažem niti ne slažem, ne slažem se i uopće se ne slažem). Na sličan način je portretirana druga čestica u upitniku za istraživanje koja glasi: *U cjelini gledano, on je zadovoljan načinom na koji se demokracija razvija u Bosni i Hercegovini.*

b) Čestica za vladavinu zakona je portretirana u obliku pozitivne poredbe o tome kako poštuju ljudska prava vlasti u Bosni i Hercegovini u odnosu na susjedne zemlje i glasi: *Njegovo je mišljenje da vlasti u Bosni i Hercegovini više poštuju ljudska prava nego vlasti u susjednim državama.*

4) Poštivanje ljudskih prava. Ovu vrijednost objašnjava jedna specifična vrijednost za poštivanje ljudskih prava, koja je, također, jedna od specifičnih vrijednosti za temeljnu društvenu vrijednost vladavine zakona i poštivanje ljudskih prava, uključujući prava manjina iz Lisabonskog ugovora Europske unije.

U nastavku su detaljnije objašnjene ustavne vrijednosti: suverenitet, teritorijalni integritet i politička neovisnost Bosne i Hercegovine, te opće blagostanje i gospodarski razvoj kroz zaštitu privatnog vlasništva i promicanje tržišnog gospodarstva. Pored ovih ustavnih vrijednosti, bilo je neophodno teorijski objasniti i empirijski ispitati neke vrijednosti važne za povijesni i politički kontekst Bosne i Hercegovine. One su ovdje nazvane posebnim bosanskohercegovačkim vrijednostima iako su tipične i za druge države. To su: patriotizam (domoljublje, domovinska svijest) i odnos prema državi Bosni i Hercegovini.

4.2.1. Suverenitet, teritorijalni integritet i politička neovisnost Bosne i Hercegovine

Republika Bosna i Hercegovina, čiji je oficijelni naslov od sada "Bosna i Hercegovina", nastavlja svoje pravno postojanje po međunarodnom pravu kao država, sa svojim unutarnjim ustrojem izmijenjenim kako je to predviđeno ovim Ustavom, sa svojim sadašnjim međunarodno priznatim granicama. Ona ostaje članica Ujedinjenih naroda, a kao Bosna i Hercegovina može zadržati članstvo ili zatražiti prijem u organizacijama unutar sustava Ujedinjenih naroda, kao i u drugim međunarodnim ustanovama.

Ustav Bosne i Hercegovine

Suverenitet, teritorijalni integritet i politička neovisnost su „klasične“ ustavne vrijednosti svih suvremenih država, pa su tako našle svoje mjesto i u Ustavu Bosne i Hercegovine. Uobičajeno je da se ove vrijednosti smatraju neupitnim predmetima zaštite sigurnosno - obrambenih sustava, bilo da se radi o zaštiti koja je unutarnja stvar države, ili su garant njihovog očuvanja naddržavni, kolektivni obrambeni sustavi zaštite. Njihova važnost je tolika da promotori ljudskih prava i sloboda, najčešće suvremene organizacije civilnoga društva, ne dovode bitno u pitanje zaštitu ovih vrijednosti zakonskim mjerama koje mogu zadirati u prava i slobode građana. U stabilnim društvima postoji opće prihvaćanje da su suverenitet, teritorijalni integritet i politička neovisnost uvjeti opstanka države. Iako se radi o tri međusobno povezane vrijednosne kategorije, potonje dvije proizlaze iz suvereniteta. On je ujedno i najapstraktniji od ova tri pojma. Zato će teorijski presjek, koji slijedi, težišno obuhvatiti razvoj i suvremeno određenje pojma suvereniteta.

Ideja o postojanju vrhovne vlasti i moći u zajednici je stara koliko i samo društvo. Prvo sistematsko raspravljanje o politici, vlasti i državi razvija Aristotel. On smatra da država nije neka birokratska institucija, niti moć iznad građana, već je identična sa samom zajednicom građana. On svoju teoriju razvija iz ideje da je čovjek po svojoj prirodi društveno biće,³⁹ pri čemu Aristotel ne izjednačava prirodu i društvo, već samo naznačava bitnu ljudsku osobinu – neminovnost života u grupi. U 13. stoljeću, temelje teoriji o suverenitetu vladara postavio je Toma Akvinski slijedeći Aristotelovo učenje

³⁹ *"Iz tih je stvari dakle bjelodano kako je grad jedna od naravnina i da je čovjek po naravi društvena životinja, i onaj koji je bez grada – zbog naravi a ne zbog slučaja – ili je nevaljao ili je bolji od čovjeka;..." (Aristotel 1988a: 4).*

o čovjeku kao političkom biću i preoblikujući je u skladu s kršćanskim uvjerenjem - da sva vlast dolazi od Boga. Sveti Toma nastoji pomiriti političku i moralnu stranu vrhovne vlasti. On postavlja vladara iznad zakona, a ispod „božjeg suda“.⁴⁰

Nastanak i razvoj moderne teorije suverenosti dati će se u sažetom prikazu Hinsleyeve knjige „Suverenost“. Moderno shvaćanje suvremenosti u političkoj teoriji se povezuje s Machiavellijem koji je raskinuo s dotadašnjim načelima vladanja koji su polazili od postojanja idealne države utemeljene na božanskim načelima. Zasnivajući vladarsku moć na interesima zajednice, a ne na metafizičkom, božanskom opravdanju, Machiavelli je raskinuo s tomističkim učenjem, te se tako od svih mislilaca renesanse najviše približio ideji suvereniteta (Hinsley, 2001: 104). U vrijeme kada je Boden uveo pojam suvereniteta, u zapadnoj Europi je još uvijek bilo općeprihvaćeno srednjovjekovno mišljenje da je politička zajednica utemeljena na božjoj volji. Koncept suvereniteta je bio odgovor na društveni nered i kaos u koji je Europa zapala, izazvan zahtjevima za pravom na otpor monarhu, te unutarnjim političkim borbama i vjerskim ratovima u Francuskoj i njemačkim zemljama Svetog Rimskog Carstva. U metežu nepomirljivih interesa i ekstremnih učenja, Boden je uspio izvesti teoriju suverenosti zasnovanu na Machiavellijevom uvjerenju o okončanju kaosa “prihvatanjem jednog autoriteta koji bi imao centralnu i neograničenu vlast u političkom društvu”. Boden nije usvojio Machiavellijevo rješenje da vladar ima potpunu slobodu u svom djelovanju, nego smatra da političku zajednicu čine vladar i podanici zajedno. Za opstanak Bodenove političke zajednice nužno je postojanje konačne, apsolutne, nedjeljive i trajne – suverene vlasti. Ona pripada monarhu koji je nosilac suvereniteta. On zbog općeg dobra ograničava vlastitu apsolutnu vlast priznajući svojim podanicima prava, običaje i zakone, a suverenitet se izvršava kroz ustanove u kojima se vlast i zajednica združuju. U suštini, Bodenova definicija je temelj za sve kasnije definicije suvereniteta, iako se on sam nije uspio odmaći od srednjovjekovnog shvaćanja o “Rex Dei Gratia” kao nositelju suverene vlasti (Hinsley, 2001: 123-129). Njemački kalvinist Althusius koristi Bodenov koncept suvereniteta za izvođenje teorije o apsolutnom i neotuđivom suverenitetu naroda. On smatra da je narod sam sebe učinio političkom zajednicom, pa zato suverena vlast pripada samo narodu i ostaje kod naroda. Između naroda i vladara postoji ugovor

⁴⁰ “Govori se da je vladar slobodan od zakona u pogledu njegove prisilne snage, jer nitko ne prisiljava samoga sebe u pravom smislu riječi. A prisilna snaga zakona potiče isključivo od vlasti vladara... Ali što se tiče usmjeriteljske sile zakona, vladar je podložan zakonu svojom voljom... Stoga vladar u pogledu božjeg suda nije oslobođen božjeg zakona s obzirom na njegovu usmjeriteljsku snagu, već mora ispuniti zakon svojevolutno, a ne prisilno. – K tome, vladar je iznad zakona pa može mijenjati zakon, ako je to svrsishodno, i dopustiti izuzetke ovisno o mjestu i vremenu” (Prema: Suma teologije, I-II, pitanje 96, članak 5, odgovor 3, Toma Akvinski, 1990: 194-195).

koji ne može poništiti nikakva vladareva vlast. Kako je vladarev suverenitet izveden iz izvornog suvereniteta naroda, proizlazi da narod zadržava pravo na otpor vladaru (Hinsley, 2001: 136-137).

Dodatnu zbrku je unijela teorija o mješovitom suverenitetu, po kojoj je suverena vlast zajednički pripadala kralju, lordovima i običnom narodu. Nastala početkom 17. stoljeća u Engleskoj, ova pomirljiva teorija nije izdržala probu vremena, niti je obuzdala neslogu i zaustavila građanski rat u Engleskoj. Hobbes odbacuje dualizam suvereniteta koji suprotstavlja vladara i narod, a koji su sve dotadašnje teorije koristile kao dokaz da se suverenitet nalazi kod vladara, ili suprotno, da je kod naroda, ili kao nastojanje da razviju teorije o dvojnomo suverenitetu naroda i vladara. Staro vjerovanje u ugovor između naroda i vladara o vladavini ili državi Hobbes zamjenjuje tvrdnjom da "...može postojati samo jedan ugovor po kojemu se svi pojedinci slažu da se potčine državi, ali u kome država, nužno suverena, ne učestvuje" (Hinsley, 2001: 145). Ovaj suverenitet države je neograničen, konačan, neodgovoran i svemoćan, nužno sakupljen u jedno središte i naoružan silom.

Razvoj teorije o narodnom suverenitetu dostiže vrhunac sa Rousseauovim Društvenim ugovorom iz 1756. godine. Rousseau je preuzeo Hobbesovo učenje o državi kao jedinstvenoj ličnosti, ali ne prihvaća da je ta vlast isključiva i svemoćna bez obzira na njezin oblik. Rousseau smatra da je isključiv i svemoćan jedino suverenitet zajednice ili naroda (Hinsley, 2001: 132). Osamdesetih godina 18. stoljeća Kant razvija konstitucionalni pravac u teoriji suvereniteta. On prihvaća Rousseauov narodni suverenitet, ali zaključuje da ga potpuno i nepovratno prisvaja država (Hinsley, 2001: 157-158). Država - imaginarna ličnost - postaje nositelj suverenosti u političkoj zajednici i nalazi svoje otjelovljenje u različitim oblicima vlasti. Od tada je teorija suvereniteta bila okrenuta prema razvitku modernog koncepta državne suverenosti, koji pored unutarnjeg podrazumijeva i onaj vanjski - suverenitet država kao subjekata međunarodnih odnosa.

Velika Francuska buržoaska revolucija iz 1789. godine je definitivno utvrdila postojanje novih međunarodnih odnosa. Jedno od najvažnijih dostignuća Francuske buržoaske revolucije je usvajanje Deklaracije o pravima čovjeka i građanina, koja je bila inspiracija za kasnija ustavna rješenja i garancije o slobodama i pravima čovjeka u mnogim zemljama u svijetu, kao i za brojne međunarodne dokumente kojima su se regulirala ljudska prava. Berlin kaže da je provala želje Francuza za pozitivnom slobodom dovela do ograničenja njihove negativne slobode. Rousseau je rekao da zakoni slobode mogu biti oštriji od jarma tiranije. Constant ovu narodnu vlast, isto tako neograničenu, naziva suverenitetom i neredovitim tiranijom u kojoj

suveren, iako imaginaran, ograničava slobodu pojedinca ili grupa. Mill govori o tiraniji većine u kojoj narodni suverenitet može razoriti suverenitet pojedinca (Berlin, 2000: 275-276).

Prethodna razmatranja su dotakla pojmovno određenje monarhovog, državnog, narodnog suvereniteta i suvereniteta pojedinca - građanina. U današnjoj bosanskohercegovačkoj političkoj praksi se spominje još i nacionalni suverenitet. Svi se oni doživljavaju kao vrijednosti koje su u međusobnim odnosima. Problemi njihovog međusobnog odnosa u bosanskohercegovačkim prilikama su vezani za primat jedne od strana u relaciji: državni suverenitet – suverenitet konstitutivnih naroda. Borba za primat između ova dva oblika suvereniteta se opredmećuje na više razina. Na političkoj razini se pojavljuje kao pitanje uređenja države, gdje je suštinsko pitanje: *Kakav je status entiteta i njihov odnos prema državi?* Njezina društvena razina se ogleda u odnosu između građanskog i nacionalnog, u vječitom traženju gotovo nemogućeg balansa - gdje prestaje jedno, a počinje drugo. Ona se opredmećuje u sukobu između različitih političkih koncepcija, a od kojih zavisi razvoj i stabilnost društva i njegovih sigurnosnih mehanizama.

Ovo razmatranje je započeto sa stavom da teritorijalni integritet i politička neovisnost proizlaze iz suvereniteta. Opredjeljenje prema teritorijalnom integritetu države naspram teritorijalnom integritetu entiteta, odnosno, prema političkoj neovisnosti Bosne i Hercegovine u odnosu na političku „nedodirljivost“ entiteta pokazuje vrijednosnu orijentaciju prema suverenitetu. Vrijednosna opredjeljenja dominantnih društvenih grupa, kako prema tim bitnim svojstvima ovako složene države, tako i prema identificiranju opasnosti koje ih mogu ugrožavati, pokazuju da li se suverenitet naroda vezuje za državu ili njezine dijelove. Sukladno prethodnim teorijskim postavkama, temeljna društvena vrijednost suverenosti Bosne i Hercegovine je razložena na dvije specifične vrijednosti: politička neovisnost Bosne i Hercegovine i teritorijalni integritet Bosne i Hercegovine.

Operacionalizacija ove vrijednosti za empirijsko istraživanje je obavljena pomoću dvije čestice u upitniku. Od ispitanika se tražilo da izraze svoje slaganje sa svakom od tvrdnji u ponuđenom petostupanjskom rasponu od „Sasvim se slažem“ pa do „Uopće se ne slažem“.

Prva čestica za ispitivanje odnosa prema političkoj neovisnosti Bosne i Hercegovine glasi: *Predsjedništvo, Vijeće ministara i Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine su najviši državni organi, podjednako odgovorni za unutarnju sigurnost i opstojnost zemlje, kao i za njezinu međunarodnu sigurnost i neovisnost.*

Druga čestica za ispitivanje odnosa prema teritorijalnom integritetu Bosne i Hercegovine glasi: *Bosna i Hercegovina se ne može raspasti, niti se njezini dijelovi smiju pripojiti susjedima.*

Iako su čestice oblikovane za ispitivanje odnosa prema političkoj neovisnosti najviših državnih organa i teritorijalnoj cjelovitosti Bosne i Hercegovine, cijeniti suverenitet samo na temelju njihovih empirijskih rezultata ne bi bilo dovoljno. Interpretacija empirijskih rezultata je obuhvatila širu analizu empirijskih rezultata kojom se promatrala povezanost suvereniteta s drugim ustavnim vrijednostima, a posebno s patriotizmom i državnim uređenjem Bosne i Hercegovine.

4.2.2. Opće blagostanje i gospodarski razvoj kroz zaštitu privatnog vlasništva i promociju tržišnog gospodarstva

Opće blagostanje i gospodarski razvoj kroz zaštitu privatnog vlasništva i promociju tržišnog gospodarstva je, po svojem sadržaju, složena ustavna vrijednost. Ona objedinjuje četiri posebne vrijednosti. To su: blagostanje, gospodarski razvoj, zaštita privatnog vlasništva i promocija tržišnog gospodarstva, sve poznate kao priznate vrijednosti suvremenog kapitalizma i prihvaćene od najvećeg dijela suvremenih država.

Prema Preambuli Ustava Bosne i Hercegovine, prve dvije – opće blagostanje i gospodarski razvoj – se ostvaruju kroz druge dvije – zaštitu privatnoga vlasništva i promociju tržišnoga gospodarstva. Upravo zato što su ocijenjene primarnim, potonje dvije su odabrane kao specifične vrijednosti za koje su oblikovani indikatori u empirijskom istraživanju i njima odgovarajuće dvije čestice u upitniku. Prva čestica se odnosi na zaštitu privatnog vlasništva i promociju privatnog poduzetništva, a druga se odnosi na zajedničko tržište u Bosni i Hercegovini kao preduvjet za rast proizvodnje i poboljšanje standarda. Od ispitanika se tražilo da izraze svoje slaganje sa svakom od tvrdnji u ponuđenom petostupanjskom rasponu, od „Sasvim se slažem“ pa do „Uopće se ne slažem“.

Prva čestica u upitniku za odnos prema zaštiti privatnog vlasništva i promociju privatnog poduzetništva glasi: *Privatno vlasništvo koje je stečeno na pošten način mora biti zaštićeno. Samo kroz privatno poduzetništvo može doći do gospodarskog razvitka.*

Druga čestica upitniku za odnos prema zajedničkom tržištu u Bosni i Hercegovini glasi: *Tržište u Bosni i Hercegovini treba biti zajedničko, bez entitetskih i drugih administrativnih granica. To je jedini put za rast proizvodnje i poboljšanje standarda.*

4.2.3. Patriotizam

Ti si svjetlost duše / Vječne vatre plam /Majko naša zemljo Bosno / Tebi pripadam / Divno plavo nebo / Hercegovine / U srcu su tvoje rijeke / Tvoje planine / Ponosna i slavna / Krajina predaka / Živjećeš u srcu našem / Dov'jeka / Pokoljenja tvoja / Kazuju jedno: / Mi idemo u budućnost / Zajedno!

Prijedlog teksta himne Bosne i Hercegovine autora Dušana Šestića i Benjamina Isovića koji nije usvojen u Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine

Patriotizam (domoljublje, lat. patria – domovina) predstavlja nesumnjivo jedno od bitnih pitanja za sigurnosni sustav jedne zemlje. U najširem smislu patriotizam je definiran kao poseban kolektivni identitet kojim se ispoljava povezanost pojedinca ili društvene grupe sa zemljom u kojoj živi ili iz koje potiče, pokazujući pritom privrženost, ljubav, poštovanje i odanost prema toj zemlji i njezinim ljudima (Mimica i dr., 2007: 393). Prema tome, društvena uloga patriotizma je vrlo značajna sa stanovišta sigurnosti, a posebno za obranu zemlje. Za Bosnu i Hercegovinu su sigurno značajna sljedeća pitanja: (1) *Kakvi su patriotski osjećaji građana?* (2) *Posjeduje li patriotizam kohezionu snagu i pomaže li jedinstvu zemlje, ili su u pitanju reducirani oblici toga osjećaja svedeni samo na vlastitu naciju ili dio vlastite nacije koji je identificiran s određenim zemljopisnim područjem?* (3) *Idemo li, kao u poenti prijedloga Himne, u budućnost zajedno?*

U uvodu knjige „Patriotism - Philosophical and Political Perspectives“ Primoratz i Pavković daju kraći presjek različitih filozofskih i politoloških viđenja patriotizma. Filozofski pogled na patriotizam je, prije svega, moralno pitanje. Njegovo tumačenje se kreće između dviju, u osnovi, moralnih krajnosti. Prva krajnost se sastoji u tumačenju patriotizma kao oblika grupnog egoizma, bez moralnih ograničenja, koji je pristran i nespojiv sa zahtjevima univerzalne pravde i međusobne ljudske solidarnosti. Takav patriotizam je neosjetljiv na razlike i općecovječansku pripadnost, moralno je opasan

i podstiče solidarnost sa sunarodnicima ali ne i sa drugima. On također može biti izvor militarizma, kao i različitih napetosti i konflikata u međunarodnim odnosima. Druga krajnost se odnosi na patriotizam kao prirodni i moralno prihvatljiv izraz privrženosti rodnoj zemlji, pripadnosti određenoj zajednici i prihvaćanja društvenih pravila i vrijednosti te zajednice, uz osjećaj zahvalnosti za sva ona životna dobra koja se pružaju (Primoratz i Pavković, 2007: 1-2). To je, po svojem sadržaju i načinu ispoljavanja, benigni i otvoren patriotizam kod kojeg ljubav prema domovini i osjećaj zajedničke pripadnosti nekoj zemlji ili naciji ne isključuje pozitivan odnos prema drugim ljudima i zemljama. Orwell (prema: Samuels ur., 2006: 509-510) ga određuje kao privrženost određenom mjestu i načinu života a da se na to ne prisiljava druge ljude i on treba biti defanzivan i u vojnom i u kulturološkom smislu.

U središtu politološkog pogleda na patriotizam je razmatranje njegove sposobnosti da osigura stabilnost države i njezinog poretka. Takav patriotizam može poprimiti oblik „ugovornog patriotizma“ tipičnog za zemlje s nacionalno i kulturalno heterogenim stanovništvom, kao što je to u Švicarskoj, ili može poprimiti oblik „ustavnog patriotizma“ kao alternativa liberalnom nacionalizmu. Primoratz i Pavković (2007: 1-2) skreću pažnju da je od rimskog doba pa sve do 19. stoljeća patriotizam značio, prije svega, ljubav prema zakonima i institucijama jedne državne zajednice, kao i pravima i slobodama koje oni ostvaruju. U 19. stoljeću patriotizam se utapa u liberalni nacionalizam, služeći jačanju nacionalne države. Ovi autori ističu da je nužno odvajanje patriotizma od nacionalizma i odbacivanje ovog potonjeg kako bi se ponovo reafirmirao patriotizam, kojeg oni nazivaju „patriotizmom slobode“. Integracijski procesi u Europi su ponovo potakli teorijske rasprave o ustavnom patriotizmu, teorijskom konceptu koji je nastao u poslijeratnoj podijeljenoj Njemačkoj. Ustavni patriotizam je bio zamjena za nacionalni identitet u zapadnonjemačkoj „polunaciji“ opterećenoj nacističkom prošlošću i ratom (Müller, 2007: 5). „Ustavni patriotizam konceptualizira vjerovanja i sklonosti potrebne građanima za očuvanje određenog oblika političke vladavine“, navodi Müller.⁴¹ To je ideja da politička privrženost treba počivati na normama, vrijednostima i procedurama institucija liberalne demokracije. Ujedinjenjem Njemačke nije prestao interes za ustavni patriotizam kao oblik građanske, nacionalne, pa čak i postnacionalne privrženosti u multikulturalnim zemljama, ali i kao mogućnost nadnacionalne identifikacije u Europi, koja je nazvana „europskim ustavnim patriotizmom“ (Müller, 2007: 1-2). Habermas smatra da je osjećaj privrženosti zemlji povezan s društvenim priznanjem i nediskriminacijom pojedinca. On se slaže s tvrdnjom Gutmannove da je za potpuno i javno priznanje

⁴¹ U engleskom originalu: „Constitutional patriotism conceptualizes the beliefs and dispositions required for citizens to maintain a particular form of political rule“ (Müller, 2007: 51).

građana nužno: (1) poštivati njihove pojedinačne identitete bez obzira na spol, rasu ili etničku pripadnost i (2) poštivati sve one aktivnosti, prakse, poglede na svijet koje posebno cijene u manjinskim ili marginaliziranim grupama, ili koje im pripadaju. Tu se ne radi toliko o izjednačavanju životnih uvjeta koliko o integritetu njihovog kolektivnog identiteta koji obilježavaju posebne tradicije ili načini života s kojima se članovi ovih grupa identificiraju (Habermas, 1996: 8-10). Koncept ustavnog patriotizma Habermas (1996: 36) vezuje za one multikulturalne zemlje u kojima federalizacija nije prihvatljivo rješenje zbog toga što ne postoji teritorijalna odijeljenost različitih etničkih zajednica.

Društvenu integraciju u multikulturalnim društvima obilježavaju politička integracija građana i unutarnja integracija etničkih grupa. To su dva paralelna i međusobno odijeljena procesa. Etnička integracija podrazumijeva da u multikulturalnom društvu svim osobama treba biti priznato pravo na pripadnost etničkoj zajednici. Ove zajednice se okupljaju oko zajedničkih vrijednosti društva ako postoji međusobno priznanje različitih etničkih grupa. Politička integracija uključuje sve građane na jednak način. Ona podrazumijeva lojalnost zajedničkoj političkoj kulturi, političko samorazumijevanje građana i ubjeđenje da se politička moć koristi na dobrobit svijetu (Habermas, 1996: 44-46). Ukoliko nisu međusobno suprotstavljena, oba ova procesa mogu „hraniti“ patriotske osjećaje. Vlaisavljević (2006: 260) smatra da: „Multinacionalna država funkcioniра samo ako u njoj uključeni nacionalni identiteti nalaze plodno tlo i povoljnu klimu za vlastiti procvat. Samo tada se privrženost prenosi na širu političku zajednicu; u stvari, tek tada se ona uopće tek gradi“. Istina, u njegovom objašnjenju koje prethodi tome sudu je Kymlickin primjer Švicarske kao dobrovoljne federacije u kojoj se privrženost državi i osjećaj etničke pripadnosti međusobno ne isključuju nego nadopunjuju. Prethodna razmatranja upućuju na zaključak da društva složenog nacionalnog sastava mogu funkcionirati u uvjetima kada ustavne i druge pravne norme i politički sustavi stvaraju trajne uvjete za opstanak i razvoj nacionalnih zajednica koje ga čine. Habermas (1996: 46) o tome zaključuje da se, oko „...supstantivnog konsenzusa o vrijednostima...“, ne može okupiti građanstvo kao cjelina, „...nego samo na osnovu konsenzusa o procedurama legitimnog provođenja zakona i legitimnog provođenja vlasti“. Međutim, Habermas prethodno naglašava da svaki ustavni patriotizam treba promatrati u određenom povijesnom kontekstu, oslonjen na motivacije i ubjeđenja građana. Bez te, kako on kaže: „motivacijske ukotvljenosti“ ustavna prava i načela „ne bi mogla postati potisna snaga dinamički shvaćenog projekta stvaranja udruženja pojedinaca koji su slobodni i jednaki,, (Habermas, 1996: 45).

Nesumnjivo je da se u bosanskohercegovačkom društvu patriotizam raznoliko osjeća, tumači i manifestira. Odnos ispitanika prema patriotizmu će se promatrati kroz njihovu privrženost Bosni i Hercegovini, konkretnije, kroz njihov osjećaj pripadnosti i odgovornosti prema Bosni i Hercegovini kao svojoj domovini. Pri tome je osjećaj pripadnosti „najblaži“ oblik identifikacije sa zemljom, a odgovornost prema domovini podrazumijeva dublja osjećanja lojalnosti prema zemlji i njezinim građanima. U svome najpotpunijem značenju odgovornost prema domovini uključuje spremnost pojedinca i društvenih grupa da brane svoju zemlju, sve do spremnosti na žrtvovanje. Svaki od navedenih oblika privrženosti zemlji predstavlja vrijednost za sebe, tako da je temeljna društvena vrijednost kao patriotizam objašnjena pomoću dvije specifične vrijednosti: pripadnost zemlji Bosni i Hercegovini i odgovornost prema zemlji Bosni i Hercegovini. Za svaku od specifičnih vrijednosti u upitniku je oblikovana po jedna čestica sa kojom su ispitanici izražavali slaganje u ponuđenom petostupanjskom rasponu, od „Sasvim se slažem“ pa do „Uopće se ne slažem“. Čestice u upitniku su:

Prva čestica za ispitivanje osjećaja pripadnosti zemlji Bosni i Hercegovini glasi: *Svi mi u Bosni i Hercegovini prvo trebamo biti zemljaci jedni drugima. Osjećaj pripadnosti ovoj zemlji treba cijeliti kao najviše dobro.*

Druga čestica za ispitivanje odgovornosti prema domovini Bosni i Hercegovini glasi: *Bio bih spreman braniti Bosnu i Hercegovinu od bilo kakvog ugrožavanja njezine sigurnosti. Kada dobro razmislim, to je obaveza koju svi trebamo poštivati.*

4.2.4. Država Bosna i Hercegovina kao posebna vrijednost

U širem smislu, vrijednosna orijentacija prema državi Bosni i Hercegovini može se promatrati kroz spektar ustavnih vrijednosti, počevši od patriotizma, pa čak i kroz vrijednosti koje imaju univerzalni karakter. Međutim, jedinstvenost njezinoga ustavno-pravnog uređenja, koje predstavlja svojevrsni diskontinuitet u odnosu na povijesni razvoj njezine državnosti, bio je argument za oblikovanje empirijskih indikatora kojima se vrednuje: Koje je državno uređenje Bosne i Hercegovine ispitanicima najprihvatljivije? Pet predviđenih odgovora reprezentiraju aktualna viđenja koja su prisutna u javnom životu o državnom uređenju Bosne i Hercegovine. Na pitanje: *Koje je, po Vašem mišljenju, najprihvatljivije uređenje za Bosnu i Hercegovinu?* u anketnom upitniku su ponuđeni sljedeći odgovori:

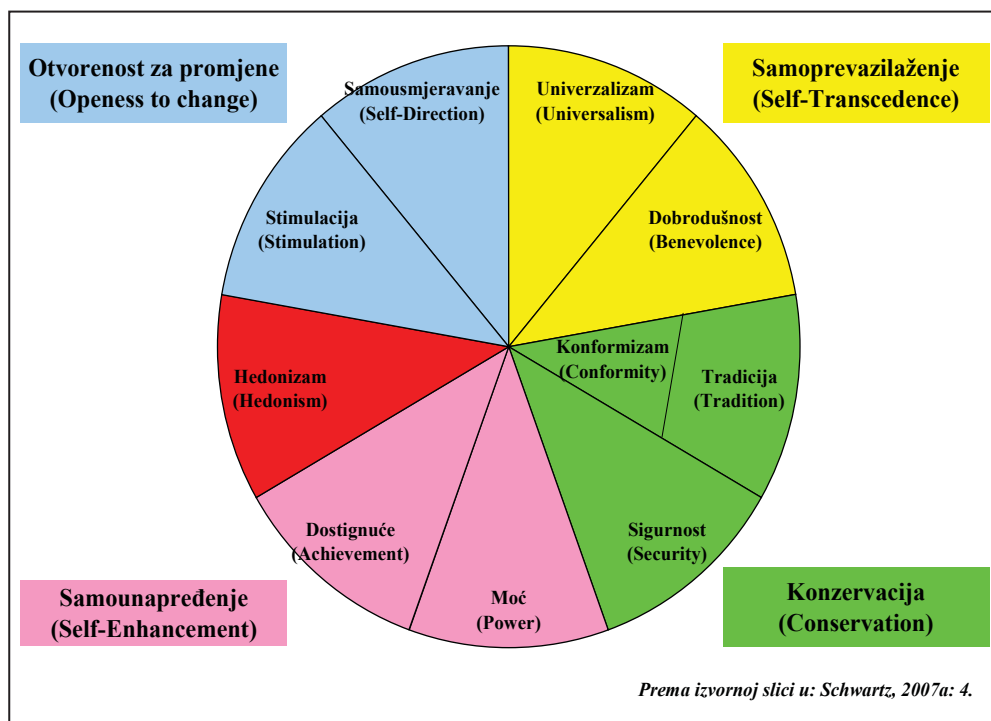
1. *Sadašnje uređenje Bosne i Hercegovine koja se sastoji od dva entiteta, Republike Srpske i Federacije Bosne i Hercegovine sa 10 kantona (ili županija).*
2. *Bosna i Hercegovina koja se sastoji od tri entiteta, a u svakom od njih jedan narod ima većinu.*
3. *Bosna i Hercegovina koja se sastoji od 4 ili više regija koje su višenacionalne.*
4. *Bosna i Hercegovina koja se sastoji od 10 ili više regija, a regije mogu biti višenacionalne ili jednonacionalne.*
5. *Bosna i Hercegovina kao jedinstvena država bez regija, samo s općinama i državnom vlašću.*

Među ponuđenim odgovorima ispitanici su se trebali opredijeliti za tri odgovora i ocijeniti ih ocjenama: (1) uređenje koje je u potpunosti prihvatljivo; (2) uređenje koje je djelomično prihvatljivo; (3) uređenje koje nikako nije prihvatljivo. Dva odgovora su trebala ostati prazna.

4.3. SCHWARTZOVA KLASIFIKACIJA INDIVIDUALNIH LJUDSKIH VRIJEDNOSTI I PRIMJENA UPITNIKA PVQ U DRUŠTVENIM ISTRAŽIVANJIMA

Schwartz vrijednosti promatra kao dinamičke kategorije koje su u međusobnom odnosu, u rasponu od njihovog konflikta do njihove međusobne usklađenosti. Ovi odnosi stvaraju integriranu strukturu vrijednosti koju Schwartz objedinjuje u dvije ortogonalne dimenzije, oko kojih se grupiraju tipovi vrijednosti organizirani prema motivacijskim sličnostima ili razlikama.

Osa koju čini pol **Otvorenost za promjene** i pol **Konzervacija** nasuprot njoj, predstavljaju jednu od dvije ortogonalne dimenzije. Drugu dimenziju čine vrijednosti koje se grupiraju uz osu čiji su polovi **Samoprevazilaženje** i **Samounapređenje**.

Slika 3: Schwartzov teorijski model odnosa između deset motivacijskih tipova vrijednosti

Struktura ortogonalnih dimenzija:

- 1) Dimenzija Otvorenost za promjene / Konzervacija: samousmjerenje i stimulacija su tipovi vrijednosti koji gravitiraju polu **Otvorenost za promjene**. Nasuprot njima su tipovi vrijednosti: sigurnost, konformizam i tradicija, koji gravitiraju polu **Konzervacija**.
- 2) Dimenzija Samoprevazilaženje / Samounapređenje: Univerzalizam i dobrodušnost su tipovi vrijednosti koji gravitiraju prema polu **Samoprevazilaženje**. Nasuprot njima su tipovi vrijednosti: dostignuće i moć koji gravitiraju polu **Samounapređenje**.

Schwartz ističe da istraživanje koje je izvršeno na uzorcima iz 67 država potvrđuje ovako organizirani model vrijednosti. Od 57 ispitivanih vrijednosti, on je utvrdio da 46 vrijednosti u različitim kulturama ima približno isto značenje.

<i>Tip vrijednosti</i>	<i>Motivacijski cilj</i>	<i>Specifične vrijednosti</i>
<i>Moć (Power)</i>	<i>Društveni status i ugled, kontrola ili dominacija nad ljudima i resursima</i>	1. društvena moć 2. autoritet 3. bogatstvo 4. očuvanje slike o sebi u društvu
<i>Dostignuće (Achievement)</i>	<i>Osobni uspjeh kroz ispoljavanje kompetencije u skladu s društvenim standardima</i>	5. uspješan 6. sposoban 7. ambiciozan 8. utjecajan
<i>Hedonizam (Hedonism)</i>	<i>Uživanje i vlastito čulno zadovoljstvo</i>	9. zadovoljstvo 10. uživanje u životu 11. sklonost uživanju
<i>Stimulacija (Stimulation)</i>	<i>Uzbuđenje, novosti i izazov u životu</i>	12. odvažnost 13. raznovrstan život 14. uzbudljiv život
<i>Samousmjerenje (Self-Direction)</i>	<i>Neovisnost u mišljenju i akciji, odabiranje, stvaranje, istraživanje</i>	15. kreativnost 16. sloboda 17. samostalan 18. znatiželjan 19. izabiranje vlastitih ciljeva
<i>Univerzalizam (Universalism)</i>	<i>Razumijevanje, uvažavanje, tolerancija i zaštita za blagostanje svih ljudi i prirode</i>	20. tolerantan 21. mudar 22. društvena pravda 23. jednakost 24. svijet u miru 25. svijet lijepog 26. jedinstvo s prirodom 27. očuvanje okoliša
<i>Dobrodušnost (Benevolence)</i>	<i>Očuvanje i poboljšavanje blagostanja onih sa kojima je netko u čestom osobnom kontaktu</i>	28. koristan 29. iskren 30. milostiv 31. odan 32. odgovoran
<i>Tradicija (Tradition)</i>	<i>Poštivanje, obvezivanje i prihvaćanje običaja i ideja tradicionalnih kultura ili religija</i>	33. ponizan 34. prihvaćanje vlastita života 35. pobožan 36. poštivanje tradicije 37. umjeren
<i>Konformizam (Conformity)</i>	<i>Uzdržavanje od aktivnosti, namjera i podsticaja koje bi mogli uznemiriti ili naštetiti drugima i narušiti društvena očekivanja ili norme</i>	38. pristojan 39. poslušan 40. samodiscipliniran 41. poštivanje roditelja i starijih
<i>Sigurnost (Security)</i>	<i>Zaštićenost, sklad i stabilnost društva, međuljudskih odnosa i pojedinaca.</i>	42. obiteljska sigurnost 43. nacionalna sigurnost 44. društveni poredak 45. biti čist 46. uzvratanje usluga

Tablica 5: Schwartzova klasifikacija vrijednosti⁴²

⁴² Prema: „Table 1. Definitions of Motivational Types of Values in Terms of their Goals and the Single Values that Represent Them“ (Schwartz, 2007b: 267-268).

U njegovim novijim istraživanjima ovih 46 pojedinačnih vrijednosti služe kao pokazatelji za mjerenje deset temeljnih vrijednosti (Schwartz, 2007b: 268). Pojedinci ili društvene grupe pridaju različitu važnost pojedinim vrijednostima, ali njihova unutarnja struktura i odnosi unutar njihovih posebnih sustava vrijednosti potvrđuje opća načela Schwartzovog modela vrijednosti. Odatle i naziv njegove teorije univerzalnih sadržaja i strukture vrijednosti.

U odnosu na Schwartzov teorijski model i kružnu strukturu vrijednosti uočena su određena empirijska odstupanja u bivšim socijalističkim zemljama istočne Europe. Karakteristična je bila visoka pozitivna povezanost specifičnih vrijednosti: mir u svijetu, društvena pravda i jednakost, koje pripadaju tipu vrijednosti univerzalizam, sa specifičnim vrijednostima: društveni poredak i nacionalna sigurnost, koje pripadaju tipu vrijednosti sigurnost. Na empirijskim dijagramima vrijednosti za zemlje istočne Europe one zauzimaju mjesto ispod vrijednosti konformizma. Ti su rezultati odstupali od istraživanja u drugim zemljama, pogotovo u zapadnoj Europi, u kojima je jasno utvrđeno da vrijednosti tipa univerzalizma i sigurnosti nisu bliže povezane. Schwartz i suradnici su ovih pet specifičnih vrijednosti nazvali društveno-političkim vrijednostima (Ferić, 2007: 10-11).

Schwartz i suradnici su razradili više različitih upitnika za portretiranje ljudskih vrijednosti i mjerenje deset tipova vrijednosti koje ovdje predstavljaju temeljne ljudske vrijednosti (engl. Portrait Values Questionnaire - PVQ). Upitnici su, u verzijama od 20, 29 i 40 čestica (engl. 20, 29 and 40 item PVQ), ispitani na različitim uzorcima i intervjuima „oči u oči“, putem telefonskih intervjuja, internet anketa ili obrazaca upitnika. Na temelju dobijenih rezultata i stečenih iskustava urađen je upitnik od 21 čestice (engl. 21 item PVQ) koji je korišten u čitavom nizu socioloških i socijalno-psiholoških istraživanja (Schwartz, 2007b: 284-286, 313-314). U istraživanju „Sistem vrijednosti mladih u poslijeratnom društvu u Bosni i Hercegovini“, ovaj upitnik je u cijelosti ušao u set korištenih instrumenata (Institut za filozofiju i društvena istraživanja, 2006). Također, u cijelosti je uključen u temeljni upitnik koji se koristi u projektu europskog društvenog istraživanja u 2008. godini. (The European Social Survey, 2008). Radi veće pouzdanosti rezultata Schwartz (2007b: 294-296) preporučuje korištenje proširene verzije ovog upitnika koji ima 40 čestica (engl. 40 item PVQ). Proširena verzija upitnika od 40 čestica je poslužila kao okvir za izradu modificirane verzije Schwartzovog upitnika za potrebe ovog istraživanja koji se sastoji od 25 čestica. Odabir ovih čestica je izvršen uz pridržavanje sljedećih pravila, kako bi se sačuvala unutarnja struktura Schwartzovog upitnika za portretiranje vrijednosti:

1. Za svaki motivacijski tip vrijednosti za upitnik su odabrane najmanje dvije čestice koje predstavljaju određenu pojedinačnu (specifičnu vrijednost) iz Schwartzove

klasifikacije vrijednosti. Redoslijed čestica u obrascu upitnika je onakav kakvim ga je Schwartz preporučio. Naime, pored svake od 40 čestica u njegovoj tablici naveden je njezin redni broj u upitniku.

2. Priroda ovog istraživanja je opredijelila da se za motivacijske tipove vrijednosti: *sigurnost* i *univerzalizam* odredi veći broj čestica.
3. Usklađenost sa globalnim i europskim vrijednostima je također bila jedan od kriterija za odabir čestica. Naime, neke od odabranih vrijednosti su kombinirane s česticama koje su oblikovane za mjerenje globalnih i europskih vrijednosti.
4. Za ostale motivacijske tipove vrijednosti kod kojih nije bilo posebnih zahtjeva iz prethodnih točaka, odabrane su iste čestice kao u upitniku „21 item PVQ“.

5. ODNOS PREMA TEMELJNIM DRUŠTVENIM VRIJEDNOSTIMA U BOSNI I HERCEGOVINI

Empirijski dio istraživanja temeljnih društvenih vrijednosti je bio usmjeren na ispitivanje i objašnjavanje odnosa prema vrijednostima koje predstavljaju izvorište i bitan oslonac sigurnosnog sustava u Bosni i Hercegovini.⁴³ Njihova tipološka raščlanjenost na globalne, europske, bosanskohercegovačke i individualne vrijednosti je izvedena u namjeri da se dođe do potrebnih uopćavanja koja mogu imati teorijsku i upotrebnu vrijednost u jačanju integracijskih procesa bosanskohercegovačkog društva, te usmjeravati političke kreatore njegovog sustava sigurnosti. Babić-Avdispahić ističe potrebu i pragmatičnu važnost istraživanja vrijednosti koja polaze od stvarnog stanja u bosanskohercegovačkom društvu i njegove unutarnje slojevitosti, pa zaključuje: „Napeti odnos između zajednice i individue, komunitarizma i individualizma je u bosanskohercegovačkom društvu potrebno pratiti naročito s obzirom na religiju i etničku pripadnost...“ (Institut za filozofiju i društvena istraživanja, 2006: 48). Ovaj stav odražava opravdanost izučavanja društvenih vrijednosti u odnosu na one pojave na koje se može najviše utjecati i oko kojih se koncentriraju problemi društva, posebno sa stanovišta njegove sigurnosti.

Težište analiza i interpretacija empirijskih rezultata se odnosilo na pojedinca - građanina i na nacionalne grupe koje se u bosanskohercegovačkim okolnostima mogu smatrati dominantnim društvenim grupama. Također, objašnjeni su rezultati istraživanja u odnosu na spol, dob, obrazovanje i socijalni status ispitanika. U statističkoj analizi dobijenih rezultata primijenjeni su analitički postupci deskriptivne statistike (pomoću apsolutne i relativne frekvencije odgovora, srednje vrijednosti i varijacije), korelacijske analize (pomoću korelacijske matrice i matrice kovarijanci), te analiza unutarnje konzistentnosti varijabli (pomoću Cronbachovog alfa-koeficijenta).

Rokeach je naveo da vrijednosti, pored njihove jačine, hijerarhije i prioriteta, karakterizira međusobni raspored unutar kojeg se specifične vrijednosti grupiraju, tvoreći složenije društvene vrijednosti. Unutar ovog kompleksnog sustava društvenih vrijednosti moguće je ispitati položaj i utjecaj svake od specifičnih vrijednosti

⁴³ Svaka temeljna društvena vrijednost je opisana pomoću dvije specifične vrijednosti. Ispitanici su se poistovjećivali sa zadatim portretom vrijednosti u upitnicima na skali odgovora od šest stupnjeva: (1) vrlo slično meni; (2) slično meni; (3) donekle kao ja; (4) malo mi slični; (5) ne slični mi i (6) uopće mi ne slični.

(Rokeach, 1979: 17-18). Ova karakteristika vrijednosti je analizirana kroz međusobnu povezanost društvenih vrijednosti pomoću perceptualnih dijagrama, koji su dobijeni postupkom multidimenzionalnog skaliranja Guttman - Lingoosovom analizom najmanjih udaljenosti. Svi perceptualni dijagrami su u području umjereno jakog monotoniciteta, što znači da su greške između koeficijenta korelacije specifičnih vrijednosti i njihovih predstava na dijagramu unutar granica prihvatljivosti.⁴⁴

5.1. ODNOS PREMA GLOBALNIM I EUROPSKIM VRIJEDNOSTIMA

U grupi globalnih i europskih vrijednosti je analizirano devet temeljnih vrijednosti, od kojih šest pripadaju grupi globalnih vrijednosti (*sloboda, jednakost, solidarnost, tolerancija, poštivanje prirode i zajednička odgovornost*), a pet su europske vrijednosti (*poštivanje ljudskog dostojanstva, sloboda, demokracija, jednakost i vladavina zakona i poštivanje ljudskih prava uključujući prava manjina*). *Sloboda i jednakost* su zajedničke za jednu i drugu grupu vrijednosti.⁴⁵

⁴⁴ Guttman-Lingoosovi koeficijenti alijenacije perceptualnih dijagrama specifičnih društvenih vrijednosti su od 0,15469 do 0,20374. Kruskalov stress koeficijent perceptualnih dijagrama specifičnih vrijednosti su od 0,1357 do 0,19191. Ukoliko su Guttman-Lingoosov koeficijent alijenacije i Kruskalov stress koeficijent manji od 0,20 smatra se da postoji prihvatljiva razina podudarnosti između ulaznih podataka – koeficijenta korelacije specifičnih vrijednosti i njihovog rasporeda na perceptualnom dijagramu. Na gornjoj granici prihvatljivosti su perceptualni dijagrami specifičnih vrijednosti za ispitanike Hrvate, uz umjereno jak monotonicitet, što će se imati u vidu prilikom interpretacije rezultata. Oba koeficijenta ukazuju da postoji prihvatljiva razina podudarnosti između međusobnih korelacija specifičnih vrijednosti, koje su predstavljale ulazne podatke u multidimenzionalnom skaliranju, sa njihovim prikazom na perceptualnom dijagramu.

⁴⁵ Tabelarni prikazi emirijskih rezultata istraživanja se nalaze u prilogu B, poglavlje 10.1. Frekvencije odgovora ispitanika, srednje vrijednosti, varijacije i Cronbachovi alfa – koeficijenti: 1) Frekvencije odgovora ispitanika o odnosu prema ovim društvenim vrijednostima su u tablici 25: Globalne vrijednosti - frekvencije odgovora za sve ispitanike, str. 231 i u tablici 27: Europske vrijednosti - frekvencije odgovora za sve ispitanike, str. 233.

2) Rezultati srednjih vrijednosti, varijacija i Cronbachovog alfa - koeficijenta se nalaze u tablici 24: Globalne vrijednosti iz Milenijske deklaracije Ujedinjenih naroda – srednje vrijednosti, varijacije i Cronbachovi alfa - koeficijenti za sve ispitanike, str. 230 i tablici 26: Europske vrijednosti iz Lisabonskog ugovora – srednje vrijednosti, varijacije i Cronbachovi alfa - koeficijenti za sve ispitanike, str. 232.

U grafikonu 1: Globalne vrijednosti iz Milenijske deklaracije Ujedinjenih naroda – Aritmetička sredina odgovora ispitanika u odnosu na nacionalnu pripadnost, str. 101 i grafikonu 2: Europske vrijednosti iz Lisabonskog ugovora – Aritmetička sredina odgovora ispitanika u odnosu na nacionalnu pripadnost, str. 102, uspoređeni su rezultati po nacionalnim grupama ispitanika.

5.1.1. Sloboda

Odnos prema *slobodi* je objašnjen pomoću dvije specifične vrijednosti: *pozitivna* i *negativna sloboda*. Poistovjećivanje ispitanika s *pozitivnom slobodom* je niže i uz veće varijacije nego s *negativnom slobodom*.

Pozitivna sloboda. Aritmetička sredina rezultata (M) za ovu vrijednost je 4,77 (Bošnjaci, $M_1=4,62$; Srbi, $M_2=4,84$; Hrvati, $M_3=5,08$) na ljestvici odgovora od 1 do 6, što je ispod prosjeka aritmetičkih sredina za globalne ($M=4,97$) ili europske ($M=5,08$) vrijednosti. Ispitanici su odabrali odgovor „vrlo slično meni“ u 34,1% slučajeva, odnosno, u najvećem stupnju su se poistovjetili sa zadatim portretom *pozitivne slobode*. Kada se zbroje relativne frekvencije za odgovore „vrlo slična meni“, „slična meni“ i „donekle kao ja“, dobije se relativna frekvencija koja pokazuje razinu na kojoj prihvaćaju određene vrijednosti pojedinac i grupa. U odnosu na nacionalnu pripadnost razina prihvaćanja određene vrijednosti je: 92,9% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 91,8% kod ispitanika Hrvata, 84,9% kod ispitanika Srba i 82,0% kod ispitanika Bošnjaka. U odnosu na spol, muškarci više prihvaćaju *pozitivne slobode* (86,9%) nego žene (82,9%). U odnosu na starosnu dob je viša razina prihvaćanja kod mlađih ispitanika, a manja kod starijih ispitanika. U odnosu na obrazovanost prihvaćanje pozitivne slobode se postupno smanjuje od obrazovanijih ispitanika prema ispitanicima s nižim stupnjevima obrazovanja. U odnosu na primanja raste prihvaćanje pozitivne slobode sa većim primanjima po članu domaćinstva.

Perceptualni dijagram specifičnih vrijednosti za sve ispitanike pokazuje da je *pozitivna sloboda* jače povezana s vrijednostima: *samostalan*, s kojom zajedno predstavlja specifične vrijednosti za temeljnu ljudsku vrijednost *samousmjeravanje*, te *sklonost užitivanju*, koja je specifična vrijednost za temeljnu ljudsku vrijednost *hedonizam*.

Korelacijske matrice i matrice kovarijanci ukazuju na visoku povezanost pozitivne slobode s vrijednosti *sklonost užitivanju*, uz izraženije pozitivno kovariranje s rezultatima za individualne ljudske vrijednosti: *sklonost užitivanju* i *uspješan*. Korelacijska matrica specifičnih vrijednosti za sve ispitanike pokazuje da je *pozitivna sloboda* u visokoj povezanosti i izraženije kovarira samo s vrijednosti *sklonost užitivanju* ($r=0,55$; $C=0,87$). Slična povezanost *pozitivne slobode* s drugim vrijednostima se odnosi i na posebne korelacijske matrice za ispitanike Bošnjake, Hrvate i Srbe.

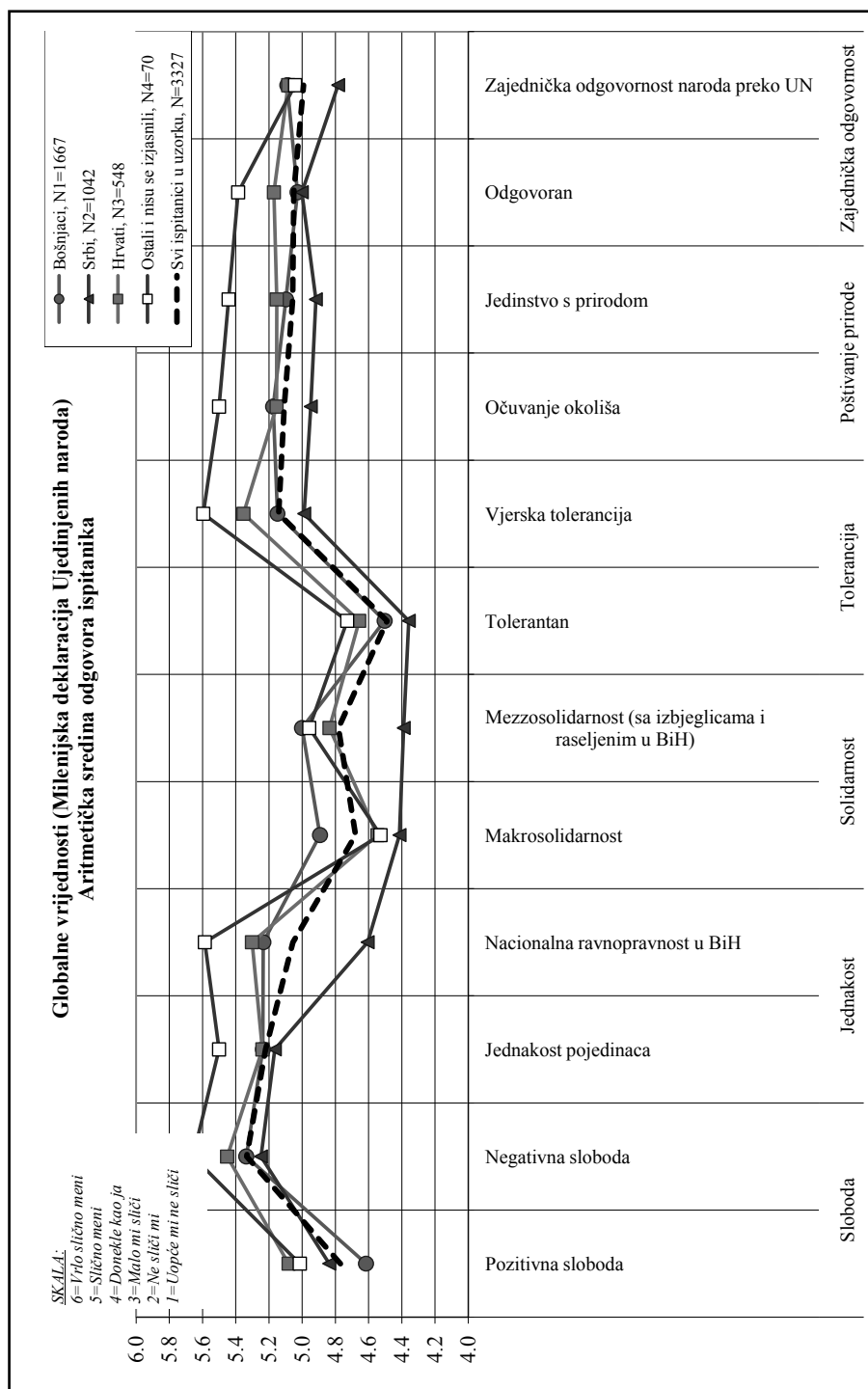
Rezultati istraživanja o međusobnoj povezanosti vrijednosti se nalaze u prilogu B, poglavlje 10.2. Korelacijske matrice, matrice kovarijanci i perceptualni dijagrami, str. 240-245.

Negativna sloboda. Aritmetička sredina rezultata (M) za ovu vrijednost je 5,33 (Bošnjaci, $M_1=5,34$; Srbi, $M_2=5,25$; Hrvati, $M_3=5,45$) na ljestvici odgovora od 1 do 6, što je iznad prosjeka aritmetičkih sredina za globalne ($M=4,97$) ili europske ($M=5,08$) vrijednosti. To je ujedno najveća aritmetička sredina između svih globalnih i europskih vrijednosti. Ispitanici su u 59,6% slučajeva odabrali najveći stupanj poistovjećivanja sa zadatim portretom *negativne slobode*. Relativna frekvencija koja pokazuje razinu prihvaćanja ove vrijednosti je, u odnosu na nacionalnu pripadnost: 100% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 96,5% kod ispitanika Hrvata, 92,8% kod ispitanika Bošnjaka i 90,4% kod ispitanika Srba. Nema značajnijih pravilnosti u odnosu prema negativnoj slobodi kod grupa ispitanika u odnosu na spol, dob, stručnu spremu i primanja po članu domaćinstva.

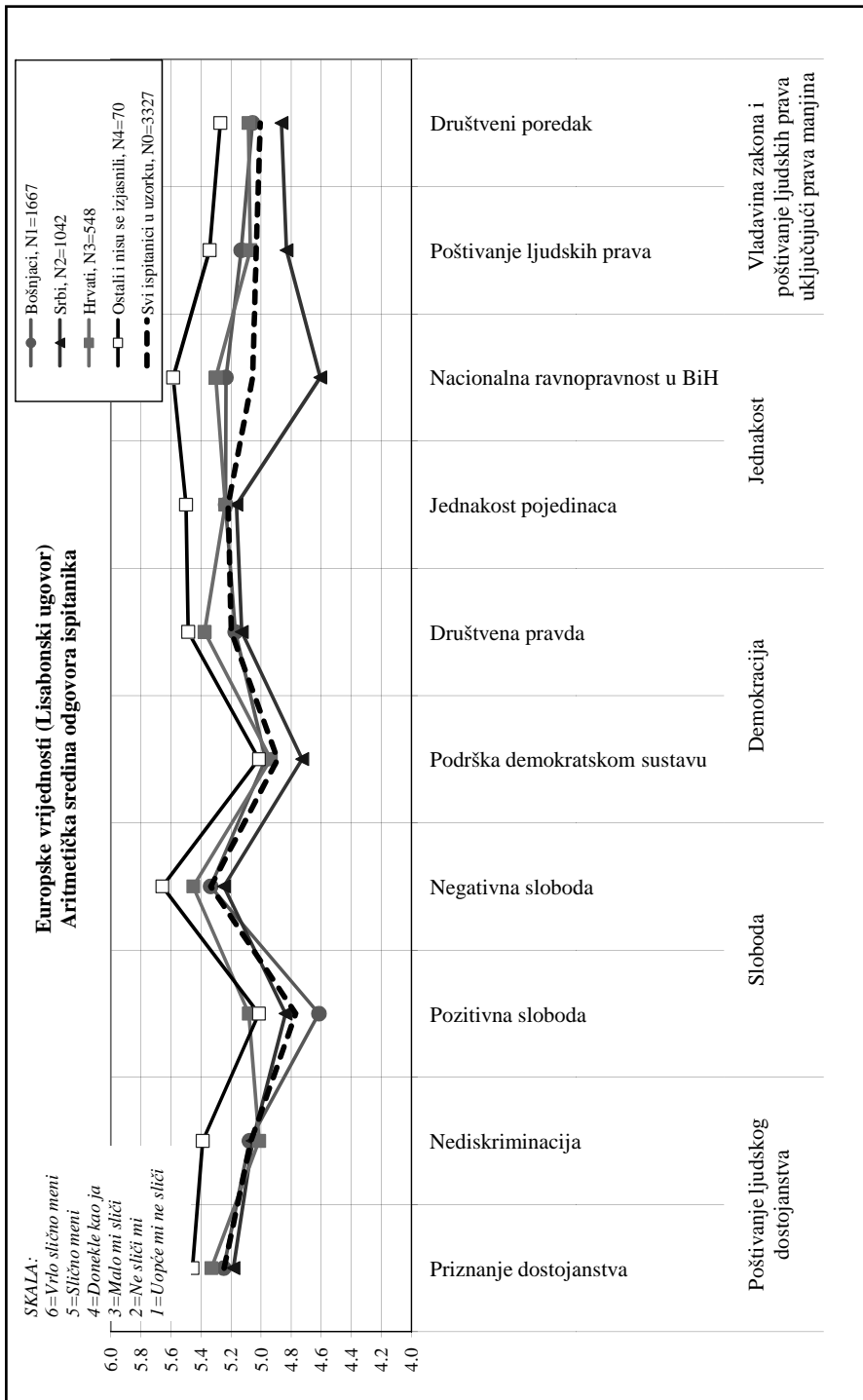
Perceptualni dijagram specifičnih vrijednosti za sve ispitanike pokazuje da je *negativna sloboda* u pretežitom okruženju individualnih ljudskih vrijednosti *univerzalizma*. Jače je povezana s vrijednostima *priznanje dostojanstva* i *nediskriminacija* koje su specifične vrijednosti za *poštivanje ljudskog dostojanstva*, kao i s *vjerskom tolerancijom*. U širem prstenu oko *negativne slobode* su: *poštivanje ljudskih prava*, *nacionalna ravnopravnost u Bosni i Hercegovini*, *mir u svijetu*, *nacionalna sigurnost* i *društvena pravda*.

Korelacijska i matrica kovarijanci za sve ispitanike pokazuje da je negativna sloboda visoko povezana i srednje kovarira s vrijednostima: *vjerska tolerancija* ($r=0,51$; $C=0,65$), *zajednička odgovornost naroda preko Ujedinjenih naroda* ($r=0,50$; $C=0,61$), *priznanje dostojanstva* ($r=0,56$; $C=0,66$) i *poštivanje ljudskih prava* ($r=0,51$; $C=0,61$).

Pored visoke povezanosti s prethodnim vrijednostima, u korelacijskoj matrici za ispitanike Bošnjake visoka povezanost postoji i s vrijednostima: *nacionalna ravnopravnost u Bosni i Hercegovini*, *mezzo solidarnost s izbjeglim i raseljenim stanovnicima Bosne i Hercegovine*, *jedinstvo s prirodom*, *nediskriminacija*, *društvena pravda*, *nacionalna sigurnost*, *mir u svijetu*, *pripadnost zemlji Bosni i Hercegovini* i *zajedničko tržište u Bosni i Hercegovini*. U korelacijskoj matrici za ispitanike Srbe i Hrvate te su povezanosti slabije izražene. Postoji visoka povezanost *negativne slobode* samo s *priznanjem dostojanstva* kod ispitanika Srba, te visoka povezanost *negativne slobode* samo s vrijednostima: *nacionalna ravnopravnost u Bosni i Hercegovini*, *vjerska tolerancija* i *priznanje dostojanstva* kod ispitanika Hrvata.

Grafikon 1: Globalne vrijednosti iz Milenijske deklaracije Ujedinjenih naroda – Aritmetička sredina odgovora ispitanika u odnosu na nacionalnu pripadnost

Grafikon 2: Europske vrijednosti iz Lisabonskog ugovora – Aritmetička sredina odgovora ispitanika u odnosu na nacionalnu pripadnost

5.1.2. Jednakost

Odnos ispitanika prema vrijednosti *jednakost* je ispitan pomoću dvije specifične vrijednosti: *jednakost pojedinca* i *nacionalna ravnopravnost u Bosni i Hercegovini*. Prva je univerzalna ljudska vrijednost, a drugom se željelo osigurati što bolje objašnjavanje odnosa ispitanika prema vrijednosti *jednakost* u bosanskohercegovačkim prilikama. Ispitanici su *jednakost pojedinca* ocijenili većom ocjenom i sa manje varijacija nego *nacionalnu ravnopravnost u Bosni i Hercegovini*.

Jednakost pojedinca. Aritmetička sredina rezultata (M) za ovu vrijednost je 5,22 (Bošnjaci, $M_1=5,24$; Srbi, $M_2=5,16$; Hrvati, $M_3=5,24$) na ljestvici odgovora od 1 do 6, što je iznad prosjeka aritmetičkih sredina za globalne ($M=4,97$) ili europske ($M=5,08$) vrijednosti. Ispitanici su u 50,6% slučajeva odabrali najveći stupanj poistovjećivanja sa zadatim portretom *jednakosti pojedinca*. Relativna frekvencija koja pokazuje razinu prihvatanja ove vrijednosti je, u odnosu na nacionalnu pripadnost: 95,7% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 94,0% kod ispitanika Hrvata, 92,6% kod ispitanika Srba i 92,4% kod ispitanika Bošnjaka. Gotovo je podjednak kod muškaraca (93,1%) i žena (92,6%). U odnosu na starosnu dob je nešto viši kod mladih odraslih osoba do 24 godine. Ispitanici sa većom stručnom spremom i većim primanjima po članu domaćinstva se više poistovjećuju s *jednakosti pojedinca*.

Perceptualni dijagram specifičnih vrijednosti za sve ispitanike ukazuje na njezinu jaču povezanost sa vrijednosti *obiteljska sigurnost*. U širem pojasu oko *jednakosti pojedinca* raspoređene su, na dijagramu, vrijednosti: *univerzalizma - očuvanje okoliša, društvena pravda, mir u svijetu i jedinstvo s prirodom*, zatim, individualne vrijednosti: *odgovoran i poštivanje roditelja i starijih*.

Korelacijska matrica za sve ispitanike ukazuje na visoku povezanost s vrijednosti *obiteljska sigurnost* ($r=0,55$; $C=0,60$), bez izraženijeg kovariranja s bilo kojom od specifičnih vrijednosti. Kod ispitanika Bošnjaka ova vrijednost je u visokoj povezanosti s pet vrijednosti, a njihovi koeficijenti korelacije (r) su: *vjerska tolerancija*, $r=0,50$; *društvena pravda*, $r=0,52$; *obiteljska sigurnost*, $r=0,57$; *nacionalna sigurnost*, $r=0,51$ i *mir u svijetu*, $r=0,51$), a kod ispitanika Srba (*obiteljska sigurnost*, $r=0,56$) i Hrvata (*vjerska tolerancija*, $r=0,52$), samo s jednom vrijednosti.

Nacionalna ravnopravnost u Bosni i Hercegovini. Aritmetička sredina rezultata za ovu vrijednost je 5,06 (Bošnjaci, $M_1=5,23$; Srbi, $M_2=4,61$ i Hrvati, $M_3=5,30$)

na ljestvici odgovora od 1 do 6, što je iznad prosjeka aritmetičkih sredina za globalne vrijednosti ($M=4,97$) i nešto ispod prosjeka aritmetičkih sredina za europske vrijednosti ($M=5,08$). Ispitanici su u 52,5% slučajeva odabrali najveći stupanj poistovjećivanja sa zadatim portretom *nacionalnom ravnopravnosti u Bosni i Hercegovini*. Relativna frekvencija koja pokazuje razinu prihvatanja ove vrijednosti je, u odnosu na nacionalnu pripadnost: 97,1% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 93,4% kod ispitanika Hrvata, 89,0% kod ispitanika Bošnjaka i 80,0% kod ispitanika Srba. U odnosu na spolnu i dobnu strukturu ispitanika nema značajnijih razlika u stavovima ispitanika za ovu vrijednost. Ispitanici sa srednjom školom strukovnih zanimanja imaju najnižu razinu prihvatanja ove vrijednosti, odatle frekvencija raste prema višim i nižim stupnjevima stručne spreme. Ispitanici iznad prosječnih primanja po članu domaćinstva izražavaju nešto veću privrženost ovoj vrijednosti nego oni s primanjima ispod prosjeka.

Perceptualni dijagram specifičnih vrijednosti za sve ispitanike pokazuje da oko ove vrijednosti nema izrazitog grupiranja ostalih vrijednosti. U širem okruženju su, s gornje strane dijagrama, grupirane *ustavne i posebne bosanskohercegovačke vrijednosti*, a sa donje strane dijagrama se nalazi grupa *univerzalnih vrijednosti*. Slične ovom dijagramu su raspoređeni vrijednosti na perceptualnim dijagramima za ispitanike Bošnjake, gdje je gušće grupiranje i jača povezanost *ustavnih i posebnih bosanskohercegovačkih vrijednosti* i kod ispitanika Hrvata, gdje je to grupiranje nešto manje gustoće. Kod ispitanika Srba je povezanost ovih vrijednosti slabija nego kod drugih nacionalnih grupa ispitanika i na većoj su distanci od rasporeda *univerzalnih vrijednosti*.

Korelacijska i matrica kovarijanci specifičnih vrijednosti za sve ispitanike pokazuje da je nacionalna ravnopravnost u Bosni i Hercegovini visoko povezana i izraženije kovarira s vrijednostima: *vjerska tolerancija* ($r=0,67$; $C=1,06$), *priznanje dostojanstva* ($r=0,51$; $C=0,77$) i *poštivanje ljudskih prava* ($r=0,51$; $C=0,77$), uz izraženije pozitivno kovariranje s vrijednostima: *mezzo solidarnost s raseljenim i izbjeglim stanovnicima Bosne i Hercegovine*, *vjerska tolerancija*, *priznanje dostojanstva*, *nediskriminacija*, *poštivanje ljudskih prava*, *pripadnost zemlji Bosni i Hercegovini*, *odgovornost prema zemlji Bosni i Hercegovini*, *politička neovisnost Bosne i Hercegovine* i *zajedničko tržište u Bosni i Hercegovini*. Vrlo visoka ili visoka povezanost *nacionalne ravnopravnosti u Bosni i Hercegovini* s drugim vrijednostima je najveća kod ispitanika Bošnjaka (s 12 vrijednosti: *solidarnost s izbjeglim i raseljenim stanovnicima Bosne i Hercegovine*, $r=0,52$; *vjerska tolerancija*, $r=0,77$; *priznanje dostojanstva*, $r=0,66$; *nediskriminacija*,

$r=0,63$; *društvena pravda*, $r=0,55$; *poštivanje ljudskih prava*, $r=0,60$; *nacionalna sigurnost*, $r=0,52$; *poštivanje roditelja i starijih*, $r=0,51$; *mir u svijetu*, $r=0,55$; *pripadnost zemlji Bosni i Hercegovini*, $r=0,52$; *zaštita privatnog vlasništva*, $r=0,50$ i *zajedničko tržište u Bosni i Hercegovini*, $r=0,61$), zatim kod ispitanika Hrvata (s tri vrijednosti: *vjerska tolerancija*, $r=0,72$; *priznanje dostojanstva*, $r=0,57$ i *poštivanje ljudskih prava*, $r=0,57$), a najmanja je kod ispitanika Srba (samo s jednom vrijednosti: *vjerska tolerancija*, $r=0,52$).

5.1.3. Solidarnost

Odnos ispitanika prema vrijednosti *solidarnost* je cijenjen pomoću dvije specifične vrijednosti: *makro solidarnost* ili općeljudska solidarnost i *mezzo solidarnost*, u ovom slučaju *solidarnost s raseljenim i izbjeglim stanovnicima u Bosni i Hercegovini*. *Makro solidarnost* je ocijenjena nešto nižom ocjenom nego *mezzo solidarnost s raseljenim i izbjeglim stanovnicima u Bosni i Hercegovini*.

Makro solidarnost. Aritmetička sredina rezultata za ovu vrijednost je 4,68 (Bošnjaci, $M_1=4,95$; Srbi, $M_2=4,40$; Hrvati, $M_3=4,69$) na ljestvici odgovora od 1 do 6, što je ispod prosjeka aritmetičkih sredina za globalne vrijednosti ($M=4,97$) i ispod prosjeka aritmetičkih sredina za europske vrijednosti ($M=5,08$). Ispitanici su u 31,2% slučajeva odabrali najveći stupanj poistovjećivanja sa zadatim portretom *makro solidarnosti*. Relativna frekvencija, koja pokazuje razinu prihvaćanja ove vrijednosti je, u odnosu na nacionalnu pripadnost: 89,9% kod ispitanika Bošnjaka, 82,3% kod ispitanika Hrvata, 78,7% kod ispitanika Srba i 78,6% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili. Nešto je viša relativna frekvencija kod muškaraca (85,3%) nego kod žena (84,5%). Ona je viša kod mlađih i starijih ispitanika nego kod onih srednjih godina. Viša je frekvencija za niže, nego za više razine obrazovanja. Kada su u pitanju primanja po članu domaćinstva, oscilacije u relativnim frekvencijama su izraženije, ali bez opadajućeg ili rastućeg trenda.

Perceptualni dijagram specifičnih vrijednosti za sve ispitanike pokazuje da nema grupiranja ostalih vrijednosti oko *makro solidarnosti*.

Korelacijska i matrica kovarijanci ukazuje na srednju povezanost i srednje do izraženije kovariranje s vrijednostima: *mezzo solidarnost s izbjeglim i raseljenim stanovnicima Bosne i Hercegovine* ($r=0,44$; $C=0,74$), *podrška demokratskom sustavu* ($r=0,40$; $C=0,60$) i *poštivanje ljudskih prava* ($r=0,31$; $C=0,46$). Kod ispitanika

Bošnjaka postoji još i srednja povezanost s vrijednosti *zajednička odgovornost naroda preko Ujedinjenih naroda*. Kod ispitanika Srba i Hrvata jačina povezanosti u korelacijskim matricama je slična uzorku svih ispitanika, osim što postoji visoka povezanost između makro solidarnosti i *mezzo solidarnost s izbjeglim i raseljenim stanovnicima Bosne i Hercegovine* ($r=0,53$; $C=0,80$) u korelacijskoj matrici za ispitanike Hrvate.

Mezzo solidarnost ili solidarnost s izbjeglim i raseljenim stanovnicima Bosne i Hercegovine. Aritmetička sredina rezultata za ovu vrijednost je 4,78 na ljestvici odgovora od 1 do 6, što je ispod prosjeka aritmetičkih sredina za globalne vrijednosti ($M=4,97$) i ispod prosjeka aritmetičkih sredina za europske vrijednosti ($M=5,08$). Ispitanici su u 37,6% slučajeva odabrali najveći stupanj poistovjećivanja sa zadatim portretom *mezzo solidarnosti s izbjeglim i raseljenim stanovnicima Bosne i Hercegovine*. Relativna frekvencija koja pokazuje razinu prihvaćanja ove vrijednosti je, u odnosu na nacionalnu pripadnost: 88,2% kod ispitanika Bošnjaka, 87,8% kod ispitanika Hrvata, 85,7% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili i 76,8% kod ispitanika Srba. Slična je kod muškaraca (84,6%) i žena (84,5%), bez značajnih razlika u odnosu na starosnu dob. Nešto je viša relativna frekvencija kod ispitanika bez škole nego kod ostalih stupnjeva obrazovanja. Najniža relativna frekvencija je kod ispitanika s prosječnim godišnjim primanjima po članu domaćinstva od 1.600-2.400 KM, odakle raste prema većim i manjim primanjima.

Perceptualni dijagram specifičnih vrijednosti za sve ispitanike pokazuje da se vrijednost *mezzo solidarnost s izbjeglim i raseljenim stanovnicima Bosne i Hercegovine* nalazi bliže grupi posebnih bosanskohercegovačkih vrijednosti, ali bez jače povezanosti s bilo kojom od njih. U perceptualnom dijagramu ispitanika Bošnjaka ona gravitira prema *globalnim i europskim vrijednostima*, što nije slučaj kod ostalih ispitanika.

Korelacijska i matrica kovarijanci specifičnih vrijednosti za sve ispitanike pokazuje da postoji veća povezanost i izraženije kovariranje vrijednosti *solidarnost s izbjeglim i raseljenim stanovnicima Bosne i Hercegovine s poštivanjem ljudskih prava* ($r=0,55$; $C=0,83$). U korelacijskoj matrici za ispitanike Bošnjake visoka je povezanost vrijednosti *mezzo solidarnost s izbjeglim i raseljenim stanovnicima Bosne i Hercegovine* sa sedam vrijednosti: *negativna sloboda*, $r=0,56$; *nacionalna ravnopravnost u Bosni i Hercegovini*, $r=0,52$; *tolerantan*, $r=0,57$; *zajednička odgovornost naroda preko Ujedinjenih naroda*, $r=0,51$; *priznanje dostojanstva*, $r=0,54$; *nediskriminacija*, $r=0,52$ i *poštivanje ljudskih prava*, $r=0,60$. U korelacijskoj

matrici za ispitanike Srbe nema visoke povezanosti ove vrijednosti niti s jednom drugom vrijednosti. Kod ispitanika Hrvata je jačina povezanosti vrijednosti *mezzo) solidarnost s izbjeglim i raseljenim stanovnicima Bosne i Hercegovine* slična kao u uzorku svih ispitanika, odnosno s dvije vrijednosti: *makro solidarnost*, $r=0,53$ i *poštivanje ljudskih prava*, $r=0,59$.

5.1.4. Tolerancija

Odnos ispitanika prema vrijednosti *tolerancija* je objašnjena pomoću dvije specifične vrijednosti: individualna ljudska vrijednost *tolerantan* ili *biti tolerantan* i *vjerska tolerancija*. Vrijednost *tolerantan* je ocijenjena nižom ocjenom nego *vjerska tolerancija*.

Tolerantan. Aritmetička sredina rezultata (M) za ovu vrijednost je 4,49 (Bošnjaci, $M_1=4,50$; Srbi, $M_2=4,36$; Hrvati, $M_3=4,66$)_na ljestvici odgovora od 1 do 6, što je ispod prosjeka aritmetičkih sredina za globalne vrijednosti ($M=4,97$) i ispod prosjeka aritmetičkih sredina za europske vrijednosti ($M=5,08$). Ispitanici su u 26,0% slučajeva odabrali najveći stupanj poistovjećivanja sa zdatim portretom *tolerancije*. Relativna frekvencija, koja pokazuje razinu prihvaćanja ove vrijednosti je, u odnosu na nacionalnu pripadnost: 84,3% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 83,4% kod ispitanika Hrvata, 80,9% kod ispitanika Bošnjaka i 74,3% kod ispitanika Srba. Viša je relativna frekvencija kod ispitanika muškaraca (80,0%) nego kod žena (78,6%). Ima blagi trend rasta s povećanjem starosne dobi ispitanika. Najniža frekvencija je kod ispitanika sa srednjom školom strukovnih zanimanja, odakle raste prema većem i manjem stupnju obrazovanja. Nema jasnog trenda rasta ili opadanja u odnosu na visinu primanja po članu domaćinstva.

Perceptualni dijagram specifičnih vrijednosti za sve ispitanike pokazuje da se vrijednost *tolerantan* nalazi na vanjskom rubu grupiranja vrijednosti univerzalnog tipa i jače je povezana samo s individualnim ljudskim vrijednostima *samodisciplina* i *milostiv*. Sličan raspored ove vrijednosti je na perceptualnim dijagramima nacionalnih grupa ispitanika.

U korelacijskoj i matrici kovarijanci za sve ispitanike, vrijednost *tolerantan* je u srednje jakoj povezanost s vrijednostima, slično kao na perceptualnom dijagramu, a nešto jača je srednja povezanost i izraženije kovariranje s vrijednosti *samodisciplina* ($r=0,49$; $C=0,87$). Na sličan način kao za sve ispitanike su povezane vrijednosti u

korelacijskoj matrici za ispitanike Bošnjake i Hrvate, a kod ispitanika Srba postoji visoka povezanost *tolerancije* i *samodiscipline* ($r=0,53$; $C=1,13$).

Vjerska tolerancija. Aritmetička sredina rezultata (M) za ovu vrijednost je 5,14 na ljestvici odgovora od 1 do 6, što je iznad prosjeka aritmetičkih sredina za globalne vrijednosti ($M=4,97$) i iznad prosjeka aritmetičkih sredina za europske vrijednosti ($M=5,08$). Ispitanici su u 54,0% slučajeva odabrali najveći stupanj poistovjećivanja sa zadatim portretom *vjerske tolerancije*. Relativna frekvencija koja pokazuje razinu prihvaćanja ove vrijednosti je, u odnosu na nacionalnu pripadnost, 94,9% kod ispitanika Hrvata, 94,3% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 87,2% kod ispitanika Bošnjaka i 87,2% kod ispitanika Srba. Viša je relativna frekvencija kod muškaraca (89,1%) nego kod žena (88,2%). Najniža je kod ispitanika do 25 godina života (82,9%), a najviša kod ispitanika preko 65 godina života (92,3%). Relativna frekvencija oscilira od jedne do druge stručne spreme bez jasnog trenda rasta ili opadanja. Najmanja je za ispitanike sa srednjom školom za strukovna zanimanja (84,2%), a najviša je za fakultetski obrazovane ispitanike (92,1%). Relativna frekvencija za *vjersku toleranciju* raste sa većim godišnjim primanjima po članu ispitanikovog domaćinstva.

Perceptualni dijagram specifičnih vrijednosti pokazuje da je *vjerska tolerancija* jače povezana s vrijednosti *nediskriminacija*, a u širem pojasu oko nje su vrijednosti: *nacionalna ravnopravnost u Bosni i Hercegovini*, *poštivanje ljudskih prava*, *negativna sloboda* i *priznanje dostojanstva*. U perceptualnom dijagramu za ispitanike Hrvate, pored navedenih vrijednosti, u užem pojasu oko *vjerske tolerancije* nalazi se još vrijednost *nacionalna sigurnost*.

Korelacijska i matrica kovarijanci ukazuje da postoji velika povezanost i srednje do izraženije kovariranje vrijednosti *vjerska tolerancija* s vrijednostima: *negativna sloboda* ($r=0,51$; $C=0,64$), *nacionalna ravnopravnost u Bosni i Hercegovini* ($r=0,67$; $C=1,06$), *priznanje dostojanstva* ($r=0,57$; $C=0,80$), *nediskriminacija* ($r=0,56$; $C=0,85$) i *poštivanje ljudskih prava* ($r=0,52$; $C=0,73$). U korelacijskoj matrici za ispitanike Bošnjake postoji visoka do vrlo visoka povezanost s 14 vrijednosti: *negativna sloboda*, $r=0,58$; *jednakost pojedinaca*, $r=0,50$; *nacionalna ravnopravnost u Bosni i Hercegovini*, $r=0,77$; *odgovoran*, $r=0,50$; *priznanje dostojanstva*, $r=0,65$; *nediskriminacija*, $r=0,66$; *društvena pravda*, *poštivanje ljudskih prava*, $r=0,60$; *nacionalna sigurnost*, $r=0,53$; *mir u svijetu*, $r=0,53$; *pripadnost zemlji Bosni i Hercegovini*, $r=0,53$; *zaštita privatnog vlasništva*, $r=0,51$ i *zajedničko tržište u Bosni i Hercegovini*, $r=0,62$. U korelacijskoj matrici za ispitanike Srbe je vrijednost *vjerska tolerancija* u visokoj povezanosti samo

s vrijednosti *nacionalna ravnopravnost u Bosni i Hercegovini* ($r=0,52$; $C=0,95$). U korelacijskoj matrici za ispitanike Hrvate uočljiva je visoka do vrlo visoka povezanost *vjerske tolerancije* sa šest vrijednosti: *negativna sloboda*, $r=0,52$; *jednakost pojedinaca*, $r=0,52$; *nacionalna ravnopravnost u Bosni i Hercegovini*, $r=0,72$; *priznanje dostojanstva*, $r=0,55$, *poštivanje ljudskih prava*, $r=0,51$ i *mir u svijetu*, $r=0,51$).

5.1.5. Poštivanje prirode

Odnos ispitanika prema vrijednosti *poštivanje prirode* je cijenjen pomoću dvije specifične vrijednosti: *očuvanje okoliša* i *jedinstvo s prirodom* koji su, također, indikatori u grupi *univerzalnih vrijednosti*, prema Schwartzovoj klasifikaciji vrijednosti. Ispitanici su se više poistovjetili sa *očuvanjem okoliša*, nego s *jedinstvom s prirodom*.

Očuvanje okoliša. Aritmetička sredina rezultata (M) za ovu vrijednost je 5,11 na ljestvici odgovora od 1 do 6, što je iznad prosjeka aritmetičkih sredina za globalne vrijednosti ($M=4,97$) i iznad prosjeka aritmetičkih sredina za europske vrijednosti ($M=5,08$). Ispitanici su u 49,7% slučajeva odabrali najveći stupanj poistovjeđivanja sa zadatim portretom *očuvanja okoliša*. Relativna frekvencija koja pokazuje razinu prihvaćanja ove vrijednosti je, u odnosu na nacionalnu pripadnost, 91,4% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 90,5% kod ispitanika Hrvata, 90,0% kod ispitanika Bošnjaka i 86,3% kod ispitanika Srba. Relativna frekvencija je viša kod muškaraca (89,7%) nego kod žena (88,3%). Najniža frekvencija je za starosnu dob do 25 godina (85,6%), a najviša je za starosnu dob preko 65 godina. Frekvencije za starosne grupe između 25 i 65 godina variraju, ali bez trenda rasta s većom starosnom dobi. Frekvencije rastu s većom stručnom spremom i većim primanjima po članu ispitanikovog domaćinstva.

Perceptualni dijagram specifičnih vrijednosti za sve ispitanike pokazuje da su u užem pojasu oko položaja vrijednosti *očuvanja okoliša* raspoređene vrijednosti: *društvena pravda*, *obiteljska sigurnost* i *nacionalna sigurnost*. U nešto širem pojasu, na perceptualnom dijagramu, oko očuvanja okoliša se nalaze vrijednosti: *poštivanje roditelja i starijih*, *jednakost pojedinca*, *odgovoran*, *jedinstvo s prirodom* i *mir u svijetu*.

Korelacijska i matrica kovarijanci specifičnih vrijednosti za sve ispitanike ukazuje na njezinu visoku povezanost i izraženije kovariranje s vrijednostima: *jedinstvo s prirodom* ($r=0,51$; $C=0,70$) i *mir u svijetu* ($r=0,57$; $C=0,72$). Pored visoke povezanosti sa prethodno navedenim vrijednostima, u korelacijskoj matrici za ispitanike Bošnjake postoji visoka povezanost i s vrijednostima: *društvena pravda*, *nacionalna sigurnost* i *zajedničko tržište u Bosni i Hercegovini*. U korelacijskoj matrici za ispitanike Srbe je vrijednost *očuvanje okoliša* u visokoj povezanosti samo s vrijednosti *mir u svijetu*. U korelacijskoj matrici za ispitanike Hrvate vrijednost *očuvanje okoliša* nije u visokoj povezanosti niti s jednom drugim specifičnom vrijednosti.

Jedinstvo s prirodom. Aritmetička sredina rezultata (M) za ovu vrijednost je 5,06 na ljestvici odgovora od 1 do 6, što je iznad prosjeka aritmetičkih sredina za globalne vrijednosti (M=4,97) i ispod prosjeka aritmetičkih sredina za europske vrijednosti (M=5,08). Ispitanici su u 46,6% slučajeva odabrali najveći stupanj poistovjećivanja sa zdatim portretom *jedinstva s prirodom*. Relativna frekvencija koja pokazuje razinu prihvaćanja ove vrijednosti je, u odnosu na nacionalnu pripadnost: 95,7% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 93,1% kod ispitanika Hrvata, 89,0% kod ispitanika Bošnjaka i 86,1% kod ispitanika Srba. Gotovo su iste kod žena (88,9%) i muškaraca (89,0%). Kod starijih ispitanika relativna frekvencija je viša nego kod mlađih ispitanika, te blago raste sa većom stručnom spremom ispitanika i većim godišnjim primanjima po članu njegovoga domaćinstva.

Perceptualni dijagram specifičnih vrijednosti za sve ispitanike pokazuje da je *jedinstvo s prirodom* povezano s individualnim ljudskim vrijednostima: *društveni poredak*, *poštivanje roditelja i starijih*, *odgovoran*, *očuvanje okoliša*, *društvena pravda* i *mir u svijetu*.

Korelacijska i matrica kovarijanci specifičnih vrijednosti za sve ispitanike ukazuje na visoku povezanost i srednje do izraženije kovariranje vrijednosti *jedinstvo s prirodom* s vrijednostima: *očuvanje okoliša* ($r=0,51$; $C=0,70$), *društvena pravda* ($r=0,54$; $C=0,68$), *društveni poredak* ($r=0,53$; $C=0,88$) i *mir u svijetu* ($r=0,63$; $C=0,68$). U korelacijskoj matrici za ispitanike Bošnjake visoka povezanost s drugim vrijednostima je izraženija. Pored visoke povezanosti s istim vrijednostima kao u uzorku, kod ove grupe ispitanika postoji visoka povezanost i s vrijednostima: *negativna sloboda*, *odgovoran*, *nediskriminacija*, *obiteljska sigurnost*, *nacionalna sigurnost* i *poštivanje roditelja i starijih*. U korelacijskoj matrici za ispitanike Srbe postoji visoka povezanost ove vrijednosti samo s *društvenim poretkom* i *društvenom pravdom*, a kod ispitanika Hrvata samo s *društvenim poretkom*.

5.1.6. Zajednička odgovornost

Odnos prema vrijednosti *zajednička odgovornost* je ispitana pomoću dvije specifične vrijednosti: *odgovoran ili biti odgovoran* (koja je ujedno individualna ljudska vrijednost prema Schwartzovoj klasifikaciji vrijednosti) i *zajednička odgovornost naroda preko Ujedinjenih naroda* (koja se odnosi na odgovornost naroda za razvoj, mir i sigurnost u svijetu). Poistovjećivanje ispitanika sa vrijednosti *odgovoran* je nešto veće nego sa vrijednosti *zajednička odgovornost naroda preko Ujedinjenih naroda*.

Odgovoran. Aritmetička sredina rezultata (M) za ovu vrijednost je 5,05 na ljestvici odgovora od 1 do 6, što je iznad prosjeka aritmetičkih sredina za globalne vrijednosti (M=4,97) i ispod prosjeka aritmetičkih sredina za europske vrijednosti (M=5,08). Ispitanici su u 41,6% slučajeva odabrali najveći stupanj poistovjećivanja sa zadatim portretom za vrijednost *odgovornost* ili *biti odgovoran*. Relativna frekvencija koja pokazuje razinu prihvaćanja ove vrijednosti je, u odnosu na nacionalnu pripadnost: 94,3% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 93,8% kod ispitanika Hrvata, 89,9% kod ispitanika Bošnjaka i 89,1% kod ispitanika Srba. Gotovo je ista kod muškaraca (90,6%) i žena (90,2%). Nema značajnijih variranja relativnih frekvencija odgovora ispitanika među starosnim grupama ispitanika i najviša je za ispitanike preko 65 godina (92,9%), a najmanja je za ispitanike od 25 do 34 godine života (87,9%). Ova frekvencija ima trend rasta s povećanjem stupnja obrazovanja ispitanika i s većim godišnjim primanjima po članu njegovoga domaćinstva.

Perceptualni dijagram specifičnih vrijednosti za sve ispitanike pokazuje da je vrijednost *odgovoran* najviše povezana s individualnim vrijednostima: *jednakost pojedinca* i *poštivanje roditelja i starijih*. U širem pojasu oko položaja ove vrijednosti na perceptualnom dijagramu su individualne ljudske vrijednosti: *obiteljska sigurnost*, *očuvanje okoliša*, *društvena pravda*, *nacionalna sigurnost*, *mir u svijetu*, *društveni poredak* i *jedinstvo s prirodom*.

Korelacijska i matrica kovarijanci specifičnih vrijednosti za sve ispitanike ukazuje na visoku povezanost i srednje do izraženije kovariranje s vrijednostima: *društvena pravda* ($r=0,61$; $C=0,68$), *poštivanje roditelja i starijih* ($r=0,53$; $C=0,66$) i *mir u svijetu* ($r=0,54$; $C=0,64$). U korelacijskoj matrici za ispitanike Srbe je jakost veza i visoka povezanost vrijednosti *odgovoran* s drugim vrijednostima slična kao u uzorku svih ispitanika. U korelacijskoj matrici za ispitanike Bošnjake je veći broj vrijednosti u visokoj povezanosti s vrijednosti *odgovoran*. To su iste vrijednosti kao u korelacijskoj matrici za sve ispitanike u uzorku, a pored njih, također, vrijednosti:

vjerska tolerancija, očuvanje okoliša, jedinstvo s prirodom, društveni poredak i obiteljska sigurnost. U korelacijskoj matrici za ispitanike Hrvate postoji visoka povezanost ove vrijednosti samo s *društvenom pravdom*.

Zajednička odgovornost naroda preko Ujedinjenih naroda. Aritmetička sredina rezultata (M) za ovu vrijednost je 5,05 na ljestvici odgovora od 1 do 6, što je iznad prosjeka aritmetičkih sredina za globalne vrijednosti (M=4,97) i ispod prosjeka aritmetičkih sredina za europske vrijednosti (M=5,08). Ispitanici su u 41,6% slučajeva odabrali najveći stupanj poistovjećivanja sa zadatim portretom za vrijednost *zajednička odgovornost naroda preko Ujedinjenih naroda*. Relativna frekvencija koja pokazuje razinu prihvaćanja ove vrijednosti je, u odnosu na nacionalnu pripadnost: 94,3% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 92,3% kod ispitanika Hrvata, 91,0% kod ispitanika Bošnjaka i 85,0% kod ispitanika Srba. Nema značajnijih razlika između muškaraca (89,6%) i žena (89,2%). Relativna frekvencija blago raste sa većom starosnom dobi ispitanika. Nema značajnijih varijacija relativnih frekvencija za vrijednost *zajednička odgovornost naroda preko Ujedinjenih naroda* u odnosu na obrazovne grupe ispitanika i njihovu razinu prosječnih godišnjih primanja po članu domaćinstva.

U perceptualnom dijagramu specifičnih vrijednosti za sve ispitanike, vrijednost *zajednička odgovornost naroda preko Ujedinjenih naroda* je pozicionirana između grupe *posebnih bosanskohercegovačkih vrijednosti* i grupe koju čine većina *globalnih i europskih vrijednosti*, te individualnih ljudskih vrijednosti: *univerzalizam, sigurnost i konformizam*.

Korelacijska i matrica kovarijanci specifičnih vrijednosti za sve ispitanike ukazuje na visoku povezanost i srednje do izraženo kovariranje ove vrijednosti s vrijednostima: *poštivanje ljudskih prava* ($r=0,55$; $C=0,73$) i *negativna sloboda* ($r=0,50$; $C=0,61$). U korelacijskoj matrici za ispitanike Bošnjake je izraženija povezanost vrijednosti *zajednička odgovornost naroda preko Ujedinjenih naroda* s drugim vrijednostima, kako po jačini njihovih veza tako i po njihovom broju. Pored negativne slobode i poštivanja ljudskih prava, u korelacijskoj matrici ispitanika Bošnjaka je evidentirana visoka povezanost s vrijednostima: *mezzo solidarnost s izbjeglim i raseljenim stanovnicima Bosne i Hercegovine, nediskriminacija i podrška demokratskom sustavu*. U korelacijskim matricama za ispitanike Srbe i Hrvate ova vrijednost je u visokoj povezanosti samo sa *poštivanjem ljudskih prava*.

5.1.7. Poštivanje ljudskog dostojanstva

Odnos prema vrijednosti *poštivanje ljudskog dostojanstva* je ispitan pomoću dvije specifične vrijednosti: *priznanje dostojanstva* i *nediskriminacija*. Poistovjećivanje ispitanika s vrijednosti *priznanje dostojanstva* je veće nego s *nediskriminacijom*.

Priznanje dostojanstva. Aritmetička sredina rezultata (M) za ovu vrijednost je 5,25 na ljestvici odgovora od 1 do 6, što je iznad prosjeka aritmetičkih sredina za globalne vrijednosti (M=4,97) i iznad prosjeka aritmetičkih sredina za europske vrijednosti (M=5,08). Ispitanici su u 58,1% slučajeva odabrali najveći stupanj poistovjećivanja sa zdatim portretom za vrijednost *priznanje dostojanstva*. Relativna frekvencija, koja pokazuje razinu prihvaćanja ove vrijednosti je, u odnosu na nacionalnu pripadnost: 95,7% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 95,3% kod ispitanika Hrvata, 89,2% kod ispitanika Bošnjaka i 88,9% kod ispitanika Srba. Nešto je viša kod muškaraca (90,5%) nego kod žena (89,8%). Nema značajnijih variranja relativnih frekvencija u odnosu na starosnu dob. Najviša je za ispitanike preko 65 godina života (93,8%), a najniža za ispitanike ispod 25 godina života (88,9%). Relativna frekvencija raste s većim stupnjevima obrazovanja ispitanika i s većim godišnjim primanjima po članu njihovog domaćinstva.

Perceptualni dijagram specifičnih vrijednosti za sve ispitanike pokazuje da je vrijednost *priznanje dostojanstva* jače povezana s vrijednostima: *negativna sloboda*, *nediskriminacija* i *vjerska tolerancija*. U širem pojasu oko njezinoga rasporeda na perceptualnom dijagramu su vrijednosti: *nacionalna sigurnost*, *mir u svijetu* i *poštivanje ljudskih prava*. Od ovoga rasporeda vrijednosti odstupa perceptualni dijagram za ispitanike Bošnjake u kojemu se, pored navedenih vrijednosti, u bližem okruženju oko vrijednosti *priznanje dostojanstva* nalaze još i vrijednosti: *nacionalna ravnopravnost u Bosni i Hercegovini*, *zajedničko tržište u Bosni i Hercegovini* i *mezzo solidarnost s izbjeglim i raseljenim stanovnicima Bosne i Hercegovine*. Raspored vrijednosti oko *priznanja dostojanstva* u perceptualnom dijagramu za ispitanike Hrvate je sličan onome za čitav uzorak, s tim što se u bližem okruženju ove vrijednosti nalazi još i vrijednost *nacionalna ravnopravnost u Bosni i Hercegovini*.

Korelacijska i matrica kovarijanci specifičnih vrijednosti za sve ispitanike pokazuje da postoji visoka povezanost i srednje do izraženije kovariranje vrijednosti *priznanje dostojanstva* s vrijednostima: *negativna sloboda* ($r=0,56$; $C=0,66$), *nacionalna ravnopravnost u Bosni i Hercegovini* ($r=0,51$; $C=0,77$), *vjerska tolerancija* ($r=0,57$; $C=0,80$), *nediskriminacija* ($r=0,55$; $C=0,78$), *društvena pravda* ($r=0,52$; $C=0,64$) i *poštivanje ljudskih prava* ($r=0,51$; $C=0,69$). Pored prethodno navedenih vrijednosti, u korelacijskoj matrici za ispitanike Bošnjake je vrijednost *priznanje dostojanstva*

u visokoj povezanosti s vrijednostima: *mezzo solidarnost s izbjeglim i raseljenim stanovnicima Bosne i Hercegovine, očuvanje okoliša, obiteljska sigurnost, nacionalna sigurnost, poštivanje roditelja i starijih, mir u svijetu, pripadnost zemlji Bosni i Hercegovini i zadovoljstvo demokracijom u Bosni i Hercegovini*. U korelacijskoj matrici za ispitanike Srbe visoka je povezanost ove vrijednosti samo s vrijednostima: *negativna sloboda i nediskriminacija*. U korelacijskoj matrici za ispitanike Hrvate povezanost vrijednosti priznanje dostojanstva s drugim vrijednostima je slično kao u uzorku svih ispitanika.

Nediskriminacija. Aritmetička sredina rezultata (M) za ovu vrijednost je 5,07 na ljestvici odgovora od 1 do 6, što je iznad prosjeka aritmetičkih sredina za globalne vrijednosti (M=4,97) i blizu prosjeka aritmetičkih sredina za europske vrijednosti (M=5,08). Ispitanici su u 49,9% slučajeva odabrali najveći stupanj poistovjećivanja sa zdatim portretom za vrijednost *nediskriminacija*. Relativna frekvencija koja pokazuje razinu prihvaćanja ove vrijednosti je, u odnosu na nacionalnu pripadnost: 95,6% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 91,3% kod ispitanika Hrvata, 88,2% kod ispitanika Srba i 87,7% kod ispitanika Bošnjaka. Nešto je viša, ali ne značajno, kod žena (89,0%) i muškaraca (88,1%). Nema značajnih varijacija u frekvencijama u odnosu na dob ispitanika. Relativna frekvencija je najmanja za ispitanike sa srednjom školom za strukovna zanimanja (84,8%) odakle raste sa smanjenjem i povećanjem stručne spreme. Relativna frekvencija za vrijednost *nediskriminacija* opada s rastom prosječnih godišnjih primanja po članu ispitanikovog domaćinstva.

Perceptualni dijagrami specifičnih vrijednosti za sve ispitanike pokazuju da je vrijednost *nediskriminacija* bliže povezana s vrijednostima: *vjerska tolerancija, negativna sloboda i priznanje dostojanstva*. U širem pojasu oko nje su raspoređene na perceptualnom dijagramu vrijednosti: *nacionalna ravnopravnost u Bosni i Hercegovini i poštivanje ljudskih prava*, a kod ispitanika Bošnjaka i vrijednost *mezzo solidarnost s izbjeglim i raseljenim stanovnicima Bosne i Hercegovine*.

Korelacijska i matrica kovarijanci za sve ispitanike ukazuje na visoku povezanost i izraženije kovariranje *nediskriminacije* s vrijednostima: *vjerska tolerancija* ($r=0,56$; $C=0,85$) i *priznanje dostojanstva* ($r=0,55$; $C=0,78$). U korelacijskoj matrici za ispitanike Bošnjake je znatno veći broj vrijednosti nego u uzorku s kojima je *nediskriminacija* značajnije povezana. Pored vjerske tolerancije i priznanja dostojanstva, to su vrijednosti: *negativna sloboda, nacionalna ravnopravnost u Bosni i Hercegovini, mezzo solidarnost s izbjeglim i raseljenim stanovnicima Bosne i Hercegovine, jedinstvo s prirodom, zajednička odgovornost naroda preko Ujedinjenih naroda, društvena pravda, poštivanje ljudskih prava, obiteljska sigurnost, nacionalna sigurnost, poštivanje roditelja i starijih, pripadnost zemlji Bosni i*

Hercegovini, odgovornost prema zemlji Bosni i Hercegovini i zajedničko tržište u Bosni i Hercegovini. U korelacijskoj matrici za ispitanike Srbe *nediskriminacija* je u visokoj povezanosti samo s vrijednosti *priznanje dostojanstva*, s kojom oblikuje temeljnu društvenu vrijednost *poštivanje ljudskog dostojanstva*. U korelacijskoj matrici za ispitanike Hrvate nema visoke povezanosti *nediskriminacije* niti s jednom specifičnom vrijednosti.

5.1.8. Demokracija

Odnos prema temeljnoj društvenoj vrijednosti *demokracija* je cijenjen pomoću dvije specifične vrijednosti (podvarijable/indikatora): *podrška demokratskom sustavu* i *društvena pravda* koja je ujedno individualna ljudska vrijednost univerzalizma. Ispitanici su se manje poistovjetili s *podrškom demokratskom sustavu* nego s *društvenom pravdom*.

Podrška demokratskom sustavu. Aritmetička sredina rezultata (M) za ovu vrijednost je 4,89 na ljestvici odgovora od 1 do 6, što je ispod prosjeka aritmetičkih sredina za globalne vrijednosti (M=4,97) i ispod prosjeka aritmetičkih sredina za europske vrijednosti (M=5,08). Ispitanici su u 36,2% slučajeva odabrali najveći stupanj poistovjećenja sa zdatim portretom za vrijednost *podrška demokratskom sustavu*. Relativna frekvencija koja pokazuje razinu prihvaćanja ove vrijednosti je, u odnosu na nacionalnu pripadnost: 91,4% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 91,2% kod ispitanika Bošnjaka, 90,3% kod ispitanika Hrvata i 84,0% kod ispitanika Srba. Nema značajnijih razlika u relativnoj frekvenciji odgovora muškaraca (89,2%) i žena (88,6%). S većom starosnom dobi ispitanika raste relativna frekvencija odgovora za prihvaćanje vrijednosti *podrška demokratskom sustavu*. U odnosu na stupanj obrazovanja, relativna frekvencija je najmanja za ispitanike sa srednjom školom strukovnih zanimanja (85,6%) odakle raste sa smanjenjem i s povećanjem stručne spreme u odnosu na ovu. Nema značajnijih varijacija u frekvencijama u odnosu na prosječna primanja po članu ispitanikovoga domaćinstva.

U perceptualnim dijagramima specifičnih vrijednosti za sve ispitanike, kao i po njihovim nacionalnim grupama, *podrška demokratskom sustavu* se nalazi između položaja koje zauzimaju specifične vrijednosti *solidarnosti - makro solidarnost* i *mezzo solidarnost s izbjeglim i raseljenim stanovnicima Bosne i Hercegovine*, te položaja ostalih *globalnih i europskih vrijednosti*, ali bez uže veze sa bilo kojom od ovih vrijednosti.

Korelacijska i matrica kovarijanci specifičnih vrijednosti za sve ispitanike pokazuje da nema visoke povezanosti vrijednosti *podrška demokratskom sustavu* s drugim vrijednostima. Prisutna je srednje jaka povezanost s drugim *globalnim i europskim vrijednostima* i s individualnim ljudskim vrijednostima: *nacionalna sigurnost i mir u svijetu*. Samo u korelacijskoj matrici za ispitanike Bošnjake postoji visoka povezanost vrijednosti *podrška demokratskom sustavu* s vrijednosti *zajednička odgovornost naroda preko Ujedinjenih naroda*.

Društvena pravda. Aritmetička sredina rezultata (M) za ovu vrijednost je 5,20 na ljestvici odgovora od 1 do 6, što je iznad prosjeka aritmetičkih sredina za globalne vrijednosti (M=4,97) i iznad prosjeka aritmetičkih sredina za europske vrijednosti (M=5,08). Ispitanici su u 51,4% slučajeva odabrali najveći stupanj poistovjećivanja sa zdatim portretom za vrijednost *društvena pravda*. Relativna frekvencija koja pokazuje razinu prihvaćanja ove vrijednosti je, u odnosu na nacionalnu pripadnost: 97,1% kod ispitanika Hrvata, 95,7% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 90,6% kod ispitanika Srba i 90,0% kod ispitanika Bošnjaka. Relativna frekvencija je nešto je veća kod žena (92,0%) nego kod muškaraca (91,0%). Relativne frekvencije variraju bez rastućeg ili opadajućeg trenda od jedne do druge dobne grupe ispitanika. Kod grupa ispitanika s većom stručnom spremom i većim prosječnim primanjima po članu domaćinstva, relativne frekvencije su nešto veće nego kod ostalih grupa ispitanika.

Perceptualni dijagram specifičnih vrijednosti za sve ispitanike pokazuju da je *društvena pravda* u užoj vezi s vrijednostima: *očuvanje okoliša, mir u svijetu* i *nacionalna sigurnost*. U širem pojasu oko mjesta ove vrijednosti na dijagramu su vrijednosti: *obiteljska sigurnost, jednakost pojedinca, odgovoran, poštivanje roditelja i starijih i jedinstvo s prirodom*. Kod ispitanika Bošnjaka su uže povezane s *društvenom pravdom* još i vrijednosti: *nacionalna ravnopravnost u Bosni i Hercegovini* i *vjerska tolerancija*.

Korelacijska i matrica kovarijanci specifičnih vrijednosti za sve ispitanike ukazuje na visoku povezanost i srednje do izraženije kovariranje *društvene pravde* s vrijednostima: *jedinstvo s prirodom* ($r=0,54$; $C=0,68$), *odgovoran* ($r=0,61$; $C=0,72$), *priznanje dostojanstva* ($r=0,52$; $C=0,64$), *društveni poredak* ($r=0,53$; $C=0,69$), *nacionalna sigurnost* ($r=0,52$; $C=0,66$), *poštivanje roditelja i starijih* ($r=0,64$; $C=0,79$) i *mir u svijetu* ($r=0,61$; $C=0,72$). U korelacijskoj matrici za ispitanike Bošnjake visoka povezanost *društvene pravde* je s većim brojem vrijednosti: *negativna sloboda, jednakost pojedinaca, nacionalna ravnopravnost u Bosni i Hercegovini, vjerska tolerancija, očuvanje okoliša, jedinstvo s prirodom, odgovoran, priznanje dostojanstva, nediskriminacija, društveni poredak, obiteljska sigurnost, nacionalna sigurnost, poštivanje roditelja i starijih, pripadnost zemlji Bosni i Hercegovini,*

odgovornost prema zemlji Bosni i Hercegovini i zajedničko tržište u Bosni i Hercegovini. U korelacijskoj matrici za ispitanike Srbe visoka povezanost vrijednosti društvena pravda je s vrijednostima: jedinstvo s prirodom, odgovoran, poštivanje roditelja i starijih i mir u svijetu. U korelacijskoj matrici za ispitanike Hrvate visoka povezanost vrijednosti društvena pravda je s vrijednostima: odgovoran, poštivanje roditelja i starijih i mir u svijetu.

5.1.9. Vladavina zakona i poštivanje ljudskih prava uključujući prava manjina

Odnos prema vrijednosti *vladavina zakona i poštivanje ljudskih prava uključujući prava manjina* je cijjenjena pomoću dvije specifične vrijednosti: *poštivanje ljudskih prava* i *društveni poredak* (koja je ujedno specifična vrijednost sigurnosti prema Schwartzovoj klasifikaciji vrijednosti). Ispitanici su se gotovo u istoj mjeri poistovjetili s ovim vrijednostima.

Poštivanje ljudskih prava. Aritmetička sredina rezultata (M) za ovu vrijednost je 5,03 na ljestvici odgovora od 1 do 6, što je iznad prosjeka aritmetičkih sredina za globalne vrijednosti (M=4,97) i nešto ispod prosjeka aritmetičkih sredina za europske vrijednosti (M=5,08). Ispitanici su u 44,3% slučajeva odabrali najveći stupanj poistovjećivanja sa zadatim portretom za vrijednost *poštivanje ljudskih prava*. Relativna frekvencija koja pokazuje razinu prihvaćanja ove vrijednosti je, u odnosu na nacionalnu pripadnost: 97,1% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 91,8% kod ispitanika Hrvata, 90,4% kod ispitanika Bošnjaka i 84,3% kod ispitanika Srba. Veća je relativna frekvencija kod muškaraca (89,7) nego kod žena (88,0). Najmanja je relativna frekvencija za ispitanike sa srednjom školom strukovnih zanimanja (86,4%) odakle raste prema najnižem i najvišem stupnju obrazovanja. U odnosu na prosječna godišnja primanja po članu domaćinstva, relativna frekvencija ima trend rasta s većim primanjima.

Perceptualni dijagrami specifičnih vrijednosti pokazuju da se u širem pojasu oko položaja vrijednosti *poštivanje ljudskih prava* nalaze vrijednosti: *zajednička odgovornost naroda preko Ujedinjenih naroda, nacionalna ravnopravnost u Bosni i Hercegovini, vjerska netolerancija, nediskriminacija, priznanje dostojanstva i negativna sloboda*. Pored ovih vrijednosti, na perceptualnom dijagramu za ispitanike Hrvate je poštivanje ljudskih prava u užoj vezi s vrijednostima: *nacionalna sigurnost i jedinstvo sa prirodom, a u dijagramu za ispitanike Bošnjake to je vrijednost mezo solidarnost s izbjeglim i raseljenim stanovnicima Bosne i Hercegovine*. Na dijagramu sa ispitanike Srbe raspored oko ove vrijednosti je sličan kao u uzorku svih ispitanika.

Veća udaljenosti od drugih vrijednosti upućuje da su te veze manje izražene nego u dijagramu čitavog uzorka.

Korelacijska i matrica kovarijanci specifičnih vrijednosti za sve ispitanike ukazuje na visoku povezanost i srednje do izraženije kovariranje *poštivanja ljudskih prava* sa vrijednostima: *negativna sloboda* ($r=0,51$; $C=0,61$), *nacionalna ravnopravnost u Bosni i Hercegovini* ($r=0,51$; $C=0,77$), *mezzo solidarnost s izbjeglim i raseljenim stanovnicima Bosne i Hercegovine* ($r=0,55$; $C=0,83$), *vjerska tolerancija* ($r=0,52$; $C=0,73$), *zajednička odgovornost naroda preko Ujedinjenih naroda* ($r=0,55$; $C=0,73$) i *priznanje dostojanstva* ($r=0,51$; $C=0,69$). Pored prethodno navedenih vrijednosti, u korelacijskoj matrici za ispitanike Bošnjake je ova vrijednost visoko povezana i s vrijednostima: *nediskriminacija* i *mir u svijetu*. U korelacijskoj matrici za ispitanike Srbe postoji visoka povezanost samo s vrijednosti *zajednička odgovornost naroda preko Ujedinjenih naroda*. U korelacijskoj matrici za ispitanike Hrvate je vrijednost *poštivanje ljudskih prava* visoko povezana s vrijednostima: *nacionalna ravnopravnost u Bosni i Hercegovini*, *mezzo solidarnost s izbjeglim i raseljenim stanovnicima Bosne i Hercegovine*, *vjerska tolerancija*, *zajednička odgovornost naroda preko Ujedinjenih naroda*, *priznanje dostojanstva* i *mir u svijetu*.

Društveni poredak. Aritmetička sredina rezultata (M) za ovu vrijednost je 5,01 na ljestvici odgovora od 1 do 6, što je iznad prosjeka aritmetičkih sredina za globalne vrijednosti ($M=4,97$) i nešto ispod prosjeka aritmetičkih sredina za europske vrijednosti ($M=5,08$). Ispitanici su u 43,9% slučajeva odabrali najveći stupanj poistovjećivanja sa zdatim portretom za vrijednost *društveni poredak*. Relativna frekvencija koja pokazuje razinu prihvaćanja ove vrijednosti je, u odnosu na nacionalnu pripadnost: 91,4% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 90,0% kod ispitanika Hrvata, 88,4% kod ispitanika Bošnjaka i 84,8% kod ispitanika Srba. Nešto je veća relativna frekvencija kod muškaraca (88,0%) nego kod žena (87,2%). Relativna frekvencija raste s većom starosnom dobi ispitanika. Najmanja je relativna frekvencija za ispitanike sa srednjom školom strukovnih zanimanja (83,4%), odakle raste prema većim i nižim stupnjevima obrazovanja. U odnosu na prosječna godišnja primanja po članu domaćinstva relativna frekvencija odgovora ima trend rasta s većim primanjima ispitanika, ali uz njihove izraženije variranje.

Perceptualni dijagram specifičnih vrijednosti za sve ispitanike pokazuje da vrijednost *društveni poredak* zauzima središnji položaj na dijagramu, unutar grupe koju čine većina *globalnih i europskih vrijednosti*, te individualne ljudske vrijednosti *univerzalizma*, *sigurnosti*, *konformizma* i *dobrodošnosti*.

Korelacijska i matrica kovarijanci specifičnih vrijednosti za sve ispitanike ukazuje na visoku povezanost i izraženije kovariranje vrijednosti *društveni poredak* s vrijednostima: *jedinstvo s prirodom* ($r=0,63$; $C=0,88$) i *društvena pravda* ($r=0,53$;

$C=0,69$). U korelacijskoj matrici za ispitanike Bošnjake postoji visoka povezanost društvenog poretka s vrijednostima: očuvanje okoliša, jedinstvo s prirodom, odgovoran, društvena pravda, samostalan, obiteljska sigurnost, nacionalna sigurnost, poštivanje roditelja i starijih i mir u svijetu. U korelacijskoj matrici za ispitanike Srbe i Hrvate su veze društvenog poretka s drugim vrijednostima slabije nego kod ispitanika Bošnjaka, tako da je ova vrijednost visoko povezana samo s vrijednosti jedinstvo s prirodom.

5.1.10. Rezime empirijskog istraživanja globalnih i europskih vrijednosti

Rezultati empirijskog istraživanja o odnosu prema globalnim i europskim vrijednostima potvrđuju valjanost strukture njihovih varijabli i njihovih indikatora. Interpretacija rezultata istraživanja po pojedinim vrijednostima je u najvažnijim elementima potvrdila prethodne teorijske postavke o njihovom međusobnom odnosu. Cronbachov alfa-koeficijent unutarnje konzistentnosti varijabli je najmanji za vrijednosti: sloboda ($\alpha=0,43$) i tolerancija ($\alpha=0,44$), a najveći za: poštivanje prirode ($\alpha=0,68$) i poštivanje ljudskog dostojanstva ($\alpha=0,71$). Vrijednosti alfa-koeficijenta preostalih temeljnih vrijednosti se kreću između prethodno navedenih. One ne odstupaju od sličnih istraživanja u Bosni i Hercegovini i svijetu,⁴⁶ tako da se postavljeni instrumenti mogu prihvatiti kao dovoljno valjani za zaključivanje o odnosu prema globalnim i europskim vrijednostima.

Odnos prema vrijednosti sloboda:

- 1) Aritmetičke sredine odgovora ispitanika su pokazale da je pozitivna sloboda, teorijski određena kao želja za upravljanjem, najviše izražena kod ispitanika Hrvata, a najmanje kod ispitanika Bošnjaka.
- 2) Sve nacionalne grupe ispitanika više preferiraju negativnu slobodu koja predstavlja slobodu uređenog pravnog sustava, nego pozitivnu slobodu koja predstavlja zainteresiranost za vlastito učešće u vladanju drugima.

⁴⁶ U studiji Sistem vrijednosti mladih u poslijeratnom društvu u Bosni i Hercegovini iz 2006. godine na 153. stranici navode se rezultati Cronbachovog alfa-koeficijenta za anketu rađenu pomoću Schwartzovog upitnika vrijednosti PVQ 21 item (čestica). Cronbachov alfa-koeficijent se kretao od 0,24 za tradiciju, pa do 0,74 za hedonizam. Na istom mjestu su dati usporedni pokazatelji Cronbachovog alfa-koeficijenta za šest zemalja Europe i on se kretao od 0,39 za tradiciju do 0,75 za hedonizam.

Schwartz daje rezultate za neka svoja istraživanja u kojima se ovaj koeficijent kreće 0,37 za tradiciju pa do 0,79 za hedonizam. (Schwartz, 2007b: 285, 276)

- 3) Sve su nacionalne grupe ispitanika pokazale veću osjetljivost prema grupi *univerzalnih vrijednosti*, koje na perceptualnim dijagramima okružuju *negativnu slobodu*, nego prema drugim vrijednostima obuhvaćenim istraživanjem. Raspored i intenzitet grupiranja vrijednosti oko *negativne slobode* je u skladu s iznesenim teorijskim postavkama o slobodi kao vrijednosti univerzalnog značaja, oko koje se grupiraju vrijednosti kao što su: pravo na život i obitelj, dostojanstvo, demokracija i poštivanje ljudskih prava. Oni ukazuju na njezinu povezanost s vrijednostima opredmećenim u temeljnim ljudskim pravima.
- 4) Empirijski rezultati su također pokazali da postoje izrazite razlike između *pozitivne* i *negativne slobode* u razini prihvatanja i korelacijskoj povezanosti s drugim vrijednostima, što potvrđuje Berlinovu tvrdnju da su to dvije različite želje (Berlin, 2000: 276).

Odnos prema vrijednosti jednakost:

- 1) Nema značajnijih razlika između aritmetičkih sredina odgovora za *jednakost pojedinaca* kod nacionalnih grupa ispitanika. Međutim, među nacionalnim grupama ispitanika postoje značajne razlike u visokoj korelacijskoj povezanosti vrijednosti *jednakost pojedinaca* s drugim vrijednostima. Kod ispitanika Bošnjaka ova vrijednost je u visokoj povezanosti s pet vrijednosti (*vjerska tolerancija, društvena pravda, obiteljska sigurnost, nacionalna sigurnost, mir u svijetu*), a kod ispitanika Srba (*obiteljska sigurnost*) i Hrvata (*vjerska tolerancija*) samo s jednom vrijednosti.
- 2) Drugačiji su rezultati između nacionalnih grupa ispitanika za specifičnu vrijednost *nacionalna ravnopravnost u Bosni i Hercegovini*. Aritmetička sredina odgovora za ovu vrijednost je kod ispitanika Bošnjaka ($M_1=5,23$) i Hrvata ($M_3=5,30$) slična kao za *jednakost pojedinaca*, dok je kod ispitanika Srba niža ($M_2=4,61$).
- 3) Vrlo visoka ili visoka povezanost nacionalne ravnopravnosti u Bosni i Hercegovini s drugim vrijednostima je najveća kod ispitanika Bošnjaka s 12 vrijednosti (*solidarnost s izbjeglim i raseljenim stanovnicima Bosne i Hercegovine, vjerska tolerancija, priznanje dostojanstva, nediskriminacija, društvena pravda, poštivanje ljudskih prava, nacionalna sigurnost, poštivanje roditelja i starijih, mir u svijetu, pripadnost zemlji Bosni i Hercegovini i zaštita privatnog vlasništva i zajedničko tržište u Bosni i Hercegovini*), zatim kod ispitanika Hrvata s tri vrijednosti (*vjerska tolerancija, priznanje dostojanstva i poštivanje ljudskih prava*), a najmanja je kod ispitanika Srba s jednom vrijednosti: *vjerska tolerancija*, $r=0,52$).

- 4) Iz empirijskih rezultata proizlazi da sve tri nacionalne grupe ispitanika imaju visoku do vrlo visoku povezanost vrijednosti nacionalna ravnopravnost u Bosni i Hercegovini sa vrijednosti vjerska tolerancija.

Odnos prema vrijednosti *solidarnost*:

- 1) Razina prihvaćanja vrijednosti *solidarnost* niža je nego za većinu *globalnih i europskih vrijednosti*, kod svih nacionalnih grupa ispitanika. Između svih *globalnih i europskih vrijednosti*, aritmetička sredina odgovora ispitanika za vrijednost *solidarnost* je najmanja i iznosi $M=4,73$ (Bošnjaci, $M_1=4,95$; Srbi, $M_2=4,40$; Hrvati, $M_3=4,69$). Jedino je aritmetička sredina za vrijednost *tolerancija* ($M_1=4,83$) manja od vrijednosti *solidarnost*, kod ispitanika Bošnjaka. Slična situacija je sa njezinim specifičnim vrijednostima.
- 2) Zajedno s vrijednosti *tolerantan*, vrijednost *makro solidarnost* spada među najniže ocijenjene globalne i europske vrijednosti. U uzorku svih ispitanika je jedino aritmetička sredina odgovora ispitanika za specifičnu vrijednost *tolerantan* ($M=4,49$) manja nego za vrijednosti: *makro solidarnost* ($M=4,68$) i *solidarnost s izbjeglim i raseljenim stanovnicima Bosne i Hercegovine* ($M=4,78$).
- 3) Ovi rezultati upućuju na pretpostavku da vrijednost *solidarnost* nema onu snagu i utjecaj za očuvanje drugih vrijednosti koja je potrebna bosanskohercegovačkom društvu. Valja podsjetiti na prethodne teorijske postavke o ovoj vrijednosti - njezinoj integrativnoj snazi, utjecaju na kohezivnost društva i očuvanje drugih društvenih vrijednosti. Naglašeno je da vrijednosti *solidarnost* i *tolerancija* predstavljaju indikatore unutarnje otvorenosti društva, povjerenja i međusobnog razumijevanja između ljudi i društvenih grupa.
- 4) Kod svih nacionalnih grupa ispitanika postoji slabija korelacijska povezanost specifičnih vrijednosti *solidarnosti* s drugim vrijednostima obuhvaćenih istraživanja. Nema visoke povezanosti vrijednosti *makro solidarnost* niti s jednom drugom vrijednosti kod ispitanika Bošnjaka i Srba, a kod ispitanika Hrvata postoji samo s jednom vrijednosti (*solidarnost s izbjeglim i raseljenim stanovnicima Bosne i Hercegovine*).
- 5) Empirijski rezultati pokazuju da niske ocjene ispitanika za vrijednost *solidarnost* (po obje njezine specifične vrijednosti: *makro solidarnost* i *mezzo solidarnost s izbjeglim i raseljenim stanovnicima Bosne i Hercegovine*) i specifičnu vrijednost *tolerantan*, zajedno sa njihovom slabijom povezanosti s drugim vrijednostima, mogu biti znak nedovoljne unutarnje otvorenosti bosanskohercegovačkog društva i predstavljaju čimbenike koji slabe integracione procese i svijest o pripadnosti jednoj društvenoj zajednici.

Odnos prema vrijednosti tolerancija:

- 1) *Tolerantan (ili biti tolerantan)* je specifična vrijednost koju su najniže ocijenili svi ispitanici u uzorku, te nacionalne grupe ispitanika Bošnjaka i Srba. Ispitanici Hrvati i oni koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili su nižu ocjenu dali samo specifičnoj vrijednosti *makro solidarnost*.
- 2) Uočljive su razlike u jačini povezanosti specifičnih vrijednosti za *toleranciju* s drugim vrijednostima. Nema visoke korelacijske povezanosti vrijednosti *tolerantan* s drugim vrijednostima kod ispitanika Bošnjaka i Hrvata, a kod ispitanika Srba postoji visoka povezanost za vrijednosti samodisciplina. Ovi rezultati ukazuju na smanjenu razinu osobne tolerancije pojedinca prema drugim pojedincima na razini čitavog uzorka.
- 3) Drugačiji je slučaj sa drugom specifičnom vrijednosti *vjerska tolerancija* koja je jače povezana sa drugim vrijednostima nego specifična vrijednost *tolerantan*. Postoji izraženija povezanost vrijednosti *vjerska tolerancija* sa drugim vrijednostima univerzalnog značaja kod ispitanika Bošnjaka (ukupno sa 14 vrijednosti) i kod ispitanika Hrvata (ukupno sa šest vrijednosti). Kod ispitanika Srba je uočljiva izraženija povezanost samo s jednom vrijednosti.
- 4) Valja podsjetiti da je u teorijskom dijelu naglašeno kako je tolerancija rasuđivanje o vrijednostima i kako je jedan od pokazatelja tolerantnosti - neraskidiva povezanost vrijednosti *tolerancije* s drugim univerzalnim vrijednostima, posebno s vrijednostima *slobode* i *jednakosti* (Šarčević, 2000: 62). Empirijski rezultati pokazuju da takve povezanosti između prve specifične vrijednosti *tolerantan*, koja je univerzalna po svojem sadržaju, i drugih vrijednosti nema niti kod jedne nacionalne grupe ispitanika.
- 5) Kada je u pitanju *vjerska tolerancija*, rezultati upućuju na različitu povezanost ove vrijednosti s drugim vrijednostima između nacionalnih grupa ispitanika. Razlike se ogledaju u dva kriterija: (1) razini prihvatanja vrijednosti *vjerska tolerancija* iskazanu relativnim frekvencijama i aritmetičkim sredinama, i (2) jačini korelacijskih veza i broju vrijednosti koje su u visokoj ili vrlo visokoj povezanosti s vrijednosti *vjerska tolerancija*. U odnosu na prvi kriterij – prihvaćanje *vjerske tolerancije* je najviše kod ispitanika Hrvata, zatim, ispitanika Bošnjaka i najniže kod ispitanika Srba. U odnosu na drugi kriterij -*vjerska tolerancija* je, po broju i jačini korelacijskih veza s drugim vrijednostima, najizraženija u rezultatima ispitanika Bošnjaka, zatim, ispitanika Hrvata i najniža kod ispitanika Srba.

Odnos prema vrijednosti poštivanje prirode:

- 1) Ocjene za specifične vrijednosti: *očuvanje okoliša* i *jedinstvo s prirodom* su slične kod svih nacionalnih grupa ispitanika. Između ovih vrijednosti postoji visoka međusobna pozitivna korelacijska povezanost.
- 2) Obje specifične vrijednosti za *poštivanje prirode* je visoko korelacijski povezana s vrijednosti *mir u svijetu*. Ova povezanost temeljne društvene vrijednosti *poštivanje prirode* s vrijednosti *mir u svijetu* je karakteristična za sve nacionalne grupe ispitanika u uzorku.

Odnos prema vrijednosti zajednička odgovornost:

- 1) Rezultati empirijskog istraživanja potvrđuju teorijske postavke o zajedničkoj odgovornosti kao vrijednosti koja je u međuovisnosti s vrijednostima koje podrazumijevaju: određena ograničenja, osjećaj dužnosti, ispunjene određenih normi ili sprečavanje neke štete (Tekst nacрта Opće konvencije o odgovornosti čovjeka, Vijeće za InterAkciju, 1997).
- 2) Postoji srednja do visoka povezanost vrijednosti *zajednička odgovornost* sa specifičnim vrijednostima koje podrazumijevaju:
 - a) Određena ograničenja, pod čime se podrazumijeva povezanost s vrijednostima: *društvena pravda*, $r=0,60$ i *negativna sloboda*, $r=0,58$;
 - b) Osjećaj dužnosti, pod čime se podrazumijeva povezanost s vrijednostima: *poštivanje roditelja i starijih*, $r=0,53$ i *vjerska tolerancija*, $r=0,54$;
 - c) Ispunjene određenih normi, pod čime se podrazumijeva povezanost s vrijednostima: *poštivanje ljudskih prava*, $r=0,58$; *nediskriminacija*, $r=0,51$ i *priznanje dostojanstva*, $0,54$ i
 - d) Sprečavanje neke štete, pod čime se podrazumijeva povezanost s vrijednostima: *jedinstvo s prirodom*, $r=0,51$ i *mir u svijetu*, $r=0,57$.

Odnos prema vrijednosti poštivanje ljudskog dostojanstva:

- 1) Obje specifične vrijednosti za *poštivanje ljudskog dostojanstva* su u ovom istraživanju bile vezane za čovjekovu materijalnu egzistenciju: *priznanje dostojanstva* - za pravednu nadoknadu za rad, a *nediskriminacija* - za pomoć nezaposlenima. Relativne frekvencije i aritmetičke sredine odgovora pokazuju da su manje društvene grupe iskazale veću privrženost poštivanju ljudskog dostojanstva kao vrijednosti. U ovom slučaju su to bili ispitanici Hrvati i ispitanici koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili.

- 2) Korelacijska povezanost specifičnih vrijednosti za *poštivanje ljudskog dostojanstva* s drugim vrijednostima je slabija kod ispitanika Hrvata i Srba, nego kod ispitanika Bošnjaka. To se posebno odnosi na specifičnu vrijednost *nediskriminacija*. Valja naglasiti da razina povezanosti s drugim vrijednostima izražava potrebu za realiziranjem dostojanstvenog života. Dovedeno u vezu s teorijskim postavkama o povezanosti ljudskog dostojanstva s priznanjem i uživanjem ljudskih prava i njegovom značaju za ostvarenje društvene kohezije (Vijeće Europe, 2000), proizlazi da je potreba za pravednijim društvom i društvenom kohezijom izraženija kod ispitanika Bošnjaka nego kod drugih nacionalnih grupa ispitanika.

Odnos prema vrijednosti *demokracija*:

- 1) Vrijednost *podrška demokratskom sustavu* spada među *europske vrijednosti* koje su najniže ocijenili svi ispitanici i svaka nacionalna grupa ispitanika posebno unutar uzorka. Također, nije u značajnijoj korelacijskoj povezanosti s drugim europskim vrijednostima niti kod jedne nacionalne grupe ispitanika.
- 2) Ovi rezultati upućuju na zaključak da se *demokracija* cijeni manje nego većina drugih europskih vrijednosti kod svih nacionalnih grupa ispitanika, ako se pod demokracijom podrazumijeva najbolji oblik upravljanja u čijim su temeljima slobodni izbori.
- 3) Slaba podrška demokratskom sustavu se ogleda i u odnosu prema vrijednosti *zadovoljstvo demokracijom u Bosni i Hercegovini*, jednom od *ustavnih vrijednosti* Bosne i Hercegovine, koja je ocijenjena najnižom ocjenom između svih vrijednosti obuhvaćenih istraživanjem, s aritmetičkom sredinom rezultata od $M=3,14$ (Bošnjaci, $M_1=3,21$; Srbi, $M_2=3,11$ i Hrvati, $M_3=3,08$).

Odnos prema vrijednosti *vladavina zakona i poštivanje ljudskih prava uključujući i prava manjina*:

- 1) Ispitanici nisu dali poseban značaj specifičnim vrijednostima *poštivanje ljudskih prava* i *društveni poredak* u usporedbi s drugim vrijednostima. Aritmetička sredina rezultata za *vrijednost vladavine zakona i poštivanje ljudskih prava uključujući prava manjina* je $M=5,02$ (Bošnjaci, $M_1=5,09$; Srbi, $M_2=4,85$ i Hrvati, $M_3=5,08$). Njihova ocjena se kreće nešto ispod prosjeka za europske vrijednosti ($M=5,08$). Korelacijska povezanost specifične vrijednosti *poštivanje ljudskih prava* s drugim vrijednostima je izraženija kod ispitanika Bošnjaka i Hrvata, a specifične vrijednosti *društveni poredak* samo kod ispitanika Bošnjaka.
- 2) Analiza empirijskih rezultata za vrijednost *vladavina zakona i poštivanje ljudskih prava uključujući prava manjina* je pokazala da postoje razlike u: (1) razini

prihvatanja ove temeljne društvene vrijednosti i njezinih specifičnih vrijednosti (relativne frekvencije i aritmetičke sredine odgovora ispitanika), te u (2) njihovoj povezanosti sa drugim vrijednostima - u kvalitativnoj (jakost korelacijskih veza) i kvantitativnoj povezanosti (brojnost korelacijskih veza). Rangiranjem ovih kriterija dobija se da najmanji značaj *vladavini zakona i poštivanju ljudskih prava, uključujući prava manjina* pridaju ispitanici Srbi kod kojih je najniža aritmetička sredina rezultata i najslabija korelacijska povezanost s drugim vrijednostima. Ispitanici Hrvati i Bošnjaci imaju gotovo jednake aritmetičke sredine rezultata, međutim, kod ispitanika Hrvata je znatno slabija korelacijska povezanost s drugim vrijednostima. Prema tome, ovoj vrijednosti su najveći značaj dali ispitanici Bošnjaci. Ove razlike upućuju na zaključak da *vladavina zakona i poštivanje ljudskih prava, uključujući i prava manjina*, zauzima različito mjesto u vrijednosnoj hijerarhiji konstitutivnih naroda kao dominantnih društvenih grupa bosanskohercegovačkog društva.

- 3) U teorijskom dijelu je naglašeno da su vrijednosti: *vladavina zakona i poštivanje ljudskih prava* povezane sa sviješću pojedinaca i grupa da ljudska prava postoje. Umanjivanje njihovog značaja, ravnodušnost prema pravima drugih i njihovo podređivanje interesima koji su vezani za moć i naciju su problemi karakteristični za tranzicijske zemlje, uključujući balkanske zemlje (Todorović, Dimitrijević, 2003: 9). Ovi problemi se mogu nazrijeti i kroz rezultate ovog empirijskog istraživanja.

Odnos prema grupi globalnih i europskih vrijednosti u cjelini:

Razina poistovjećivanja ispitanika sa zadatim profilima vrijednosti se razlikuje od jedne do druge vrijednosti. Srednja aritmetička sredina (M) svih ocjena za globalne i europske vrijednosti je visoka i iznosi 5,01. Najviša je kod vrijednosti: *jednakost i poštivanje ljudskog dostojanstva*. U sredini su vrijednosti: *sloboda, poštivanje prirode, zajednička odgovornost demokracija i vladavina zakona i poštivanje ljudskih prava, uključujući prava manjina*. Najniža razina prihvatanja je za vrijednosti: *solidarnost i tolerancija*.

Među nacionalnim grupama ispitanika postoje izraženije razlike aritmetičkih sredina za vrijednosti: *nacionalna ravnopravnost u Bosni i Hercegovini* (razlika između najveće i najmanje aritmetičke sredine je $M_{\max} - M_{\min} = 0,98$) i *mezzo solidarnost s izbjeglim i raseljenim stanovnicima Bosne i Hercegovine* (razlika između najveće i najmanje aritmetičke sredine je $M_{\max} - M_{\min} = 0,61$), To su vrijednosti kod kojih je sadržaj u upitniku bio konkretiziran na Bosnu i Hercegovinu, za razliku od ostalih globalnih i europskih vrijednosti koje su bile portretirane univerzalno i gdje su manje razlike između najveće i najmanje aritmetičke sredine, u rasponu od $M_{\max} - M_{\min} = 0,27 - 0,55$. Izuzetak čini vrijednost *vjerska tolerancija*, gdje razlika između najveće i najmanje aritmetičke sredine iznosi $M_{\max} - M_{\min} = 0,61$. Iz analize razlika

aritmetičkih sredina za ocjenu pojedinih vrijednosti kako su ih dale nacionalne grupe ispitanika može se zaključiti da su, navođenje bosanskohercegovačkog konteksta u odgovarajućoj čestici anketnog upitnika, pratile veće razlike u stavovima nacionalnih grupa ispitanika.⁴⁷

Korelacijske matrice, matrice kovarijanci i perceptualni dijagrami vrijednosti upućuju na kompleksnost međusobnih veza unutar grupe *globalnih i europskih vrijednosti*, te veza s individualnim i *posebnim bosanskohercegovačkim vrijednostima*. Na perceptualnom dijagramu temeljnih vrijednosti za sve ispitanike *globalne i europske vrijednosti* su grupirane zajedno, osim *solidarnosti*. Raspored *globalnih vrijednosti* se dijelom preklapa s rasporedom *ustavnih vrijednosti Bosne i Hercegovine* koje su univerzalnog tipa, te s individualnim vrijednostima *univerzalizma, dobrodušnosti i sigurnosti*.

Unutarnje veze i raspored *globalnih i europskih vrijednosti* na perceptualnom dijagramu za ispitanike Bošnjake je sličan onome na dijagramu za sve ispitanike. Razlikuje se od njega u dvije karakteristike: (1) korelacijske veze jače u poduzorku za ispitanike Bošnjake nego u čitavom uzorku, (2) posebne bosanskohercegovačke vrijednosti *patriotizma i suvereniteta, teritorijalnog integriteta i političke neovisnosti* su znatno bliže rasporedu *globalnih i europskih vrijednosti* na dijagramu za ispitanike Bošnjake nego na dijagramu za sve ispitanike.

Raspored vrijednosti na perceptualnom dijagramu za ispitanike Srbe ukazuje na slično grupiranje *globalnih i europskih vrijednosti* kao na dijagramu vrijednosti za sve ispitanike. Razlikuje se od njega u naglašenijem razmaku između područja u kojemu se grupiraju posebne bosanskohercegovačke vrijednosti: *patriotizam i suverenitet, teritorijalni integritet i politička neovisnost*, od područja u kojemu se grupiraju *globalne i europske vrijednosti*, što upućuje na slabiju međusobnu povezanost ovih grupa vrijednosti nego na perceptualnom dijagramu za čitav uzorak ispitanika.

Povezanost i unutarnji odnosi između *globalnih i europskih vrijednosti* na dijagramu za ispitanike Hrvate su slični njihovom rasporedu na dijagramu za sve ispitanike. Razlika je u većem razmaku, raspršenijem rasporedu vrijednosti na dijagramu, što upućuje na slabiju jačinu povezanosti između vrijednosti nego na perceptualnom dijagramu vrijednosti za sve ispitanike.

⁴⁷ Ovaj zaključak se može dovesti u vezu s prvom kolateralnom hipotezom istraživanja koja je glasila: „U bosansko-hercegovačkom društvu postoji slaganje oko individualnih vrijednosti, ali ne i oko onih društvenih vrijednosti koje obilježavaju državno-pravni sustav.“ Rezultati pokazuju da bi se ova hipoteza mogla proširiti tvrdnjom da u bosansko-hercegovačkom društvu postoji slaganje oko individualnih i univerzalnih vrijednosti, odnosno neslaganje oko vrijednosti koje obilježavaju državno-pravni sustav i bosansko-hercegovačke posebnosti.

Na temelju rezultata istraživanja se može zaključiti da je najveća jačina povezanosti *globalnih i europskih vrijednosti* evidentirana na perceptualnim dijagramima ispitanika Bošnjaka. Interesantno je da su ispitanici Bošnjaci vrijednosti *općeljudskog značaja*⁴⁸ doživjeli bliskim većini *posebnih bosanskohercegovačkih vrijednosti*. Raspored jednih i drugih vrijednosti se dijelom preklapa na perceptualnom dijagramu ispitanika Bošnjaka. Takve blizine *posebnih bosanskohercegovačkih vrijednosti* sa *vrijednostima općeljudskog značaja* nema na perceptualnom dijagramu za ispitanike Srbe. Na njihovom perceptualnom dijagramu raspored i jačina međusobne povezanosti *vrijednosti općeljudskog značaja* su slične kao na dijagramu za sve ispitanike i na posebnim dijagramima ostalih nacionalnih grupa.

Znatno je veće rastojanje između položaja *posebnih bosanskohercegovačkih vrijednosti* i položaja *vrijednosti općeljudskog značaja* na dijagramu ispitanika Srba nego na dijagramima ostalih nacionalnih grupa ispitanika. Ove rezultate potvrđuje intenzitet povezanosti u korelacijskim matricama, iz čega se može zaključiti da *posebne bosanskohercegovačke vrijednosti* nisu doživljene slično kao *vrijednosti općeljudskog značaja* kod ispitanika Srba.

Raspored vrijednosti na perceptualnom dijagramu za ispitanike Hrvate je sličan međusobnom rasporedu vrijednosti na dijagramu za sve ispitanike. Slabija jačina međusobne povezanosti vrijednosti se odnosi na sve vrijednosti međusobno, a ne samo na međusobnu povezanost *globalnih i europskih vrijednosti*. Ovi odnosi među vrijednostima upućuju na zaključak da je kod ispitanika Hrvata odnos prema vrijednostima uravnoteženiji nego kod ostalih nacionalnih grupa ispitanika, ali slabijeg intenziteta u njihovoj međusobnoj povezanosti.

Temeljne društvene vrijednosti: (1) *jednakost*, (2) *zajednička odgovornost*, (3) *demokracija* te (4) *vladavina zakona i poštivanje ljudskih prava, uključujući prava manjina*, su u međusobnoj visokoj korelacijskoj povezanosti kod svih nacionalnih grupa ispitanika. Specifična vrijednost *poštivanje ljudskih prava* je izraženije povezana s ostalim vrijednostima kod ispitanika Bošnjaka i Hrvata nego kod ispitanika Srba. Uočljiva je visoka ili vrlo visoka međusobna povezanost između vrijednosti: *tolerancija* i *jednakost* kod svih nacionalnih grupa ispitanika. Razina

⁴⁸ *Općeljudskim vrijednostima se mogu nazvati zajedno: globalne i europske, te individualne ljudske vrijednosti sigurnosti i univerzalizma koje su, zajedno s njima, slično pozicionirane na perceptualnim dijagramima za sve ispitanike i u posebnim dijagramima nacionalnih grupa ispitanika. Pod posebnim bosanskohercegovačkim vrijednostima se podrazumijevaju su specifične vrijednosti: teritorijalni integritet Bosne i Hercegovine, politička neovisnost Bosne i Hercegovine, odgovornost prema zemlji Bosni i Hercegovini, pripadnost zemlji Bosni i Hercegovini, zaštita privatnog vlasništva i zajedničko tržište u Bosni i Hercegovini.*

prihvatanja tolerancije je niža nego za većinu globalnih i europskih vrijednosti kod svih nacionalnih grupa ispitanika.

Razina prihvatanja vrijednosti *solidarnost* je niža nego za ostale *globalne i europske vrijednosti* kod svih nacionalnih grupa ispitanika. Na korelacijskim matricama i perceptualnim dijagramima je uočljivo da ova vrijednost nije značajnije povezana niti sa jednom od preostalih *globalnih i europskih vrijednosti*. Ovi rezultati upućuju da vrijednost *solidarnost* nema onu snagu i utjecaj za očuvanje drugih vrijednosti koja je potrebna bosanskohercegovačkom društvu. U kojoj mjeri se ona može „aktivirati“ ne može se zaključiti bez jednog dubljeg istraživanja o odnosima međugrupne i unutargrupne solidarnosti i nesolidarnosti.

Rezultati empirijskog istraživanja su omogućili da se iz grupe globalnih i europskih vrijednosti ekstrahiraju specifične i, iz njih izvedene, temeljne društvene vrijednosti koje međusobno jače gravitiraju jedna drugoj, s izraženijom međuovisnosti, koja je zajednička karakteristika za sve ispitanike u uzorku i za sve posebne nacionalne grupe ispitanika. Dio globalnih i europskih vrijednosti su međusobno jače povezane. Na perceptualnim dijagramima specifičnih vrijednosti one su oblikovale posebnu podgrupu koju čine vrijednosti: (1) *nacionalna ravnopravnost u Bosni i Hercegovini*, (2) *zajednička odgovornost naroda preko Ujedinjenih naroda*, (3) *poštivanje ljudskih prava*, (4) *vjerska tolerancija*, (5) *nediskriminacija*, (6) *negativna sloboda*, (7) *priznanje dostojanstva*, (8) *društveni poredak*, (9) *jedinstvo s prirodom*, (10) *očuvanje okoliša*, (11) *društvena pravda*, (12) *odgovoran* i (13) *jednakost pojedinaca*. Na perceptualnim dijagramima temeljnih vrijednosti one su oblikovale posebnu podgrupu koju čine vrijednosti: (1) *jednakost*, (2) *zajednička odgovornost*, (3) *demokracija* i (4) *vladavina zakona*, te (5) *poštivanje ljudskih prava uključujući prava manjina*. Ove podgrupe predstavljaju one *globalne i europske vrijednosti* koje imaju veći značaj u sustavu vrijednosti odabranog slučajnog uzorka ispitanika u Bosni i Hercegovini.

5.2. ODNOS PREMA INDIVIDUALNIM LJUDSKIM VRIJEDNOSTIMA

Grupu individualnih ljudskih vrijednosti predstavljala je Schwartzova klasifikacija deset motivacijski različitih vrijednosti. Svaka od njih je bila opisana s najmanje dvije specifične vrijednosti. Izuzetak je vrijednost *univerzalizam* - koja je opisana sa šest specifičnih vrijednosti, te *sigurnost* – koja je opisana s tri specifične vrijednosti. Odnos prema individualnim ljudskim vrijednostima je cijenjen pomoću modificiranog Schwartzovog upitnika od 25 čestica za portretiranje specifičnih ljudskih vrijednosti.

Individualne ljudske vrijednosti su analizirane u odnosu na četiri Schwartzove grupe vrijednosti ili pola kojima one gravitiraju:⁴⁹

- 1) **otvorenost za promjene**, kojoj gravitiraju vrijednosti *samousmjeravanje* i *stimulacija*;
- 2) **konzervacija**, kojoj gravitiraju vrijednosti *sigurnost*, *konformizam* i *tradicija*;
- 3) **samoprevazilaženje**, kojoj gravitiraju vrijednosti *univerzalizam* i *dobrodušnost* i
- 4) **samounapređenje**, kojoj gravitiraju vrijednosti *dostignuće* i *moć*.

Izvan ove podjele ostaje *hedonizam*, vrijednost koja se na Schwartzovom teorijskom dijagramu nalazi između grupa vrijednosti **otvorenost za promjene** i **samounapređenje**. Ona ponekad gravitira jednom, a ponekad drugom polu. S obzirom da rezultati ovog empirijskog istraživanja upućuju na gravitiranje prema polu **otvorenost za promjene**, *hedonizam* će se analizirati unutar te grupe vrijednosti.⁵⁰

⁴⁹ Vidi sliku 3. Schwartzov teorijski model odnosa između deset motivacijskih tipova vrijednosti i objašnjenje slike u tekstu, str. 93-96.

⁵⁰ Ispitanici su se poistovjećivali sa zadatim portretom vrijednosti na skali odgovora od šest stupnjeva: (1) vrlo slično meni; (2) slično meni; (3) donekle kao ja; (4) malo mi slični; (5) ne slični mi i (6) uopće mi ne slični.

Tabelarni prikazi empirijskih rezultata istraživanja se nalaze u prilogu B, poglavlje 10.1. Frekvencije odgovora ispitanika, srednje vrijednosti, varijacije i Cronbachovi alfa – koeficijenti: 1) Frekvencije odgovora ispitanika o odnosu prema ovim društvenim vrijednostima su u tablici 30: Individualne ljudske vrijednosti - frekvencije odgovora za sve ispitanike – 1. dio, str. 236 i u tablici 31: Individualne ljudske vrijednosti - frekvencije odgovora za sve ispitanike – 2. dio, str. 237.

2) Rezultati srednjih vrijednosti, varijacija i Cronbachovih alfa-koeficijenata se nalaze u tablici 28: Temeljne ljudske vrijednosti (Schwartzova klasifikacija vrijednosti) – srednje

5.2.1. Otvorenost za promjene

Grupi vrijednosti **otvorenost za promjene** gravitiraju temeljne vrijednosti: (1) **samousmjeravanje**, koja je objašnjena pomoću dvije specifične vrijednosti - *pozitivna sloboda* i *samostalan* ili *biti samostalan*; (2) **stimulacija**, koja je objašnjena pomoću dvije specifične vrijednosti - *raznovrstan život* i *odvažnost*; i (3) **hedonizam**, koja je objašnjena pomoću dvije specifične vrijednosti – *sklonost uživanju* i *zadovoljstvo*.

Samousmjeravanje (specifične vrijednosti: *samostalan* i *pozitivna sloboda*). Poistovjećivanje ispitanika s vrijednosti *samostalan* je nešto više nego s *pozitivnom slobodom*.

Pozitivna sloboda je interpretirana kao specifična vrijednost u analizi empirijskih rezultata za odnos prema *globalnim i europskim vrijednostima*, te se rezultati istraživanja neće ponavljati u cijelosti.

Aritmetička sredina rezultata za vrijednost *samostalan* je 4,91 na ljestvici odgovora od 1 do 6, što je iznad prosjeka aritmetičkih sredina za temeljne ljudske vrijednosti ($M=4,58$). Ispitanici su u 40,6% slučajeva odabrali najveći stupanj poistovjećivanja sa zadatim portretom za vrijednost *samostalan*. Relativna frekvencija, koja pokazuje razinu prihvaćanja ove vrijednosti je, u odnosu na nacionalnu pripadnost: 94,3% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 90,1% kod ispitanika Hrvata, 85,7% kod ispitanika Bošnjaka i 85,0% kod ispitanika Srba. Veća je relativna frekvencija odgovora kod muškaraca (87,6%) nego kod žena (85,1%). Relativna frekvencija je najveća za mlađe od 25 godina života (88,4%), a najmanja je za starosnu dob od 25. do 34. godine života (85,1%), odakle raste s većom starosnom dobi ispitanika. Relativna frekvencija odgovora ispitanika o prihvaćanju vrijednosti *samostalan* raste s većim obrazovanjem ispitanika i većim godišnjim primanjima po članu njegovoga domaćinstva.

Na perceptualnom dijagramu specifičnih vrijednosti za sve ispitanike vrijednost *samostalan* nije bliže povezana niti s jednom drugom specifičnom vrijednosti.

vrijednosti, varijacije i Cronbachovi alfa – koeficijenti za sve ispitanike – 1 dio, str. 234 i tablici 29: Temeljne ljudske vrijednosti (Schwartzova klasifikacija vrijednosti) – srednje vrijednosti, varijacije i Cronbachovi alfa – koeficijenti za sve ispitanike – 2 dio, str. 235.

U grafikonu 3: Individualne ljudske vrijednosti prema Schwartzovoj klasifikaciji vrijednosti - Aritmetička sredina odgovora prema nacionalnoj pripadnosti, str. 132, uspoređeni su rezultati po nacionalnim grupama ispitanika.

Rezultati istraživanja o međusobnoj povezanosti vrijednosti se nalaze u prilogu B, poglavlje 10.2. Korelacijske matrice, matrice kovarijanci i perceptualni dijagrami, str. 240-245.

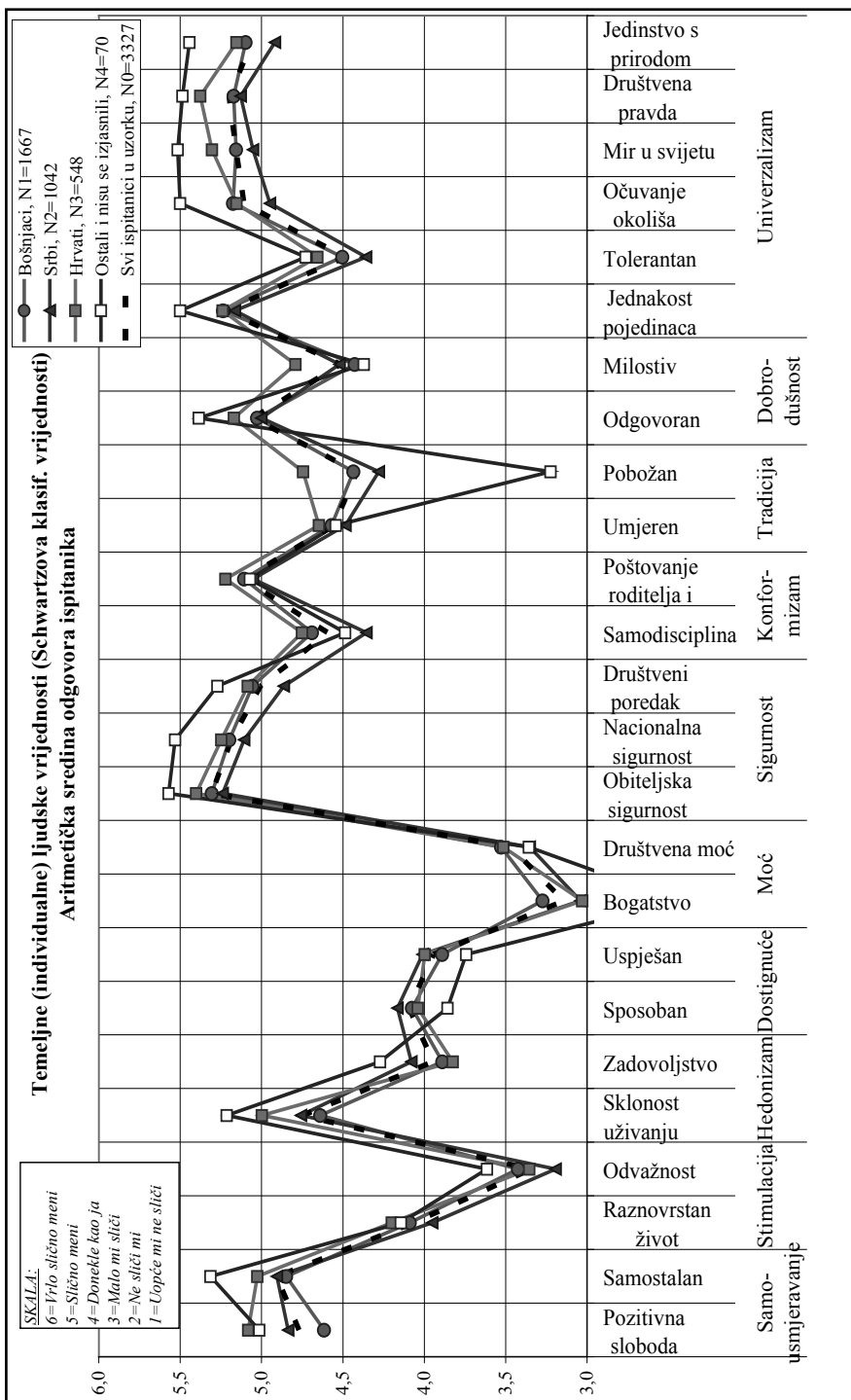
Pozicionirana je u pojasu, koji je izvan najgušćeg grupiranja individualnih ljudskih vrijednosti, unutar kojeg je pozicionirano više specifičnih vrijednosti koje oblikuju temeljne vrijednosti: *univerzalizam*, *sigurnost* i *dobrodušnost*. U širem pojasu oko ove vrijednosti na perceptualnom dijagramu se nalaze specifične vrijednosti: *ilostivost*, *sklonost uživanju* i *pozitivna sloboda*. Sličan ovom je raspored oko vrijednosti *samostalan* na perceptualnom dijagramu ispitanika Bošnjaka. Na perceptualnom dijagramu ispitanika Srba se u širem pojasu oko vrijednosti *samostalan* nalaze specifične vrijednosti *sigurnosti*: *obiteljska sigurnost*, *nacionalna sigurnost* i *društveni poredak*, te vrijednosti: *sklonost uživanju*, *umjeren* i *pozitivna sloboda*. Perceptualni dijagram ispitanika Hrvata je sličan onome za sve ispitanike s razlikom u položaju vrijednosti *samodisciplina* (specifična vrijednost *konformizma*) koja je najbliža položaju vrijednosti *samostalan*.

Korelacijska i matrica kovarijanci specifičnih vrijednosti za sve ispitanike upućuje samo na srednju povezanost i srednje kovariranje vrijednosti *samostalan* s istim onim vrijednostima koje su joj bliže raspoređene na perceptualnom dijagramu. U korelacijskoj matrici za ispitanike Bošnjake ova vrijednost je u visokoj povezanosti i izraženijem kovariranju samo s vrijednosti *društveni poredak* ($r=0,50$; $C=0,71$). U korelacijskoj matrici za ispitanike Srbe i Hrvate nema visoke povezanosti s drugim vrijednostima, slično kao u korelacijskoj matrici za sve ispitanike.

Stimulacija (specifične vrijednosti: *raznovrstan život* i *odvažnost*). Poistovjećivanje ispitanika sa vrijednosti *raznovrstan život* je više nego sa *vrijednosti odvažnost*.

Aritmetička sredina rezultata za vrijednost *raznovrstan život* je 4,07 na ljestvici odgovora od 1 do 6, što je ispod prosjeka aritmetičkih sredina za temeljne ljudske vrijednosti ($M=4,58$). Ispitanici su u 17,5% slučajeva odabrali najveći stupanj poistovjećivanja („vrlo slično meni“) sa zadatim portretom za vrijednost *raznovrstan život*.

Najvišu relativnu frekvenciju od 26,4% ima odgovor „donekle kao ja“. Relativna frekvencija koja pokazuje razinu prihvaćanja ove vrijednosti je, u odnosu na nacionalnu pripadnost: 71,4% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 71,2% kod ispitanika Hrvata, 69,1% kod ispitanika Bošnjaka i 63,0% kod ispitanika Srba. Veća je relativna frekvencija odgovora kod muškaraca (72,6%) nego kod žena (62,5%). Relativna frekvencija ima trend opadanja

Grafikon 3: Individualne ljudske vrijednosti prema Schwartzovoj klasifikaciji vrijednosti - Aritmetička sredina odgovora prema nacionalnoj pripadnosti

s rastom godina života i trend rasta sa većim obrazovanjem ispitanika. Postoje znatna variranja u frekvenciji između grupa ispitanika u odnosu na prosječna primanja po članu njihovog domaćinstva, ali bez trenda rasta ili opadanja relativne frekvencije odgovora za vrijednost *raznovrstan život* u odnosu na visinu ovih primanja.

Aritmetička sredina rezultata za vrijednost *odvažnost* je 3,34 na ljestvici odgovora od 1 do 6, što je ispod prosjeka aritmetičkih sredina za temeljne ljudske vrijednosti ($M=4,58$). Ispitanici su u 11,8% slučajeva odabrali najveći stupanj poistovjećivanja („vrlo slično meni“) sa zadatim portretom za vrijednost *odvažnost*. Najvišu relativnu frekvenciju od 22,1% ima odgovor „donekle kao ja“. Relativna frekvencija koja pokazuje razinu prihvaćanja ove vrijednosti je, u odnosu na nacionalnu pripadnost: 61,4% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 48,9% kod ispitanika Bošnjaka, 47,4% kod ispitanika Hrvata i 42,6% kod ispitanika Srba. Veća je relativna frekvencija odgovora kod muškaraca (52,8%) nego kod žena (41,0%). Ova relativna frekvencija ima trend opadanja s rastom godina života, trend rasta s većom stručnom spremom i trend rasta s većim prosječnim godišnjim primanjima po članu ispitanikovoga domaćinstva.

Perceptualni dijagram specifičnih vrijednosti za sve ispitanike pokazuje da je vrijednost *raznovrstan život* pozicionirana zajedno sa specifičnim vrijednostima *dostignuća – uspješan i sposoban*, a vrijednost *odvažnost* zajedno sa specifičnim vrijednostima *moći – bogatstvo i društvena moć*. Slična povezanost kao na perceptualnom dijagramu svih ispitanika se može uočiti na posebnim dijagramima nacionalnih grupa ispitanika.

Korelacijska i matrica kovarijanci specifičnih vrijednosti za sve ispitanike pokazuje da vrijednost *raznovrstan život* nije u visokoj povezanosti niti s jednom drugom vrijednosti. Takva situacija je u korelacijskim matricama ispitanika Bošnjaka i Srba, dok kod ispitanika Hrvata postoji visoka povezanost ove vrijednosti samo s vrijednostima: *odvažnost* i *sposoban*. U slučaju vrijednosti *odvažnost*, u korelacijskoj matrici za sve ispitanike postoji visoka povezanost samo s vrijednosti *društvena moć* ($r=0,53$; $C=1,33$). Takva situacija je u korelacijskim matricama ispitanika Bošnjaka i Srba, dok kod ispitanika Hrvata postoji visoka povezanost ove vrijednosti i s vrijednostima: *zadovoljstvo* i *uspješan*. Uočljivo je da obje ove vrijednosti - *raznovrstan život* i *odvažnost* – izraženije kovariraju s vrijednostima: *zadovoljstvo*, *sposoban*, *uspješan*, *bogatstvo* i *društvena moć*.

Hedonizam (specifične vrijednosti: *sklonost uživanju* i *zadovoljstvo*). Poistovjećivanje ispitanika s vrijednosti *sklonost uživanju* je više nego za vrijednost *zadovoljstvo*.

Aritmetička sredina rezultata za vrijednost *sklonost uživanju* je 4,75 na ljestvici odgovora od 1 do 6, što je iznad prosjeka aritmetičkih sredina za temeljne ljudske vrijednosti ($M=4,58$). Ispitanici su u 34,4% slučajeva odabrali najveći stupanj poistovjećivanja („vrlo slično meni“) sa zadatim portretom za vrijednost *sklonost uživanju*. Relativna frekvencija koja pokazuje razinu prihvatanja ove vrijednosti je, u odnosu na nacionalnu pripadnost: 91,4% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 90,5% kod ispitanika Hrvata, 82,4% kod ispitanika Srba i 82,1% kod ispitanika Bošnjaka. Veća je relativna frekvencija odgovora kod muškaraca (84,7%) nego kod žena (82,8%). Relativna frekvencija odgovora za vrijednost *sklonost uživanju* opada s većom starosnom dobi ispitanika, raste s većim stupnjem obrazovanja i većim primanjima po članu njegovoga domaćinstva.

Aritmetička sredina rezultata za vrijednost *zadovoljstvo* je 3,95 na ljestvici odgovora od 1 do 6, što je ispod prosjeka aritmetičkih sredina za temeljne ljudske vrijednosti ($M=4,58$). Ispitanici su u 18,6% slučajeva odabrali najveći stupanj poistovjećivanja („vrlo slično meni“) sa zadatim portretom za vrijednost *zadovoljstvo*. Najvišu relativnu frekvenciju od 25,1% ima odgovor „donekle kao ja“. Relativna frekvencija koja pokazuje razinu prihvatanja ove vrijednosti je, u odnosu na nacionalnu pripadnost, 75,7% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 65,1% kod ispitanika Srba, 64,0% kod ispitanika Bošnjaka i 60,2% kod ispitanika Hrvata. Znatno je veća relativna frekvencija odgovora kod muškaraca (68,0%) nego kod žena (59,8%). Relativna frekvencija odgovora za vrijednost *zadovoljstvo* opada s većom starosnom dobi ispitanika, raste s većim stupnjem obrazovanja i većim primanjima po članu njegovoga domaćinstva.

Perceptualni dijagram specifičnih vrijednosti za sve ispitanike pokazuje da je vrijednost *sklonost uživanju* bliže povezana s *pozitivnom slobodom*, a vrijednost *zadovoljstvo* nije značajnije povezana niti s jednom drugom vrijednosti. U širem pojasu na dijagramu oko vrijednosti *sklonost uživanju* se nalazi vrijednost *samostalan*, a oko vrijednosti *zadovoljstvo* se nalaze vrijednosti: *raznovrstan život*, *spособan* i *uspješan*. Slična povezanost kao na perceptualnom dijagramu svih ispitanika se može uočiti na posebnim dijagramima nacionalnih grupa ispitanika.

Korelacijska i matrica kovarijanci specifičnih vrijednosti za sve ispitanike upućuju na visoku povezanost i izraženije kovariranje između vrijednosti *sklonost uživanju* i *pozitivna sloboda* ($r=0,55$; $C=0,87$). Slična kao u matricama za sve ispitanike je povezanost ove vrijednosti s drugim vrijednostima kod nacionalnih grupa ispitanika. Vrijednost *zadovoljstvo* nije visoko povezana ni s jednom drugom vrijednosti

u korelacijskoj matrici za sve ispitanike. Takva ista situacija je u korelacijskim matricama za ispitanike Bošnjake i Srbe, dok je kod ispitanika Hrvata evidentirana visoka povezanost vrijednosti *zadovoljstvo* sa vrijednosti *odvažnost*.

5.2.2. Konzervacija

Grupi vrijednosti **konzervacija** gravitiraju temeljne vrijednosti: (1) **sigurnost**, koja je objašnjena pomoću tri specifične vrijednosti: *obiteljska sigurnost*, *nacionalna sigurnost* i *društveni poredak*; (2) **konformizam**, koja je objašnjena pomoću dvije specifične vrijednosti: *samodisciplina* i *poštivanje roditelja i starijih*; i (3) **tradicija**, koja je objašnjena pomoću dvije specifične vrijednosti: *umjeren* i *pobožan*.

Sigurnost (specifične vrijednosti: *obiteljska sigurnost*, *nacionalna sigurnost* i *društveni poredak*). Poistovjećivanje ispitanika je najviše s vrijednosti *obiteljska sigurnost*, zatim *nacionalna sigurnost* i, najniže, s vrijednosti *društveni poredak*. Vrijednost *društveni poredak* je, također, specifična vrijednost za *vladavinu zakona* i *poštivanje ljudskih prava uključujući prava manjina*. Ona je objašnjena u poglavlju o odnosu prema globalnim i europskim vrijednostima, pa nema potrebe ponavljati rezultate istraživanja u cijelosti.

Aritmetička sredina rezultata za vrijednost *obiteljska sigurnost* je 5,31 na ljestvici odgovora od 1 do 6, što je najveća od svih aritmetičkih sredina za temeljne ljudske vrijednosti (prosječna vrijednost aritmetičkih sredina rezultata je $M=4,58$). Ispitanici su u 58,7% slučajeva odabrali najveći stupanj poistovjećivanja („vrlo slično meni“) sa zadatim portretom za vrijednost *obiteljska sigurnost*. Relativna frekvencija koja pokazuje razinu prihvaćanja ove vrijednosti je, u odnosu na nacionalnu pripadnost: 94,5% kod ispitanika Hrvata, 94,3% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 92,6% kod ispitanika Bošnjaka i 90,0% kod ispitanika Srba. Neznatno je veća relativna frekvencija odgovora kod muškaraca (92,5%) nego kod žena (91,7%). Nema značajnijih varijacija u frekvencijama odgovora u odnosu na starosnu dob ispitanika. Uočljiv je blagi trend rasta relativne frekvencije odgovora za *obiteljsku sigurnost* s većim stupnjem obrazovanja ispitanika i većim prosječnim primanjima po članu njegovoga domaćinstva.

Aritmetička sredina rezultata za vrijednost *nacionalna sigurnost* je 5,18 na ljestvici odgovora od 1 do 6, što je iznad prosjeka svih aritmetičkih sredina za temeljne ljudske vrijednosti ($M=4,58$). Ispitanici su u 55,3% slučajeva odabrali najveći stupanj poistovjećivanja („vrlo slično meni“) sa zadatim portretom za vrijednost *nacionalna*

sigurnost. Relativna frekvencija koja pokazuje razinu prihvaćanja ove vrijednosti je, u odnosu na nacionalnu pripadnost: 92,9% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 91,8% kod ispitanika Hrvata, 88,7% kod ispitanika Srba i 88,5% kod ispitanika Bošnjaka. Neznatno je veća relativna frekvencija odgovora kod muškaraca (89,4%) nego kod žena (89,0%). Nema značajnijih varijacija u frekvencijama odgovora u odnosu na starosnu dob ispitanika. Uočljiv je blagi trend rasta relativne frekvencije odgovora za *nacionalnu sigurnost* s većim stupnjem obrazovanja ispitanika i većim prosječnim primanjima po članu njegovoga domaćinstva.

Perceptualni dijagram za sve ispitanike pokazuje da se sve tri specifične vrijednosti *sigurnosti* nalaze u dijelu dijagrama u kojemu je najveće grupiranje *globalnih, europskih i individualnih vrijednosti*. Vrijednost *nacionalna sigurnost* je uže povezana sa specifičnim vrijednostima *univerzalizma: mir u svijetu i društvena pravda*. Vrijednost *obiteljska sigurnost* je uže povezana sa specifičnim vrijednostima *univerzalizma: očuvanje okoliša i jednakost pojedinca*. Vrijednost *društveni poredak* je uže povezana s vrijednosti *jedinstvo s prirodom* koja je također specifična vrijednost *univerzalizma*. Slična povezanost je na perceptualnim dijagramima nacionalnih grupa ispitanika.

Korelacijska i matrica kovarijancispecifičnih vrijednosti za sve ispitanike ukazuju na visoku međusobnu povezanost *obiteljske sigurnosti* i *nacionalne sigurnosti* ($r=0,51$; $C=0,65$). Vrijednost *obiteljska sigurnost* je u visokoj povezanosti s vrijednosti *jednakost pojedinaca* ($r=0,55$; $C=0,60$). Vrijednost *nacionalna sigurnost* je u visokoj povezanosti s vrijednostima: *društvena pravda* ($r=0,52$; $C=0,66$) i *mir u svijetu* ($r=0,52$; $C=0,68$). Vrijednost *društveni poredak* je u visokoj povezanosti s vrijednostima: *jedinstvo s prirodom* ($r=0,63$; $C=0,88$) i *društvena pravda* ($r=0,53$; $C=0,69$). Korelacijska matrica za ispitanike Bošnjake ukazuje na znatno jaču povezanost specifičnih vrijednosti *sigurnosti*. Evidentirana je visoka povezanost *obiteljske i nacionalne sigurnosti* s vrijednostima: *negativna sloboda, jednakost pojedinaca, nacionalna ravnopravnost u Bosni i Hercegovini* (samo *nacionalna sigurnost*), *vjerska tolerancija* (samo *nacionalna sigurnost*), *očuvanje okoliša, jedinstvo s prirodom, odgovoran* (samo *obiteljska sigurnost*), *priznanje dostojanstva, nediskriminacija, društvena pravda, poštivanje roditelja i starijih, mir u svijetu i zajedničko tržište u Bosni i Hercegovini* (samo *nacionalna sigurnost*). U korelacijskoj matrici za ispitanike Srbe i Hrvate povezanost je slična kao u uzorku, ali je nešto slabijeg intenziteta.

Konformizam (specifične vrijednosti: *samodisciplina i poštivanje roditelja i starijih*). Poistovjećivanje ispitanika s vrijednosti *poštivanje roditelja i starijih* je više nego s vrijednosti *samodisciplina*.

Aritmetička sredina rezultata za vrijednost *poštivanje roditelja i starijih* je 5,11 na ljestvici odgovora od 1 do 6, što je iznad prosjeka svih aritmetičkih sredina za temeljne ljudske vrijednosti (M=4,58). Ispitanici su u 48,5% slučajeva odabrali najveći stupanj poistovjećivanja („vrlo slično meni“) sa zadatim portretom za vrijednost *poštivanje roditelja i starijih*. Relativna frekvencija koja pokazuje razinu prihvaćanja ove vrijednosti je, u odnosu na nacionalnu pripadnost: 93,4% kod ispitanika Hrvata, 91,4% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 89,7% kod ispitanika Bošnjaka i 88,0% kod ispitanika Srba. Veća je relativna frekvencija odgovora kod žena (91,2%) nego kod muškaraca (88,5%). Nema značajnijih varijacija frekvencije u odnosu na starosnu dob ispitanika. Relativna frekvencija odgovora za vrijednost *poštivanje roditelja i starijih* ima blagi trend opadanja s većom stručnom spremom i većim prosječnim godišnjim primanjima po članu domaćinstva ispitanika.

Aritmetička sredina rezultata za vrijednost *samodisciplina* je 4,59 na ljestvici odgovora od 1 do 6, što je na razini prosjeka svih aritmetičkih sredina za temeljne ljudske vrijednosti (M=4,58). Ispitanici su u 29,3% slučajeva odabrali najveći stupanj poistovjećivanja („vrlo slično meni“) sa zadatim portretom za vrijednost *samodisciplina*. Najvišu frekvenciju od 32,1% ima odgovor „slično meni“. Relativna frekvencija koja pokazuje razinu prihvaćanja ove vrijednosti je, u odnosu na nacionalnu pripadnost: 84,3% kod ispitanika Bošnjaka, 83,9% kod ispitanika Hrvata, 80,0% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, i 73,4% kod ispitanika Srba. Relativna frekvencija ima trend rasta s većom starosnom dobi ispitanika. Nema značajnijih varijacija u odnosu na stupanj obrazovanja ispitanika i prosječna godišnja primanja po članu njegovoga domaćinstva.

Perceptualni dijagram specifičnih vrijednosti za sve ispitanike pokazuje da su pozicije vrijednosti *poštivanje roditelja i starijih* i *samodisciplina* udaljene jedna od druge. *Poštivanje roditelja i starijih* se nalazi u dijelu dijagrama u kojemu je najveće grupiranje *globalnih, europskih i individualnih vrijednosti*. Bliže je povezano sa specifičnim vrijednostima *univerzalizma: jedinstvo s prirodom, jednakost pojedinaca, očuvanje okoliša, društvena pravda, mir u svijetu i jedinstvo s prirodom* i s vrijednosti *odgovoran* koja je specifična vrijednost *dobrodušnosti*. Samodisciplina je uže povezana s vrijednostima: *tolerantan* – koja je specifična vrijednost *univerzalizma*, *umjeren* – koja je specifična vrijednost *tradicije* i *milostiv* – koja je specifična vrijednost *dobrodušnosti*, te se na dijagramu nalazi između grupa vrijednosti *univerzalizma* i *tradicije*. Perceptualni dijagram za ispitanike Bošnjake se razlikuje utoliko što postoji još bliža veza između vrijednosti *poštivanja roditelja i starijih* i specifičnih vrijednosti *sigurnosti: obiteljska sigurnost, nacionalna sigurnost i društveni poredak*, te što je vrijednost *samodisciplina* bliže povezana i s vrijednosti *milostiv*. Perceptualni dijagram za ispitanike Srbe pokazuje da je *samodisciplina* bliže povezana s vrijednostima: *sklonost uživanju i pozitivna sloboda*, nego, kao na

dijagramu svih ispitanika, s vrijednostima: *tolerantan* i *umjeren*. U perceptualnom dijagramu za ispitanike Hrvate vrijednosti su sličnog rasporeda, ali raspršenije nego na dijagramu svih ispitanika, te je intenzitet povezanosti *poštivanja roditelja i starijih* s navedenim vrijednostima slabiji nego za sve ispitanike. U ovom perceptualnom dijagramu je *samodisciplina* bliže povezana samo s vrijednosti *tolerantan*.

Korelacijska i matrica kovarijanci za sve ispitanike ukazuju na visoku povezanost i srednje do izraženije kovariranje vrijednosti *poštivanje roditelja i starijih* s vrijednostima: *odgovoran* ($r=0,53$; $C=0,66$) i *društvena pravda* ($r=0,64$; $C=0,79$). Vrijednost *samodisciplina* nije u visokoj povezanosti niti s jednom drugom vrijednosti. Pored visoke povezanosti s prethodno navedenim vrijednostima, u korelacijskoj matrici za ispitanike Bošnjake evidentirana je visoka povezanost s vrijednostima: *nacionalna ravnopravnost u Bosni i Hercegovini*, *jedinstvo s prirodom*, *priznanje dostojanstva*, *nediskriminacija*, *društveni poredak*, *obiteljska sigurnost*, *nacionalna sigurnost*, *mir u svijetu* i *zajedničko tržište u Bosni i Hercegovini*. U korelacijskoj matrici za ispitanike Srbe je povezanost vrijednosti *poštivanje roditelja i starijih* slično kao kod svih ispitanika, ali je evidentirana visoka povezanost vrijednosti *samodisciplina* s vrijednosti *tolerantan*. U korelacijskoj matrici za ispitanike Hrvate vrijednost *poštivanje roditelja i starijih* je visoko povezana samo s vrijednosti *društvena pravda*.

Tradicija (specifične vrijednosti: *umjeren* i *pobožan*). Više je poistovjećivanje ispitanika s vrijednosti *umjeren* nego s vrijednosti *pobožan*.

Aritmetička sredina rezultata za vrijednost *umjeren* je 4,56 na ljestvici odgovora od 1 do 6, što je nešto ispod prosjeka svih aritmetičkih sredina za temeljne ljudske vrijednosti ($M=4,58$). Ispitanici su u 29,1% slučajeva odabrali najveći stupanj poistovjećivanja („vrlo slično meni“) sa zadatim portretom za vrijednost *umjeren*. Najvišu frekvenciju od 31,2% ima odgovor „slično meni“. Relativna frekvencija koja pokazuje razinu prihvaćanja ove vrijednosti je, u odnosu na nacionalnu pripadnost: 82,9% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 82,5% kod ispitanika Hrvata, 81,8% kod ispitanika Bošnjaka i 76,1% kod ispitanika Srba. Veća je relativna frekvencija odgovora kod žena (81,6%) nego kod muškaraca (78,9%). Relativna frekvencija opada do starosne dobi od 35 do 44 godine (77,7%), a zatim raste s većom starosnom dobi ispitanika. Relativna frekvencija odgovora za vrijednost *umjeren* ima trend opadanja s većom stručnom spremom i većim prosječnim godišnjim primanjima po članu domaćinstva ispitanika.

Aritmetička sredina rezultata za vrijednost *pobožan* je 4,41 na ljestvici odgovora od 1 do 6, što je ispod prosjeka svih aritmetičkih sredina za temeljne ljudske vrijednosti ($M=4,58$). Ispitanici su u 30,4% slučajeva odabrali najveći stupanj poistovjećivanja („vrlo slično meni“) sa zadatim portretom za vrijednost *pobožan*. Relativna frekvencija

koja pokazuje razinu prihvaćanja ove vrijednosti je, u odnosu na nacionalnu pripadnost: 81,4% kod ispitanika Hrvata, 74,7% kod ispitanika Bošnjaka, 69,9% kod ispitanika Srba i 48,6% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili. Nešto je veća relativna frekvencija odgovora kod žena (74,7%) nego kod muškaraca (73,1%). Bez značajnijih varijacija u odnosu na starosnu dob ispitanika (71,5-75,0%) osim za ispitanike starije od 65 godina za koje je frekvencija 82,8%. Relativna frekvencija odgovora za vrijednost *pobožan* ima trend opadanja s većom stručnom spremom i većim prosječnim godišnjim primanjima po članu domaćinstva ispitanika.

Perceptualni dijagram specifičnih vrijednosti za sve ispitanike pokazuje da pozicije vrijednosti *umjeren* i *pobožan* nisu bliže povezane. Vrijednost *pobožan* se nalazi sama, u centru dijagrama, a najbliža njezinoj poziciji je vrijednost *umjeren*, iako znatno udaljena. Na dijagramu je vrijednost *umjeren* pozicionirana u grupu zajedno s vrijednostima: *samodisciplina*, *tolerantan* i *milostiv*. Pozicija vrijednosti *pobožan* u perceptualnom dijagramu ispitanika Bošnjaka se razlikuje od dijagrama svih ispitanika po tome što joj je najbliža pozicija vrijednosti *makro solidarnost*. U perceptualnom dijagramu ispitanika Srba i Hrvata pozicijama vrijednosti: *pobožan* i *umjeren* su najbliže pozicije vrijednosti: *pozitivna sloboda* i *sklonost uživanju*. Kod ispitanika Srba je intenzitet te povezanosti nešto veći nego kod ispitanika Hrvata.

Korelacijske i matrice kovarijanci specifičnih vrijednosti za sve ispitanike i po nacionalnim grupama pokazuju da vrijednosti *umjeren* i *pobožan* nisu u visokoj povezanosti niti sa jednom drugom vrijednosti.

5.2.3. Samoprevazilaženje

Grupi vrijednosti **samoprevazilaženje** gravitiraju temeljne vrijednosti: (1) **univerzalizam**, koja je objašnjena pomoću šest specifičnih vrijednosti: *jednakost*, *tolerantan*, *očuvanje okoliša*, *mir u svijetu*, *društvena pravda* i *jedinstvo s prirodom* i (2) **dobrodušnost**, koja je objašnjena pomoću dvije specifične vrijednosti: *odgovoran* i *milostiv*.

Univerzalizam (specifične vrijednosti: *jednakost*, *tolerantan*, *očuvanje okoliša*, *mir u svijetu*, *društvena pravda* i *jedinstvo s prirodom*). Empirijski rezultati za specifične vrijednosti: *jednakost* (*jednakost pojedinaca*), *tolerantan*, *očuvanje okoliša*, *društvena pravda* i *jedinstvo s prirodom* su objašnjeni u poglavlju o *globalnim i europskim vrijednostima* tako da će se ovdje analizirati rezultati samo za *vrijednost mir u svijetu*.

Poistovjećivanje ispitanika je najviše s vrijednosti *jednakost*, zatim slijede redom: *društvena pravda*, *mir u svijetu*, *očuvanje okoliša*, *jedinstvo s prirodom* i najniže je s vrijednosti *tolerantan*.

Aritmetička sredina rezultata za vrijednost *mir u svijetu* je 5,16 na ljestvici odgovora od 1 do 6, što je iznad prosjeka svih aritmetičkih sredina za temeljne ljudske vrijednosti ($M=4,58$). Ispitanici su u 49,8% slučajeva odabrali najveći stupanj poistovjećivanja („vrlo slično meni“) sa zadatim portretom za vrijednost *mir u svijetu*. Relativna frekvencija koja pokazuje razinu prihvatanja ove vrijednosti je, u odnosu na nacionalnu pripadnost: 97,1% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 94,5% kod ispitanika Hrvata, 90,1% kod ispitanika Bošnjaka i 89,2% kod ispitanika Srba. Nešto je veća relativna frekvencija odgovora kod muškaraca (91,2%) nego kod žena (90,2%). Evidentan je blagi trend rasta relativne frekvencije s većom starosnom dobi i većim obrazovanjem ispitanika, te većim prosječnim godišnjim primanjima po članu njihovog domaćinstva.

Perceptualni dijagrami pokazuju da se pet od šest vrijednosti *univerzalizma* nalaze u dijelu dijagrama u kojemu je najveće grupiranje *globalnih, europskih i individualnih vrijednosti*. Vrijednost *tolerantan* se nalazi izvan ovoga grupiranja i pozicionirana je između specifičnih vrijednosti: *milostiv (dobrodušnost)* i *samodisciplina (konformizam)*. Osim vrijednosti *tolerantan*, ostale specifične vrijednosti *univerzalizma* su najjače povezane sa specifičnim vrijednostima *sigurnosti*: *nacionalna sigurnost*, *obiteljska sigurnost* i *društveni poredak*. Slično je međusobno grupiranje vrijednosti *univerzalizma* na perceptualnim dijagramima svih nacionalnih grupa ispitanika. Na perceptualnom dijagramu za Bošnjake uočljiv je bliži međusobni raspored pa tako i uža međusobna povezanost specifičnih vrijednosti u grupi *univerzalizma* i većine vrijednosti iz grupe *posebnih bosanskohercegovačkih vrijednosti*. Između te dvije grupe vrijednosti, nema takve bliže povezanosti na perceptualnom dijagramu za ispitanike Srbe. Sličan je rasporedu za sve ispitanike i raspored i međusobna udaljenost vrijednosti *univerzalizma* na perceptualnom dijagramu za Hrvate.

Korelacijska i matrica kovarijanci specifičnih vrijednosti za sve ispitanike potvrđuju međusobne veze objašnjene pomoću perceptualnih dijagrama između vrijednosti *univerzalizma* i njihovu povezanost s vrijednostima *sigurnosti*. Vrijednost *mir u svijetu* je visoko povezana i srednje do izraženije kovarira s vrijednostima: *očuvanje okoliša* ($r=0,57$; $C=0,72$), *jedinstvo s prirodom* ($r=0,53$; $C=0,68$), *odgovoran* ($r=0,54$; $C=0,64$), *društvena pravda* ($r=0,61$; $C=0,72$) i *nacionalna sigurnost* ($r=0,52$; $C=0,68$). Pored ovih vrijednosti, u korelacijskoj matrici za ispitanike Bošnjake, vrijednost *mir u svijetu* je visoko povezana i s vrijednostima: *negativna sloboda*, *jednakost pojedinaca*, *nacionalna ravnopravnost u Bosni i Hercegovini*, *vjerska tolerancija*, *priznanje dostojanstva*, *nediskriminacija*, *poštivanje ljudskih prava*,

društveni poredak, obiteljska sigurnost, poštivanje roditelja i starijih i zadovoljstvo demokracijom u Bosni i Hercegovini. U korelacijskoj matrici za ispitanike Srbe povezanost vrijednosti *mir u svijetu* s drugim vrijednostima je slična kao kod svih ispitanika. Kod ispitanika Hrvata, vrijednost *mir u svijetu* je visoko povezana s vrijednostima: *vjerska tolerancija, društvena pravda i poštivanje ljudskih prava.*

Dobrodušnost (specifične vrijednosti: *odgovoran i milostiv*). Empirijski rezultati za specifičnu vrijednost *odgovoran* su objašnjeni u poglavlju o *globalnim i europskim vrijednostima*, tako da će se ovdje analizirati empirijski rezultati samo za vrijednost *milostiv*. Poistovjećivanje ispitanika s vrijednosti *odgovoran* je više nego s vrijednosti *milostiv*.

Aritmetička sredina rezultata za vrijednost *milostiv* je 4,52 na ljestvici odgovora od 1 do 6, što je ispod prosjeka svih aritmetičkih sredina za temeljne ljudske vrijednosti ($M=4,58$). Ispitanici su u 26,1% slučajeva odabrali najveći stupanj poistovjećivanja („vrlo slično meni“) sa zadatim portretom za vrijednost *milostiv*. Najvišu relativnu frekvenciju od 29,2% ima odgovor „slično meni“. Relativna frekvencija koja pokazuje razinu prihvatanja ove vrijednosti je, u odnosu na nacionalnu pripadnost: 86,3% kod ispitanika Hrvata, 82,9% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 80,5% kod ispitanika Bošnjaka i 79,1% kod ispitanika Srba. Nešto je veća relativna frekvencija odgovora kod muškaraca (82,0%) nego kod žena (80,2%). Relativna frekvencija raste s većom starosnom dobi ispitanika. Najmanja je za ispitanike s fakultetskim obrazovanjem (77,5%) i sa srednjom školom strukovnih zanimanja (78,0%), a najveća je za ispitanike s osnovnom školom (84,4%) bez jasnog trenda rasta i opadanja u odnosu na obrazovanost ispitanika. Nema značajnijih varijacija u frekvencijama odgovora ispitanika za vrijednost *milostiv* u odnosu na visinu prosječnih primanja po članu njihovog domaćinstva.

Perceptualni dijagrami pokazuju da se vrijednost *odgovoran* nalazi u dijelu dijagrama u kojemu je najveće grupiranje *globalnih, europskih i individualnih vrijednosti*. Vrijednost *milostiv* je izvan ovoga grupiranja i nije bliže povezana ni s jednom vrijednošću. U širem pojasu oko nje se nalaze vrijednosti: *samostalan (samousmjeravanje), tolerantan (univerzalizam) i sklonost uživanju (hedonizam)*. Sličan je raspored specifičnih vrijednosti za *dobrodušnost* kod svih podgrupa ispitanika u odnosu na nacionalnu pripadnost.

Korelacijska i matrica kovarijanci za sve ispitanike i po nacionalnim grupama pokazuju da vrijednost *milostiv* nije visoko povezana ni s jednom drugom vrijednosti. Vrijednost *odgovoran* je visoko povezana uz srednje do izraženije kovariranje s vrijednostima: *društvena pravda* ($r=0,61$; $C=0,68$), *poštivanje roditelja i starijih* ($r=0,53$; $C=0,66$) i *mir u svijetu* ($r=0,54$; $C=0,64$).

5.2.4. Samounapređenje

Grupi vrijednosti **samounapređenje** gravitiraju temeljne vrijednosti: (1) **dostignuće**, koja je objašnjena pomoću dvije specifične vrijednosti: *sposoban* ili *biti sposoban* i *uspješan* ili *biti uspješan*; i **moć**, koja je objašnjena pomoću dvije specifične vrijednosti: *bogatstvo* i *društvena moć*.

Dostignuće (specifične vrijednosti: *sposoban* i *uspješan*). Poistovjećivanje ispitanika s vrijednosti *sposoban* je više nego s vrijednosti *uspješan*.

Aritmetička sredina rezultata za vrijednost *sposoban* je 4,09 na ljestvici odgovora od 1 do 6, što je ispod prosjeka svih aritmetičkih sredina za temeljne ljudske vrijednosti ($M=4,58$). Ispitanici su u 19,0% slučajeva odabrali najveći stupanj poistovjećivanja („vrlo slično meni“) sa zadatim portretom za vrijednost *sposoban*. Najvišu relativnu frekvenciju od 25,6% ima odgovor „slično meni“. Relativna frekvencija, koja pokazuje razinu prihvaćanja ove vrijednosti je, u odnosu na nacionalnu pripadnost: 67,9% kod ispitanika Srba, 67,5% kod ispitanika Hrvata, 67,1% kod ispitanika Bošnjaka i 61,4% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili. Veća je relativna frekvencija odgovora kod muškaraca (69,4%) nego kod žena (65,2%). Relativna frekvencija je najmanja za starosnu dob ispitanika od 45. do 54. godine (63,5%), odakle raste s opadanjem i rastom godina života. Nema značajnijih varijacija u frekvencijama odgovora ispitanika za vrijednost *sposoban* u odnosu na njihov stupanj obrazovanja i visinu prosječnih primanja po članu njihovog domaćinstva.

Aritmetička sredina rezultata za vrijednost *uspješan* je 3,94 na ljestvici odgovora od 1 do 6, što je ispod prosjeka svih aritmetičkih sredina za temeljne ljudske vrijednosti ($M=4,58$). Ispitanici su u 17,9% slučajeva odabrali najveći stupanj poistovjećivanja („vrlo slično meni“) sa zadatim portretom za vrijednost *uspješan*. Najvišu relativnu frekvenciju od 25,0% ima odgovor „donekle kao ja“. Relativna frekvencija koja pokazuje razinu prihvaćanja ove vrijednosti je, u odnosu na nacionalnu pripadnost: 65,7% kod ispitanika Hrvata, 64,7% kod ispitanika Srba, 61,5% kod ispitanika Bošnjaka i 58,6% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili. Veća je relativna frekvencija odgovora kod muškaraca (66,9%) nego kod žena (59,2%). Relativna frekvencija ima trend opadanja s većom starosnom dobi ispitanika, ima trend rasta s većim stupnjem obrazovanja ispitanika, a variranje relativne frekvencije za grupe ispitanika klasificirane u odnosu na primanja po članu njihovog domaćinstva nema trend rasta niti opadanja.

Perceptualni dijagram specifičnih vrijednosti za sve ispitanike pokazuje da su vrijednosti *uspješan* i *sposoban* pozicionirane blizu jedna drugoj. Zajedno su u grupi s vrijednosti *raznovrstan život (stimulacija)*, a sa znatnim rastojanjem od najvećeg *grupiranja globalnih, europskih i individualnih vrijednosti*. Nalaze se na dijagramu između specifičnih vrijednosti *moći* i specifičnih vrijednosti *hedonizma*. Sličan je raspored ovih vrijednosti na perceptualnim dijagramima po nacionalnim grupama ispitanika.

Korelacijska i matrica kovarijanci specifičnih vrijednosti za sve ispitanike ukazuju na visoku međusobnu povezanost vrijednosti *uspješan* i *sposoban* ($r=0,52$; $C=1,10$), bez značajnije povezanosti s drugim vrijednostima. Slične kao u korelacijskoj matrici svih ispitanika su povezanosti ovih vrijednosti u korelacijskim matricama nacionalnih grupa ispitanika. Razlika postoji u korelacijskoj matrici ispitanika Hrvata, gdje je pored postojeće međusobne povezanosti ovih vrijednosti evidentirana i visoka povezanost vrijednosti *sposoban* s vrijednosti *raznovrstan život* i visoka povezanost vrijednosti *uspješan* s vrijednosti *odvažnost*. Matrica kovarijanci ukazuje na izraženije međusobno kovariranje vrijednosti: *sposoban* i *uspješan*, te obje ove vrijednosti sa vrijednostima: *raznovrstan život*, *odvažnost*, *bogatstvo* i *društvena moć*. Vrijednost *uspješan* izraženije kovarira i s vrijednostima: *pozitivna sloboda* i *zadovoljstvo*.

Moć (specifične vrijednosti: *bogatstvo* i *društvena moć*). Poistovjećivanje ispitanika s vrijednosti *društvena moć* je više nego s vrijednosti *bogatstvo*.

Aritmetička sredina rezultata za vrijednost *bogatstvo* je 3,14 na ljestvici odgovora od 1 do 6, što je ispod prosjeka svih aritmetičkih sredina za temeljne ljudske vrijednosti ($M=4,58$). Ispitanici su u 11,5% slučajeva odabrali najveći stupanj poistovjećivanja („vrlo slično meni“) sa zadatim portretom za vrijednost *bogatstvo*. Najvišu relativnu frekvenciju od 23,8% ima odgovor „ne sliči mi“. Relativna frekvencija koja pokazuje razinu prihvaćanja ove vrijednosti je, u odnosu na nacionalnu pripadnost: 43,1% kod ispitanika Bošnjaka, 40,3% kod ispitanika Hrvata, 38,7% kod ispitanika Srba i 14,3% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili. Veća je relativna frekvencija odgovora kod muškaraca (43,5%) nego kod žena (37,7%). Ova relativna frekvencija ima trend opadanja do starosne dobi od 55 godina, a zatim ponovo raste s većom starosnom dobi ispitanika. Relativna frekvencija odgovora ispitanika za vrijednost *bogatstvo* ima trend opadanja s većim stupnjem obrazovanja ispitanika, a njezino variranje za grupe ispitanika klasificirane u odnosu na primanja po članu njihovog domaćinstva nema trend rasta niti opadanja.

Aritmetička sredina rezultata za vrijednost *društvena moć* je 3,47 na ljestvici odgovora od 1 do 6, što je ispod prosjeka svih aritmetičkih sredina za temeljne

ljudske vrijednosti ($M=4,58$). Ispitanici su u 14,3 % slučajeva odabrali najveći stupanj poistovjećivanja („vrlo slično meni“) sa zadatim portretom za vrijednost *društvena moć*. Najvišu relativnu frekvenciju od 20,3% ima odgovor „ne slični mi“. Relativna frekvencija koja pokazuje razinu prihvatanja ove vrijednosti je, u odnosu na nacionalnu pripadnost: 50,3% kod ispitanika Bošnjaka, 49,1% kod ispitanika Hrvata, 45,4% kod ispitanika Srba i 44,3% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili. Veća je relativna frekvencija odgovora kod muškaraca (54,4%) nego kod žena (42,4%). Ova relativna frekvencija ima trend opadanja do starosne dobi od 55 godina, a zatim ponovo raste s većom starosnom dobi ispitanika. Relativna frekvencija odgovora ispitanika za vrijednost *društvena moć* ima trend opadanja s većim stupnjem obrazovanja ispitanika, a njezino variranje za grupe ispitanika klasificirane u odnosu na primanja po članu njihovog domaćinstva nema trend rasta niti opadanja.

Perceptualni dijagram specifičnih vrijednosti za sve ispitanike pokazuje da se vrijednosti *bogatstvo* i *društvena moć* nalaze blizu jedna drugoj, zajedno u grupi s vrijednosti *odvažnost (stimulacija)*. Od svih individualnih vrijednosti, one su najdalje pozicionirane od najvećeg grupiranja *globalnih, europskih i individualnih vrijednosti*. Sličan je raspored ovih vrijednosti na perceptualnim dijagramima po nacionalnim grupama ispitanika.

Korelacijska i matrica kovarijanci specifičnih vrijednosti za sve ispitanike upućuju na srednju povezanost vrijednosti *bogatstvo* s vrijednostima: *raznovrstan život, odvažnost, sposoban, uspješan i društvena moć*. Slična povezanost je evidentirana u korelacijskim matricama nacionalnih grupa ispitanika, s tim da postoji visoka povezanost između vrijednosti *bogatstvo* i vrijednosti *društvena moć* u korelacijskoj matrici za ispitanike Hrvate. Na razini statističke signifikantnosti od 1%, vrijednost *bogatstvo* je u neznatnoj ili maloj negativnoj povezanosti s vrijednostima: *negativna sloboda, odgovoran, priznanje dostojanstva, društvena pravda, nacionalna sigurnost, poštivanje roditelja i starijih i mir u svijetu*. U korelacijskoj matrici za sve ispitanike je vrijednost *društvena moć* u visokoj povezanosti s vrijednosti *odvažnost* ($r=0,53$; $C=1,33$), a s ostalim vrijednostima, slično kao u slučaju vrijednosti *bogatstvo*. Na razini statističke signifikantnosti od 1%, društvena moć je u negativnoj neznatnoj ili maloj povezanosti s *društvenom pravdom*.

5.2.5. Rezime empirijskog istraživanja o individualnim ljudskim vrijednostima

Empirijski rezultati pokazuju da se primjena modificiranog Schwartzovog upitnika od 25 čestica za portretiranje specifičnih individualnih ljudskih vrijednosti koje su oblikovale 10 temeljnih vrijednosti pokazala opravdanom. Cronbachov alfa-koeficijent unutarnje pouzdanosti individualnih ljudskih vrijednosti je najmanji za temeljne vrijednosti: *hedonizam* ($\alpha=0,46$) i *tradicija* ($\alpha=0,47$), a najveći za temeljne vrijednosti: *sigurnost* ($\alpha=0,73$) i *univerzalizam* ($\alpha=0,82$). Vrijednosti alfa-koeficijenta preostalih temeljnih vrijednosti se kreću između prethodno navedenih. Također, Cronbachov alfa-koeficijent po tipovima vrijednosti pokazuje da je unutarnja konzistentnost poboljšana prilikom grupiranja specifičnih vrijednosti u više hijerarhijske razine *temeljnih ljudskih vrijednosti*. Vrijednost Cronbachovog alfa-koeficijenta je prihvatljiv ($\alpha>0,70$) za sva četiri motivacijska tipa vrijednosti, kako u uzorku svih ispitanika, tako i za svaku nacionalnu grupu ispitanika. Visoke vrijednosti Cronbachovog alfa-koeficijenta pokazuju da je unutarnja konzistentnost empirijskih instrumenata bila visoka ($\alpha>0,70$) do vrlo visoka ($\alpha>0,85$) za sve nacionalne grupe ispitanika.

Tip vrijednosti	Temeljne vrijednosti	Broj specifičnih vrijednosti	Cronbachov alfa-koeficijent (α)					Aritmetička sredina (M)				
			U (α_0)	B (α_1)	S (α_2)	H (α_3)	O (α_4)	U (M_0)	B (M_1)	S (M_2)	H (M_3)	O (M_4)
Otvorenost za promjene	samousmjeravanje, stimulacija i hedonizam	6	0,74	0,75	0,74	0,72	0,78	4,30	4,25	4,29	4,41	4,60
Samounapređenje	dostignuće, moć	4	0,74	0,74	0,71	0,79	0,78	3,66	3,69	3,64	3,65	3,35
Konzervacija	sigurnost, tradicija i konformizam	7	0,78	0,81	0,75	0,73	0,70	4,88	4,91	4,77	5,01	4,81
Samoprevazilaženje	univerzalizam, dobrodušnost	8	0,85	0,87	0,84	0,82	0,87	4,97	4,97	4,89	5,11	5,24

Legenda: U-svi ispitanici u uzorku; B-ispitanici Bošnjaci; S-ispitanici Srbi; H-ispitanici Hrvati; O-ispitanici koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili

Tablica 6: Cronbachovi alfa-koeficijenti i aritmetičke sredine po tipovima vrijednosti

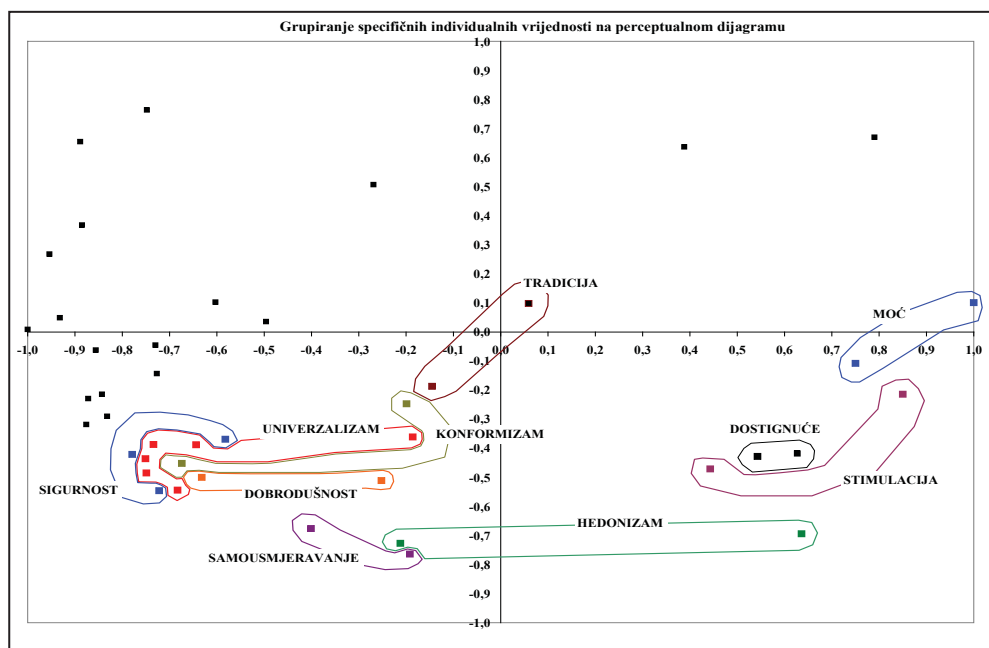
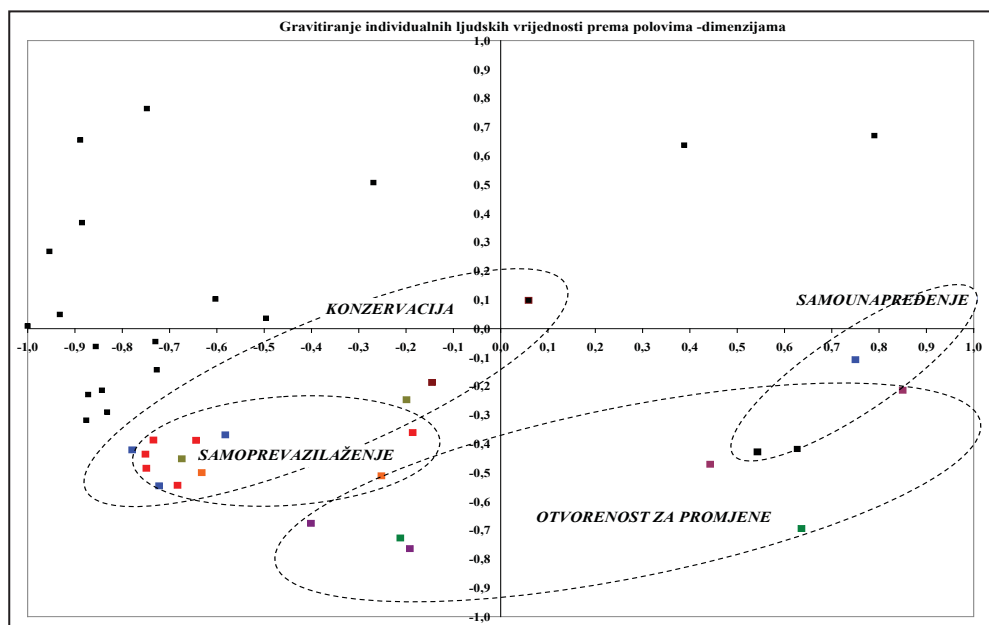
Aritmetičke sredine prema tipovima vrijednosti pokazuju da je prihvaćanje motivacijskih tipova vrijednosti *samoprevazilaženje* i *konzervacija* više nego kod tipova vrijednosti *otvorenosti za promjene* i *samounapređenje*.⁵¹ Preferiranje ovih motivacijskih tipova vrijednosti navodi na zaključak da većina ispitanika brine o dobrobiti drugih ljudi i prihvaća ih kao sebi ravne, što im je značajnije od osobnog uspjeha i vladanja na drugima. Također, većina ispitanika teži održavanju postojećeg stanja i nesklona je promjenama. Poslušnost i ograničavanje vlastitih akcija imaju prvenstvo nad slobodom misli i djelovanja kod većine ispitanika (Schwartz, 2007a: 2-4, Ferić, 2007: 8-9; Milosavljević u Institut za društvena istraživanja, 2006: 86-87).

Specifična vrijednost *bogatstvo* (M=3,14) ima najnižu razinu prihvaćanja između svih individualnih vrijednosti. Zajedno s vrijednosti *zadovoljstvo demokracijom u Bosni i Hercegovini*, ova vrijednost ima najnižu srednju vrijednost uopće, te spada u vrijednosti koje su ispitanici najmanje cijenili.

Preferiranje i međusobni raspored individualnih ljudskih vrijednosti na perceptualnom dijagramu upućuju na isprepletenost motivacijskih tipova vrijednosti: *samoprevazilaženje* i *konzervacija*.⁵² Umjesto dvije ortogonalne dimenzije kao u Schwartzovom kružnom modelu temeljnih ljudskih vrijednosti (jedne s polovima *samoprevazilaženje-samounapređenje* i druge s polovima *konzervacija-otvorenost za promjene*), na perceptualnom dijagramu vrijednosti su formirane dvije međusobno paralelne dimenzije. Prva dimenzija je na pravcu koji čine polovi *samoprevazilaženje-konzervacija* i druga koja je na pravcu koji čine polovi *samounapređenje-otvorenost za promjene*. Dakle, nema ravnomjernog kružnog rasporeda vrijednosti kao u Schwartzovom modelu, koji je karakterističan za društva razvijenih demokracija. Ova odstupanja u empirijskim rezultatima za *individualne ljudske vrijednosti*, u odnosu na Schwartzov teorijski kružni model, su slična odstupanjima u drugim tranzicijskim društvima istočnoeuropskih zemalja u kojima je korišten Schwartzov upitnik za portretiranje vrijednosti.

⁵¹ Vidi tablicu 6: Cronbachovi alfa-koeficijenti i aritmetičke sredine po tipovima vrijednosti, str. 145.

⁵² Vidi sliku 4: Grupiranje individualnih ljudskih vrijednosti prema polovima – dimenzijama, str. 147

Na perceptualnim dijagramima vrijednosti grupirale su se zajedno tzv. „*društveno-političke vrijednosti*“ koje čine temeljne vrijednosti: *univerzalizam* (sa šest specifičnih vrijednosti: *jednakost pojedinaca, tolerantan, očuvanje okoliša, mir u svijetu, društvena pravda i jedinstvo s prirodom*) i *sigurnost* (s tri specifične vrijednosti: *obiteljska sigurnost, nacionalna sigurnost i društveni poredak*).⁵³ Ovakav raspored vrijednosti odražava odnos ispitanika prema željenom tipu društva (Ferić, 2007: 10-11). Rezultati istraživanja pokazuju da je vrijednosna orijentacija ispitanika u uzorku za Bosnu i Hercegovinu slična onoj u društvima koja žive u postsocijalističkoj tranziciji i koja su orijentirana na usvajanje vrijednosnog sustava zapadnih stabilnih demokracija.

Nema značajnijih odstupanja u aritmetičkim sredinama odgovora ispitanika za individualne ljudske vrijednosti u odnosu na njihovu nacionalnu pripadnost. Među nacionalnim grupama ispitanika su manje razlike u aritmetičkim sredinama rezultata za individualne ljudske vrijednosti nego za većinu *globalnih, europskih, posebnih i ustavnih bosanskohercegovačkih vrijednosti*. Ovaj zaključak potvrđuju prosječni kvadrati razlika aritmetičkih sredina rezultata po nacionalnim grupama ispitanika:

- 1) **Između ispitanika Bošnjaka i Srba**: najmanji prosječni kvadrati razlika aritmetičkih sredina $\Sigma(M_1 - M_2)^2/n$ su za *individualne ljudske vrijednosti*: 0,0234, a najveći za *posebne bosanskohercegovačke vrijednosti*: 1,1188 (*europske vrijednosti*: 0,0652; *globalne vrijednosti*: 0,1072 i *ustavne vrijednosti Bosne i Hercegovine*: 0,3968).
- 2) **Između ispitanika Bošnjaka i Hrvata**: najmanji prosječni kvadrati razlika aritmetičkih sredina $\Sigma(M_1 - M_3)^2/n$ su za *europske vrijednosti*: 0,0294, a najveći za *posebne bosanskohercegovačke vrijednosti*: 0,2124 (*individualne ljudske vrijednosti*: 0,0294, *globalne vrijednosti*: 0,0393 i *ustavne vrijednosti Bosne i Hercegovine*: 0,0731).
- 3) **Između ispitanika Srba i Hrvata**: najmanji prosječni kvadrati razlika aritmetičkih sredina $\Sigma(M_1 - M_3)^2/n$ su za *individualne ljudske vrijednosti*: 0,0504, a najveće za *posebne bosanskohercegovačke vrijednosti*: 0,5491 (*europske vrijednosti*: 0,0827, *globalne vrijednosti*: 0,1041 i *ustavne vrijednosti Bosne i Hercegovine*: 0,2691).

⁵³ Vidi sliku 5: Grupiranje individualnih ljudskih vrijednosti na perceptualnom dijagramu, str. 147.

Prosječni kvadrati razlika aritmetičkih sredina rezultata između nacionalnih grupa ispitanika	Globalne vrijednosti	Europske vrijednosti	Individualne ljudske vrijednosti	Posebne bosansko-hercegovačke vrijednosti	Ustavne vrijednosti Bosne i Hercegovine
Prosječni kvadrati razlika aritmetičkih sredina između ispitanika Bošnjaka i Srba - $\Sigma(M_1-M_2)^2/n$	0,1072	0,0652	0,0234	1,1188	0,3968
Prosječni kvadrati razlika aritmetičkih sredina između ispitanika: Bošnjaka i Hrvata - $(M_1-M_3)^2/n$	0,0393	0,0294	0,0262	0,2124	0,0731
Prosječni kvadrati razlika aritmetičkih sredina između ispitanika: Srba i Hrvata - $(M_2-M_3)^2/n$	0,1041	0,0827	0,0504	0,5466	0,2691

Tablica 7: Prosječni kvadrati razlika aritmetičkih sredina rezultata između nacionalnih grupa ispitanika

Prosječni kvadrati razlika aritmetičkih sredina rezultata daju sljedeće rangiranje vrijednosti u odnosu na stupanj slaganja nacionalnih grupa ispitanika o njima: (1) *individualne ljudske vrijednosti*, (2) *europske vrijednosti*, (3) *globalne vrijednosti*, (4) *ustavne vrijednosti Bosne i Hercegovine* i (5) *posebne bosanskohercegovačke vrijednosti*. Ova analiza pokazuje da postoji suglasnost oko prihvaćanja individualnih ljudskih vrijednosti između nacionalnih grupa ispitanika.⁵⁴

Dobijeni rezultati su omogućili da se iz grupe individualnih ljudskih vrijednosti ekstrahiraju specifične i temeljne vrijednosti koje međusobno gravitiraju, koje su s većim stupnjem prihvatili svi ispitanici u uzorku i njegovim posebnim nacionalnim grupama ispitanika. To su specifične vrijednosti: (1) *mir u svijetu*, (2) *društvena pravda*, (3) *jednakost (pojedinaca)*, (4) *jedinstvo s prirodom*, (5) *očuvanje okoliša*, (6) *nacionalna sigurnost*, (7) *obiteljska sigurnost*, (8) *društveni poredak*, (9) *odgovoran* i (10) *poštivanje roditelja i starijih*. One su većim dijelom obuhvaćene u temeljnim vrijednostima: (1) *univerzalizam* i (2) *sigurnost*, a nalaze se u području preklapanja tipova vrijednosti *konzervacija* i *samoprevazilaženje*, i koje su blisko povezane s ekstrahiranim *globalnim* i *europskim* vrijednostima.

⁵⁴ Ova analiza i zaključak, također, su potvrdili prvi dio prve kolateralne hipoteze istraživanja koja je glasila: „U bosanskohercegovačkom društvu postoji slaganje oko individualnih vrijednosti, ali ne i oko onih društvenih vrijednosti koje obilježavaju državno-pravni sustav.“

5.3. ODNOS PREMA USTAVNIM I POSEBNIM DRUŠTVENIM VRIJEDNOSTIMA BOSNE I HERCEGOVINE

Grupu ustavnih vrijednosti Bosne i Hercegovine je predstavljalo šest temeljnih vrijednosti: (1) *poštivanje ljudskog dostojanstva, slobode i jednakosti*; (2) *predanost miru, pravdi, toleranciji i pomirenju*; (3) *razvoj demokracije u Bosni i Hercegovini*; (4) *suverenitet, teritorijalni integritet i politička neovisnost Bosne i Hercegovine*; (5) *poštivanje ljudskih prava* i (6) *opće blagostanje i gospodarski razvoj kroz zaštitu privatnog vlasništva i promociju tržišnog gospodarstva*. Ove vrijednosti su objašnjene na dva načina: pomoću dijela specifičnih i temeljnih vrijednosti iz grupe globalnih, europskih i individualnih ljudskih vrijednosti ili pomoću specifičnih vrijednosti karakterističnih za bosanskohercegovačke prilike i to: (1) *patriotizam* pomoću specifičnih vrijednosti: *pripadnost zemlji Bosni i Hercegovini, odgovornost prema zemlji Bosni i Hercegovini*; (2) *suverenitet, teritorijalni integritet i politička neovisnost Bosne i Hercegovine* pomoću specifičnih vrijednosti: *teritorijalni integritet Bosne i Hercegovine i politička neovisnost Bosne i Hercegovine*; (3) *opće blagostanje i gospodarski razvoj kroz zaštitu privatnog vlasništva i promociju tržišnog gospodarstva* pomoću specifičnih vrijednosti: *zaštita privatnog vlasništva i zajedničko tržište u Bosni i Hercegovini* i *razvoj demokracije u Bosni i Hercegovini* pomoću specifičnih vrijednosti: *zadovoljstvo demokracijom u Bosni i Hercegovini, vladavina zakona u Bosni i Hercegovini*.⁵⁵

⁵⁵ Svoj odnos prema specifičnim vrijednostima za patriotizam, suverenitet i opće blagostanje i gospodarski razvoj ispitanici su ocijenili na skali od pet stupnjeva: (1) sasvim se slažem; (2) uglavnom se slažem; (3) niti se slažem, niti ne slažem; (4) uglavnom se ne slažem i (5) uopće se ne slažem. Prilikom računanja aritmetičkih sredina ovi odgovori su ponderirani na veličine koje odgovaraju skali od stupnjeva kako bi se osigurala usporedivost sa aritmetičkim sredinama i varijacijama rezultata drugih vrijednosti. U interpretaciji relativnih i apsolutnih frekvencija odgovora zadržana je izvorna skala od pet stupnjeva. U slučaju vrijednosti razvoj demokracije u Bosni i Hercegovini, ispitanici su se poistovjećivali sa zadatim portretom vrijednosti na skali odgovora od šest stupnjeva: (1) vrlo slično meni; (2) slično meni; (3) donekle kao ja; (4) malo mi slični; (5) ne slični mi i (6) uopće mi ne slični.

Tabelarni prikazi empirijskih rezultata istraživanja se nalaze u prilogu B, poglavlje 10.1. Frekvencije odgovora ispitanika, srednje vrijednosti, varijacije i Cronbachovi alfa – koeficijenti:

1) Frekvencije odgovora ispitanika o odnosu prema ovim društvenim vrijednostima su u tablici 33. Ustavne i neke posebne vrijednosti Bosne i Hercegovine – frekvencije odgovora za sve ispitanike str. 239.

2) Rezultati srednjih vrijednosti, varijacija i Cronbachovih alfa-koeficijenata se nalaze u tablici 32: Ustavne i neke posebne vrijednosti Bosne i Hercegovine – srednje vrijednosti, varijacije i Cronbachovi alfa-koeficijenti za sve ispitanike, str. 238.

Empirijskoj analizi rezultata će prethoditi kraća usporedna analiza usklađenosti ustavnih vrijednosti entiteta sa ustavnim vrijednostima Bosne i Hercegovine.

5.3.1. Usporedna analiza vrijednosti u Ustavu Bosne i Hercegovine i ustavima entiteta

U tekstu Ustava Bosne i Hercegovine i entitetskim ustavima nema izričitog pozivanja na vrijednosti ili na društvene vrijednosti⁵⁶ nego ih treba iščitati iz preambula sva tri ustava. Usporedna analiza je izvršena u odnosu na redosljed vrijednosti navedenih u Preambuli Ustava Bosne i Hercegovine. Vrijednosti iz entitetskih ustava nisu date redosljedom kao u tekstu njihove preambule, nego su tematski složene prema njihovoj usklađenosti s vrijednostima u Ustavu Bosne i Hercegovine. Sadržaj ustavnih vrijednosti Bosne i Hercegovine, koji je naveden pod rednim brojem 1, 2, 3, 4. i 6. iz Ustava Bosne i Hercegovine u tablici 19: „Usporedni pregled vrijednosti u preambulama Ustava Bosne i Hercegovine i ustavima entiteta“, je većim dijelom prisutan u entitetskim ustavima. Uočljivo je nekoliko bitnih razlika koje ćemo ovdje kratko elaborirati. Ustav Federacije Bosne i Hercegovine ne spominje *ljusko dostojanstvo* i *jednakost*. U državnom Ustavu se navodi *zaštita privatnog vlasništva*, koje u preambulama entitetskih ustava nema.

U grafikonima 4: Posebne bosanskohercegovačke vrijednosti - Aritmetička sredina odgovora prema nacionalnoj pripadnosti, str. 154 i grafikonu 5: Ustavne vrijednosti Bosne i Hercegovine - Aritmetička sredina odgovora, prema nacionalnoj pripadnosti, str. 167, uspoređeni su rezultati po nacionalnim grupama ispitanika.

Rezultati istraživanja o međusobnoj povezanosti vrijednosti se nalaze u prilogu B, poglavlje 10.2. Korelacijske matrice, matrice kovarijanci i perceptualni dijagrami, str. 240-245.

⁵⁶ U članku 28. Ustava Republike Srpske, u stavku 2, koji se odnosi na Srpsku pravoslavnu crkvu, spominju se duhovne vrijednosti, a u članku 5. se navodi: „Ustavno uređenje Republike temelji se na: garantovanju i zaštiti ljudskih sloboda i prava u skladu sa međunarodnim standardima; obezbjeđivanju nacionalne ravnopravnosti; socijalnoj pravdi; tržišnoj privredi; višestranačkom sistemu; parlamentarnoj demokratiji i podjeli vlasti; slobodnim izborima; lokalnoj samoupravi; zaštiti prava etničkih grupa i drugih manjina.“

Navedeni ustavni temelji se mogu smatrati vrijednosnim kategorijama. Šire nego u ovom članku mogu se iščitati vrijednosti iz preambule Ustava. Izvor: internet stranica Narodne skupštine Republike Srpske <http://www.narodnaskupstinars.net/lat/pas/ustav.htm>.

R. br.	Ustav Bosne i Hercegovine	Ustavi entiteta	
		FBiH ⁵⁷	RS ⁵⁸
1.	Poštivanje ljudskog dostojanstva, slobode i jednakosti.	Sloboda pojedinca; Osiguranje pune nacionalne ravnopravnosti i demokratskih odnosa.	Poštivanje ljudskog dostojanstva, slobode i jednakosti; Nacionalna ravnopravnost.
2.	Predanost miru, pravdi, toleranciji i pomirenju.	Odbijanje nasilja rata; Unapređenje mira.	Osiguranje mira i tolerancije.
3.	Demokratske ustanove vlasti i pravični postupci koji uspostavljaju miroljubive odnose u pluralističkom društvu (razvoj demokracije u Bosni i Hercegovini).	Demokratske institucije temeljene na poštivanju ljudskih prava i sloboda u skladnom odnosu sa svojim zajednicama.	Demokratske institucije, vladavina prava, socijalna pravda, i pluralističko društvo.
4.	Opće blagostanje i gospodarski razvoj kroz zaštitu privatnog vlasništva i promociju tržišnog gospodarstva.	Razvijanje slobodnog tržišta.	Uvažavanje pravila tržišnog gospodarstva; Opće blagostanje.
5.	Suverenitet, teritorijalni integritet i politička neovisnost Bosne i Hercegovine sukladno međunarodnom pravu	Federacija Bosne i Hercegovine, koja je sastavni dio suverene države Bosne i Hercegovine,	Potpuno poštivanje i dosljedno primjenjivanje Općeg okvirnog sporazuma o miru za Bosnu i Hercegovinu; Ustavno-pravni položaj Republike Srpske, kao jednog od dva entiteta u sastavu Bosne i Hercegovine; Razvoj prijateljskih odnosa među narodima i državama.
6.	Poštivanje ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava.	Osiguranje najviših standarda ljudskih prava i sloboda	Garantiranje i zaštita ljudskih sloboda i prava kao i prava manjinskih grupa u skladu sa međunarodnim standardima; Zabrana diskriminacije.

Tablica 8: Usporedni pregled vrijednosti u preambulama Ustava Bosne i Hercegovine i ustavima entiteta

⁵⁷ Preambula Ustava, Amandmani II i XXVII na Ustav Federacije Bosne i Hercegovine, izvor internet stranica Parlamenta FBiH http://www.parlamentfbih.gov.ba/hrv/parlament/o_parlamentu/ustavfbih.html

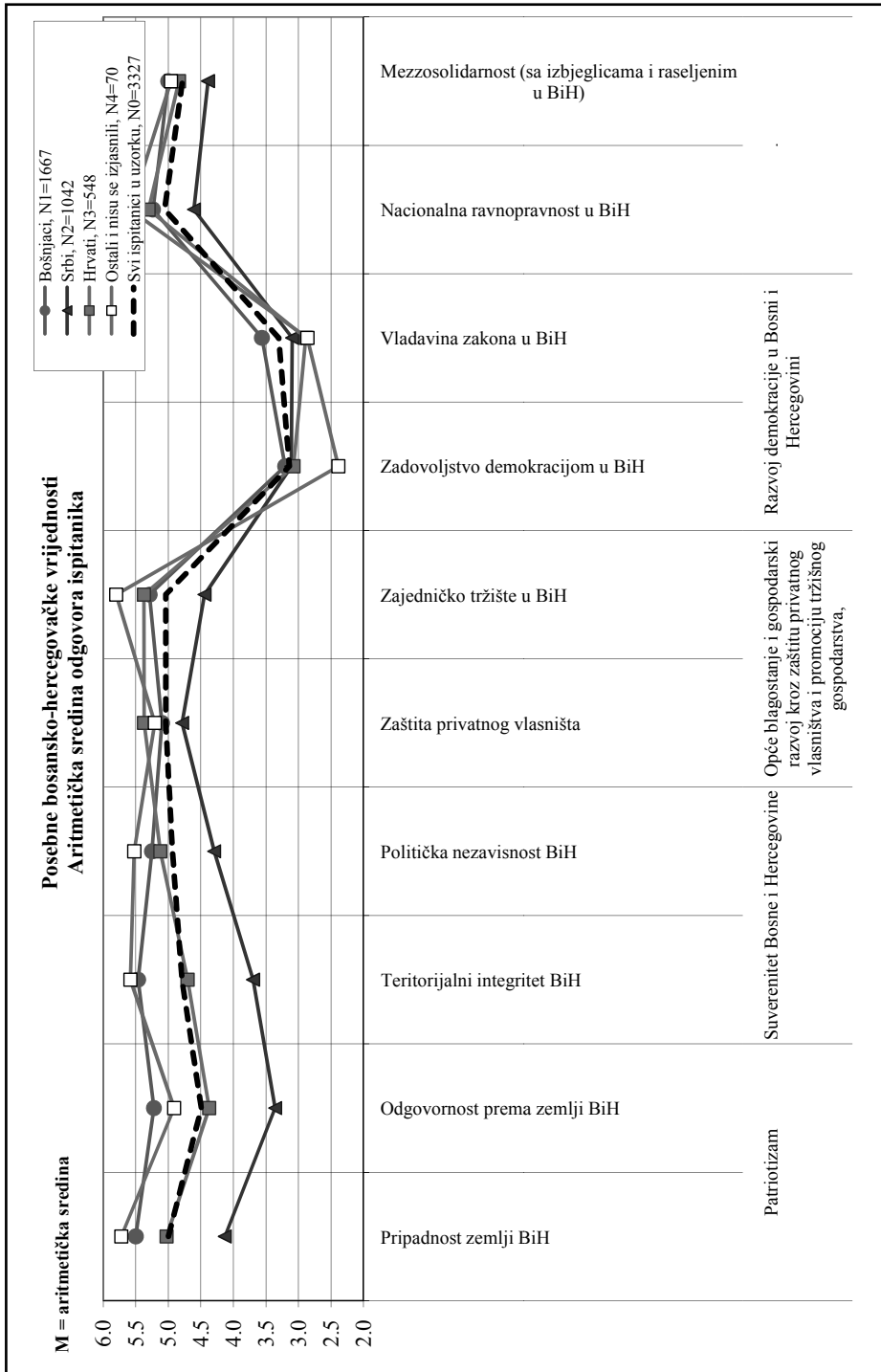
⁵⁸ Preambula Ustava, Amandman LXVI na Ustav Republike Srpske, izvor: internet stranica Narodne skupštine Republike Srpske http://www.narodnaskupstinars.net/lat/pas/amandmani_LXVI_XCI.htm

Nacionalna ravnopravnost se ne spominje u preambuli državnog Ustava, iako je prisutna u preambulama entitetskih ustava. Najveća je razlika u odnosu prema *suverenitetu, teritorijalnom integritetu i političkoj neovisnosti Bosne i Hercegovine*, odnosno, u kojoj mjeri su entitetski ustavotvorci iskoristili prostor koji je omeđen državnim Ustavom za pozicioniranje položaja entiteta u odnosu na ustrojstvo države Bosne i Hercegovine.

U Preambuli Ustava Federacije Bosne i Hercegovine se ovaj entitet određuje sastavnim dijelom suverene Bosne i Hercegovine. U Preambuli Ustava Republike Srpske se naglašava ustrojstvo Bosne i Hercegovine s dva entiteta i inzistira na potpunom poštivanju i dosljednom primjenjivanju tog ustavnog okvira. U Ustavu Republike Srpske se navodi kao vrijednost *doprinos razvoju prijateljskih odnosa među narodima i državama*, što se može shvatiti kao „vanjskopolitička vrijednost“, više karakteristična za države nego za njihove dijelove.

5.3.2. Posebne bosanskohercegovačke vrijednosti

Grupa posebnih bosanskohercegovačkih vrijednosti obuhvaća temeljne vrijednosti: (1) **patriotizam**, koji je objašnjen pomoću dvije specifične vrijednosti – *pripadnost zemlji Bosni i Hercegovini* i *odgovornost prema zemlji Bosni i Hercegovini*; (2) **suverenitet Bosne i Hercegovine**, koji je objašnjen pomoću dvije specifične vrijednosti – *teritorijalni integritet Bosne i Hercegovine* i *politička neovisnost Bosne i Hercegovine*; (3) **razvoj demokracije u Bosni i Hercegovini**, koji je objašnjen pomoću dvije specifične vrijednosti – *zadovoljstvo demokracijom u Bosni i Hercegovini* i *vladavina zakona u Bosni i Hercegovini*; (4) **opće blagostanje i gospodarski razvoj kroz zaštitu privatnog vlasništva i promociju tržišnog gospodarstva**, koje je objašnjeno pomoću dvije specifične varijable – *zaštita privatnog vlasništva* i *zajedničko tržište u Bosni i Hercegovini*. Pored ovih vrijednosti, analizom će biti obuhvaćene dvije specifične vrijednosti koje su opisane među *globalnim i europskim vrijednostima*: *nacionalna ravnopravnost u Bosni i Hercegovini* i *mezzo solidarnost s izbjeglim i raseljenim stanovnicima Bosne i Hercegovine*. Osvrt na ove vrijednosti će biti u mjeri koja je neophodna da bi se razumjela njihova povezanost i položaj u odnosu na druge bosanskohercegovačke vrijednosti.

Grafikon 4: Posebne bosanskohercegovačke vrijednosti - Aritmetička sredina odgovora prema nacionalnoj pripadnosti

Patriotizam (specifične vrijednosti: *pripadnost zemlji Bosni i Hercegovini i odgovornost prema zemlji Bosni i Hercegovini*). Vrijednost *pripadnost zemlji Bosni i Hercegovini* je prihvaćenija nego vrijednost *odgovornost prema zemlji Bosni i Hercegovini*. Aritmetičke sredine su izračunate za skalu od pet stupnjeva na kojoj ponderirane vrijednosti odgovaraju skali od šest stupnjeva.

Aritmetička sredina rezultata za vrijednost *pripadnost zemlji Bosni i Hercegovini* je 5,0 na ponderiranoj ljestvici odgovora od 1 do 6, što je iznad prosjeka svih aritmetičkih sredina za posebne bosanskohercegovačke vrijednosti ($M=4,56$). Ispitanici su u 51,4% slučajeva odabrali najveći stupanj slaganja („sasvim se slažem“) s tvrdnjom za vrijednost *pripadnost zemlji Bosni i Hercegovini*. Relativna frekvencija koja pokazuje razinu slaganja ispitanika s tvrdnjom (zbrojene frekvencije odgovora: „sasvim se slažem“ i „uglavnom se slažem“) koja opisuje ovu vrijednost je, u odnosu na nacionalnu pripadnost: 91,4% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 88,9% kod ispitanika Bošnjaka, 78,6% kod ispitanika Hrvata i 52,0% kod ispitanika Srba. Veća je relativna frekvencija odgovora kod žena (76,7%) nego kod muškaraca (74,7%). Relativna frekvencija je najmanja kod ispitanika sa starosnom dobi od 55 do 64 godine (70,8%), najveća za ispitanike preko 65 godina života (81,2%), dok kod ostalih starosnih grupa nema značajnijih varijacija.

U odnosu na stupanj obrazovanja relativna frekvencija je najveća kod ispitanika s fakultetskim obrazovanjem (82,5%), a najmanja kod ispitanika s višom školom (71,7%). Relativna frekvencija ima blagi trend rasta s većim primanjima po članu ispitanikovoga domaćinstva.

Aritmetička sredina rezultata za vrijednost *odgovornost prema zemlji Bosni i Hercegovini* je 4,49 na ponderiranoj ljestvici odgovora od 1 do 6, što je ispod prosjeka svih aritmetičkih sredina za posebne bosanskohercegovačke vrijednosti ($M=4,56$). Ispitanici su u 42,0% slučajeva odabrali najveći stupanj slaganja („sasvim se slažem“) s tvrdnjom za vrijednost *odgovornost prema zemlji Bosni i Hercegovini*. Relativna frekvencija koja pokazuje razinu slaganja ispitanika s tvrdnjom koja opisuje ovu vrijednost je, u odnosu na nacionalnu pripadnost: 81,5% kod ispitanika Bošnjaka, 71,4% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 61,9% kod ispitanika Hrvata i 30,4% kod ispitanika Srba. Veća je relativna frekvencija odgovora kod žena (63,4%) nego kod muškaraca (60,9%). Relativna frekvencija je najmanja kod ispitanika sa starosnom dobi od 18 do 24 godine (58,8%), najveća za ispitanike preko 65 godina života (68,9%), dok kod ostalih starosnih grupa nema značajnijih varijacija. U odnosu na stupanj obrazovanja relativna frekvencija je najmanja kod ispitanika sa srednjom školom strukovnih zanimanja (59,3%), odakle raste prema manjim i većim stupnjevima obrazovanja ispitanika. Relativna frekvencija ima blagi trend rasta s većim primanjima po članu ispitanikovoga domaćinstva.

Perceptualni dijagram specifičnih vrijednosti za sve ispitanike pokazuje da su vrijednosti *patriotizma: pripadnost zemlji Bosni i Hercegovini* i *odgovornost prema zemlji Bosni i Hercegovini* pozicionirane iznad najvećeg grupiranja vrijednosti *globalnog i europskog karaktera*, te individualnih ljudskih vrijednosti *sigurnosti* i *univerzalizma*. Vrijednost *pripadnost zemlji Bosni i Hercegovini* je bliže povezana s vrijednosti *politička neovisnost Bosne i Hercegovine* (prva od dvije specifične vrijednosti za *suverenitet*). Vrijednost *odgovornost prema zemlji Bosni i Hercegovini* je bliže povezana s vrijednosti *teritorijalni integritet Bosne i Hercegovine* (druga od dvije specifične vrijednosti za *suverenitet*). Perceptualni dijagram za ispitanike Bošnjake pokazuje izrazito približavanje specifičnih vrijednosti *patriotizma* grupi vrijednosti univerzalnog značaja, pod čime se podrazumijeva najveće zajedničko grupiranje *globalnih, europskih i individualnih vrijednosti*. Na dijagramu za ispitanike Srbe situacija je upravo obrnuta jer se specifične vrijednosti *patriotizma* nalaze na suprotnoj strani dijagrama po X osi od grupe vrijednosti univerzalnog značaja, s tim da su grupirane zajedno s većinom drugih *posebnih bosanskohercegovačkih vrijednosti*, ali u disperziranom rasporedu. Specifične vrijednosti za *patriotizam*, na dijagramu za ispitanike Hrvate, su slične dijagramu čitavog uzorka, uz veću međusobnu disperziju između njih.

Korelacijske i matrice kovarijanci specifičnih vrijednosti za sve ispitanike ukazuju na međusobnu visoku povezanost i izrazito kovariranje specifičnih vrijednosti *patriotizma: pripadnost zemlji Bosni i Hercegovini* i *odgovornost prema zemlji Bosni i Hercegovini* ($r=0,60$; $C=1,33$). *Pripadnost zemlji Bosni i Hercegovini* je u visokoj povezanosti i izraženijem do izrazitom kovariranju sa specifičnim vrijednostima: *teritorijalni integritet* ($r=0,67$; $C=1,49$), *politička neovisnost* ($r=0,60$; $C=1,06$) i *zajedničko tržište u Bosni i Hercegovini* ($r=0,52$; $C=0,97$). Pored ovih vrijednosti, u korelacijskoj matrici za ispitanike Bošnjake evidentirana je visoka povezanost ove vrijednosti i sa vrijednostima: *negativna sloboda, nacionalna ravnopravnost u Bosni i Hercegovini, vjerska tolerancija, priznanje dostojanstva, nediskriminacija, društvena pravda* i *zaštita privatnog vlasništva*. U korelacijskoj matrici za ispitanike Srbe evidentirana je visoka povezanost ove vrijednosti samo sa specifičnim vrijednostima *suvereniteta: teritorijalni integritet Bosne i Hercegovine* i *politička neovisnost Bosne i Hercegovine*. U korelacijskoj matrici za ispitanike Hrvate visoka povezanost vrijednosti *pripadnost zemlji Bosni i Hercegovini* je samo sa vrijednosti *teritorijalni integritet Bosne i Hercegovine*, dok je srednje jaka povezanost s ostalim posebnim bosanskohercegovačkim vrijednostima. *Odgovornost prema zemlji Bosni i Hercegovini* je u visokoj povezanosti i izrazito kovarira sa specifičnom vrijednosti *teritorijalni integritet Bosne i Hercegovine* ($r=0,57$; $C=1,52$), a s ostalim posebnim bosanskohercegovačkim vrijednostima je srednje povezana. Slična ovoj je povezanost ove vrijednosti u korelacijskoj matrici za ispitanike Bošnjake, dok su kod ispitanika Srba i Hrvata ove povezanosti znatno slabije.

Suverenitet Bosne i Hercegovine (specifične vrijednosti: *teritorijalni integritet Bosne i Hercegovine* i *politička neovisnost Bosne i Hercegovine*). Vrijednost *politička neovisnost Bosne i Hercegovine* je prihvaćenija nego vrijednost teritorijalni integritet Bosne i Hercegovine. Aritmetičke sredine su izračunate za skalu od pet stupnjeva na kojoj ponderirane vrijednosti odgovaraju skali od šest stupnjeva.

Aritmetička sredina rezultata za vrijednost *teritorijalni integritet Bosne i Hercegovine* je 4,79 na ponderiranoj ljestvici odgovora od 1 do 6, što je iznad prosjeka svih aritmetičkih sredina za posebne bosanskohercegovačke vrijednosti ($M=4,56$). Ispitanici su u 55,6% slučajeva odabrali najveći stupanj slaganja („sasvim se slažem“) s tvrdnjom za vrijednost *teritorijalni integritet Bosne i Hercegovine*. Relativna frekvencija koja pokazuje razinu slaganja ispitanika s tvrdnjom (zbrojene frekvencije odgovora „sasvim se slažem“ i „uglavnom se slažem“) koja opisuje ovu vrijednost je, u odnosu na nacionalnu pripadnost: 88,6% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 87,9% kod ispitanika Bošnjaka, 69,9% kod ispitanika Hrvata i 39,6% kod ispitanika Srba. Veća je relativna frekvencija odgovora kod žena (71,5%) nego kod muškaraca (68,4%). Relativna frekvencija ima trend opadanja s većom starosnom dobi osim za ispitanike preko 65 godina života kod kojih je frekvencija veća nego kod drugih starosnih grupa (79,4%). U odnosu na stupanj obrazovanja opada s većim obrazovanjem ispitanika do grupe s fakultetskim obrazovanjem (82,5%), a odatle ponovo raste. Relativna frekvencija nema značajnijih varijacija u odnosu na primanja po članu ispitanikovoga domaćinstva.

Aritmetička sredina rezultata za vrijednost *političku neovisnost Bosne i Hercegovine* je 4,94 na ponderiranoj ljestvici odgovora od 1 do 6, što je iznad prosjeka svih aritmetičkih sredina za posebne bosanskohercegovačke vrijednosti ($M=4,56$). Ispitanici su u 49,0% slučajeva odabrali najveći stupanj slaganja („sasvim se slažem“) s tvrdnjom za vrijednost *politička neovisnost Bosne i Hercegovine*. Relativna frekvencija koja pokazuje razinu slaganja ispitanika s tvrdnjom (zbrojene frekvencije odgovora: „sasvim se slažem“ i „uglavnom se slažem“) koja opisuje ovu vrijednost je, u odnosu na nacionalnu pripadnost, 92,9% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 83,7% kod ispitanika Bošnjaka, 83,2% kod ispitanika Hrvata i 56,5% kod ispitanika Srba. Veća je relativna frekvencija odgovora kod žena (76,7%) nego kod muškaraca (74,0%). Najveća je relativna frekvencija za ispitanike preko 65 godina života (82,5%), dok je kod ostalih grupa ispitanika bez značajnijih varijacija. U odnosu na stupanj obrazovanja ima trend opadanja s većim obrazovanjem ispitanika do grupe sa srednjom stručnom spremom strukovnih zanimanja koja ima najnižu relativnu frekvenciju odgovora (69,6), a zatim raste prema većim stupnjevima obrazovanja. U odnosu na prosječna godišnja primanjima po članu ispitanikovoga domaćinstva relativna frekvencija značajnije varira uz blagi trend rasta s većim primanjima.

Perceptualni dijagrami specifičnih vrijednosti za sve ispitanike pokazuju da su specifične vrijednosti *suvereniteta* najbliže povezane sa specifičnim vrijednostima *patriotizma*. Zajedno s većinom drugih specifičnih *bosanskohercegovačkih vrijednosti* obrazuju posebnu grupu vrijednosti na perceptualnom dijagramu, kako je to prethodno objašnjeno u opisu vrijednosti *patriotizma*.

Korelacijska i matrica kovarijanci specifičnih vrijednosti za sve ispitanike pokazuju da je vrijednost *teritorijalni integritet Bosne i Hercegovine* visoko povezana i izrazito kovarira sa specifičnim vrijednostima *patriotizma*: *pripadnost zemlji Bosni i Hercegovini* ($r=0,67$; $C=1,47$) i *odgovornost prema zemlji Bosni i Hercegovini* ($r=0,57$; $C=1,52$). Izraženije je kovariranje s vrijednostima: *politička neovisnost Bosne i Hercegovine* i *zajedničko tržište Bosne i Hercegovine*. U posebnim korelacijskim matricama za nacionalne grupe ispitanika vrijednost *teritorijalni integritet Bosne i Hercegovine* je visoko povezana samo s vrijednosti *pripadnost zemlji Bosni i Hercegovini*. Vrijednost *politička neovisnost Bosne i Hercegovine* je visoko povezana i izraženije kovarira s vrijednostima: *zajedničko tržište u Bosni i Hercegovini* ($r=0,54$; $C=0,82$) i *pripadnost zemlji Bosni i Hercegovini* ($r=0,60$; $C=1,06$). Izraženije je kovariranje još s vrijednostima: *odgovornost prema zemlji Bosni i Hercegovini*, *teritorijalni integritet Bosne i Hercegovine*, *nacionalna ravnopravnost u Bosni i Hercegovini* i *zajedničko tržište u Bosni i Hercegovini*. Pored navedene visoke povezanosti vrijednosti, u korelacijskoj matrici za ispitanike Bošnjake evidentirana je visoka povezanost vrijednosti *politička neovisnost Bosne i Hercegovine* i sa vrijednosti *zaštita privatnog vlasništva*. U korelacijskoj matrici za ispitanike Srbe ova vrijednost je visoko povezana samo s vrijednosti *pripadnost zemlji Bosni i Hercegovini*. U korelacijskoj matrici za ispitanike Hrvate nema njezine visoke povezanosti s drugim vrijednostima.

Razvoj demokracije u Bosni i Hercegovini (specifične vrijednosti: *zadovoljstvo demokracijom u Bosni i Hercegovini* i *vladavina zakona u Bosni i Hercegovini*). Poistovjećivanje ispitanika s vrijednosti *vladavina zakona u Bosni i Hercegovini* je više nego s vrijednosti *zadovoljstvo demokracijom u Bosni i Hercegovini*.

Aritmetička sredina rezultata za vrijednost *zadovoljstvo demokracijom u Bosni i Hercegovini* je 3,14 na ljestvici odgovora od 1 do 6, što je najniža od svih aritmetičkih sredina za posebne bosanskohercegovačke vrijednosti ($M=4,56$). Ispitanici su u 8,5% slučajeva odabrali najveći stupanj poistovjećivanja („vrlo slično meni“) sa zadatim portretom za vrijednost *zadovoljstvo demokracijom u Bosni i Hercegovini*. Najvišu relativnu frekvenciju od 20,8% ima odgovor „donekle kao ja“. Relativna frekvencija koja pokazuje razinu prihvaćanja ove vrijednosti je, u odnosu na nacionalnu pripadnost:

44,6% kod ispitanika Bošnjaka, 40,7% kod ispitanika Hrvata, 40,7% kod ispitanika Srba i 24,3% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili. Veća je relativna frekvencija odgovora kod muškaraca (42,8%) nego kod žena (41,9%). Ova relativna frekvencija ima blagi trend rasta s većom starosnom dobi. Relativna frekvencija odgovora ispitanika za vrijednost *zadovoljstvo demokracijom u Bosni i Hercegovini* ima trend opadanja s većim stupnjem obrazovanja ispitanika, a njezino variranje za grupe ispitanika klasificirane u odnosu na primanja po članu njihovog domaćinstva nema trend rasta niti opadanja.

Aritmetička sredina rezultata za vrijednost *vladavina zakona u Bosni i Hercegovini* je 3,30 na ljestvici odgovora od 1 do 6, što je znatno ispod prosjeka svih aritmetičkih sredina za posebne bosanskohercegovačke vrijednosti ($M=4,56$). Ispitanici su u 13,6% slučajeva odabrali najveći stupanj poistovjećivanja („vrlo slično meni“) sa zadatim portretom za vrijednost *vladavina zakona u Bosni i Hercegovini*. Najvišu relativnu frekvenciju od 21,3% ima odgovor „uopće mi ne sličič“. Relativna frekvencija koja pokazuje razinu prihvaćanja ove vrijednosti je, u odnosu na nacionalnu pripadnost: 55,9% kod ispitanika Bošnjaka, 40,8% kod ispitanika Srba, 37,1% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili i 31,2% kod ispitanika Hrvata. Veća je relativna frekvencija odgovora kod muškaraca (48,0%) nego kod žena (45,3%). Ova relativna frekvencija ima blagi trend rasta s većom starosnom dobi. Variranje relativne frekvencije po grupama ispitanika u odnosu na njihov stupanj obrazovanja i prosječna primanja po članu domaćinstva nemaju ni trend rasta niti trend opadanja.

Perceptualni dijagram specifičnih vrijednosti za sve ispitanike pokazuje da je pozicija vrijednosti: *zadovoljstvo demokracijom u Bosni i Hercegovini* i *vladavina zakona u Bosni i Hercegovini* znatno udaljena od svih drugih vrijednosti. Takva slika se ponavlja i na posebnim perceptualnim dijagramima za nacionalne grupe ispitanika.

Korelacijska i matrica kovarijanci specifičnih vrijednosti za sve ispitanike pokazuje da su ove dvije vrijednosti u međusobnoj srednjoj povezanosti i izrazitom kovariranjem ($r=0,45$; $C=1,20$). S drugim vrijednostima nema ni ove srednje povezanosti. Slična povezanost je u korelacijskim matricama za ispitanike Bošnjake i Srbe. U korelacijskoj matrici za ispitanike Hrvate evidentirana je visoka povezanost između ove dvije vrijednosti.

Aritmetičke sredine odgovora ispitanika za specifične vrijednosti, koje objašnjavaju *razvoj demokracije u Bosni i Hercegovini*, najniže su ocjene među svim specifičnim vrijednostima obuhvaćenim istraživanjem. Slične ocjene vrijednosti *razvoj demokracije u Bosni i Hercegovini* su dale sve nacionalne grupe ispitanika. U kontekst

ocjene demokracije u Bosni i Hercegovini se može dovesti i povjerenje u institucije sigurnosnog sustava. Aritmetička sredina odgovora o povjerenju ispitanika pokazuje da su Vijeće ministara Bosne i Hercegovine ($M=2,83$) i entitetske vlade (Vlada Federacije Bosne i Hercegovine, $M=2,77$; Vlada Republike Srpske, $M=2,69$) dobile najnižu ocjenu, nižu nego ostali organi izvršne vlasti koji su im podređeni. Odstupanje od ove ocjene postoji kod povjerenja ispitanika Srba u Vladu Republike Srpske ($M=4,08$), gdje je aritmetička sredina odgovora veća nego kod drugih institucija sigurnosnog sustava. Također, valja podsjetiti da *negativna sloboda* može predstavljati indikator zadovoljavanja demokratskih potreba građana. Ona predstavlja slobodu uređenog pravnog sustava, a odnos prema negativnoj vrijednosti izražava potrebu (želju) za individualnim pravima (Berlin, 2000: 53-54). Niske ocjene ispitanika za *razvoj demokracije u Bosni i Hercegovini*, nedovoljno povjerenje u institucije izvršne vlasti i, ranije objašnjene, visoke ocjene i visoka povezanost *negativne slobode* s drugim vrijednostima idu u prilog zaključku da većina ispitanika smatra kako demokratske institucije u Bosni i Hercegovini ne izražavaju potrebe građana i naroda.

Opće blagostanje i gospodarski razvoj kroz zaštitu privatnog vlasništva i promociju tržišnog gospodarstva (specifične vrijednosti: *zaštita privatnog vlasništva i zajedničko tržište u Bosni i Hercegovini*). Prihvatanje vrijednosti *zaštita privatnog vlasništva i zajedničko tržište u Bosni i Hercegovini* je podjednako. Aritmetičke sredine su izračunate za skalu od pet stupnjeva na kojoj ponderirane vrijednosti odgovaraju skali od šest stupnjeva.

Aritmetička sredina rezultata za vrijednost *zaštita privatnog vlasništva* je 5,04 na ponderiranoj ljestvici odgovora od 1 do 6, što je iznad prosjeka svih aritmetičkih sredina za posebne bosanskohercegovačke vrijednosti ($M=4,56$). Ispitanici su u 51,2% slučajeva odabrali najveći stupanj slaganja („sasvim se slažem“) s tvrdnjom za vrijednost *zaštita privatnog vlasništva*. Relativna frekvencija koja pokazuje razinu slaganja ispitanika s tvrdnjom (zbrojene frekvencije odgovora: „sasvim se slažem“ i „uglavnom se slažem“) koja opisuje ovu vrijednost je, u odnosu na nacionalnu pripadnost: 90,4% kod ispitanika Hrvata, 82,4% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 79,6% kod ispitanika Bošnjaka i 73,4% kod ispitanika Srba. Nešto je veća relativna frekvencija odgovora kod muškaraca (79,9%) nego kod žena (78,7%). Relativna frekvencija ima trend rasta s većom starosnom dobi uz nešto izraženije varijacije između starosnih grupa ispitanika. Varijacije relativnih frekvencija u odnosu na stupanj obrazovanja i u odnosu na prosječna godišnja primanja po članu ispitanikovoga domaćinstva ne pokazuju ni trend rasta niti trend opadanja.

Aritmetička sredina rezultata za vrijednost *zajedničko tržište u Bosni i Hercegovini* je 5,04 na ponderiranoj ljestvici odgovora od 1 do 6, što je iznad prosjeka svih

aritmetičkih sredina za posebne bosanskohercegovačke vrijednosti ($M=4,56$). Ispitanici su u 57,3% slučajeva odabrali najveći stupanj slaganja („sasvim se slažem“) s tvrdnjom za vrijednost *zaštita privatnog vlasništva*. Relativna frekvencija koja pokazuje razinu slaganja ispitanika s tvrdnjom (zbrojene frekvencije odgovora: „sasvim se slažem“ i „uglavnom se slažem“) koja opisuje ovu vrijednost je, u odnosu na nacionalnu pripadnost: 97,1% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 88,6% kod ispitanika Hrvata, 84,4% kod ispitanika Bošnjaka i 63,5% kod ispitanika Srba. Nešto je veća relativna frekvencija odgovora kod žena (78,8%) nego kod muškaraca (78,3%). Relativna frekvencija nema značajnijih varijacija u odnosu na starosnu dob ispitanika (79,3-78,7%), osim za starosnu dob od 55. do 64. godine gdje je najmanja (74,0%) i starosnu dob preko 65 godina gdje je najveća (85,6%). Relativna frekvencija za vrijednost *zajedničko tržište u Bosni i Hercegovini* ima trend rasta u odnosu na stupanj obrazovanja i u odnosu na prosječna godišnja primanjima po članu ispitanikovoga domaćinstva.

5.3.3. Odnos prema državnom uređenju Bosne i Hercegovine

Odnos prema državnom uređenju je cijenjen na temelju tipova uređenja Bosne i Hercegovine koja reprezentiraju aktualna politička viđenja prisutna u javnom životu. Ispitanici su između pet ponuđenih odgovora trebali odabrati tri državna uređenja, opredjeljujući se za ocjenu: (1) uređenje koje im je u potpunosti prihvatljivo; (2) uređenje koje je djelomično prihvatljivo; i (3) uređenje koje nikako nije prihvatljivo. Dva odgovora su trebala ostati prazna i oni podrazumijevaju ispitanikov indiferentan stav. Rezultati odgovora svih ispitanika su predstavljeni u obliku matrice apsolutnih i relativnih frekvencija u kojoj pet državnih uređenja formiraju kolone, a tri moguća odgovora kojima je pridodan rezultat „indiferentan stav“ formiraju četiri reda u matrici.⁵⁹

Rezultati u matrici frekvencija su rangirani od 1 do 20. Ova analiza je urađena za sve ispitanike, u odnosu na nacionalnu pripadnost i na spol ispitanika.⁶⁰

⁵⁹ U odnosu na zadati način mjerenja bilo je odstupanja. Dio ispitanika je odabrao više ili manje od tri odgovora (npr. označio samo uređenje koje je u potpunosti prihvatljivo, označio dva uređenja koja nisu nikako prihvatljiva i dr.). Ovi rezultati nisu isključeni iz analize nego je urađena težinska analiza tako što su apsolutne frekvencije rezultata ponderirane u skladu s instrumentom istraživanja (op.a.).

⁶⁰ Frekvencije odgovora za odnos ispitanika prema državnom uređenju se nalaze u prilogu B, poglavlje 10.1. Frekvencije odgovora ispitanika, srednje vrijednosti, varijacije i Cronbachovi alfa – koeficijenti, tablice: 19.-23. str.227.-229.

Frekvencije odgovora za sve ispitanike u slučajnom uzorku stanovništva Bosne i Hercegovine	Koje je po vama najprihvatljivije državno uređenje za Bosnu i Hercegovinu? (ODNOS PREMA DRŽAVNOM UREĐENJU)										
	Sadašnje uređenje BiH koja se sastoji od dva entiteta, RS i FBiH sa 10 županija		BiH koja se sastoji od tri entiteta, a u svakom od njih jedan narod ima većinu.		BiH koja se sastoji od 4 ili više regija koje su višenacionalne.		BiH koja se sastoji od 10 i više regija, a regije mogu biti višenacionalne ili jednonacionalne.		BiH kao jedinstvena država bez regija, samo sa općinama i državnom vlašću.		Ukupno
	broj i %	rang	broj i %	rang	broj i %	rang	broj i %	rang	broj i %	rang	
Prihvatljivo u potpunosti	829 24,5%	2	509 15,0%	3	330 9,8%	4	215 6,4%	5	1.501 44,4%	1	
Djelomično prihvatljivo	480 15,3%	4	772 24,6%	2	852 27,1%	1	643 20,5%	3	397 12,6%	5	3.144 100,0%
Indiferentan stav	1.076 19,4%	3	787 14,2%	4	1.414 25,5%	2	1.675 30,2%	1	596 10,7%	5	5.548 100,0%
Nikako nije prihvatljivo	942 20,7%	2	1.259 27,6%	1	731 16,0%	5	794 17,4%	4	833 18,3%	3	4.559 100,0%
Broj rezultata u uzorku	3.327		3.327		3.327		3.327		3.327		16.635
Težinska analiza - rezultati ponderirani i rangirani od 1 do 20											
Skala odgovora	broj i %	rang	broj i %	rang	broj i %	rang	broj i %	rang	broj i %	rang	Ukupno
Prihvatljivo u potpunosti	815 6,1%	7	500 3,8%	15	324 2,4%	19	211 1,6%	20	1.476 11,1%	1	3.327 25,0%
Djelomično prihvatljivo	508 3,8%	14	817 6,1%	6	902 6,8%	4	680 5,1%	9	420 3,2%	17	3.327 25,0%
Indiferentan stav	645 4,8%	10	472 3,5%	16	848 6,4%	5	1.004 7,5%	2	357 2,7%	18	3.327 25,0%
Nikako nije prihvatljivo	687 5,2%	8	919 6,9%	3	533 4,0%	13	579 4,4%	12	608 4,6%	11	3.327 25,0%
Ukupan broj bodova	2.656		2.708		2.607		2.476		2.861		13.308

Tablica 9: Odnos prema državnom uređenju – matrica s rangovima i frekvencijama apsolutnih i relativnih odgovora za sve ispitanike

Državno uređenje koje je za ispitanike u potpunosti prihvatljivo (prvi red odozgo u matrici). Najviši rang za odgovor: *Prihvatljivo u potpunosti* ima tip uređenja: *Bosna i Hercegovina kao jedinstvena država bez regija, samo s općinama i državnom vlašću*. Odabralo ga je 44,4% ispitanika (plava boja u matrici). Na drugom mjestu je tip uređenja: *Sadašnje uređenje Bosne i Hercegovine koja se sastoji od dva entiteta, Republike Srpske i Federacije Bosne i Hercegovine sa 10 županija* s relativnom frekvencijom od 24,5%, a na trećem mjestu je tip uređenja: *Bosna i Hercegovina koja se sastoji od tri entiteta, a u svakom od njih jedan narod ima većinu* s relativnom frekvencijom od 15,0% u odgovorima ispitanika.

Državno uređenje koje je djelomično prihvatljivo za ispitanike (drugi red odozgo u matrici). Najviši rang za odgovor *Djelomično prihvatljivo* ima tip uređenja: *Bosna i Hercegovina koja se sastoji od 4 ili više regija koje su višenacionalne*. Odabralo ga je 27,1% ispitanika (žuta boja u matrici). Na drugom mjestu je tip uređenja: *Bosna i Hercegovina koja se sastoji od tri entiteta, a u svakom od njih jedan narod ima većinu* s relativnom frekvencijom od 24,6% i, na trećem mjestu, je tip uređenja: *Bosna i Hercegovina koja se sastoji od 10 ili više regija, a regije mogu biti višenacionalne ili jednonacionalne* s relativnom frekvencijom od 20,5 % odgovora ispitanika.

Državno uređenje koje nije nikako prihvatljivo za ispitanike (četvrti red odozgo u matrici). Najviši rang za odgovor *Nikako nije prihvatljivo* ima tip državnog uređenja: *Bosna i Hercegovina koja se sastoji od tri entiteta, a u svakom od njih jedan narod ima većinu*. Odabralo ga je 27,6% ispitanika (crvena boja u matrici). Na drugome mjestu je tip državnog uređenja: *Sadašnje uređenje Bosne i Hercegovine koja se sastoji od dva entiteta, Republike Srpske i Federacije Bosne i Hercegovine sa 10 županija* sa frekvencijom od 20,7% ispitanika. Preostala tri tipa imaju sličnu relativnu frekvenciju od 16 do 18% odgovora ispitanika.

Indiferentan stav ispitanika (treći red odozgo) je najviši za tip državnog uređenja: *Bosna i Hercegovina koja se sastoji od 10 ili više regija, a regije mogu biti višenacionalne ili jednonacionalne* s relativnom frekvencijom od 30,2% (siva boja u matrici). Na drugom mjestu je tip uređenja: *Bosna i Hercegovina koja se sastoji od 4 ili više regija koje su višenacionalne* s relativnom frekvencijom od 25,2%, a na trećem mjestu je tip uređenja: *Sadašnje uređenje Bosne i Hercegovine koja se sastoji od dva entiteta, Republike Srpske i Federacije Bosne i Hercegovine sa 10 županija*, sa 19,4% odgovora ispitanika.

Pomoću težinske analize rangirane su sve kombinacije odgovora u matrici od 1 do 20 i izračunato je njihovo relativno učešće u svim odgovorima. Prva četiri mjesta na rang-listi zauzimaju kombinacije tipova državnog uređenja i odgovora:

- 1) *Bosna i Hercegovina kao jedinstvena država bez regija, samo s općinama i državnom vlašću – Prihvatljivo u potpunosti*, sa 11,1% učešća.
- 2) *Bosna i Hercegovina koja se sastoji od 10 ili više regija, a regije mogu biti višenacionalne ili jednonacionalne – Indiferentan stav*, sa 7,5% učešća.
- 3) *Bosna i Hercegovina koja se sastoji od tri entiteta, a u svakom od njih jedan narod ima većinu – Nikako nije prihvatljivo*, sa 6,9% učešća.
- 4) *Bosna i Hercegovina koja se sastoji od 4 ili više regija koje su višenacionalne –Djelomično prihvatljivo*, sa 6,8% učešća.

Relativne frekvencije rezultata nacionalnih grupa ispitanika ukazuju na značajna odstupanja u stavovima o odnosu prema pojedinim tipovima vrijednosti.⁶¹ Raspored i veličina frekvencija u matrici pokazuju da se opredjeljenja ispitanika grupiraju oko dvije ortogonalne osi koje predstavljaju dijagonale matrice. Dijagonala s vrhovima (I-4; V-1) je os oko koje se grupiraju rezultati ispitanika koji su opredijeljeni za jačanje centralnih državnih institucija i centralizaciju državnog uređenja. Prema ovoj osi se grupiraju rezultati za: ispitanike Bošnjake, ispitanike koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili i, većim dijelom, rezultati za ispitanike Hrvate. Oko osi po dijagonali s vrhovima (I-1; V-4) se grupiraju rezultati ispitanika koji su opredijeljeni za entitetsku podjelu zemlje utemeljenu na nacionalnom kriteriju. Prema ovoj osi se grupiraju rezultati za: ispitanike Srbe i, manjim dijelom, rezultati za ispitanike Hrvate.

Relativne frekvencije odgovora ispitanika su takve da nema područja zajedničkog prihvaćanja nekog od ponuđenih tipova državnog uređenja za Bosnu i Hercegovinu koje bi obuhvatilo relativnu većinu odgovora svih nacionalnih grupa ispitanika:

- 1) Za uređenje Bosne i Hercegovine kao jedinstvene države bez regija, samo s općinama i državnom vlašću, izjasnila se: apsolutna većina ispitanika Bošnjaka (65%), relativna većina ispitanika Hrvata (42%) i mali broj ispitanika Srba (10%, podjednako iz oba entiteta).
- 2) Apsolutna većina ispitanika Srba se opredijelila za sadašnje dvoentitetsko uređenje države (66%), ili, manjim dijelom, za troentitetsko uređenje (21%). Znatna, ali ipak relativna manjina ispitanika Hrvata (31%) smatra da troentitetsko uređenje Bosne i Hercegovine, s nacionalnom većinom jednog od konstitutivnih naroda u svakom od njih, predstavlja najprihvatljivije državno uređenje.

⁶¹ Vidi tablicu 10: Opredjeljenja u odgovorima ispitanika za odnos prema državnom uređenju Bosne i Hercegovine prema njihovoj nacionalnoj pripadnosti, str. 165. Ova tablica sadržava matricu u koju su uneseni rezultati s relativnom frekvencijom odgovora ispitanika po nacionalnim grupama od 10% i više. Rezultatima svake nacionalne grupe ispitanika dodijeljena je posebna oznaka i boja opisana u legendi. Veličina slova i kvadrati u kojima se oni nalaze su proporcionalni vrijednostima frekvencija. Frekvencije su zbrojive samo po redovima.

Državno uređenje		Sadašnje uređenje Bosne i Hercegovine koja se sastoji od dva entiteta, Republike Srpske i Federacije Bosne i Hercegovine sa 10 županija	Bosna i Hercegovina koja se sastoji od tri entiteta, a u svakom od njih jedan narod ima većinu	Bosna i Hercegovina koja se sastoji od 4 ili više regija koje su višenacionalne	Bosna i Hercegovina koja se sastoji od 10 ili više regija, a regije mogu biti višenacionalne ili jednonacionalne	Bosna i Hercegovina kao jedinstvena država bez regija, samo s općinama i državnom vlašću
Skala prihvatljivosti		I	II	III	IV	V
Prihvatljivo u potpunosti	1	S _{66%}	S _{21%} H _{31%}	B _{13%} H _{6%} O _{11%}		B _{65%} S _{10%} H _{42%} O _{71%}
Djelomično prihvatljivo	2	B _{14%} S _{19%} H _{13%} O _{12%}	S _{57%} H _{13%} O _{13%}	B _{36%} H _{32%} O _{47%}	B _{29%} H _{23%} O _{13%}	B _{13%} H _{18%} O _{16%}
Indiferentan stav	3	B _{28%} H _{21%} O _{28%}	B _{17%} H _{20%} O _{12%}	B _{19%} S _{37%} H _{21%} O _{17%}	B _{28%} S _{36%} H _{25%} O _{39%}	S _{14%} H _{14%}
Nikako nije prihvatljivo	4	B _{25%} H _{32%} O _{25%}	B _{41%} H _{18%} O _{49%}	B _{15%} S _{19%} H _{15%} O _{10%}	B _{14%} S _{22%} H _{22%} O _{12%}	S _{46%} H _{13%}
<p>Legenda za ispitanike sa relativnim frekvencijama odgovora: Bošnjaci - B_{25%}; Srbi - S_{19%}; Hrvati - H_{15%}; Ostali i nisu se izjasnili - O_{25%}</p>						

Tablica 10: Opredjeljenja u odgovorima ispitanika za odnos prema državnom uređenju Bosne i Hercegovine, prema njihovoj nacionalnoj pripadnosti

- 3) Bosnu i Hercegovinu s najmanje četiri višenacionalne regije preferira samo 16% ispitanika Hrvata, 13% ispitanika Bošnjaka i 1% ispitanika Srba. Manje od 10% svake nacionalne grupe ispitanika preferira državno uređenje u kojem bi Bosna i Hercegovina imala najmanje 10 jednonacionalnih ili višenacionalnih regija (Bošnjaci, 8,8%; Srbi, 2% i Hrvati, 6,6%).

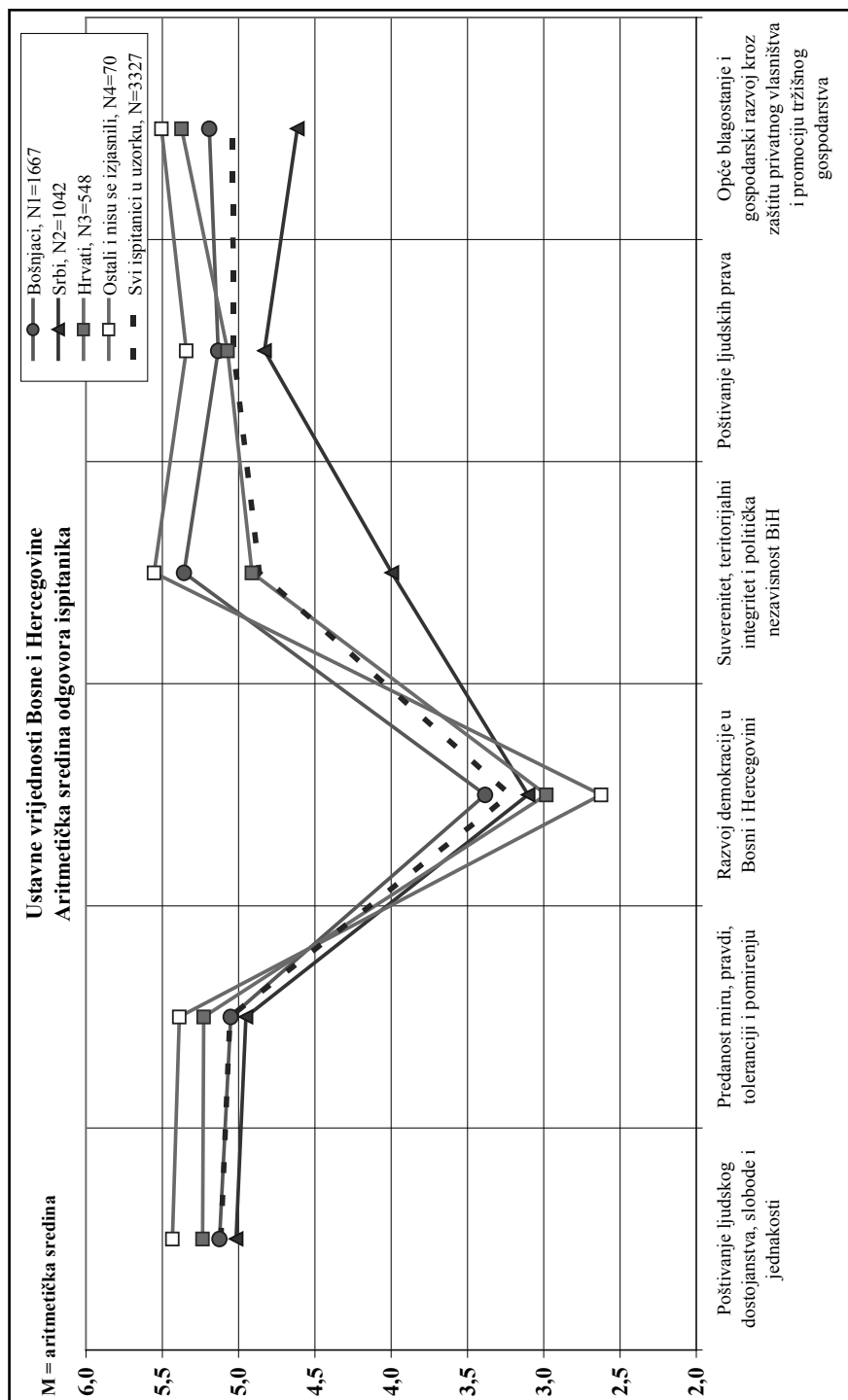
5.3.4. Odnos prema ustavnim vrijednostima Bosne i Hercegovine

Odnos ispitanika prema ustavnim vrijednostima u Bosni i Hercegovini je mjereno posredno, preko specifičnih i temeljnih vrijednosti koje su ranije objašnjene kao globalne, europske, individualne ljudske ili posebne bosanskohercegovačke vrijednosti. Pri tome se vodilo računa da jedna te ista specifična vrijednost ne objašnjava dvije ili više ustavnih vrijednosti istovremeno.

Poštivanje ljudskog dostojanstva, slobode i jednakosti. Ova vrijednost je objašnjena pomoću temeljnih vrijednosti: (1) *poštivanje ljudskog dostojanstva (europska vrijednost)*, (2) *sloboda* i (3) *jednakost (globalne i europske vrijednosti)*. Aritmetička sredina rezultata (M) je 5,12, što je najviša razina prihvaćanja među svim ustavnim vrijednostima. Ispitanici koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili imaju nešto višu aritmetičku sredinu od nacionalnih grupa ispitanika, ali te razlike nisu značajne.

Predanost miru, pravdi, toleranciji i pomirenju. Ova vrijednost je objašnjena pomoću specifičnih vrijednosti: (1) *mir u svijetu*, (2) *društvena pravda (individualne ljudske vrijednosti univerzalizma)* i (3) temeljne vrijednosti *tolerancija (globalna vrijednost)*. Aritmetička sredina rezultata (M) za ovu vrijednost iznosi 5,06. Ispitanici koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili imaju nešto veću aritmetičku sredinu od nacionalnih grupa ispitanika, ali te razlike nisu značajne.

Razvoj demokracije u Bosni i Hercegovini. Ova vrijednost je objašnjena pomoću specifičnih vrijednosti: (1) *zadovoljstvo demokracijom u Bosni i Hercegovini* i (2) *vladavina zakona u Bosni i Hercegovini* koje su ranije objašnjene među posebnim bosanskohercegovačkim vrijednostima. Aritmetička sredina rezultata (M) za ovu vrijednost iznosi 3,22, što je najniža razina prihvaćanja među svim ustavnim vrijednostima i jedna je od vrijednosti koju su ispitanici uopće najniže ocijenjenih. Aritmetička sredina rezultata svih grupa ispitanika u odnosu na nacionalnu pripadnost je za ovu vrijednost znatno niža nego za ostale ustavne vrijednosti.

Grafikon 5: Ustavne vrijednosti Bosne i Hercegovine - Aritmetička sredina odgovora, prema nacionalnoj pripadnosti

Suverenitet, teritorijalni integritet i politička neovisnost Bosne i Hercegovine.

Ova vrijednost je objašnjena pomoću specifičnih vrijednosti: (1) *teritorijalni integritet* i (2) *politička neovisnost Bosne i Hercegovine*, koje su ranije objašnjene među posebnim bosanskohercegovačkim vrijednostima. Aritmetička sredina rezultata (M) za ovu vrijednost iznosi 4,86. Razlike između aritmetičkih sredina rezultata po nacionalnim grupama ispitanika su izraženije nego kod prethodno opisanih ustavnih vrijednosti. Najviša aritmetička sredina je kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili. Znatno iznad prosjeka uzorka je za ispitanike Bošnjake. Na razini prosjeka uzorka je za ispitanike Hrvate. Znatno ispod prosjeka uzorka je za ispitanike Srbe.

Poštivanje ljudskih prava. Ova vrijednost je objašnjena pomoću istoimene vrijednosti koja je specifična, *vrijednost vladavine zakona i poštivanje ljudskih prava uključujući prava manjina*, i koja pripada *grupi europskih vrijednosti*. Ovdje valja napomenuti da se u čestici koja je formulirana u upitniku navodi: „... posebno za manjine u balkanskim državama,“ tako da je ova vrijednost dijelom konkretizirana na prilike u Bosni i Hercegovini i susjednim zemljama. Aritmetička sredina odgovora (M) je 5,03. Najviša je za ispitanike koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili. Na razini prosjeka uzorka je za ispitanike Bošnjake i Hrvate, a ispod prosjeka uzorka za ispitanike Srbe.

Opće blagostanje i gospodarski razvoj kroz zaštitu privatnog vlasništva i promociju tržišnog gospodarstva.

Ova vrijednost je objašnjena pomoću specifičnih vrijednosti: (1) *zaštita privatnog vlasništva* i (2) *zajedničko tržište u Bosni i Hercegovini*. Aritmetička sredina rezultata (M) je 5,04. Najviša je za ispitanike koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili. Iznad prosjeka uzorka je za ispitanike Bošnjake i Hrvate, a ispod prosjeka uzorka za ispitanike Srbe.

Po broju statistički značajnih veza, slični su korelacijski odnosi među *ustavnim vrijednostima Bosne i Hercegovine* kod svih nacionalnih grupa ispitanika. Međutim, jakost njihove međusobne korelacijske povezanosti je najizraženija kod ispitanika Bošnjaka, gdje je visoka ili vrlo visoka povezanost evidentirana u osam slučajeva, od čega se šest slučajeva odnosi na međusobnu povezanost ustavnih vrijednosti: *suverenitet, teritorijalni integritet i politička neovisnost Bosne i Hercegovine, poštivanje ljudskog dostojanstva, slobode i jednakosti, predanost miru, pravdi, toleranciji i pomirenju* i *opće blagostanje i gospodarski razvoj kroz zaštitu privatnog vlasništva i promociju tržišnog gospodarstva* (koeficijent korelacije (r) je u rasponu od 0,53 do 0,82). Dodatne dvije veze visoke korelacijske povezanosti obrazuje vrijednost *poštivanje ljudskih prava* sa vrijednostima: *poštivanje ljudskog dostojanstva, slobode i jednakosti* i *predanost miru, pravdi, toleranciji i pomirenju* (koeficijent korelacije (r) je u rasponu od 0,62 do 0,67). Kod ispitanika Hrvata je vrlo visoka ili visoka

korelacijska povezanost *ustavnih vrijednosti Bosne i Hercegovine* je zabilježena u tri slučaja, gdje se radi o međusobnoj povezanosti vrijednosti: *poštivanje ljudskog dostojanstva, slobode i jednakosti, poštivanje ljudskih prava i predanost miru, pravdi, toleranciji i pomirenju* (koeficijent korelacije (r) je u rasponu od 0,62 do 0,72). Najmanji broj korelacijskih veza visoke razine povezanosti, među *ustavnim vrijednostima Bosne i Hercegovine*, je kod ispitanika Srba, samo u jednom slučaju i to među vrijednostima: *poštivanje ljudskog dostojanstva, slobode i jednakosti i predanost miru, pravdi, toleranciji i pomirenju* (koeficijent korelacije je $r=0,69$). Na razini statističke značajnosti od 1%, razvoj demokracije u Bosni i Hercegovini u slaboj je negativnoj korelacijskoj povezanosti sa vrijednosti *opće blagostanje i gospodarski razvoj kroz zaštitu privatnog vlasništva i promociju tržišnog gospodarstva* ($r=-0,1011$) kod ispitanika Hrvata, što nije slučaj sa drugim nacionalnim grupama ispitanika.

5.3.5. Rezime empirijskog istraživanja o ustavnim i posebnim vrijednostima Bosne i Hercegovine

U analizi odnosa prema ustavnim i nekim posebnim društvenim vrijednostima Bosne i Hercegovine je korištena slojevita struktura vrijednosti, koje su jednim dijelom preuzete iz grupe *globalnih, europskih ili individualnih ljudskih vrijednosti*, a drugim dijelom su bile predstavljene specifičnim vrijednostima koje su oblikovale neke *posebne bosanskohercegovačke vrijednosti*. Složenost empirijskog instrumenta je uvjetovala analizu na dvije razine zaključivanja. Prvu razinu su predstavljale *posebne bosanskohercegovačke vrijednosti*, a drugu razinu su predstavljale *temeljne ustavne vrijednosti*. Posebna statistička analiza, uz pomoć matrice frekvencija, je bila posvećena opredjeljenjima u odgovorima ispitanika o odnosu prema *državnom uređenju Bosne i Hercegovine*, a posebno u odnosu na nacionalnu pripadnost ispitanika. Cronbachov alfa-koeficijent unutarne konzistentnosti temeljnih društvenih vrijednosti je najniži za *razvoj demokracije u Bosni i Hercegovini* ($\alpha=0,61$), a najviši za *poštivanje ljudskog dostojanstva, slobode i jednakosti* ($\alpha=0,80$). Vrijednosti alfa-koeficijentata ostalih varijabli se nalaze između njih. Sve vrijednosti Cronbachovog alfa-koeficijenta za *ustavne vrijednosti Bosne i Hercegovine* se kreću oko $\alpha=0,70$, što znači da se radilo o pouzdanom instrumentu i da indikatori dobro reprezentiraju ustavne vrijednosti. U poređenju s globalnim, europskim i individualnim ljudskim vrijednostima, to su najviši koeficijenti unutarne konzistentnosti temeljnih društvenih vrijednosti. Pri tome je vođeno računa da se ne koriste jedne te iste specifične vrijednosti u oblikovanju temeljnih društvenih vrijednosti, kao vrijednosti višega reda.

Empirijski rezultati o odnosu ispitanika prema ustavnim vrijednostima Bosne i Hercegovine pokazuju da je različit odnos nacionalnih grupa ispitanika prema ustavnim vrijednostima. Najveće razlike u aritmetičkim sredinama rezultata nacionalnih grupa ispitanika su:

- 1) **Između ispitanika Bošnjaka i Srba**, za vrijednosti: *suverenitet, teritorijalni integritet i politička neovisnost Bosne i Hercegovine* (prosječni kvadrat razlika aritmetičkih sredina $(M_1-M_2)^2=1,8554$) i *opće blagostanje i gospodarski razvoj kroz zaštitu privatnog vlasništva i promociju tržišnog gospodarstva* (prosječni kvadrat razlika aritmetičkih sredina $(M_1-M_2)^2=0,3338$).
- 2) **Između ispitanika Bošnjaka i Hrvata**, za vrijednosti: *suverenitet, teritorijalni integritet i politička neovisnost Bosne i Hercegovine* (prosječni kvadrat razlika aritmetičkih sredina $(M_1-M_3)^2=0,1979$) i *razvoj demokracije u Bosni i Hercegovini* (prosječni kvadrat razlika aritmetičkih sredina $(M_1-M_3)^2=0,1603$).
- 3) **Između ispitanika Srba i Hrvata**, za vrijednosti: *suverenitet, teritorijalni integritet i politička neovisnost Bosne i Hercegovine* (prosječni kvadrat razlika aritmetičkih sredina $(M_1-M_3)^2=0,8414$) i *opće blagostanje i gospodarski razvoj kroz zaštitu privatnog vlasništva i promociju tržišnog gospodarstva* (prosječni kvadrat razlika aritmetičkih sredina $(M_1-M_2)^2=0,5755$).

Prosječni kvadrati razlika aritmetičkih sredina između nacionalnih grupa ispitanika za preostale *ustavne vrijednosti Bosne i Hercegovine* su znatno manji i ne prelaze veličinu od $(M_1-M_2)^2=0,0912$.

Opredjeljenja u odgovorima ispitanika za odnos prema državnom uređenju, koja su predstavljena u matrici frekvencija,⁶² su takva da nema područja zajedničkog prihvatanja nekog od ponuđenih tipova državnog uređenja za Bosnu i Hercegovinu, a koje bi obuhvatilo relativnu većinu odgovora ispitanika svih nacionalnih podgrupa. Ovi rezultati upućuju na zaključak da ne postoji suglasnost oko državno-pravnog uređenja Bosne i Hercegovine kod svih njezinih nacionalnih zajednica.

Različit je odnos nacionalnih grupa ispitanika prema vrijednostima koje u sebi sadrže bosanskohercegovačko obilježje. Komparativna analiza aritmetičkih sredina, zajedno s korelacijskom analizom odnosa prema društvenim vrijednostima, pokazala je da vrijednosti koje u sebi NE sadrže bosanskohercegovačku odrednicu imaju viši stupanj prihvatljivosti i manje razlikovanje u stavovima među nacionalnim grupama ispitanika. Onda kada opis vrijednosti sadržava u sebi određeni bosanskohercegovački kontekst povećavaju se razlike u njihovoj ocjeni među nacionalnim grupama

⁶² Vidi tablicu 10: *Opredjeljenja u odgovorima ispitanika za odnos prema državnom uređenju Bosne i Hercegovine prema njihovoj nacionalnoj pripadnosti, str. 165.*

ispitanika. To se posebno odnosi na vrijednosti povezane sa opstojnošću države i njezinim suverenitetom, pošto su među nacionalnim grupama ispitanika najveći kvadrati razlika aritmetičkih sredina rezultata za sljedeće vrijednosti:

- 1) **Teritorijalni integritet Bosne i Hercegovine.** Kvadrat razlika aritmetičkih sredina između: ispitanika Bošnjaka i Srba je $\Sigma(M_1-M_2)^2/2=3,1217$; Bošnjaka i Hrvata je $\Sigma(M_1-M_3)^2/2=0,5774$; Srba i Hrvata je $\Sigma(M_1-M_3)^2/2=1,0139$.
- 2) **Odgovornost prema zemlji Bosni i Hercegovini.** Kvadrat razlika aritmetičkih sredina između: ispitanika Bošnjaka i Srba je $\Sigma(M_1-M_2)^2/2=3,4734$; Bošnjaka i Hrvata je $\Sigma(M_1-M_3)^2/2=0,7223$; Srba i Hrvata je $\Sigma(M_1-M_3)^2/2=1,0278$.
- 3) **Pripadnost zemlji Bosni i Hercegovini.** Kvadrat razlika aritmetičkih sredina između: ispitanika Bošnjaka i Srba je $\Sigma(M_1-M_2)^2/2=1,8720$; Bošnjaka i Hrvata je $\Sigma(M_1-M_3)^2/2=0,2240$; Srba i Hrvata je $\Sigma(M_1-M_3)^2/2=0,8009$.⁶³

Izuzetak od ove pravilnosti predstavlja odnos prema vrijednosti *razvoj demokracije u Bosni i Hercegovini*, kod koje je aritmetička sredina i jačina povezanosti s drugim ustavnim vrijednostima najniža kod svih nacionalnih podgrupa ispitanika. Ista pravilnost se može uočiti kod ostalih ustavnih vrijednosti.⁶⁴

Na perceptualnom dijagramu vrijednosti za sve ispitanike je većina *posebnih bosanskohercegovačkih* vrijednosti formirala odvojenu grupu vrijednosti koja se nalazi u dodiru s grupom vrijednosti u kojoj su pozicionirane većina vrijednosti *globalnog i europskog* karaktera, te individualne ljudske vrijednosti *sigurnosti i univerzalizma*. Raspored *posebnih bosanskohercegovačkih* vrijednosti na perceptualnom dijagramu za ispitanike Bošnjake i dijagramu za ispitanike Hrvate je sličan rasporedu na čitavom uzorku. Kod ispitanika Bošnjaka je izraženije međusobno gravitiranje i približavanje *posebnih bosanskohercegovačkih vrijednosti* najvećoj koncentraciji globalnih, europskih i individualnih ljudskih vrijednosti na dijagramu. Kod ispitanika Hrvata je raspored *posebnih bosanskohercegovačkih vrijednosti* disperzivniji. Na dijagramu za ispitanike Srbe disperzivni raspored *posebnih bosanskohercegovačkih vrijednosti* je najveći, a specifične vrijednosti *patriotizma i suvereniteta* su na dijagramu na strani suprotnoj od pozicije individualnih ljudskih vrijednosti *univerzalizma i sigurnosti*. Kod svih nacionalnih grupa ispitanika specifične vrijednosti za *razvoj demokracije u*

⁶³ Odstupanja od ovog obrasca postoje za vrijednost *pripadnost zemlji Bosni i Hercegovini*, samo između ispitanika Bošnjaka i Hrvata, zato što veći kvadrat razlika aritmetičkih sredina od ove ima vrijednost *vladavina zakona u Bosni i Hercegovini* $\Sigma(M_1-M_3)^2/2=0,4515$.

⁶⁴ Empirijski rezultati i analiza ustavnih i nekih posebnih *bosanskohercegovačkih vrijednosti* su potvrdili prvu kolateralnu hipotezu istraživanja koja je glasila: „U bosansko-hercegovačkom društvu postoji slaganje oko individualnih vrijednosti, ali ne i oko onih društvenih vrijednosti koje obilježavaju državno-pravni sustav.“

Bosni i Hercegovini: zadovoljstvo demokracijom u Bosni i Hercegovini i vladavina zakona u Bosni i Hercegovini su pozicionirane u dijelu dijagrama u kojemu nema drugih vrijednosti. Dijagrami i korelacijske matrice pokazuju da je grupa *posebnih bosanskohercegovačkih vrijednosti* visoko povezana s vrijednosti *nacionalna ravnopravnost u Bosni i Hercegovini*, ali ne i sa vrijednosti *mezzo solidarnost s izbjeglim i raseljenim stanovnicima Bosne i Hercegovine*. Korelacijske matrice i matrice kovarijanci potvrđuju odnose na perceptualnim dijagramima.

Perceptualni dijagrami vrijednosti pokazuju da su se *vrijednosti općeg karaktera (koje u sebi ne sadrže bosanskohercegovačku odrednicu)* grupirale na sličan način kod svih nacionalnih grupa ispitanika. Grupiranje *vrijednosti općeg karaktera* je najizraženije kod ispitanika Bošnjaka. Također, ispitanici Bošnjaci su vrijednosti općeg karaktera doživjeli kao bliske *posebnim bosanskohercegovačkim vrijednostima*. Drugačiji je slučaj s perceptualnim dijagramima za ispitanike Srbe, gdje je rastojanje između *vrijednosti općeg karaktera* i *posebnih bosanskohercegovačkih vrijednosti* znatno veće nego kod drugih nacionalnih grupa ispitanika. Na perceptualnim dijagramima za ispitanike Hrvate, manje su razlike između *vrijednosti općeg karaktera* i *posebnih bosanskohercegovačkih vrijednosti*, a veća je međusobna udaljenost položaja svih vrijednosti, što upućuje da ispitanici Hrvati imaju uravnoteženiji odnos prema vrijednostima, ali uz slabiju međusobnu povezanost vrijednosti nego kod ostalih nacionalnih grupa ispitanika.

Kod svih nacionalnih grupa ispitanika postoji više ili manje izražena povezanost između specifičnih vrijednosti koje čine poseban „oblak“ na perceptualnom dijagramu i koji obuhvaća vrijednosti: (1) *teritorijalni integritet Bosne i Hercegovine*, (2) *politička neovisnost Bosne i Hercegovine*, (3) *pripadnost zemlji Bosni i Hercegovini*, (4) *odgovornost prema zemlji Bosni i Hercegovini*, (5) *zajedničko tržište u Bosni i Hercegovini*. Njima je priključena vrijednost (6) *nacionalna ravnopravnost u Bosni i Hercegovini* koja izvorno pripada grupi *globalnih i europskih vrijednosti*. Temeljne vrijednosti koje su međusobno bliže povezane u korelacijskim matricama i na perceptualnom dijagramu su: (1) *suverenitet Bosne i Hercegovine*, (2) *patriotizam* i (3) *opće blagostanje i gospodarski razvoj kroz zaštitu privatnog vlasništva i promociju tržišnog gospodarstva*.

6. STRUKTURA TEMELJNIH DRUŠTVENIH VRIJEDNOSTI U BOSNI I HERCEGOVINI

Tipologija temeljnih društvenih vrijednosti u sigurnosnom sustavu Bosne i Hercegovine je obuhvatila nekoliko grupa vrijednosti koje su bile klasificirane u: (1) *globalne vrijednosti* koje su sadržane u Milenijskoj deklaraciji Ujedinjenih naroda; (2) *europske vrijednosti* iz Lisabonskog ugovora Europske unije; (3) *individualne ljudske vrijednosti* koje su preuzete iz Schwartzove klasifikacije vrijednosti; i (4) *ustavne i neke posebne bosanskohercegovačke vrijednosti*. One su odabrane zbog njihove važnosti za sigurnosni sustav zemlje.

U analizi empirijskih rezultata istraživanja su obuhvaćena dva tipa vrijednosti: specifične vrijednosti i, iz njih izvedene, temeljne vrijednosti. Struktura svake grupe vrijednosti je analizirana u odnosu na: unutaraju pouzdanost varijabli zadatih u instrumentariju istraživanja; razinu prihvatljivosti pojedinih specifičnih i temeljnih društvenih vrijednosti od pojedinaca i društvenih grupa; i međusobnu povezanost između vrijednosti unutar grupa vrijednosti i između njih. U prethodnom poglavlju su predstavljani rezultati empirijskog dijela istraživanja o odnosu prema temeljnim društvenim vrijednostima u Bosni i Hercegovini. Oni su sažeti u posebnim rezimeima koji su pratili analizi svake od navedenih grupa vrijednosti posebno. Ovdje će se naznačiti samo oni rezultati pomoću kojih se objašnjavaju specifičnosti strukture temeljnih društvenih vrijednosti u Bosni i Hercegovini.

Ustanovljeno je da ispitanici ne prihvaćaju sve vrijednosti s jednakim intenzitetom. Kada su u pitanju *globalne i europske vrijednosti*, najviša razina prihvaćanja je za temeljne vrijednosti: *jednakost i poštivanje ljudskog dostojanstva*, a najniža razina prihvaćanja je za temeljne vrijednosti: *tolerancija i solidarnost*. Među njihovim specifičnim vrijednostima ispitanici su najviše cijenili vrijednosti: *negativna sloboda, priznanje dostojanstva, jednakost i društvena pravda*, a najmanje su cijenili vrijednosti: *tolerantan, makro solidarnost, mezzo solidarnost s izbjeglim i raseljenim stanovnicima Bosne i Hercegovine i pozitivna sloboda*.

Razlika u ocjeni *pozitivne i negativne slobode* upućuju na zaključak da ispitanici više preferiraju slobodu uređenog pravnog sustava u kojemu se poštuju individualna prava, nego vlastito učešće u vladanju drugima. Valja podsjetiti da su pozitivna i negativna sloboda dvije različite želje. Prva je želja za upravljanjem, a druga je želja

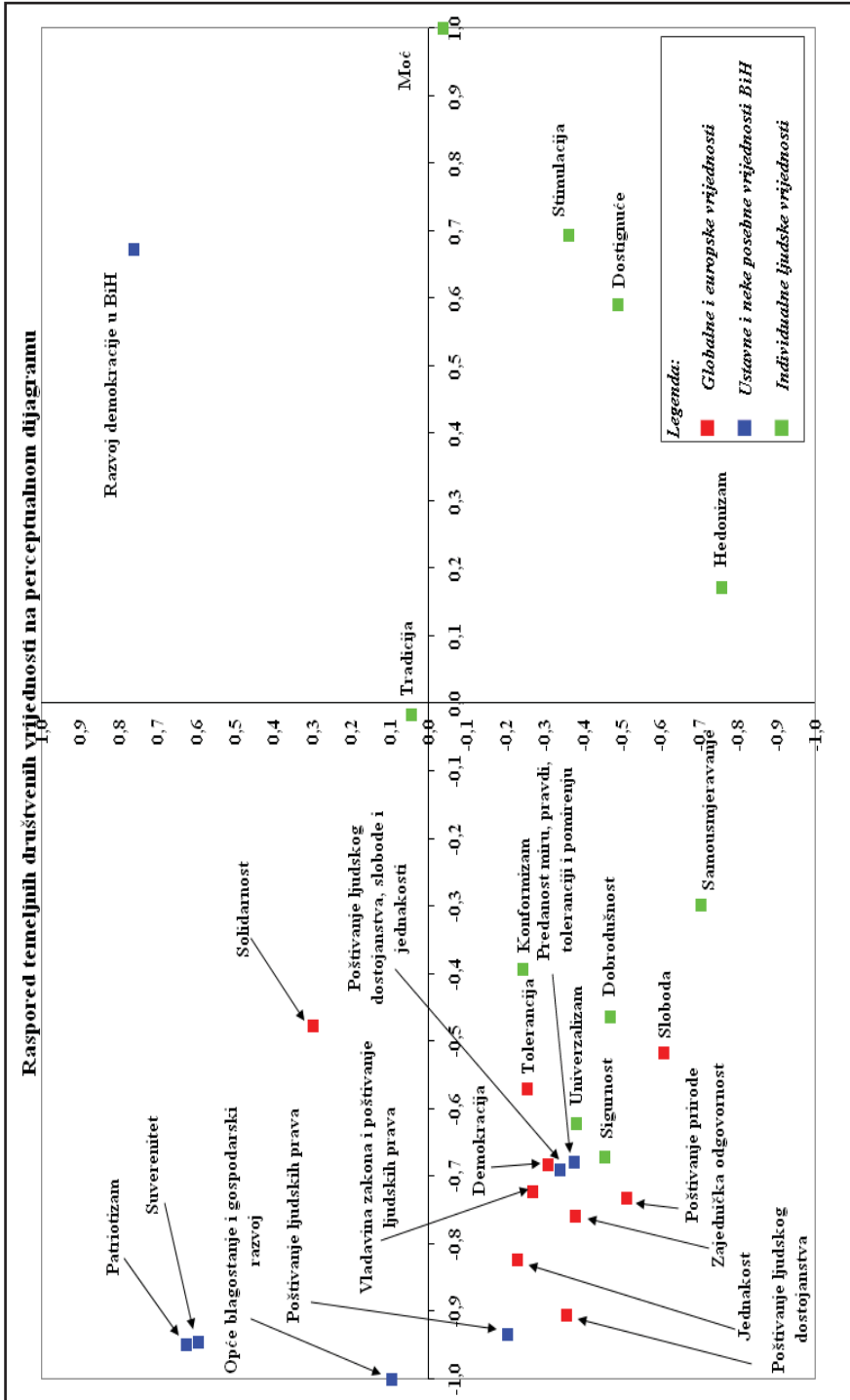
za slobodnim prostorom, stabilnim i sigurnim područjem individualnih prava kojeg određuju zakoni i demokratski sustav. Odnos između pozitivne i negativne slobode se može povezati i s ocjenom ispitanika o demokraciji. Naime, ocjene ispitanika za vrijednosti: *podrška demokratskom sustavu, vladavina zakona u Bosni i Hercegovini i zadovoljstvo demokracijom u Bosni i Hercegovinu* su izrazito niže nego ocjene većine ostalih vrijednosti. Ispoljena želja za individualnim pravima (negativna sloboda), nedovoljno povjerenje u institucije države i niske ocjene za demokraciju idu u prilog zaključku da ispitanici smatraju kako demokratske institucije u Bosni i Hercegovini ne izražavaju potrebe građana i naroda. Ovaj zaključak se odnosi na čitav uzorak i na sve nacionalne grupe ispitanika.

U teorijskom djelu je naglašeno da, posredno, vrijednosti: *solidarnost i tolerancija* predstavljaju indikatore unutarnje otvorenosti društva, povjerenja i međusobnog razumijevanja između ljudi i društvenih grupa. Niske ocjene ispitanika za vrijednost *solidarnost* (po obje njezine specifične vrijednosti: *makro solidarnost i mezzo solidarnost sa izbjeglim i raseljenim stanovnicima Bosne i Hercegovine*) i specifične vrijednosti *tolerantan*, zajedno s njihovom slabijom povezanošću s drugim vrijednostima u ovom istraživanju, mogu biti znak nedovoljne otvorenosti unutar bosanskohercegovačkog društva i predstavljaju čimbenike koji slabe integracione procese i svijest o pripadnosti jednoj društvenoj zajednici.

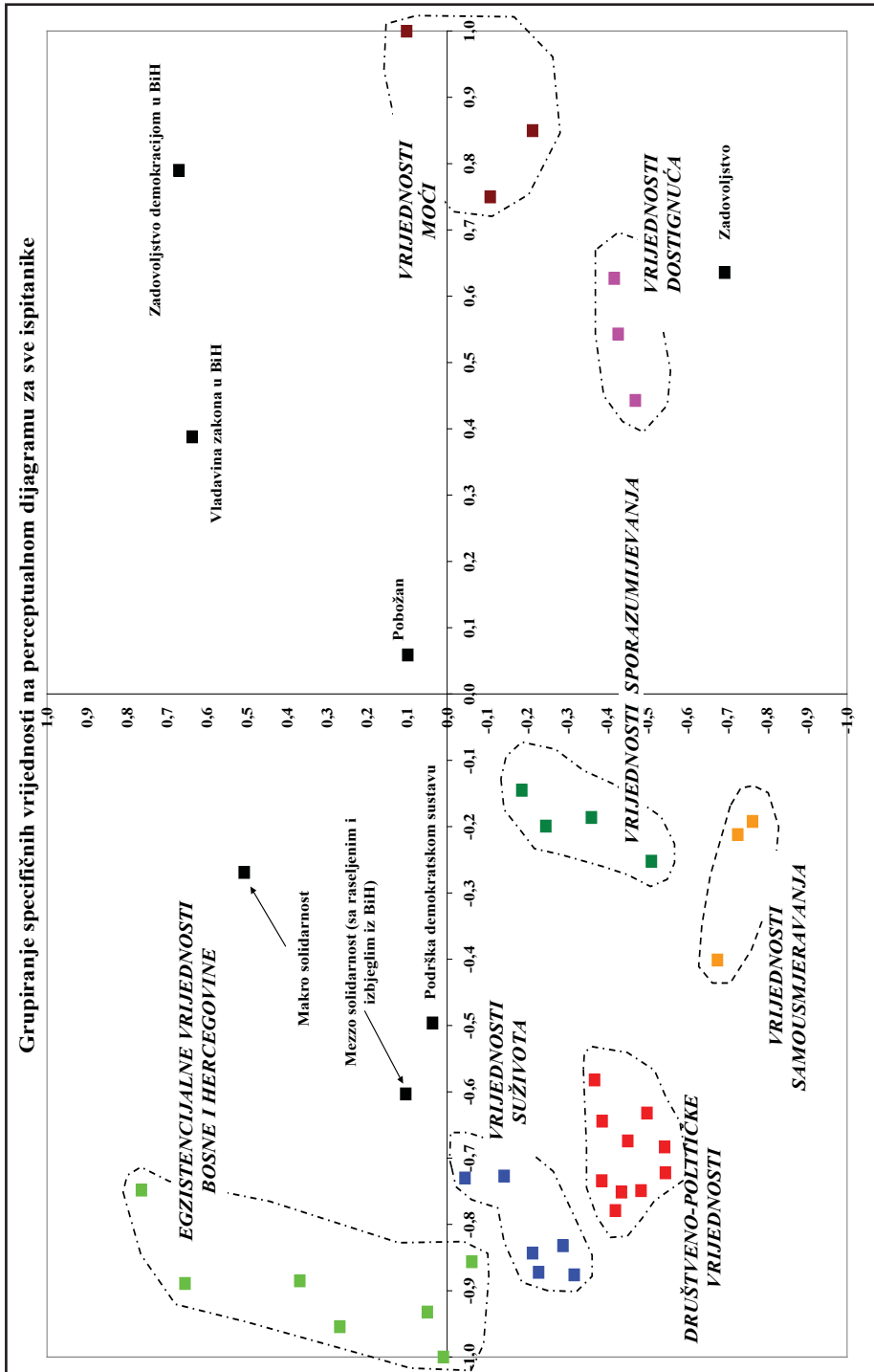
Odstupanja u rezultatima za individualne ljudske vrijednosti u odnosu na teorijski kružni model su slična odstupanjima u drugim tranzicijskim društvima istočno-europskih zemalja u kojima je korišten Schwartzov upitnik za portretiranje vrijednosti. Na perceptualnim dijagramima su se grupirale zajedno tzv. „društvenopolitičke vrijednosti“ koje čine specifične vrijednosti za *univerzalizam i sigurnost*. Ove vrijednosti odražavaju odnos ispitanika prema željenom tipu društva.

Nema značajnijih odstupanja u aritmetičkim sredinama i frekvencijama rezultata za individualne ljudske vrijednosti između nacionalnih grupa u uzorku, odnosno veće je slaganje svih nacionalnih grupa oko individualnih društvenih vrijednosti nego što je to slučaj s globalnim, europskim ili posebnim bosanskohercegovačkim vrijednostima.

Najveće razlike između nacionalnih grupa ispitanika se odnose na stav prema državnom uređenju i na prihvaćanje posebnih bosanskohercegovačkih vrijednosti. Nema suglasnosti među nacionalnim grupama ispitanika oko bilo kojeg od ponuđenih tipova državno-pravnog uređenja Bosne i Hercegovine. Kada su u pitanju prihvaćanje određenih vrijednosti, rezultati istraživanja potvrđuju da su razlike u aritmetičkim sredinama rezultata između nacionalnih grupa ispitanika veće tamo gdje se vrijednosti dovode u bosanskohercegovački kontekst. Razlike su izraženije kada vrijednosti u sebi nose obilježje državno-pravnog uređenja ili kada one imaju veći značaj za opstojnost države.

Slika 6: Raspored temeljnih društvenih vrijednosti na perceptualnom dijagramu, prema postavljenoj tipologiji vrijednosti, za sve ispitanike

Slika 7: Grupiranje vrijednosti u latentne varijable na perceptualnom dijagramu za sve ispitanike

Multidimenzionalnim skaliranjem tehnikom Guttman - Lingoesove analize najmanjih udaljenosti dobijeni su perceptualni dijagrami vrijednosti. Raspored vrijednosti na perceptualnim dijagramima je ukazao na njihovo slično grupiranje po više različitih kriterija, i to na temelju rezultata multidimenzionalnog skaliranja, razine prihvaćanja vrijednosti, varijabiliteta i međusobne jačine povezanosti između specifičnih vrijednosti.

Perceptualni dijagram temeljnih društvenih vrijednosti za sve ispitanike, prema izvorno postavljenoj tipologiji vrijednosti,⁶⁵ pokazuje da se raspored *globalnih i europskih vrijednosti* preklapa s dijelom *ustavnih i posebnih vrijednosti Bosne i Hercegovine*, te s *individualnim ljudskim vrijednostima: sigurnost, univerzalizam, konformizam i dobrodušnost*. One su grupirane u donjem desnom kvadrantu na dijagramu. Posebne vrijednosti koje sadrže u sebi bosanskohercegovačku odrednicu su se grupirale posebno u gornjem lijevom kvadrantu dijagrama. U istom kvadrantu se nalaze vrijednosti: *solidarnost (globalna vrijednost) i tradicija (individualna ljudska vrijednost)*. U gornjem desnom kvadrantu je vrijednost *razvoj demokracije u Bosni i Hercegovini*, odvojena od svih ostalih vrijednosti. *Individualne ljudske vrijednosti: moć, stimulacija, dostignuće i hedonizam* su u donjem desnom kvadrantu.

Rezultati Gutman -Lingoesove analize najmanjih udaljenosti, dobijeni na temelju rezultata empirijskog istraživanja na slučajno odabranom reprezentativnom uzorku u Bosni i Hercegovini, ukazali su na grupiranje vrijednosti koje je različito od početne, normativno postavljene, tipologije vrijednosti u sigurnosnom sustavu Bosne i Hercegovine.⁶⁶ Slično kao na perceptualnom dijagramu za čitav uzorak ispitanika je grupiranje i međusobni raspored specifičnih vrijednosti na posebnim erceptualnim dijagramima vrijednosti po nacionalnim grupama ispitanika.⁶⁷

Cronbachovi alfa-koeficijent pokazuju da je unutarnja konzistentnost strukture temeljnih društvenih vrijednosti u Bosni i Hercegovini poboljšana u odnosu na početnu tipologiju društvenih vrijednosti. Vrijednosti Cronbachovog alfa-koeficijenta su $\alpha > 0,70$ za gotovo sve grupe vrijednosti, u odnosu na nacionalnu pripadnost ispitanika. Niže od toga je koeficijent za vrijednosti *sporazumijevanje i samousmjeravanje* kod ispitanika Srba, Hrvata i ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili. Kod ispitanika Hrvata je nešto niži koeficijent pouzdanosti za vrijednosti

⁶⁵ Vidi sliku 6: *Raspored temeljnih društvenih vrijednosti na perceptualnom dijagramu, prema postavljenoj tipologiji vrijednosti, za sve ispitanike, str. 175.*

⁶⁶ Vidi sliku 7: *Grupiranje vrijednosti u latentne varijable na perceptualnom dijagramu za sve ispitanike, str. 176 i sliku 8: Perceptualni dijagram specifičnih vrijednosti sa nazivima grupa vrijednosti, str. 180.*

⁶⁷ Vidi detaljnije *perceptualne dijagrame specifičnih vrijednosti za sve ispitanike i za svaku nacionalnu grupu ispitanika posebno prilogu B, poglavlje 10.2. Korelacijske matrice, matrice kovarijanci i perceptualni dijagrami, slika 10.-12., str. 242-245.*

moći. Visoke vrijednosti Cronbachovog alfa-koeficijenta pokazuju da je unutarnja konzistentnost latentnih dimenzija visoka ($\alpha > 0,70$) do vrlo visoka ($\alpha > 0,85$) za sve nacionalne grupe ispitanika. Aritmetičke sredine u uzorku i njihove varijacije po nacionalnim grupama ispitanika su u skladu s prethodnim analizama.

Grupa vrijednosti	Broj specifičnih vrijednosti	Cronbachov alfa-koeficijent (α)					Aritmetička sredina (M)				
		U (α_0)	B (α_1)	S (α_2)	H (α_3)	O (α_4)	U (M ₀)	B (M ₁)	S (M ₂)	H (M ₃)	O (M ₄)
Egzistencijalne vrijednosti Bosne i Hercegovine	7	0,85	0,87	0,78	0,77	0,74	4,91	5,29	4,19	5,04	5,48
Vrijednosti suživota	6	0,86	0,89	0,82	0,83	0,74	5,14	5,17	5,02	5,22	5,41
Društveno-političke vrijednosti	10	0,90	0,92	0,88	0,86	0,91	5,14	5,15	5,05	5,23	5,43
Vrijednosti sporazumijevanja	4	0,70	0,72	0,69	0,66	0,64	4,54	4,55	4,43	4,71	4,53
Vrijednosti samousmjeravanja	3	0,71	0,73	0,66	0,67	0,69	4,81	4,70	4,83	5,04	5,18
Vrijednosti dostignuća	3	0,73	0,74	0,72	0,75	0,77	4,03	4,02	4,04	4,08	3,91
Vrijednosti moći	3	0,73	0,71	0,73	0,76	0,61	3,32	3,41	3,19	3,30	3,14

Legenda: U-svi ispitanici u uzorku; B-ispitanici Bošnjaci; S-ispitanici Srbi; H-ispitanici Hrvati; O-ispitanici koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili

Tablica 11: Cronbachovi alfa-koeficijenti i aritmetičke sredine po grupiranim vrijednostima – latentnim varijablama

Na temelju ovih rezultata je izvršena prekompozicija specifičnih vrijednosti u novu strukturu temeljnih društvenih vrijednosti u Bosni i Hercegovini unutar koje je definirano je sedam grupa vrijednosti.

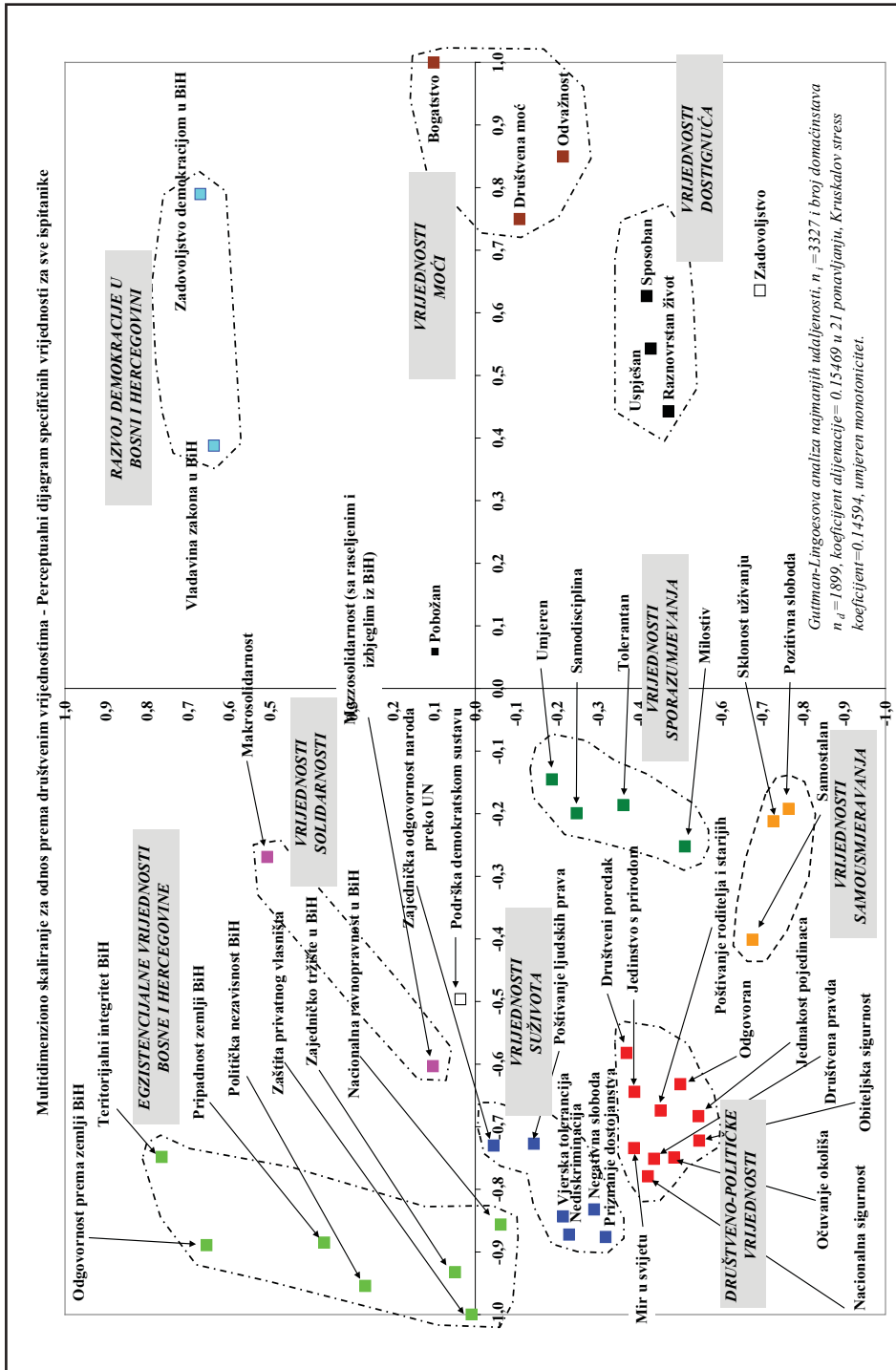
Njihovi nazivi su odabrani tako da odražavaju kontinuitet s teorijskim okvirom i rezultatima istraživanja, uz prilagodbe koje bolje odražavaju zajedničke osobine grupiranih specifičnih varijabli ili pokazuju bliskost s nacionalnim interesima, kojima se promoviraju društvene vrijednosti naspram sigurnosnih rizika. To su:

1. **Egzistencijalne vrijednosti Bosne i Hercegovine**, sa sedam specifičnih vrijednosti: (1) *teritorijalni integritet Bosne i Hercegovine*, (2) *odgovornost prema zemlji Bosni i Hercegovini*, (3) *pripadnost zemlji Bosni i Hercegovini*, (4) *politička neovisnost Bosne i Hercegovine*, (5) *zaštita privatnog vlasništva*, (6) *zajedničko tržište Bosne i Hercegovine* i (7) *nacionalna ravnopravnost u Bosni i Hercegovini*.
2. **Vrijednosti suživota**, sa šest specifičnih vrijednosti: (1) *zajednička odgovornost naroda preko Ujedinjenih naroda*, (2) *poštivanje ljudskih prava*, (3) *vjerska tolerancija*, (4) *nediskriminacija*, (5) *negativna sloboda* i (6) *priznanje dostojanstva*.
3. **Društveno-političke vrijednosti**, s deset specifičnih vrijednosti: (1) *mir u svijetu*, (2) *jedinstvo s prirodom*, (3) *očuvanje okoliša*, (4) *društvena pravda*, (5) *jednakost pojedinaca*, (6) *obiteljska sigurnost*, (7) *nacionalna sigurnost*, (8) *društveni poredak*, (9) *odgovoran* i (10) *poštivanje roditelja i starijih*.
4. **Vrijednosti sporazumijevanja**, s četiri specifične vrijednosti: (1) *umjeren*, (2) *samodisciplina*, (3) *tolerantan* i (4) *milostiv*.
5. **Vrijednosti samousmjerenja**, sa tri specifične vrijednosti: (1) *samostalan*, (2) *pozitivna sloboda* i (3) *sklonost uživanju*.
6. **Vrijednosti dostignuća**, sa tri specifične vrijednosti: (1) *uspješan*, (2) *sposoban* i (3) *raznovrstan život*.
7. **Vrijednosti moći**, sa tri specifične vrijednosti: (1) *bogatstvo*, (2) *društvena moć* i (3) *odvažnost*.

Temeljne vrijednosti: *razvoj demokracije u Bosni i Hercegovini* i *solidarnost*, te specifične vrijednosti: *pobožan*, *podrška demokratskom sustavu* i *zadovoljstvo*, ne gravitiraju niti jednoj od navedenih grupa vrijednosti.

Odnos prema ovim grupama vrijednosti je uključen u strukturu latentnih dimenzija zavisne varijable istraživanja pomoću kojih je analizirana kauzalna povezanost društvenih vrijednosti s percepcijom sigurnosnih rizika u Bosni i Hercegovini.⁶⁸

⁶⁸ *Ovako postavljena struktura vrijednosti je iskorištena u multiploj regresijskoj analizi pomoću koje je potvrđena generalna hipoteza istraživanja koja je glasila: „Odnos dominantnih društvenih grupa i pojedinaca prema sustavu temeljnih vrijednosti zavisi od sigurnosnih rizika prouzročenih povijesnim prilikama i političkom situacijom u Bosni i Hercegovini.“ Rezultati ove multiple regresijske analize su predstavljeni u drugoj knjizi s podnaslovom „Sigurnosni rizici“.*

Slika 8: Perceptualni dijagram specifičnih vrijednosti sa nazivima grupa vrijednosti

7. DRUŠTVENE VRIJEDNOSTI I SIGURNOSNA POLITIKA BOSNE I HERCEGOVINE

U dokumentu „Sigurnosna politika Bosne i Hercegovine“ su nabrojane sljedeće vrijednosti za koje se kaže da proizlaze iz Ustava Bosne i Hercegovine (Predsjedništvo Bosne i Hercegovine, 2006: 1):

- 1) državni kontinuitet, suverenitet, politička neovisnost, teritorijalni integritet i međunarodni subjektivitet;
- 2) ljudska prava i temeljne slobode njezinih građana prema međunarodnim standardima;
- 3) razvoj parlamentarne demokracije i slobodnih demokratskih izbora;
- 4) vladavina prava;
- 5) nacionalna ravnopravnost i pomirba naroda;
- 6) stabilan ekonomski razvoj u uvjetima slobode kretanja robe, usluga i kapitala;
- 7) socijalna pravda i sigurnost;
- 8) prirodno i kulturno bogatstvo;
- 9) zdravstvena zaštita njezinih stanovnika;
- 10) zdravi i stabilni ekološki uvjeti za život čovjeka i
- 11) razvoj međunarodne regionalne suradnje.

Broj i sadržaja nabrojanih vrijednosti pokazuje da se autori „Sigurnosne politike Bosne i Hercegovine“ nisu ograničili samo na Preambulu Ustava Bosne i Hercegovine, nego je njezin vrijednosni okvir određen u odnosu na cjelokupni sadržaj Ustava. To je dobar pristup za razradu sustava vrijednosti na kojemu se temelji sigurnosna politika. Unapređenje je moguće u pravcu njegove harmonizacije s globalnim i europskim vrijednostima koje promoviraju ujednačenost vrijednosnih orijentacija građanske i multikulturalne tradicije. Istovremeno je neophodna osjetljivost za bosanskohercegovačke posebnosti, pod čime se podrazumijeva očuvanje posebnih vrijednosti kolektiviteta, ali i promocija međusobne tolerancije i otvorenosti vrijednosnih sustava bez koje nema unutarnje kohezije ovako složenog društva.

Konsenzus i orijentacija na zaštitu temeljnih društvenih vrijednosti je bitan preduvjet za unapređenje sigurnosne politike Bosne i Hercegovine. Kroz obavljene

intervjue s političkim i javnim osobama u Bosni i Hercegovini prikupljena su neka stajališta o problemu nedovoljne zaštite temeljnih društvenih vrijednosti. Ta stajališta se ovdje navode samo kao mišljenja intervjuiranih o vrijednostima koje se nedovoljno štite bez pretenzije da se pruži potpuna i objektivna analiza stanja vrijednosti:⁶⁹

- 1) Zaštita općih i univerzalnih ljudskih vrijednosti je prioritet sistema sigurnosti u Bosni i Hercegovini. Orijentacijom samo na nacionalno ne mogu se ostvariti opća i pojedinačna prava svih građana Bosne i Hercegovine (Cikotić, Pešto).
- 2) Jednakost svih građana pred zakonom, odsustvo protekcionizma (vladavina zakona) i društvena pravda za sve ljude (Borenović).
- 3) Depolitizacija i neovisnost sigurnosnih struktura u borbi protiv korupcije i kriminala (Borenović).
- 4) Nacionalna ravnopravnost i prepoznatljivost tradicijskih, kulturoloških vrijednosti i svih drugih vrijednosti naroda i religija (Jović).
- 5) Pravo na školski sustav i zaštita šest elementarnih ljudskih prava iz Konvencije o pravima čovjeka: na kulturu, obrazovanje, informiranje, mirovinsko, zdravstveno i znanost (Jović).
- 6) Ljudska prava i temeljne slobode njezinih građana prema međunarodnim standardima (Krešić).
- 7) Razvoj parlamentarne demokracije i tolerantnosti. Jednake šanse naroda da izražavaju svoju političku volju u parlamentarnoj demokraciji (Krešić).

Ograničen broj intervjuiranih ne omogućuje da se dođe do čvrstih zaključaka o tome što politička elita misli o vrijednostima i interesima bosanskohercegovačkog društva iako većina anketiranih imaju aktivnu ulogu u uobličavanju sigurnosnog sustava. Važno je istaknuti da njihova stajališta naznačuju potrebu da se ozbiljnije analizira stanje društvenih vrijednosti i njihovo mjesto u sigurnosnoj politici Bosne i Hercegovine.

Sustav zajedničkih vrijednosti čine one vrijednosti koje prihvaća većina članova društva i koji čine njegovu kohezionu snagu. Onda kada postoji konsenzus o

⁶⁹ Obavljeni su intervjui sa sljedećim osobama iz javnog i političkog života: Selmo Cikotić, ministar obrane Bosne i Hercegovine; Ivo Miro Jović, zastupnik u Domu naroda Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine i član Zajedničkog parlamentarnog povjerenstva za obranu i sigurnost, a u vrijeme usvajanja Sigurnosne politike Bosne i Hercegovine bio je predsjedavajući Predsjedništva Bosne i Hercegovine; Borislav Borenović, zastupnik u Narodnoj skupštini Republike Srpske, član užeg rukovodstva PDP-a; Alija Tihć, direktor federalne uprave Civilne zaštite; Uroš Pena, direktor Policije Republike Srpske, Ermin Pešto, pomoćnik ministra u Ministarstvu sigurnosti Bosne i Hercegovine i Mijo Krešić, zamjenik ministra sigurnosti Bosne i Hercegovine.

potencijalnim izvorima njihovoga ugrožavanja, može se nazrijeti prostor u kojemu pravcu treba tražiti zajedničke interese u Bosni i Hercegovini. Pri tome je neophodno ustanoviti rizike koji ih najviše ugrožavaju i analizirati dosadašnju sposobnost sustava sigurnosti da ih efikasno štiti. To su ujedno elementi procjene ugroženosti kojima bi trebalo posvetiti veću pozornost u razmatranju sadašnjeg stanja politike i sustava sigurnosti.

Rizici i njihova društvena determiniranost, problemi sigurnosti država u uvjetima globalizacije i upravljanje rizicima u suvremenim sustavima sigurnosti su teorijska pitanja koja su obrađena u drugoj knjizi s podnaslovom „Sigurnosni rizici“. Pored teorijskog dijela, u drugoj knjizi se razmatraju perspektive za upravljanje sigurnosnim rizicima u odnosu na sigurnosnu politiku Bosne i Hercegovine, predstavljaju se empirijski rezultati istraživanja o percepciji sigurnosnih rizika u Bosni i Hercegovini i analizira se njihov utjecaj na temeljne društvene vrijednosti i definiranje zajedničkih interesa.

8. LITERATURA I DRUGI IZVORI PODATAKA

KNJIGE

1. Aristotel (1988a) Nikomahova etika (prijevod Tomislava Ladana). Zagreb: Globus.
2. Aristotel (1988b) Politika (prijevod Tomislava Ladana). Zagreb: Globus.
3. Baloban, Josip i dr. (2005) U potrazi za identitetom. Komparativna studija vrednota: Hrvatska i Europa. Zagreb: Golden marketing.
4. Banac Ivo (1994) Cijena Bosne: Članci, izjave i javni nastupi 1992-1993. Zagreb: Europa danas.
5. Barry, Brian (2006) Kultura i jednakost: egalitarna kritika multikulturalizma, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
6. Basta, Danilo N. (1994) Pravo i sloboda. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
7. Beck, Ulrich (1999) World Risk Society. Cambridge: Polity Press.
8. Beck, Ulrich (2001) Rizično društvo: U susret novoj moderni. Beograd: Filip Višnjić.
9. Berčić, Boran (1995) Realizam, relativizam, tolerancija. Rijeka: Hrvatski kulturni dom.
10. Beridan, Izet (2003) Konflikti: homo pro homine et contra hominem - čovjek za i protiv čovjeka. Sarajevo: Fakultet političkih nauka.
11. Beridan, Izet (2008) Politika i sigurnost. Sarajevo: Fakultet političkih nauka.
12. Berlin, Isaiah (2000) Četiri eseja o slobodi (prijevod). Split: Feral Tribune.
13. Blaise, Pascal (1980) Misli I. Beograd. Bigz.
14. Brandt, Miroslav (1989) Izvori zla: Dualističke teme. Zagreb: ITRO „August Cesarec“.
15. Brysk, Alison (2002) Globalization and Human Rights. Berkeley/ Los Angeles, CA: University of California Press.
16. Chomsky, Noam (2000) Nužne iluzije: kontrola uma u demokratskim društvima. Novi Sad: Svetovi.
17. Chomsky, Noam (2003) Mediji, propaganda, sistem. Zagreb: Društvo za promicanje književnosti na novim medijima. http://www.elektronickeknjige.com/chomsky_noam/mediji_propaganda_i_sistem/index.htm, [datum pristupa 18.01.2007].
18. Cifrić, Ivan (1989) Socijalna ekologija: Prilozi zasnivanju discipline. Zagreb: Globus.
19. Cohen, Moris i Nagel, Ernest (1977) Uvod u logiku i naučni metod. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
20. Coser, Lewis (2007) Funkcije društvenog sukoba: ispitivanje koncepta društvenog sukoba i njegove upotrebe u empirijskim sociološkim istraživanjima. Novi Sad: Mediterran Publishing.
21. Cvetkovski, Cvetan (1999a): Ljudska prava: I knjiga. Skopje: Karitas.
22. Cvetkovski, Cvetan (1999b): Ljudska prava: II knjiga. Skopje: Karitas.
23. Cvitković, Ivan (2004) Konfesija u ratu. Sarajevo: Svjetlo riječi.
24. Cvitković, Ivan (2005) Hrvatski identitet u Bosni i Hercegovini: Hrvati između nacionalnog i građanskog. Zagreb/Sarajevo: Synopsis.

25. Ćurak, Nerzuk (2002) Geopolitika kao sudbina. Slučaj Bosna: Postmodernistički ogled o perifernoj zemlji. Sarajevo: Fakultet političkih nauka.
26. Dimitrijević, Vojin i dr. (2005) Osnovi međunarodnog javnog prava. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.
27. Dimitrijević, Vojin i Stojanović, Radoslav (1996) Međunarodni odnosi. Beograd: NIU Službeni list SRJ.
28. Džaja, Srećko M. (1999) Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine: Predemancipacijsko razdoblje 1463. – 1804. Mostar: Ziral.
29. Esposito John.L. i dr. (2003) Oksfordska istorija islama. Beograd: Clio.
30. Fromm, Erich (1984a) Anatomija ljudske destruktivnosti I. Zagreb: Naprijed.
31. Fromm, Erich (1984b) Anatomija ljudske destruktivnosti II. Zagreb: Naprijed.
32. Fromm, Erich (1989) Zdravo društvo. Beograd/Zagreb: Nolit/Naprijed.
33. Giddens, Anthony (2005) Odbegli svet: Kako globalizacija preoblikuje naše živote. Beograd: Stubovi kulture.
34. Giddens, Anthony (2007) Sociologija. Zagreb: Udžbenici Sveučilišta u Zagrebu – Posebna izdanja.
35. Girard, Rene (1990) Nasilje i sveto. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada.
36. Gurvitch, George (1965) Savremeni poziv sociologije: S pogovorom Vojina Milića. Sarajevo: IP „V. Masleša“.
37. Habermas, Jürgen (1996) Borba za priznanje u ustavnim demokratskim državama (preveo Ugo Vlasisavljević). Sarajevo: Međunarodni centar za mir.
38. Haldun, Ibn (1982) Muqaddima (izbor iz djela). Sarajevo: IRO „Veselin Masleša“.
39. Halmi, Aleksandar (2003) Multivarijantna analiza u društvenim znanostima. Zagreb: Alinea.
40. Harris, George W (1997) Dignity and Vulnerability: Strength and Quality of Character. Berkeley, Calif: University of California Press.
41. Haynes, Jeff (2002) Politics in the developing world: A Concise Introduction. Oxford: Blackwell Publishing.
42. Hinsley, sir Francis H. (2001) Suverenost. Beograd: Filip Višnjić.
43. Horkheimer, Max (1989) Pomračenje uma. Sarajevo: Veselin Masleša.
44. Institut društvenih nauka (2003) Politika i slobode. Beograd: Centar za ekonomska istraživanja Instituta društvenih nauka.
45. Institut za filozofiju i društvena istraživanja (2006) Sistem vrijednosti mladih u poslijeratnom društvu u Bosni i Hercegovini. Banja Luka: Filozofski fakultet.
46. Ivan Pavao II (2005) Sjećanje i identitet: razgovori na prijelazu tisućljeća. Split: Verbum.
47. Jodl, Friedrich (1963) Istorija etike kao filozofske nauke. Druga knjiga: od Kanta do danas. Sarajevo: IP „Veselin Masleša“.
48. Jodl, Friedrich (1975) Istorija etike kao filozofske nauke. Prva knjiga: Do kraja prosvjetiteljstva. Sarajevo: IP „Veselin Masleša“.
49. Kant, Immanuel (1990) Kritika praktičnog uma. Beograd: BIGZ.
50. Karić, Enes ur. (1996) Ljudska prava u kontekstu islamsko-zapadne debate. Sarajevo: Pravni centar Fond otvoreno društvo BiH.
51. Kegley, Charles W. i Wittkopf, Eugene R. (2006) Svetska politika: trend i transformacija. Beograd: Centar za studije Jugoistočne Evrope - Fakultet političkih nauka.

-
52. Krneta, Dragoljub i Popov-Momčilović, Zlatiborka (2007) *Religijska tolerancija u Bosni i Hercegovini*. Banja Luka: Nezavisni univerzitet Banja Luka.
 53. Luhmann, Niklas (2001) *Društveni sistemi: Osnovi opšte teorije* (prijevod). Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
 54. Lukšić, Branimir (1965) *Pravo i etika: Odnos bitka i vrijednosti*. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo.
 55. Macan, Ivan (2002) *Socijalna etika i druge studije*. Zagreb: Filozofsko-teološki fakultet Družbe Isusove.
 56. Malpas, Jeff i Lickiss, Norelle ur. (2007) *Perspectives on Human Dignity: A Conversation*. Dordrecht: Springer.
 57. Maravall, Jose Maria i Przeworski, Adam ur. (2003) *Democracy and the Rule of Law*. Cambridge: University Press.
 58. Masleša, Ramo (2001) *Teorije i sistemi sigurnosti*. Sarajevo: Magistrat.
 59. Mesić, Milan (2006) *Multikulturalizam: Društveni i teorijski izazovi*. Zagreb: Školska knjiga.
 60. Mesić, Milan ur. (2004) *Perpectives of Multiculturalism – Western and Transitional Countries*. Zagreb: Filozofski fakultet.
 61. Milanović, Marko i Hadži-Vidanović, Vidan ur. (2005) *Međunarodno javno pravo: zbirka dokumenata*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.
 62. Milardović, Anđelko (1996) *Uvod u politologiju*. Osijek: Pan-Liber. Elektronska verzija. Centar za politološka istraživanja. www.cpi.hr/download/links/hr/1403.pdf [datum pristupa 05.02.2008].
 63. Milardović, Anđelko ur. (1998) *Metodologija politologije*. Osijek: Pan liber.
 64. Milić, Vojin (1996) *Sociološki metod*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
 65. Mirandola, Giovanni Pico della (1994) *Govor o dostojanstvu čovekovu* (prijevod). Beograd: Filip Višnjić.
 66. Müller, Jan-Warner (2007) *Constitutional patriotism*. New Jersey: Princeton University Press.
 67. Mužić, Vladimir (1982) *Metodologija pedagoškog istraživanja*. Sarajevo: Svjetlost.
 68. Oberschall, Anthony (2007) *Conflict and Pieace Building in Divided Societas: Responses to ethnic violence*. London/New York: Routledge, Taylor and Francis Group.
 69. Paić, Žarko (2005) *Politika identiteta: Kultura kao nova ideologija*. Zagreb: Izdanja Antibarbarus.
 70. Pavičević, Vuko (1970) *Sociologija religije: Sa elementima filozofije religije*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika SRS.
 71. Pečujlić, Miroslav (1977) *Metodologija društvenih nauka*. Beograd: NIU Službeni list SFRJ.
 72. Pharo, Patrick: (2006) *Sociologija morala: Smisao i vrijednosti između prirode i kulture*. Zagreb: Masmedia.
 73. Platon (2002) *Država*. Beograd: BIGZ.
 74. Plenković, Mario (1993) *Komunikologija masovnih medija*. Zagreb: Barbat.
 75. Primoratz, Igor i Pavković, Aleksandar ur. (2007) *Patriotism: Philosophical and Political Perspectives*. Aldershot: Ashgate Publishing Limited.
 76. Radenović, Predrag (2005) *Opšta sociologija: terijske kontoverze u sociologiji*. Beograd: Akademska misao.

77. Raz, Joseph (1979) *The authority of law*. Oxford: University Press.
78. Ritzer, George (1997) *Suvremena sociološkijska teorija*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
79. Rokeach, Milton (1979) *Understanding Human Values: Individual and Societal*, New York: The Free Press.
80. Rot, Nikola (2006) *Psihologija grupa: Prvenstveno malih grupa i organizacija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
81. Rupčić, Ljudevit (2002) *Temeljne vrijednosti*. Mostar/Zagreb: ZIRAL.
82. Sardar, Ziauddin (2002) *Thomas Kuhn i ratovi znanosti*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
83. Serdar, Vladimir (1972) *Udžbenik statistike*. Zagreb: Školska knjiga.
84. Somun-Kapetanović, Rabija (2006) *Statistika u ekonomiji i menadžmentu*. Sarajevo: Ekonomski fakultet.
85. Stetson, Brad (1998) *Human dignity and contemporary liberalism*. Westport, CT: Praeger Publisher.
86. Sullivan, William M. i Kymlicka, Will ur. (2007) *The Globalization of Ethics: Religious and Secular Perspectives*. Cambridge: University Press.
87. Supek, Rudi (1987) *Herbert Spencer i biologizam u sociologiji*. Zagreb: Naprijed.
88. Šamić, Midhat (1980) *Kako nastaje naučno djelo: uvođenje u metodologiju i tehniku naučnoistraživačkog rada – opšti pristup*. Sarajevo: Svjetlost.
89. Šarčević, Abdulah (2000a) *Odvažnost slobode: Etika ljudskih prava*. Sarajevo: Pravni centar FOD BiH.
90. Šarčević, Abdulah (2000b) *Sfinga zapada na kraju 20. stoljeća*. Sarajevo: Bosanska knjiga.
91. Tamanaha, Brian Z. (2004) *On the Rule of Law: History, Politics, Theory*. Cambridge: University Press.
92. Tanović, Arif (1972) *Vrijednosti i vrednovanje: Prilog proučavanju Aksiologije*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.
93. Tanović, Arif (1980) *Etika i politika*. Sarajevo: Svjetlost.
94. Termiz, Dževad i Milosavljević, Slavomir (2000) *Praktikum iz metodologije politikologije*. Sarajevo: autori.
95. Termiz, Dževad, i Milosavljević, Slavomir (1999) *Uvod u metodologiju politikologije*. Sarajevo: DAX Trade.
96. Todorović, Mirjana, Dimitrijević, Vojin i dr. (2003) *Kultura ljudskih prava*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.
97. Toma Akvinski (1990) *Država*. Zagreb: „Globus“ Nakladni zavod.
98. Tripković, Boško (2007) *Ravnopravnost i razlike: Pravo žena na političko reprezentovanje*. Novi Sad: Stylos.
99. Tubić, Risto (1978) *Britanska filozofija morala: Etičke teorije od XVII do konca XIX vijeka*. Sarajevo: „Svjetlost“.
100. Vlasisavljević, Ugo (2006) *Etnopolitika i građanstvo*. Mostar: Dijalog.
101. Vočkić-Avdagić, Jelenka (1977) *Razvoj savremenih komunikacijskih procesa i sistema i bosanskohercegovačko društvo i država*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka.
102. Vujević, Miroslav (1983) *Uvođenje u znanstveni rad u području društvenih znanosti*. Zagreb: Informator.

103. Weber, Max (1989) Protestantska etika i duh kapitalizma. Sarajevo: „Veselin Masleša“- „Svjetlost“.
104. Zgodić, Esad (1996) Građanska Bosna. Tuzla: Ritam d.o.o.
105. Znaniecki, Florian (1934) The Method of Sociology. New York: Rinehart&Company.
106. Žunec, Ozren i dr. (2001) Nacionalna sigurnost. Zagreb. Studija u projektu: Strategija razvitka RH. Zagreb: Ured Predsjednika.

ČLANCI (iz časopisa, novina, interneta i zbornika)

1. Ferić, Ivana (2007) Univerzalnost sadržaja i strukture vrijednosti: Podaci iz Hrvatske. Društvena istraživanja - Časopis za opća društvena pitanja. 1-2 /2007. Zagreb: Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar“. <http://www.ceeol.com/aspx/issuedetails.aspx?issueID=b310f947-5bcd-44d3-a6ed-5f56ed72230e&tabID=0> [datum pristupa 13.08.2008].
2. Gibson, James L. (2004) Enigmas od Intolerance: Fifty years after Stouffer's Communism, Conformity, and Civil Liberties, Washington University. <http://jameslgibson.wustl.edu/enigmas/enigmas.pdf> [datum pristupa 05.01.2009].
3. Grlić, Danko (1073) Jednakost i nejednakost. Zagreb: Časopis Praxis. Broj 1-2. http://praxis.anarhija.org/index.php/Praxis:Praxis_1973_1-2:Jednakost_i_nejednakost_-_Danko_Grli%C4%87 [datum pristupa 20.09.2008].
4. Marković, Mihailo (1973) Jednakost i sloboda. Zagreb: Časopis Praxis. Broj 1-2. http://praxis.anarhija.org/index.php/Praxis:Praxis_1973_1-2:Jednakost_i_sloboda_-_Mihailo_Markovi%C4%87 [datum pristupa 20.09.2008].
5. Melchiorre, Virgilio (2001) Kakva snošljivost. Članak u Babić, Mile, Mahmutćehajić, Rusmir i dr.: Tolerancija, ideologija, tradicija. Časopis Međunarodni forum Bosna. Br. 14. Sarajevo: Međunarodni forum Bosna.
6. Schaik, Ton van (2002) Social Capital in the European Values Study Surveys. <http://www.oecd.org/dataoecd/22/22/2381883.pdf> [datum pristupa 20.01.2007].
7. Schwartz, Shalom H. (2007a) Basic Human Values: An Overview. Sveučilište u Kataniji. <http://www.fmag.unict.it/Allegati/convegno%207-8-10-05/Schwartzpaper.pdf> [datum pristupa 19.08.2008].
8. Schwartz, Shalom H. (2007b) A Proposal for Measuring Value Orientations across Nations. Questionnaire Development Report. European Social Survey. http://www.europeansocialsurvey.org/index.php?option=com_content&task=view&id=62&Itemid=96 [datum pristupa 10.12.2008].
9. Seligman, Adam (2001) Tolerancija i religija. Članak u Babić, Mile, Mahmutćehajić, Rusmir i dr.: Tolerancija, ideologija, tradicija. Časopis Međunarodni forum Bosna. Broj 14. Sarajevo: Međunarodni forum Bosna.
10. Teodosijević, Bojan (2008) Politička tolerancija u Srbiji i Evropi: Društveni i psihološki koreni. Časopis društva psihologa Srbije „Psihologija“. Vol. 41, broj 4. Str. 455-487.
11. Vujčić, Vladimir (2003) Toleriranje manjina sa kojima se ne slažemo jest tolerancija. Časopis „Politička misao“. Vol. XL, br. 2). Str. 186-191.

DOKUMENTI, PROPISI I PRIRUČNICI

1. Eurobarometar (2005) Social Values, Science and Tehnology: Special Eurobarometar 225. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_225_report_en.pdf [datum pristupa 10.04.2008]
2. European Commision (2005) European values in the globalised world. Brussels. http://ec.europa.eu/growthandjobs/pdf/COM2005_525_en.pdf [datum pristupa 02.02.2007].
3. Federalni zavod za statistiku (2002) Sistematski spisak naseljenih mjesta Bosne i Hercegovine (po entitetima. Stanje 01.07.2002. godine. Sarajevo: Federalni zavod za statistiku.
4. Figueroa, Maria Elena i dr (2002) Communication for Social Change: An Integrated Model for Measuring the process and Its Outcomes. New York: Johns Hopkins University's Center for Communication Programs.
5. Fink, Arlene (2005) How to Conduct Surveys: A Step-by-Step Guide. London: Sage Publications.
6. Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina (2006) Procjena razvoja demokratije u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina.
7. Grosh, Margaret E. i Munoz, Juan (1996) A Manual for Planning and Implementing the Living Standards Measurement Study Survey. Washington: The World Bank.
8. Hague Institute for the Internationalisation of Law (2007) Rule of Law Inventory Report. Hague Institute for the Internationalisation of Law.
9. JPNIO Službeni list RBiH (1996) Dejtonski mirovni sporazum. Sarajevo: JPNIO Službeni list RBiH.
10. Međunarodna komisija za Balkan (1998) Nedovršeni mir: Izveštaj Međunarodne komisije za Balkan. Beograd: RadioB92. http://mmc.et.tudelft.nl/~sii/b92net/unfinishedpeace/nedovrseni_mir/index.htm [datum pristupa 21.12.2005].
11. Ministarstvo vanjskih poslova Bosne i Hercegovine (1996) Humanitarno pravo: Ženevske konvencije i dodatni protokoli. Sarajevo: MVP.
12. NATO (1999) The Alliance's Strategic Concept, Washington. http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_27433.htm [datum pristupa 21.10.2009].
13. Office for Official Publications of the European Communities (2000) Charter of Fundamental Rights of the European Union. C 364. Official Journal of the European Communities. http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf [datum pristupa 02.02.2007].
14. Office for Official Publications of the European Communities (2007) Treaty of Lisbon. Official Journal of the European Union. C 306. http://europa.eu/lisbon_treaty/full_text/index_en.htm [datum pristupa 05.05.2008].
15. Organizacija Ujedinjenih naroda (1995) Report of the Fourth World Conference on Women. Beijing, 4-15 September 1995. <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N96/273/01/PDF/N9627301.pdf?OpenElement> [datum pristupa 27.11.2008].
16. Organizacija Ujedinjenih naroda (2000) Milenijska deklaracija Ujedinjenih naroda (neslužbeni prijevod). Osmi plenarni sastanak šefova država ili vlada OUN. http://www.ured-ravnopravnost.hr/dokumenti/MILENIJSKA_DEKLARACIJA.pdf [datum pristupa 15.05.2008].

17. Organizacija Ujedinjenih naroda (2005) Resolution adopted by the General Assembly, 60/1, World Summit Outcome. <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/UN/UNPAN021752.pdf> [datum pristupa 20.08.2008].
18. Organizacija Ujedinjenih naroda (2008) Strengthening and coordinating United Nations rule of law activities: Report of the Secretary-General. http://www.undp.org/cpr/documents/SG_report_rule_of_law.pdf [datum pristupa 20.08.2008].
19. Predsjedništvo Bosne i Hercegovine (2006) Sigurnosna politika Bosne i Hercegovine.
20. Sali, Sevima i Terzić, Zlatan (1996) Međunarodni dokumenti o ljudskim pravima: Instrumenti ustava FBiH. Sarajevo: Pravni centar Otvorenog društva BiH.
21. Schmidt, Helmut (1997) Report on the Conclusions and Recommendations by a High-level Expert Group Meeting on A Universal Declaration of Human Responsibilities. Beč: Vijeće za InterAkciju. <http://www.interactioncouncil.org/> [datum pristupa 13.09.2007].
22. The European Social Survey (2008) Self-completion questionnaire. http://www.europeansocialsurvey.org/index.php?option=com_content&view=article&id=65&Itemid=107 [datum pristupa 10.12.2008].
23. UNDP Bosna i Hercegovina (2007) Socijalna uključenost u Bosni i Hercegovini: Izvještaj o humanom razvoju 2007. Sarajevo: UNDP Bosna i Hercegovina.
24. UNDP Bosna i Hercegovina (2009) Veze među nama. Društveni kapital: Izvještaj o humanom razvoju za Bosnu i Hercegovinu 2009. Sarajevo: UNDP Bosna i Hercegovina.
25. Ustavni sud Bosne i Hercegovine (2000) Djelomična odluka Ustavnog suda Bosne i Hercegovine br. U 5/98 III od 01.07.2000. godine. http://www.ccbh.ba/hrv/odluke/povuci_pdf.php?pid=22212 [datum pristupa 25.11.2008].
26. Ustavni sud Bosne i Hercegovine (2008) Ustav Bosne i Hercegovine: Prijevod na hrvatski jezik. Sarajevo: Office of the High representative. http://www.ccbh.ba/public/down/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_hrv.pdf [datum pristupa 14.09.2008].
27. Vijeće Europe (1998) Report of Thematic Group 1: Legal rights and vulnerable groups. The Human Dignity and Social Exclusion Project (HDSE Project). http://www.coe.int/t/e/social_cohesion/hdse/2_hdse_reports/4_thematic_groups_reports/a_group%201.asp#P56_2022 [datum pristupa 22.02.2009].
28. Vijeće Europe (2000) Strategy for Social Cohesion. http://www.coe.int/t/dg3/socialpolicies/socialcohesiondev/source/strategy_en.doc [datum pristupa 15.02.2009].
29. Vijeće Europe (2004) Revised Strategy for Social Cohesion. http://www.coe.int/t/dg3/socialpolicies/socialcohesiondev/source/RevisedStrategy_en.pdf [datum pristupa 15.02.2009].
30. Vijeće Europe (2005) Concerted development of social cohesion indicators. Methodological guide. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
31. Vijeće Europske unije (2003) A Secure Europe in a Better World: European Security Strategy. <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/78367.pdf> [datum pristupa 15.08.2008]
32. Vijeće za InterAkciju (1997) Tekst nacrtu Opće konvencije o odgovornosti čovjeka. <http://www.interactioncouncil.org/udhr/declaration/udhr.pdf> [datum pristupa 13.09.2007].

33. World Values Survey (2005) Upitnik WVS 2005-2006 Wave: Root Version. <http://www.worldvaluessurvey.org> [datum pristupa 20.12.2008].

OSTALI IZVORI (enciklopedije, rječnici)

1. Beridan, Izet, Tomić, Ivo M. i Kreso, Muharem (2001) Leksikon sigurnosti. Sarajevo: DES.
2. Cvitković, Ivan (1991) Rječnik religijskih pojmova. Sarajevo: autor.
3. Filipović, Rudolf i dr. (1974) Englesko-Hrvatski ili Srpski rječnik. Zagreb: Zora.
4. Klaić, Bratoljub (1990) Rječnik stranih riječi. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
5. Mimica, Aljoša i dr. (2007) Sociološki rečnik. Beograd: Zavod za udžbenike.
6. Oxford University Press (2002) Oxford Advanced Genie: Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. Sixth Edition. Oxford: Oxford University Press.
7. Popić, Relja, Lolić, Branimir i Afgan, Naim (1983) Naučno-tehnički rečnik. Beograd: NIGRO Privredni pregled.
8. Routledge (1998) Routledge Encyclopedia of Philosophy. Version 1.0. London/New York: Routledge.

INTERNET ADRESE:

1. Council of Europe, <http://www.coe.int> [datum pristupa 15.02.2009].
2. Council of the European Union, <http://www.consilium.europa.eu> [datum pristupa 15.08.2008].
3. Međunarodna komisija za Balkan, <http://mmc.et> [datum pristupa 21.12.2005].
4. Organizacija Ujedinjenih naroda, <http://www.un.org> [datum pristupa 20.08.2008].
5. Portal Europske unije, <http://europa.eu> [datum pristupa 05.05.2008].
6. RuleWorks, <http://www.ruleworks.co.uk>, [datum pristupa 13.08.2009].
7. The InterAction Council <http://www.interactioncouncil.org>, [datum pristupa 13.09.2007].
8. UNDP, <http://www.undp.org> [datum pristupa 20.08.2008].
9. UNDP Bosna i Hercegovina, <http://www.undp.ba> [datum pristupa 15.10.2008].
10. Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH, <http://www.ured-ravnopravnost.hr> [datum pristupa 15.05.2008].
11. Ustavni sud Bosne i Hercegovine, <http://www.ccbh.ba> [datum pristupa 14.09.2008].
12. World Values Survey website, <http://www.worldvaluessurvey.org> [datum pristupa 20.12.2008].

9. PRILOG A: TEORIJSKO - METODOLOŠKI OKVIR ZA ISTRAŽIVANJE TEMELJNIH DRUŠTVENIH VRIJEDNOSTI I SIGURNOSNIH RIZIKA

9.1. PROBLEM I CILJEVI ISTRAŽIVANJA

9.1.1. Problem i najvažnija pitanja istraživanja

Istraživanje temeljnih društvenih vrijednosti i sigurnosnih rizika je po svojem karakteru politološko-sociološko, ujedno i interdisciplinarno, jer se dotiče teorijskih i empirijskih dostignuća u aksiologiji, socijalnoj psihologiji i socijalnoj ekologiji. Sustav zajedničkih društvenih vrijednosti i harmonizacija vrijednosnih podsustava konstitutivnih naroda je od izuzetnog značaja za integraciju društva. Društvena akcija koja je usmjerena na jačanje kohezivnih vrijednosti i međusobnu toleranciju vrijednosnih sustava nacionalnih grupa predstavlja sigurnosni problem. Iz ovakvih početnih razmišljanja proizašao je problem ovog istraživanja:

Koji su to rizici i na koji način utječu na temeljne vrijednosti bosanskohercegovačkog društva, kao polazišta za izgradnju sustava sigurnosti i kakav je odnos dominantnih društvenih grupa i pojedinaca prema temeljnim vrijednostima?

Iz ovako definiranog problema istraživanja proizašla su sljedeća pitanja:

- 1) Koje su temeljne društvene vrijednosti koje treba štititi sustav sigurnosti Bosne i Hercegovine?
- 2) Kakvi su stavovi različitih društvenih grupa o značaju pojedinih društvenih vrijednosti?
- 3) Kakva je percepcija različitih društvenih grupa o sigurnosnim rizicima koji utječu na temeljne vrijednosti bosanskohercegovačkog društva?

- 4) Koji su sigurnosni rizici vezani uz najvažnije društvene vrijednosti? Koji su njihovi uzroci i moguće posljedice?
- 5) Kako upravljati sigurnosnim rizicima unutar sigurnosnog sustava?
- 6) Postoji li raskorak između normativno usvojenih vrijednosti i njihovog prihvaćanja, kao rezultat različite percepcije rizika kod ispitanika?
- 7) U kojoj mjeri stanje nesigurnosti pojedinaca pogoršava razinu opće sigurnosti društva?

9.1.2. Ciljevi istraživanja

a) Naučni ciljevi istraživanja

- 1) Utvrditi u kojoj mjeri se može primijeniti teorija rizika, uključujući analizu i upravljanje rizicima za opisivanje i analizu opasnosti čiji je uzrok u unutarnjim konfliktima.
- 2) Ispitati utjecaj sigurnosnih rizika na temeljne društvene vrijednosti koje su polazište za izgradnju funkcionalnog sustava sigurnosti.
- 3) Kroz neophodna teorijska uopćavanja ustanoviti pravilnosti koje obilježavaju interakciju između sigurnosnih rizika i temeljnih društvenih vrijednosti.

b) Pragmatički ciljevi istraživanja

- 1) Identificirati i opisati sigurnosne i druge rizike kojima se ugrožavaju temeljne vrijednosti bosanskohercegovačkog društva, kao preduvjeta za njihovo smanjivanje, odnosno jačanje integracijskih procesa u društvu.
- 2) Opisati i analizirati odnos dominantnih društvenih grupa i pojedinaca prema temeljnim vrijednostima u Bosni i Hercegovini.
- 3) Opisati i objasniti način na koji dominantne društvene grupe i pojedinci percipiraju rizike koji utječu na društvene vrijednosti u Bosni i Hercegovini.
- 4) Dati naučni doprinos razvoju procesa kojima se uobličava sustav sigurnosti Bosne i Hercegovine.

9.2. METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

9.2.1. Hipotetički okvir istraživanja

a) Generalna hipoteza

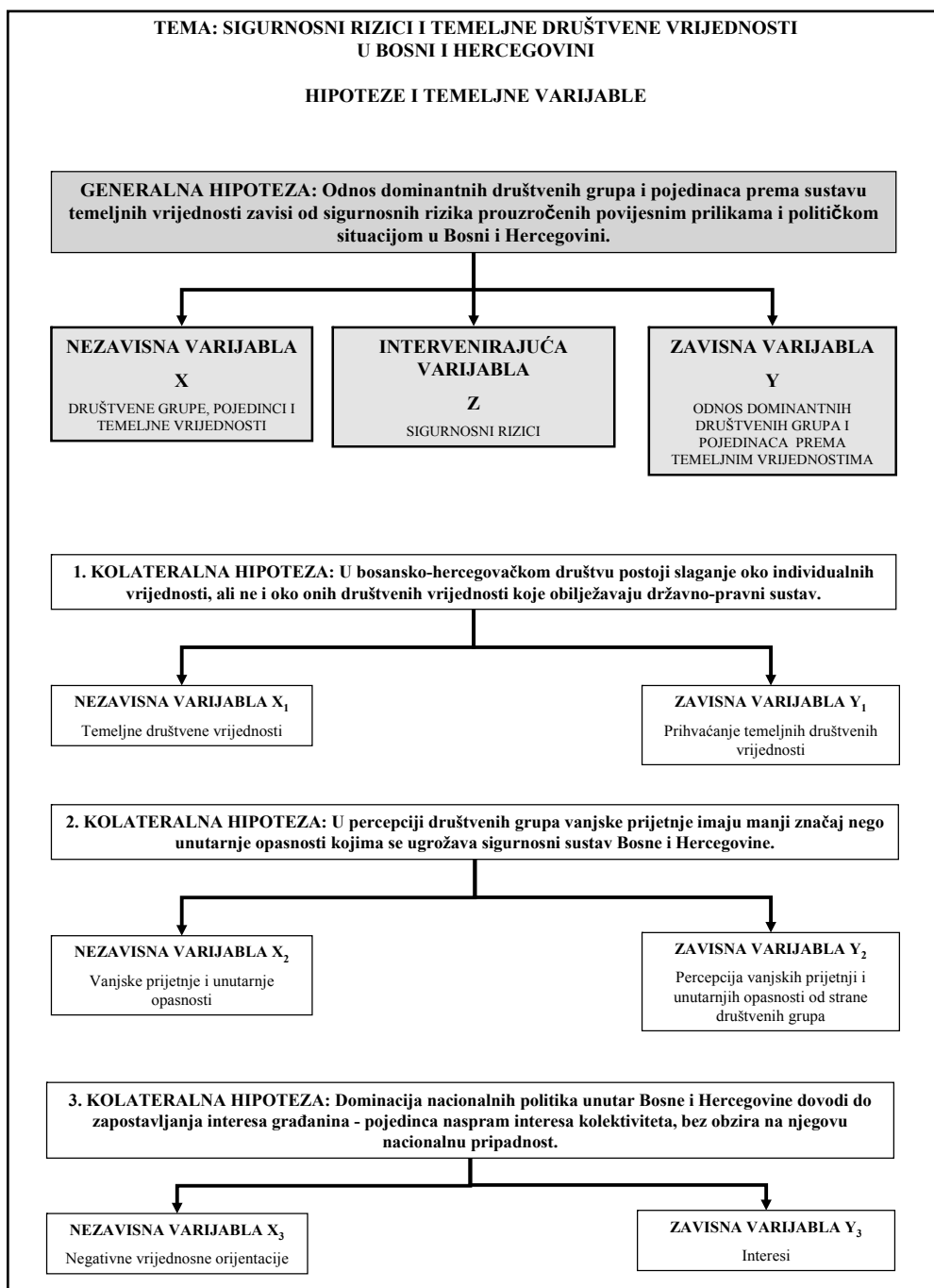
Odnos dominantnih društvenih grupa i pojedinaca prema sustavu temeljnih vrijednosti zavisi od sigurnosnih rizika prouzročenih povijesnim prilikama i političkom situacijom u Bosni i Hercegovini.

b) Kolateralne hipoteze

1. U bosanskohercegovačkom društvu postoji slaganje oko individualnih vrijednosti, ali ne i oko onih društvenih vrijednosti koje obilježavaju državno-pravni sustav.
2. U percepciji društvenih grupa vanjske prijetnje imaju manji značaj nego unutarnje opasnosti kojima se ugrožava sigurnosni sustav Bosne i Hercegovine.
3. Dominacija nacionalnih politika unutar Bosne i Hercegovine dovodi do zapostavljanja interesa građanina-pojedinca naspram interesa kolektiviteta, bez obzira na njegovu nacionalnu pripadnost.

Iz postavljene generalne i kolateralnih hipoteza proizašla je struktura varijabli predstavljena slikom 8: Logička shema hipoteza i temeljnih varijabli. Ovako postavljena struktura nezavisnih, intervenirajućih i zavisnih varijabli je zatim detaljno razrađena u tablici 12: Varijable.⁷⁰

⁷⁰ Indikatori su predstavljeni u Prilogu A, poglavlje 9.4 Pregled indikatora za ispitivanje odnosa prema društvenim vrijednostima ove knjige, odnosno, u drugoj knjizi „Sigurnosni rizici“ su u prilogu B: Pregled indikatora za ispitivanje percepcije sigurnosnih rizika i povjerenja u sigurnosne institucije Bosne i Hercegovine

VARIJABLE		
DRUŠTVENE GRUPE, POJEDINCI I TEMELJNE VRIJEDNOSTI	SIGURNOSNI RIZICI	ODNOS PREMA TEMELJNIM VRIJEDNOSTIMA
X	Z	Y
<p><u>A. Karakteristike društvenih grupa, pojedinaca i naselja</u></p> <p>A.1. Karakteristike društvenih grupa</p> <p>1.1. Vrste grupa</p> <p>1.2. Veličina grupa</p> <p>1.3. Socijalna i demografska struktura grupe (prema karakteristikama ispitanika)</p> <p>A.2. Karakteristike pojedinaca (ispitanika)</p> <p>2.1. Starost</p> <p>2.2. Spol</p> <p>2.3. Broj članova domaćinstva</p> <p>2.4. Broj djece</p> <p>2.5. Odnos s nositeljem domaćinstva</p> <p>2.6. Bračno stanje</p> <p>2.7. Nacionalnost</p> <p>2.8. Zaposlenost</p> <p>2.9. Stupanj obrazovanja</p> <p>2.10. Zanimanje</p> <p>2.11. Mjesečna primanja domaćinstva</p> <p>A.3. Karakteristike naselja</p> <p>3.1. Broj stanovnika i domaćinstava</p> <p>3.2. Nacionalni sastav</p> <p>3.3. Starosna struktura stanovništva</p> <p>3.4. Spolna struktura stanovništva</p> <p>3.5. Broj zaposlenih i umirovljenih</p> <p>3.6. Geografska pozicija naselja</p> <p><u>B. Temeljne društvene vrijednosti</u></p> <p>B.1. Globalne vrijednosti (Milenijska deklaracija UN)</p> <p>1.1. Sloboda (pozitivna sloboda, negativna sloboda)</p> <p>1.2. Jednakost (jednakost pojedinca, nacionalna ravnopravnost u BiH)</p>	<p><u>C. Izvori sigurnosnih rizika za Bosnu i Hercegovinu (Sigurnosna politika BiH)</u></p> <p>C.1. Vanjske prijetnje po sigurnost BiH</p> <p>1.1. Napad druge države na BiH</p> <p>1.2. Pojačan ilegalni ulazak u BiH stranaca koji dolaze iz azijskih i afričkih zemalja</p> <p>1.3. Šverc oružja za masovno uništenje preko BiH (bojnih i bioloških otrova, nuklearnih bombi)</p> <p>1.4. Šverc droge preko BiH</p> <p>1.5. Trgovina ljudima, posebno ženama i djecom, preko BiH</p> <p>1.6. Teroristički napad protiv civilnog stanovništva BiH koje su izvele strane terorističke grupe</p> <p>1.7. Teroristički napad protiv državnih organa ili važnih objekata u BiH koje su izvele strane terorističke grupe</p> <p>1.8. Teroristički napad na međunarodne organizacije u BiH koje su izvele strane terorističke grupe</p> <p>1.9. Prelazak terorističkih grupa i prijevoz njihove opreme preko BiH.</p> <p>1.10. Šverc streljačkog i drugog lakog oružja preko BiH</p> <p>C.2. Unutarnje opasnosti po sigurnost BiH</p> <p>2.1. Loša državna uprava, korupcija i zloupotreba vlasti</p> <p>2.2. Organizirani kriminal i nasilje kriminalnih grupa</p> <p>2.3. Nazadovanje u proizvodnji i propadanje industrijskih kapaciteta u BiH</p> <p>2.4. Visoka nezaposlenost i rastuće siromaštvo u BiH</p> <p>2.5. Nedovoljni finansijski izvori za provedbu održivog povratka raseljenih osoba i izbjeglica</p>	<p><u>F. Odnos prema temeljnim vrijednostima</u></p> <p>F.1. Egzistencijalne vrijednosti BiH</p> <p>F.2. Vrijednosti suživota</p> <p>F.3. Društveno-političke vrijednosti</p> <p>F.4. Vrijednosti sporazumijevanja</p> <p>F.5. Vrijednosti samousmjerenja</p> <p>F.6. Vrijednosti dostignuća</p> <p>F.7. Vrijednosti moći</p> <p>F.8. Solidarnost</p> <p>F.9. Razvoj demokracije u Bosni i Hercegovini</p> <p><u>G. Povjerenje u sigurnosne institucije Bosne i Hercegovine</u></p> <p>G.1. Predsjedništvo BiH</p> <p>G.2. Vijeće ministara BiH</p> <p>G.3. Vlada FBiH</p> <p>G.4. Vlada RS</p> <p>G.5. Policija RS</p> <p>G.6. Policija FBiH</p> <p>G.7. Granična policija BiH</p> <p>G.8. Oružane snage BiH- vojska</p> <p>G.9. Obavještajno-sigurnosna agencija BiH</p> <p>G.10. Centar za uklanjanje mina BiH</p> <p>G.11. Civilna zaštita</p> <p>G.12. Međunarodna policija u BiH</p> <p>G.13. Državna agencija za istrage i zaštitu - SIPA</p> <p>G.14. Međunarodne vojne snage u BiH - EUFOR i NATO</p> <p>G.15. Visoki predstavnik u BiH</p>

VARIJABLE		
DRUŠTVENE GRUPE, POJEDINCI I TEMELJNE VRIJEDNOSTI	SIGURNOSNI RIZICI	ODNOS PREMA TEMELJNIM VRIJEDNOSTIMA
X	Z	Y
<p>1.3. <i>Solidarnost (makro solidarnost, mezo solidarnost)</i></p> <p>1.4. <i>Tolerancija (tolerantan, vjerska tolerancija)</i></p> <p>1.5. <i>Poštivanje prirode (očuvanje okoliša, jedinstvo s prirodom)</i></p> <p>1.6. <i>Zajednička odgovornost (odgovoran, zajednička odgovornost preko UN)</i></p> <p>B.2. Europske vrijednosti (Lisabonski ugovor)</p> <p>2.1. <i>Poštivanje ljudskog dostojanstva (priznanje dostojanstva, nediskriminacija)</i></p> <p>2.2. <i>Sloboda (pozitivna sloboda, negativna sloboda)</i></p> <p>2.3. <i>Demokracija (podrška demokratskom sustavu, društvena pravda)</i></p> <p>2.4. <i>Jednakost (jednakost pojedinca, nacionalna ravnopravnost u BiH)</i></p> <p>2.5. <i>Vladavina zakona i poštivanje ljudskih prava, uključujući prava manjina (poštivanje ljudskih prava, društveni poredak)</i></p> <p>B.3. Ustavne i neke posebne vrijednosti BiH</p> <p>3.1. <i>Poštivanje ljudskog dostojanstva, slobode i jednakosti</i></p> <p>3.2. <i>Predanost miru, pravdi, toleranciji i pomirenju</i></p> <p>3.3. <i>Razvoj demokracije u BiH</i></p> <p>3.4. <i>Opće blagostanje i gospodarski razvoj kroz zaštitu privatnog vlasništva i promociju tržišnog gospodarstva</i></p> <p>3.5. <i>Suverenitet, teritorijalni integritet i politička neovisnost BiH</i></p> <p>3.6. <i>Poštivanje ljudskih prava</i></p> <p>3.7. <i>Patriotizam (pripadnost zemlji BiH, odgovornost prema zemlji BiH)</i></p>	<p>2.6. <i>Slabo ulaganje u gospodarstvo, sporost i promašaji u privatizaciji</i></p> <p>2.7. <i>Propadanje poljoprivrede i napuštanje sela</i></p> <p>2.8. <i>Odlazak mladih ljudi iz BiH zbog siromaštva i nezaposlenosti</i></p> <p>2.9. <i>Porast narkomanije među mladim ljudima</i></p> <p>2.10. <i>Porast nasilja u BiH na nacionalnoj ili vjerskoj osnovi</i></p> <p>2.11. <i>Preseljavanje stanovništva unutar BiH zbog straha od širenja međunacionalnih sukoba</i></p> <p>2.12. <i>Nacionalistički ekstremizam i stvaranje klime nepovjerenja među narodima</i></p> <p>2.13. <i>Industrijsko zagađenje zemlje, vode i drugih prirodnih izvora</i></p> <p>2.14. <i>Stradavanje stanovništva od mina i drugih eksplozivnih naprava zaostalih iz rata</i></p> <p>2.15. <i>Onemogućeno kretanje stanovništva, razvoj poljoprivrede i turizma zbog postojanja minskih polja</i></p> <p>2.16. <i>Velika količina streljačkog i drugog lakog naoružanja koje stanovnici BiH nelegalno drže</i></p> <p>C.3. Negativne vrijednosne orijentacije</p> <p>3.1. <i>Netolerancija (nacionalna netolerancija, vjerska netolerancija)</i></p> <p>3.2. <i>Nepovjerenje u suživot u BiH</i></p> <p>3.3. <i>Rodna nejednakost</i></p> <p>D. Percepcija rizika</p> <p>D.1. <i>Percepcija vanjskih prijetnji</i></p> <p>D.2. <i>Percepcija unutarnjih opasnosti</i></p>	<p><u>H. Interesi koji su ishodište za djelovanje sustava sigurnosti</u></p> <p>H.1. <i>Državni interesi BiH kao zajednički interesi</i></p> <p>H.2. <i>Nacionalni interesi</i></p> <p>H.3. <i>Interesi građana</i></p> <p><u>I. Stanje sigurnosnog sustava Bosne i Hercegovine</u></p> <p>I.1. <i>Zaštićenost temeljnih društvenih vrijednosti u BiH</i></p> <p>I.2. <i>Ocjena o upravljanju rizicima u sigurnosnom sustavu BiH</i></p>

<i>VARIJABLE</i>		
<i>DRUŠTVENE GRUPE, POJEDINCI I TEMELJNE VRIJEDNOSTI</i>	<i>SIGURNOSNI RIZICI</i>	<i>ODNOS PREMA TEMELJNIM VRIJEDNOSTIMA</i>
<i>X</i>	<i>Z</i>	<i>Y</i>
3.8. <i>Državno uređenje BiH</i> B.4. Individualne ljudske vrijednosti (Schwartzova klasifikacija vrijednosti) 4.1. <i>Samousmjeravanje (pozitivna sloboda, samostalan)</i> 4.2. <i>Stimulacija (raznovrstan život, odvažnost)</i> 4.3. <i>Hedonizam (sklonost uživanju, zadovoljstvo)</i> 4.4. <i>Dostignuće (sposoban, uspješan)</i> 4.5. <i>Moć (bogatstvo, društvena moć)</i> 4.6. <i>Sigurnost (obiteljska sigurnost, nacionalna sigurnost, društveni poredak)</i> 4.7. <i>Konformizam (samodisciplina, poštivanje roditelja i starijih)</i> 4.8. <i>Tradicija (umjeren, pobožan)</i> 4.9. <i>Dobrodušnost (odgovoran, milostiv)</i> 4.10. <i>Univerzalizam (jednakost, tolerantan, očuvanje okoliša, mir u svijetu, društvena pravda, jedinstvo s prirodom)</i>	D.3. Odnos prema negativnim vrijednosnim orijentacijama <u>E. Sigurnosni rizici za BiH</u> E.1. Prekogranična nelegalna trgovina ljudima, oružjem i drogom E.2. Terorizam E.3. Siromaštvo E.4. Neuspjesi države E.5. Nacionalizam E.6. Pogoršanje životnih uvjeta	

Tablica 12: Varijable

9.2.2. Metode i postupci istraživanja

a) Komparativna metoda

Pomoću komparativne metode su proučeni, u teorijskom smislu, različiti vrijednosni sustavi globalnog, međunarodnog, nacionalnog i individualnog karaktera i njihovo mjesto u konkretnim i po hijerarhiji sličnim suvremenim sigurnosnim sustavima. Također su, pomoću ove metode, uspoređene globalne i europske vrijednosti naspram

bosanskohercegovačkih, a posebno one koje su značajne za sigurnosni sustav. Značajan udio u istraživanju je imala komparativna analiza normiranih društvenih vrijednosti u ustavno-pravnim aktima Bosne i Hercegovine, te odnos dominantnih društvenih grupa prema tim i drugim vrijednostima.

b) Analiza rizika

Analiza rizika je relativno nova disciplina, a razvijena je u posljednjih 35 godina „u organizirano tijelo znanja i metoda“ (Cohrssen i Covello, 1989: 1). U domaćoj literaturi je relativno malo podataka o ovoj metodi, pa zato zaslužuje kraće razmatranje pojedinačnih metoda i postupaka koji konstituiraju analizu rizika. Analiza rizika obuhvaća niz tehnika koje mogu biti korištene u neizvjesnim situacijama, kada nisu jasne posljedice budućih događaja i njihova potencijalna šteta. Za Cohrssena i Covella (1989: 3) se analiza prostornih i zdravstvenih rizika sastoji od četiri međusobno povezane faze, od kojih svaka ima svoje vlastite metode i tehnike. To su: identifikacija opasnosti, procjena rizika, određivanje značaja rizika i analiza komunikacije u uvjetima rizika (Cohrssen i Covello, 1989: 27). Nešto drugačije viđenje analize rizika daju Scarff, Carty i Charette (1993: 24-28), koji definiraju analizu rizika kao proces koji prethodi upravljanju rizikom i kojim se vrši sveobuhvatna identifikacija, kvantitativno određivanje rizika i definiranje njegove prihvatljive razine.⁷¹

c) Statistička metoda

Statističkom metodom su obrađeni, analizirani i interpretirani podaci do kojih se došlo tijekom istraživanja provedenog na odabranom uzorku u Bosni i Hercegovini. Pomoću statističke metode je ustanovljen odnos društvenih grupa i pojedinaca prema temeljnim vrijednostima; razina povjerenja prema nekim elementima sigurnosnog sustava; zatim, vrste, frekvencija i percepcija različitih unutarnjih i vanjskih izvora rizika. Podaci su obrađeni u statističkim paketima MS Office Excel 2003 i Microsiris 9.1. Obrada podataka je obuhvaćala postupke:

- 1) Univarijantne analize: izračunavanje frekvencije i postotaka odgovora, aritmetičke sredine, standardne devijacije i varijance rezultata (statistički paket Data Analysis u MS Office Excel 2003).

⁷¹ Analiza rizika kao naučna metoda i element unpravljanja rizicima je detaljno opisana u drugoj knjizi „Sigurnosni rizici“ (op. a.)

- 2) Bivarijantne analize: korelacijska analiza pomoću korelacijskih matrica Pearsonovih koeficijenata korelacije⁷². Dopunjena je analizom matrica koeficijenata kovarijanci⁷³ kako bi se utvrdio stupanja zajedničkog sukladnog variranja dviju varijabli (statistički paket Data Analysis u MS Office Excel 2003).

⁷² Značenje Pearsonovog koeficijenta linearne korelacije je određeno na temelju analize različitih interpretacija koeficijenata korelacije. Ovo je najbliže je Cohenovom prijedlogu za značenje koeficijenata korelacije u psihološkim istraživanjima:

1. koeficijent od 0 do $\pm 0,29$ pokazuje da postoji neznatna ili mala linearna povezanost između rezultata,
2. koeficijent od $\pm 0,30$ do $\pm 0,49$ pokazuje da postoji umjerena ili srednja povezanost između rezultata,
3. koeficijent od $\pm 0,50$ do $\pm 0,69$ pokazuje da postoji znatna ili visoka povezanost između rezultata,
4. koeficijent od $\pm 0,70$ do $\pm 1,00$ pokazuje da postoji izrazita ili vrlo visoka povezanost između rezultata.

Radi usporedbe se ovdje navode sljedeći autor koji su dali sljedeće interpretacije koeficijenata linearne korelacije:

- Petz (2004): od 0,00 do $\pm 0,20$ (nikakva ili neznatna povezanost), od $\pm 0,20$ do $\pm 0,40$ (laka povezanost), od $\pm 0,40$ do $\pm 0,70$ (značajna povezanost) i od $\pm 0,70$ do $\pm 1,00$ (visoka ili vrlo visoka povezanost).
- Colton (1974), za biološke varijable: od 0 do $\pm 0,25$ (nema povezanosti), od $\pm 0,26$ do $\pm 0,50$ (slaba povezanost), od $\pm 0,51$ do $\pm 0,75$ (umjerena do dobra povezanost), od $\pm 0,76$ do $\pm 1,00$ (vrlo dobra do izvrsna povezanost i $\pm 1,00$ (matematička povezanost).
- Cohen (1988), u psihološkim istraživanjima: od 0,00 do $\pm 0,29$ (mala povezanost), od $\pm 0,30$ do $\pm 0,49$ (srednja povezanost) i od $\pm 0,50$ do $\pm 1,00$ (velika povezanost).
- Chaddock (1946): od 0,00 do $\pm 0,30$ (neznatna veza među pojavama i nesigurnog je značenja), $\pm 0,50$ do $\pm 0,70$ (veza koja ima praktičnu važnost), $\pm 0,70$ do $\pm 0,90$ (uska veza među pojavama) i $\pm 0,90$ do $\pm 1,00$ (vrlo uska veza među pojavama).
- Guilford (1956): od 0,00 do $\pm 0,20$ (neznatna korelacija, gotovo ne postoji), od $\pm 0,20$ do $\pm 0,40$ (niska korelacija, povezanost postoji ali je jako mala), od $\pm 0,40$ do $\pm 0,70$ (umjerena korelacija, bitna povezanost), od $\pm 0,70$ do $\pm 0,90$ (visoka korelacija, izrazita povezanost) i od $\pm 0,90$ do $\pm 1,00$ (veoma visoka korelacija, veoma uska povezanost).

⁷³ Značenje koeficijenta kovarijance je određeno na temelju analiza matrica kovarijanci i odnose se samo na stupanj međusobnog iznadprosječnog variranja rezultata u ovom istraživanju:

1. koeficijent od 0 do $\pm 0,29$ pokazuje da postoji neznatno ili malo kovariranje između rezultata,
2. koeficijent od $\pm 0,30$ do $\pm 0,69$ pokazuje da postoji umjereno ili srednje kovariranje između rezultata,
3. koeficijent od $\pm 0,70$ do $\pm 1,19$ pokazuje da postoji značajnije ili visoko kovariranje između rezultata,
4. koeficijent veći od $\pm 1,20$ pokazuje da postoji značajno ili vrlo visoko kovariranje između rezultata.

- 3) Multivarijantne analize: analiza unutarnje konzistentnosti indikatora koji oblikuju varijable je urađena pomoću Cronbachovog alpha koeficijenta (statistički paket Data Analysis u MS Office Excel 2003), multidimenzionalno skaliranje Guttman-Lingoesovom analizom najmanjih udaljenosti (statistički paket Microsirir 9.1) i multipla regresijska analiza (statistički paket Data Analysis u MS Office Excel 2003).

d) Prikupljanje podataka

Anketama i intervjuima su prikupljeni novi, izvorni podaci. Glavno sredstvo za prikupljanje izvornih podataka je bio složeni anketni upitnik, pomoću kojeg je izvršeno anketiranje slučajno odabranih ispitanika. Ispitani su njihovi stavovi o temeljnim društvenim vrijednostima, percepcija i drugi stavovi o rizicima kojima se ugrožavaju upravo te temeljne vrijednosti. Intervju je korišten kao pomoćno sredstvo. Intervjuirana su lica iz zakonodavne i izvršne vlasti, te političkog i javnog života koja svojim političkim i stručnim djelovanjem mogu utjecati na: oblikovanje sustava sigurnosti; mišljenje dominantnih društvenih grupa i pojedinaca; utjecati na njihov odnos prema vrijednosnom sustavu i koji imaju vlastitu percepciju o sigurnosnim rizicima.

e) Postupak analize dokumenata

Postupkom analize dokumenata su obuhvaćena raspoloživa pisana dokumenta, zapisi na internet stranicama i drugi zapisi. To se prvenstveno odnosi na:

- 1) Analizu ustavno-pravnih dokumenata, naučnih, stručnih radova i članaka koji se bave vrijednosnim sustavom u Bosni i Hercegovini.
- 2) Analizu dokumenata obrambeno-sigurnosnog karaktera, posebno usvojene politike i procjena ugroženosti i otpornosti na različitim razinama, kao i drugih dokumenata koji se bave problemom vanjskih prijetnji i unutarnjih rizika.
- 3) Analizu naučnih radova, međunarodnih ugovora, konvencija, rezolucija i strateških dokumenata radi analize međunarodnog okruženja kao najšireg konteksta u kojemu se razmatra nacionalna sigurnost Bosne i Hercegovine.

9.3. PRIPREMA ANKETNIH UPITNIKA, PROVEDBA ANKETE I KARAKTERISTIKE UZORKA

9.3.1. Priprema anketnog upitnika

Prikupljanje podataka anketiranjem je izvršeno pomoću dva anketna upitnika. To su upitnik za naseljena mjesta i upitnik za ispitanike.

Upitnik za naseljena mjesta je korišten za prikupljanje podataka o naseljima koja su odabrana u slučajni uzorak. Ova anketa je prethodila određivanju uzorka ispitanika i njihovom anketiranju. Na ovaj način su se osigurali podaci dovoljni za odabir što reprezentativnijeg uzorka ispitanika. Upitnik za naseljena mjesta se sastojao od 11 čestica za sociodemografske i geografske karakteristike naselja.

Upitnik za ispitanike je urađen na bosanskom, srpskom i hrvatskom jeziku, u latiničnoj i ćirilčnoj verziji, za žene i muškarce. Radi se o složenom i obimnom upitniku sa 106 čestica od čega je:

- 1) 11 čestica za sociodemografske karakteristike ispitanika;
- 2) 48 čestica za odnos prema globalnim, europskim, individualnim i bosanskohercegovačkim društvenim vrijednostima;
- 3) 26 čestica za percepciju ugroženosti od unutarnjih opasnosti i vanjskih prijetnji;
- 4) 4 čestice za negativne vrijednosne orijentacije: vjersku i nacionalnu netoleranciju, nepovjerenje u suživot i rodnu nejednakost;
- 5) 15 čestica za povjerenje u organe i institucije u Bosni i Hercegovini čiji je zadatak sigurnost ljudi, imovine i zemlje; i
- 6) 2 čestice za pripadnost naselju, datum i vrijeme popunjavanja upitnika

Upitnik je usklađen s postavljenim varijablama, podvarijablama i indikatorima istraživanja.

Obrazac 1: Primjer upitnika za naseljeno mjesto

1/2	
UPITNIK ZA NASELJENO MJESTO	
Naziv mjesta	Gornji Rahić
Općina/Opština	Brčko Distrikt
Označite sa X o kojem tipu naselja se radi	
Gradsko	Zbijeno (kompaktno) selo
Prigradsko	Rasuto (raštrkano) selo ili više zaselaka
Koliko je broj stanovnika i broj domaćinstava/kućanstava u ovom naselju? Ukoliko nema točnih podataka potražite napribližnju procjenu od nadležni u općini/opštini ili mjesnoj zajednici.	
Broj stanovnika u naselju	
Broj domaćinstava/kućanstava u naselju	
Da li su podaci o broju stanovnika i broju domaćinstava/kućanstava točni ili je u pitanju procjena? (zaokruži broj ispred jednog od ponuđenih odgovora)	1. Točni podaci 2. Procjenjeni podaci
U rubriku ispod navedite ime, prezime i funkciju osobe od koje ste dobili podatke ili koja je dala procjenu, osim ako to sami niste uradili.	
Kakva je nacionalna struktura stanovništva u %? Ukoliko nema točnih podataka potražite napribližnju procjenu od nadležnih u općini/opštini ili mjesnoj zajednici. Podatak možete upisati u obliku broja stanovnika ili dati u obliku postotka/procenta za svaku od nacija i ostale.	
Bošnjaci	
Srbi	
Hrvati	
Ostali	
Ukupno	100%
Da li su podaci o broju stanovnika i broju domaćinstava/kućanstava točni ili je u pitanju procjena? (zaokruži broj ispred jednog od ponuđenih odgovora)	1. Točni podaci 2. Procjenjeni podaci
U rubriku ispod navedite ime, prezime i funkciju osobe od koje ste dobili podatke ili koja je dala procjenu, osim ako to sami niste uradili.	
Kakvo je stanje zaposlenosti u naselju? Ukoliko nema točnih podataka potražite napribližnju procjenu od mjerodavnih u opštini ili mjesnoj zajednici.	
Broj zaposlenih u naseljenom mjestu	
Broj penzionera/umirovljenika	
Da li su podaci o broju stanovnika i broju domaćinstava/kućanstava točni ili je u pitanju procjena? (zaokruži broj ispred jednog od ponuđenih odgovora)	1. Točni podaci 2. Procjenjeni podaci
U rubriku ispod navedite ime, prezime i funkciju osobe od koje ste dobili podatke ili koja je dala procjenu, osim ako to sami niste uradili.	

2/2

Kakva je starosna i spolna struktura stanovništva u %? Ukoliko nema točnih podataka potražite napribližnju procjenu od nadležnih u općini/opštini ili mjesnoj zajednici.	
djeca do 5 godina	
od 6 -11 godina	
od 12 – 17 godina	
od 18 – 24 godine	
od 25 -34 godine	
od 35 – 44 godine	
od 45 – 54 godine	
od 55 – 64 godine	
Preko 65 godina	
Ukupno	100%
Žene	
Muškarci	
	100%
Da li su podaci o broju stanovnika i broju domaćinstava/kućanstava točni ili je u pitanju procjena? (zaokruži broj ispred jednog od ponuđenih odgovora)	1. Točni podaci 2. Procjenjeni podaci
U rubriku ispod navedite ime, prezime i funkciju osobe od koje ste dobili podatke ili koja je dala procjenu, osim ako to sami niste uradili.	

Podaci o mjesnoj zajednici	
Ime i prezime predsjednika mjesne zajednice	
Mjesto i adresa mjesnog ureda/kancelarije	
Telefon	
Mobitel	
Da li u mjesnom uredu/kancelariji ili u nekoj drugoj službi postoji popis domaćinstava/kućanstava? (zaokružite točan odgovor i ukoliko popis postoji navedite gdje)	1. Nema popisa domaćinstava/kućanstava 2. Ima popis domaćinstava/kućanstava. Nalazi se u: _____ (navedite gdje)

Upitnik popunio (molim Vas da ovdje upišete Vaše podatke kako bi smo mogli kontaktirati i eventualno ugovarati buduću suradnju)	
Ime i prezime	
Mjesto i adresa stanovanja	
Telefon	
Mobitel	

Obrazac 2: Primjer anketnog upitnika za žene na bosanskom jeziku

Stranica 1 od 4

UPUTSTVO ZA POPUNJAVANJE UPITNIKA

Upitnik za žene

Poštovana

Na početku Vam želim zahvaliti što ste našli vremena za popunjavanje upitnika. U koverti su Vam dostavljena dva upitnika: jedan za muškarce, a drugi za žene iako su po sadržaju isti. Upitnik trebaju popuniti dva člana vašeg domaćinstva, suprotnog spola. Najbolje bi bio da to bude bračni par. Ovom anketom pokušavamo doći do odgovora koje su to najvažnije vrijednosti u društvu i kako stanovnici Bosne i Hercegovine vide opasnosti koje mogu ugrožavati sigurnost. Upitnik popunjavate samostalno. Molim Vas da pažljivo pročitate svako pitanje, razmislite i budete iskreni u Vašim odgovorima. Ukoliko se desi da vašu ocjenu upišete u pogrešnu rubriku, precrtajte znak X sa jednom ili još bolje dvije ravne linije, a zatim upišite ispravan odgovor.

Upitnik je anoniman. Znači u njemu nema Vašeg imena i prezimena, niti adrese. Trebate popuniti određene podatke o Vama i vašem domaćinstvu. To su takozvani socijalno-demografski podaci koji služe za kvalitetnu statističku obradu i analizu na nivou entiteta i Bosne i Hercegovine. Bez ovih podataka neću biti u stanju analizirati Vaše rezultate.

Kada završite popunjavanje upitnika zapakujte ga u kovertu na kojoj je moja adresa i vratite instituciji koja Vam ga je dostavila. Ako smatrate potrebnim, Vaše ime i prezime, adresu i telefon možete upisati na poledini koverte. U tom slučaju ću Vas osobno obavijestiti da sam popunjeni upitnik dobio. **Još jednom Vam iskreno zahvaljujem na trudu. Vjerujem da će rezultati koji se dobiju ovim istraživanjem biti na dobrobit svima nama.**

S poštovanjem
Lisica Darvin

Lisica Darvin

Moja adresa: Lisica Darvin, ulica Antuna Hangija br. 15, 71000 Sarajevo. Moj mobitel: 062-827-207

Koliko vam je godina? Upišite ispod.	Koliko ljudi, uključujući i Vas živi u Vašem domaćinstvu? Upišite ispod.	Vaš spol: Zaokružite broj	1. muški 2. ženski	Koliko imate djece? Upišite ispod.
Nacionalnost: Zaokružite broj ispred ili dopišite pod brojem 4.	Stupanj obrazovanja: Zaokružite broj ispred stručne spreme koju imate.	Jeste li zaposleni? Zaokružite broj ili dopišite pod brojem 9.		Što radite ili što ste ranije radili? Zaokružite broj ili dopišite pod brojem 17.
1. Bošnjakinja 2. Srпкиnja 3. Hrvatica 4.	1. bez škole 2. 4 razreda ili nedovršena osnovna škola 3. osnovna škola 4. srednja škola – 2-3 godine, KV/ VKV 5. srednja škola – 4 godine 6. viša škola 7. fakultet 8. magisterij ili doktorat	1. stalno zaposlena 2. povremeno zaposlena 3. privatnik 4. poljoprivrednik 5. penzionerka 6. nezaposlena 7. student 8. učenica 9.		1. nikad nisam radila 2. poljoprivredni radnik 3. samostalni poljoprivrednik 4. NKV radnica 5. PKV radnica 6. KV radnica 7. VKV radnica 8. vojniki 9. podoficir/dočasnik 10. oficir/časnik 11. službenica u firmi 12. poslovoda 13. menadžer/direktorica 14. državna službenica 15. učitelj/nastavnik/profesoric 16. policijska službenica 17.
Što ste vi nosioeu domaćinstva? Zaokružite broj ili dopišite pod 9.	Bračno stanje: Zaokružite broj ispred.	Molimo Vas da navedete kolika su otprilike mjesečna primanja vašeg domaćinstva u konvertibilnim markama?		
1. otac / majka 2. brat / sestra 3. sin / kćerka 4. suprug / supruga 5. ja sam nosilac domaćinstva 6. rođak 7. nismo u srodstvu 8. podstanar 9.	1. udata, živi sa suprugom 2. udata, ne živi sa suprugom 3. udata, živi u izvanbračnoj zajednici 4. neudata 5. udovica 6. razvedena			

 OKRENI STRANICU

Anketni upitnik

Stranica 2 od 4
 Obrazac upitnika za žene na
 bosanskom jeziku

1.	Koliko vam sliči ova osoba?					
	Vrlo slična meni	Slična meni	Donekle kao ja	Malo mi sliči	Ne sliči mi	Uopće mi ne sliči
Ovdje su ukratko opisane neke žene. Pažljivo pročitajte svaki opis i razmislite o tome koliko mnogo svaka od takvih osoba sliči ili ne sliči na vas. Pažljivo pročitajte svaku od navedenih tvrdnji i ocjenite je stavljajući oznaku X u odabranu rubriku. NAPOMENA! Molimo vas da za svaku tvrdnju date samo jednu ocjenu.						
1.						
2.						
3.						
4.						
5.						
6.						
7.						
8.						
9.						
10.						
11.						
12.						
13.						
14.						
15.						
16.						
17.						
18.						
19.						
20.						
21.						
22.						
23.						
24.						
25.						

2.	Koliko je to ugroženost?					
	Vrlo visoka ugroženost	Visoka ugroženost	Srednja ugroženost	Niska ugroženost	Vrlo niska ugroženost	Nema ugrožavanja
Ovdje su navedene neke unutrašnje i vanjske opasnosti koje mogu ugroziti Bosnu i Hercegovinu i njezine stanovnike. Pažljivo pročitajte svaku od navedenih opasnosti. Pojedinačno ocjenite kolika je ugroženost od ovih opasnosti stavljajući oznaku X u odabranu rubriku. NAPOMENA! Molimo vas da za svaku opasnost date samo jednu ocjenu.						
Opasnosti						
1.						
2.						
3.						
4.						
5.						
6.						
7.						
8.						
9.						
10.						
11.						

Stranica 3 od 4

3.

Koje je po vama najprihvatljivije državno uređenje za Bosnu i Hercegovinu? Prvo pročitajte sve ponudene odgovore. Zatim upišite broj 1 ispred onog odgovora koji je za Vas najjačnji?
 Nakon toga upišite broj 2 ispred odgovora koji bi djelimično mogli prihvatiti.
 Znak X stavite SAMO ispred onih odgovora koje Vi nikako ne bi mogli prihvatiti kao državno uređenje Bosne i Hercegovine. Preostale rubrike **OSTAVITE PRAZNE**.

Sadašnje uređenje Bosne i Hercegovine koja se sastoji od dva entiteta, Republike Srpske i Federacije Bosne i Hercegovine sa 10 kantona
Bosna i Hercegovina koja se sastoji od tri entiteta, a u svakom od njih jedan narod ima većinu.
Bosna i Hercegovina koja se sastoji od 4 ili više regija koje su višenacionalne.
Bosna i Hercegovina koja se sastoji od 10 ili više regija, a regije mogu biti višenacionalne ili jednonacionalne.
Bosna i Hercegovina kao jedinstvena država bez regija, samo sa općinama i državnom vlašću.

4.

Ovdje su ukratko opisane neke žene. Pažljivo pročitajte svaki opis i razmislite o tome koliko mnogo svaka od takvih osoba sliči ili ne sliči na vas. Pažljivo pročitajte svaku od navedenih tvrdnji i ocjenite je stavljajući oznaku X u odabranu rubriku. NAPOMENA! Molimo vas da za svaku tvrdnju date samo jednu ocjenu.	Koliko vam sliči ova osoba?					
	Vrlo slična meni	Slična meni	Doneske kao ja	Malo mi sliči	Ne sliči mi	Uopće mi ne sliči
1. Nju brine što narodi koji žive u siromašnim zemljama nemaju jednaka prava i standard kao i svi drugi narodi. Ona bi pristala na povećanje svojeg poreza kada bi taj novac ublažio njihove patnje.						
2. Ona smatra da su slobodni izbori osnova demokratije. Ona čvrsto vjeruje da je demokratija najbolji oblik upravljanja.						
3. Živjeti slobodno, bez straha od gladi ili bilo kakvog nasilja je najvažnije za nju i njezinu porodicu. Ona smatra da ne bi mogla živjeti u zemlji gdje joj je to uskraćeno.						
4. Ona vjeruje da svi narodi zajedno trebaju dijeliti odgovornost za razvoj, mir i sigurnost u svijetu. Tu odgovornost treba ostvariti preko Ujedinjenih naroda.						
5. Nju brine što se svi izbjegli i naseleli stanovnici Bosne i Hercegovine nisu vratili svojim kućama. Ona vjeruje da svi zaposleni trebaju uplaćivati u fond solidarnosti za pomoć povratnicima koji žive u teškim uslovima.						
6. Ona vjeruje da demokratija nije moguća bez poštivanja prava svakog čovjeka od drugog čovjeka. Njezino mišljenje je da treba brinuti o pravima nacionalnih manjina, a posebno za manjine u balkanskim državama.						
7. U cjelini gledano, ona je zadovoljna sa načinom na koji se demokratija razvija u Bosni i Hercegovini.						
8. Ona smatra da oni koji rade najteže i najopasnije poslove nisu pošteno plaćeni. Oni zaslužuju platu koja će osigurati dostojanstven život njima i njihovim porodicama.						
9. Ona smatra da Bošnjaci, Srbi i Hrvati trebaju biti ravnopravni svugdje u Bosni i Hercegovini. Za nju ne može biti podjele na većinski i manjinski narod u entitetima i kantonima/županijama.						
10. Za nju je važno da ljudi imaju jednaka prava bez obzira na vjersku pripadnost. Ona prihvata ljude čija je vjera drugačija od njezine.						
11. Njezino mišljenje je da se premlađ novca izdvaja za nezaposlene. Ona smatra da država treba davati pomoć nezaposlenima.						
12. Njezino je mišljenje da vlasti u Bosni i Hercegovini više poštuju ljudska prava nego vlasti u susjednim državama.						

5.

Ovdje su navedene neke unutrašnje i vanjske opasnosti koje mogu ugroziti Bosnu i Hercegovinu i njezine stanovnike. Pažljivo pročitajte svaku od navedenih opasnosti. Pojedinačno ocjenite kolika je ugroženost od ovih opasnosti stavljajući oznaku X u odabranu rubriku. NAPOMENA! Molimo vas da za svaku opasnost date samo jednu ocjenu.	Kolikola je ta ugroženost?						
	Vrlo visoka ugroženost	Visoka ugroženost	Srednja ugroženost	Niska ugroženost	Vrlo niska ugroženost	Nema ugrožavanja	
Opasnosti							
1. Pojačan ilegalni ulazak u BiH stranaca koji dolaze iz azijskih i afričkih zemalja (Kinezi i dr.).							
2. Organizirani kriminal i nasilje kriminalnih grupa.							
3. Slabo ulaganje u privredu, sporost i promašaji u privatizaciji.							
4. Šverc oružja za masovno uništenje preko BiH (bojnih i bioloških otrova, nuklearnih bombi).							
5. Propadanje poljoprivrede i napuštanje sela.							
6. Porast nasilja u BiH na nacionalnoj ili vjerskoj osnovi.							
7. Preseljavanje stanovništva unutar BiH zbog straha od širenja međunacionalnih sukoba.							
8. Šverc droge preko BiH.							
9. Industrijsko zagađenje zemlje, vode i drugih prirodnih izvora.							
10. Nacionalistički ekstremizam i stvaranje klime nepovjerenja među narodima.							
11. Trgovina ljudima, posebno ženama i djecom, preko BiH.							
12. Odlazak mladih ljudi iz BiH zbog siromaštva i nezaposlenosti.							
13. Stradanje stanovništva od mina i drugih eksplozivnih naprava zaostalih iz rata.							
14. Onemogućeno kretanje stanovništva, razvoj poljoprivrede i turizma zbog postojanja minskih polja							
15. Velika količina streljačkog i drugog lakog naoružanja koje stanovnici BiH nelegalno drže.							

Stranica 4 od 4

6.	Koliko je Vaše povjerenje?
<p>Kakvo je po vašem mišljenju povjerenje u organe i institucije u Bosni i Hercegovini čiji je zadatak sigurnost ljudi, imovine i zemlje.</p> <p>Molimo Vas da ocijenite Vaše povjerenje u dolje navedene organe. Pažljivo pročitajte svaku od navedenih opasnosti i ocijenite je stavljajući oznaku X u odabranu rubriku. Ako niste sigurni o kojoj se instituciji radi pitajte anketara za objašnjenje. Ako niste čuli za neku od ovih institucija precrtajte njezino ime po dužini.</p>	<p>Imam vrlo veliko povjerenje</p> <p>Imam veliko povjerenje</p> <p>Donekle imam povjerenja</p> <p>Moje povjerenje je malo</p> <p>Moje povjerenje je jako malo</p> <p>Nikakvo, nemam povjerenja</p>
Organi /Institucije	
1. Predsjedništvo Bosne i Hercegovine	
2. Vijeće ministara Bosne i Hercegovine	
3. Vlada Federacije Bosne i Hercegovine	
4. Vlada Republike Srpske	
5. Policija Republike Srpske	
6. Policija Federacije Bosne i Hercegovine	
7. Granična policija Bosne i Hercegovine	
8. Obavještajno-sigurnosna agencija Bosne i Hercegovine	
9. Oružane snage Bosne i Hercegovine - vojska	
10. Centar za uklanjanje mina Bosne i Hercegovine	
11. Civilna zaštita	
12. Međunarodna policija u Bosni i Hercegovini	
13. Državna agencija za istrage i zaštitu - SIPA	
14. Međunarodne vojne snage u Bosni i Hercegovini - EUFOR i NATO	
15. Visoki predstavnik u Bosni i Hercegovini	

7.	Koliko se slažete sa navedenim tvrdnjama?
<p>Ovdje su navedene neke tvrdnje koje se odnose na Bosnu i Hercegovinu. Pažljivo ih pročitajte i ocijenite koliko se slažete sa njima. Ocjena može biti: SASVIM SE SLAŽEM; UGLAVNOM SE SLAŽEM; NITI SE SLAŽEM, NITI SE NE SLAŽEM (neodlučna); UGLAVNOM SE NE SLAŽEM; i NE SLAŽEM SE. NAPOMENA! Molimo vas da za svaku tvrdnju date samo jednu ocjenu, stavljajući oznaku X u odabranu rubriku.</p>	<p>Sasvim se slažem</p> <p>Uglavnom se slažem</p> <p>Niti se slažem, niti ne slažem</p> <p>Uglavnom se ne slažem</p> <p>Uopće se ne slažem</p>
1. Bosna i Hercegovina se ne može raspasti, niti se njezini dijelovi smiju pripojiti susjedima.	
2. Svi mi u Bosni i Hercegovini prvo trebamo biti zemljaci jedni drugima. Osjećaj pripadnosti ovoj zemlji treba cijeniti kao najviše dobro.	
3. Bila bi spremna braniti Bosnu i Hercegovinu od bilo kakvog ugrožavanja njezine sigurnosti. Kada dobro razmislim, to je obaveza koju svi trebamo poštivati.	
4. Predsjedništvo, Vijeće ministara i Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine su najviši državni organi, podjednako odgovorni za unutrašnju sigurnost i opstanak zemlje, kao i za njezinu međunarodnu sigurnost i nezavisnost.	
5. Privatno vlasništvo koje je stečeno na pošten način mora biti zaštićeno. Samo kroz privatno poduzetništvo može doći do gospodarskog razvoja.	
6. Tržište u Bosni i Hercegovini treba biti zajedničko, bez entitetskih i drugih administrativnih granica. To je jedini put za rast proizvodnje i poboljšanje standarda.	

8.	Koliko vam sliči ova osoba?
<p>Ovdje su ukratko opisane neke žene. Pažljivo pročitajte svaki opis i razmislite o tome koliko mnogo svaka od takvih osoba sliči ili ne sliči na vas.</p> <p>Pažljivo pročitajte svaku od navedenih tvrdnji i ocijenite koliko mnogo na vas sliči ova osoba stavljajući oznaku X u odabranu rubriku.</p> <p>NAPOMENA! Molimo vas da za svaku tvrdnju date samo jednu ocjenu.</p>	<p>Vrlo slična meni</p> <p>Slična meni</p> <p>Donekle kao ja</p> <p>Malo mi sliči</p> <p>Ne sliči mi</p> <p>Uopće mi ne sliči</p>
1. Ona vjeruje da postoji prirodna podjela na muške i ženske poslove. Ona smatra da MUŠKARCI TREBAJU IMATI PREDNOST u zapošljavanju zato što je bolje za žene da brinu o porodici i kućnim poslovima.	
2. Ona smatra da prema pripadnicima drugih vjera TREBA BITI OPREZAN čak i kad su joj prijatelji. Ona se može osjećati sigurno samo ako živi u sredini u kojoj većinu čine pripadnici njezine vjere.	
3. Ona NE VJERUJE U SUZIVOT u Bosni i Hercegovini. Ona smatra da NIJE MOGUĆE VRATITI POVJERENJE među narodima.	
4. Ona smatra da je PRIPADNOST NACIJI NAJVAŽNIJA za čovjeka. Ona NE ODOBRAVA sklapanje nacionalno mješovitih brakova.	

MOLIM VAS DA JOŠ JEDNOM PROVJERITE DA LI STE ISPRAVNO POPUNILI UPITNIK. Sada zapakujte upitnik u kovertu sa mojom adresom koju ste dobili zajedno sa upitnicima. Na koverti upišite datum i vrijeme popunjavanja upitnika. Ukoliko smatrate potrebnim, na poledini napišite vašu adresu i telefon kako bih Vam mogao javiti da sam dobio upitnik. Kovertu vratite instituciji koja Vam je dostavila upitnik. **ZAHVALJUJEM VAM NA VAŠEM TRUDU!**

Obrazac 3: Dnevna rekapitulacija ankete

Ovaj obrazac popunjava anketar

Dnevna rekapitulacija ankete

Naziv naseljenog mjesta:			
Datum ankete:		Vrije početka rada:	
		Vrijeme završetka rada:	
Metod slučajnog odabira domaćinstva (označite sa X polje iznad odabrane metode)			
slučajnim odabirom sa popisa domaćinstava	slučajnim odabirom ulice i anketiranjem svakog n-tog domaćinstva u cik-cak liniji	nasumičnim nailaskom na kuću/objekat u mjestu bez ulica	

Ostvareni kontakti i rezultati	Broj domaćinstava	Broj članova domaćinstva	
		Ženski	Muški
Anketa u potpunosti izvršena			
Anketiran samo jedan član domaćinstva			
Anketirano više od dva člana domaćinstva			
Anketa djelimično izvršena – upitnik djelimično popunjen			
Domaćinstvo odbilo sudjelovanje u anketi odmah po stupanju u kontakt (kod otvaranja vrata osoba odbila kontakt ili sl)			
Sudjelovanje u anketi odbio ispitanik koji je odabran za anketiranje u domaćinstvu			
Anketiranje prekinuto			
Članovi domaćinstva ne zadovoljavaju postavljene kriterije			
Nije bilo moguće pristupiti zgradi, kući ili drugom objektu			
Nitko nije odgovorio na kucanje i zvonjenje			
Nije u pitanju domaćinstvo, nego drugi objekat, poduzeće, javna zgrada i dr.			
Nitko ne živi na adresi			
Ostali razlozi (navedite koji)			

NAPOMENA ANKETARU: Provjerite da li je na svim kovertama sa popunjenim anketnim upitnicima upisan datum i vrijeme ankete. Ako nije upišite ga vi sami.

Prezime i ime anketara	Naziv organizacije/institucije	Potpis anketara
Broj koverti sa upitnicima u prilogu ovog obrasca		

9.3.2. Plan uzorka

Pojedinci i dominantne društvene grupe u Bosni i Hercegovini označene populacije, u postavljenom hipotetičkom okviru, u kojoj se ispituje utjecaj sigurnosnih rizika na društvene vrijednosti kao bitne čimbenike unutarnje kohezije bosanskohercegovačkog društva, izgradnje sigurnosnog sustava zemlje i približavanja euro-atlantskim političkim i sigurnosnim integracijama. Sukladno postavljenim hipotezama, uzorak za empirijsko istraživanje je bio određen iz populacije punoljetnog stanovništva u Bosni i Hercegovini. Pri tome su uzeta u obzir sljedeća obilježja populacije, od kojih se pošlo u određivanju veličine uzorka.

Popis od 5.830 naselja u Bosni i Hercegovini je sastavljen na temelju popisa stanovništva iz 1991. godine, kojeg su ažurirale geodetske uprave entiteta. Naselja koja su podijeljena međuentitetskom linijom su se računala kao jedno i pridodata u onaj entitet u kojemu je bio veći dio naselja.

Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine je dala procjenu o 1.005.000 domaćinstava i 3.450.000 prisutnih stanovnika u zemlji u 2008. godini.

Demografska i socijalna reprezentativnost uzorka je osigurana slojevitim, složenim uzorkom po shemi slučajnog uzorka: naseljeno mjesto u Bosni i Hercegovini → domaćinstvo → punoljetni muški i odrasli ženski član domaćinstva u kojemu:

1. **Primarna jedinica odabiranja** je bila slučajno odabrani uzorak naselja, stratificiran na razini kantona/županija/regija s razinom pouzdanosti od 95% i intervalom pouzdanosti od 10%, što je 94 naselja, zaokruženo na 95 naselja.
2. **Sekundarna jedinica odabiranja** je bila slučajno odabrani uzorak domaćinstava u uzorku naselja s razinom pouzdanosti od 95% i intervalom pouzdanosti od 2,5 %, što je 1.534 domaćinstava. Ovaj broj je uvećan za 25 % zbog odbijanja, neispravnih upitnika ili drugih razloga, što je 1.918 domaćinstava.
3. **Tercijarna jedinica odabiranja** je bila zatečeni muški i ženski punoljetni član domaćinstava, što je $1.918 \text{ domaćinstava} \times 2 \text{ člana domaćinstva} = 3.836 \text{ ispitanika}$. Radi se o broju anketiranih uvećanom za 25%, kako bi se postigao predviđeni broj ispitanika od $1.534 \text{ domaćinstva} \times 2 \text{ člana domaćinstva} = 3.068$, zaokruženo na 1550 domaćinstava i 3.100 ispitanika.

Na ovaj način je dobijen **plan uzorka** od 3.100 ispitanika u 1.550 domaćinstava, kojim se postižu zadati stupanj i interval povjerenja na razini Bosne i Hercegovine.

9.3.3. Provedba ankete

Kontrola upitnika kao glavnog sredstva za prikupljanje podataka je izvršena anketiranjem u mjestu Vidovice, općina Orašje, u vremenu od 27.04. do 06.05.2009. godine. Odabran je slučajni uzorak od 55 domaćinstava u kojima su anketirani muški i ženski član. Na temelju dobijenih rezultata ocijenjena je razumljivost pitanja i unutarnja konzistentnost čestica. Izvršene su manje promjene na upitniku i njegovo skraćivanje.

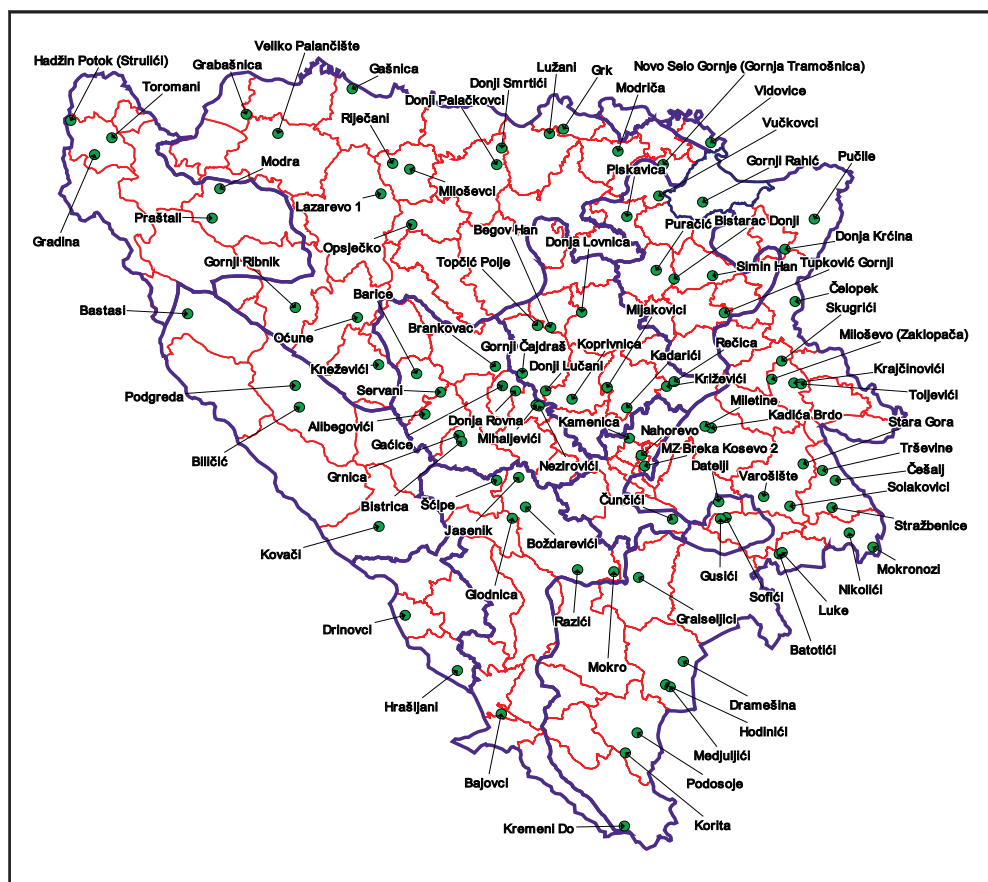
Anketa je provedena u vremenu od 20.05. do 13.08.2009. godine. Većina anketnih timova su bili iz organizacija koje su zainteresirane za rezultate ankete. Ukupno su bila angažirana 33 anketara: 20 iz Centra za uklanjanje mina u Bosni i Hercegovini, tri iz nevladine organizacije Norveška narodna pomoć, a osam anketara je angažirano, na dobrovoljnoj osnovi ili uz nadoknadu, iz naseljenih mjesta u kojima je vršeno anketiranje. Pripremu anketara, kontrolu njihovoga rada i kontrolu rezultata vršio je istraživač neposredno, i to: neposrednom kontrolom njihovoga rada na terenu, preko njihovih neposrednih rukovodilaca (kod anketara koji dolaze iz organizacija zainteresiranih za anketu), praćenjem rada anketnih timova kroz njihove dnevne izvještaje⁷⁴ i pozivanjem anketiranih.

U vremenu od 15.08. do 30.09. 2009. godine podaci su unijeti u računar, nakon čega je slijedila njihova kontrola i obrada podataka. Unijeto je ukupno 3.480 anketnih upitnika. Nakon izvršene kontrole unosa podataka odbačena su 153 upitnika zbog nepravilnog popunjavanja ili zato što je ustanovljeno prepisivanje između članova domaćinstava koji su anketirani. Konačni rezultat ankete obuhvaća 3.327 upitnika na kojima su izvršene statistička analiza i interpretacija rezultata.

9.3.4. Karakteristike naseljenih mjesta Bosne i Hercegovine u kojima je provedena anketa

Broj od 95 naselja koji su činili primarnu jedinicu odabiranja stratificiran je uz vođenje računa o unutarnjem administrativno-teritorijalnom ustrojstvu Bosne i Hercegovine. Čitava teritorij Bosne i Hercegovine je podijeljen na 18 stratuma, s tim što je posebna stratifikacija izvršena za svaki od entiteta.

⁷⁴ *Vidi obrazac 3: Dnevna rekapitulacija ankete, str. 210.*

Karta 1: Uzorak slučajno odabranih naselja po regijama/kantonima/županijama

U Federaciji Bosne i Hercegovine je 10 kantona/županija činilo stratum. Pošto takve administrativne podjele nema u Republici Srpskoj, primijenjena je regionalna podjela na 7 regija koje su činile stratum. Brčko distrikt Bosne i Hercegovine je bio poseban stratum. Proporcionalno broju naselja u svakome od stratuma je određen broj naselja u uzorku, koji su zatim odabrani jednostavnim slučajnim odabiranjem. Na taj je način osigurana brojčana reprezentativnost naselja u stratificiranom uzorku.

Ukoliko je slučajno odabrano naselje u kojemu sada nitko ne živi, anketiranje je obavljeno u najbližem naseljenom mjestu unutar istog stratuma.

Opisanim postupkom stratifikacije je osigurana prostorna, regionalna i administrativna distribucija uzorka na čitavom teritoriju Bosne i Hercegovine.⁷⁵

Anketa je obavljena u 29 gradskih i prigradskih naselja (30,53% od broja naselja u uzorku) i 66 seoskih naselja (zbijena sela, raštrkana sela ili više zaselaka, to je 69,47% od broja naselja u uzorku). Od 3.327 anketiranih ispitanika, u gradskim i prigradskim naseljima je bilo 1.551 ili 46,62% anketiranih ispitanika, a u seoskim naseljima 1.776 ili 53,38% anketiranih ispitanika. Na području Federacije Bosne i Hercegovine je 2.085 anketiranih ispitanika u 52 naselja, a na području Republike Srpske je 1.066 anketiranih ispitanika u 42 naselja. U Brčko distriktu Bosne i Hercegovine je 176 anketiranih ispitanika iz jednog mjesta.

9.3.5. Struktura i reprezentativnost društvenih grupa u uzorku na razini Bosne i Hercegovine

Anketiranje domaćinstava u naseljenim mjestima, koji su činili sekundarnu jedinicu odabiranja, je provedeno na tri načina: (1) nasumičnim nailaskom na domaćinstvo u naseljenom mjestu (68,98% domaćinstava); (2) slučajnim odabirom ulice i anketiranjem svakog n-tog domaćinstva u cik-cak liniji (26,38% domaćinstava) i (3) slučajnim odabirom sa popisa domaćinstava u 4,63% slučajeva. Ostvaren je kontakt s 2.884 domaćinstva.⁷⁶

Anketu je prihvatilo 1.899 domaćinstava. U 1.436 domaćinstava ili 54,58% slučajeva su anketirani muški i ženski član domaćinstva. U 455 domaćinstava ili 10,96% slučajeva anketiran jedan član domaćinstva, i to: 239 muškaraca, 207 žena, a devet se nije izjasnilo o spolu. Zajedno čine 65,54% od svih domaćinstava s kojima je ostvaren kontakt. Domaćinstva su odbila sudjelovanje u anketi, odmah pri stupanju u kontakt, u 15,43% slučajeva, što je manje od predviđenog planom uzorka pretpostavljenog postotka.

Anketirano je ukupno 3.327 ispitanika koji su činili tercijarnu jedinicu odabiranja, što predstavlja 107,3% od planiranog uzorka (3.100 ispitanika) za zadati stupanj i interval povjerenja. Prema prikupljenim podacima, 1.667 ili 69,69% ispitanika su Bošnjaci, 1.042 ili 31,32% ispitanika su Srbi, 548 ili 16,67% su Hrvati, 56 ili 1,68% spadaju u Ostale i 14 ili 0,42% se nisu nacionalno izjasnili. Muškarci predstavljaju 1.675 ili 50,35% ispitanika, žene 1.643 ili 49,38% ispitanika, a njih devet ili 0,27% se nije izjasnilo o spolu.⁷⁷

⁷⁵ Vidi tablicu 14: Teritorijalna distribucija i nacionalna pripadnost u uzorku, str. 218.

⁷⁶ Vidi tablicu 13: Ostvareni kontakti tijekom ankete i način uzorkovanja, str. 215.

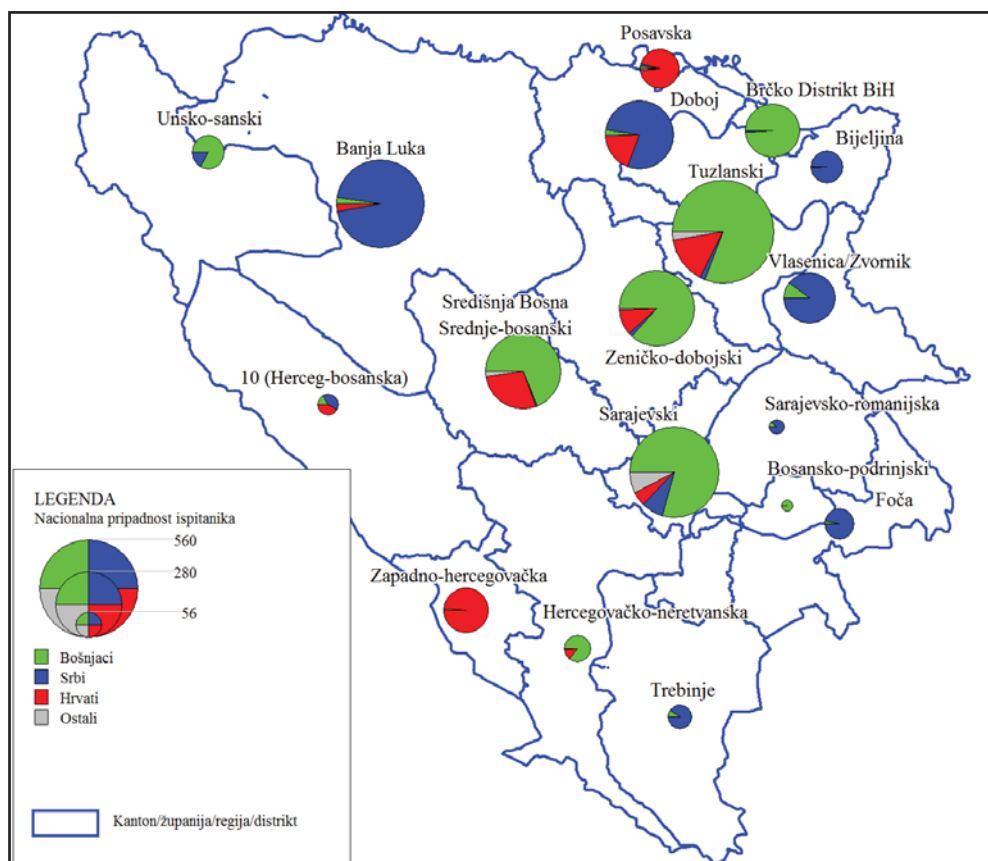
⁷⁷ Vidi tablicu 14: Teritorijalna distribucija i nacionalna pripadnost u uzorku, str. 218.

OSTVARENI KONTAKTI TIJEKOM ANKETE	DOMAĆINSTVA	
	broj	%
Anketa je u potpunosti izvršena sa muškim i ženskim članom domaćinstva	1574	54.58%
Anketiran je samo jedan član domaćinstva	316	10.96%
Anketa je djelomično izvršena	9	0.31%
Domaćinstvo odbilo sudjelovanje u anketi odmah po stupanju u kontakt	445	15.43%
Sudjelovanje u anketi odbio ispitanik koji je određen za anketiranje u domaćinstvu	33	1.14%
Anketiranje je prekinuto	7	0.24%
Članovi domaćinstva ne zadovoljavaju postavljene kriterije	73	2.53%
Nije bilo moguće pristupiti zgradi, kući ili drugom objektu	24	0.83%
Nitko nije odgovorio na kucanje ili zvonjenje	256	8.88%
Nije u pitanju domaćinstvo	7	0.24%
Nitko ne živi na adresi	77	2.67%
Ostali razlozi	63	2.18%
Ukupno	2,884	100.00%
NAČIN UZORKOVANJA	broj	%
Slučajni odabir sa popisa domaćinstava	88	4.63%
Slučajnim odabirom ulice i anketiranjem svakog n-tog domaćinstva u cik-cak liniji	501	26.38%
Nasumičnim nailaskom na kuću u mjestima bez ulica	1310	68.98%
Ukupno	1899	100.00%

Tablica 13: Ostvareni kontakti tijekom ankete i način uzorkovanja

Statistička analiza demografskih podataka se može sažeti u sljedeće zaključke o reprezentativnosti uzorka:

- 1) Distribucija ispitanika po regijama se može prihvatiti kao reprezentativna s obzirom na broj naseljenih mjesta i gravitiranje stanovništva prema većim središtima. U ovom slučaju se radi o Sarajevskom kantonu, Tuzlanskom kantonu, i regiji Banjaluke.
- 2) Nacionalno opredjeljenje ispitanika odražava procjene o nacionalnoj zastupljenosti na razini Bosne i Hercegovine, dok je na razini entiteta i regija prisutna nacionalna "homogenizacija" uzorka.
- 3) Dob i stupanj obrazovanja muškaraca i žena u uzorku ne odstupaju bitnije od distribucije za uzorak u cjelini. Najviše je ispitanika srednje dobi. U uzorku je nešto više mlađih žena i muškaraca srednje i starije dobi.
- 4) Najviše ispitanika (59,69%) su srednje stručne spreme. Nešto je više muškaraca nego žena sa srednjom stručnom spremom.
- 5) Nepovoljan je omjer zaposlenosti kod muškaraca i žena. U uzorku je 26,90% stalno zaposlenih i 38,71% nezaposlenih žena, a 40,12% stalno zaposlenih i 12,84% nezaposlenih muškaraca.
- 6) Dobna struktura ispitanika Hrvata odstupa od distribucije dobne strukture uzorka u korist starijih godišta.
- 7) U odnosu na distribuciju obrazovne strukture uzorka odstupaju Ostali i oni ispitanici koji se nisu nacionalno izjasnili. Ostalih ima relativno najviše u višoj i visokoj stručnoj spremi.
- 8) U odnosu na distribuciju za zaposlenost u uzorku odstupaju Ostali i oni koji se nisu izjasnili, posebno u kategorijama "stalno zaposlen" i "nezaposlen". Ta odstupanja su također povezana sa stručnom spremom.
- 9) U odnosu na nacionalnu pripadnost, razlike u prosječnim mjesečnim primanjima po članu domaćinstva između pojedinih kategorija ispitanika su 4% do 9% od prosjeka, a u odnosu na spolnu strukturu su do 1% prosjeka. Međutim, 34,1% ispitanika nije unijelo podatak u prosječnim mjesečnim primanjima, tako da ovaj zaključak treba uzeti s rezervom.

Karta 2: Geografska i nacionalna distribucija ispitanika

Rezultati statističke analize sociodemografskih podataka pokazuju da je odabrani postupak stratifikacije naselja i slučajnog odabira domaćinstava u njima osigurao reprezentativnost uzorka kroz njegov prostorni raspored na teritoriju Bosne i Hercegovine i u odnosu na karakteristike ispitanika i društvenih grupa.

Ostvarena reprezentativnost uzorka je prihvatljiva za interpretaciju dobijenih empirijskih rezultata i zaključivanje o problemu istraživanja.

Kantoni/regija	Nacionalna pripadnost												Učeste u uzorku			
	Bošnjaci			Srbi			Hrvati		Ostali		Nisu se izjasnili		Ukupno		% anketiranih	% naselja
	Broj anketiranih	% anketiranih	Broj anketiranih	% anketiranih	Broj anketiranih	% anketiranih	Broj anketiranih	% anketiranih	Broj anketiranih	% anketiranih	Broj anketiranih	% anketiranih	Broj anketiranih	% naselja		
Bosansko-podrinjski	14	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	14	3	0,42%	3,16%
10 (Herceg-bosanski)	6	16,67%	15	41,67%	15	41,67%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	36	4	1,08%	4,21%
Hercegovačko-neretvanski	46	85,19%	0	0,00%	7	12,96%	1	1,85%	0	0,00%	0	0,00%	54	7	1,62%	7,37%
Posavski	2	1,90%	2	1,90%	99	94,29%	1	0,95%	1	0,95%	1	0,95%	105	1	3,16%	1,05%
Sarajevo	361	79,34%	36	7,91%	23	5,05%	31	6,81%	4	0,88%	4	0,88%	455	4	13,68%	4,21%
Srednjo-bosanski	228	68,67%	2	0,60%	93	28,01%	8	2,41%	1	0,30%	1	0,30%	332	10	9,98%	10,53%
Tuzlanski	451	80,68%	9	1,61%	84	15,03%	10	1,79%	5	0,89%	5	0,89%	559	6	16,80%	6,32%
Unsko-sanski	68	82,93%	14	17,07%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	82	5	2,46%	5,26%
Zeničko-dobojski	276	86,52%	5	1,57%	35	10,97%	0	0,00%	3	0,94%	3	0,94%	319	10	9,59%	10,53%
Zapadno-hercegovački	1	0,78%	0	0,00%	128	99,22%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	129	2	3,88%	2,11%
Bijeljina	0	0,00%	75	98,68%	0	0,00%	1	1,32%	0	0,00%	0	0,00%	76	2	2,28%	2,11%
Banja Luka	9	2,14%	399	94,77%	12	2,85%	1	0,24%	0	0,00%	0	0,00%	421	12	12,65%	12,63%
Doboj	6	2,17%	217	78,34%	51	18,41%	3	1,08%	0	0,00%	0	0,00%	277	4	8,33%	4,21%
Foča	2	3,03%	64	96,97%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	66	8	1,98%	8,42%
Sarajevsko-romanijska	2	11,11%	16	88,89%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	18	5	0,54%	5,26%
Trebinje	4	9,09%	40	90,91%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	44	6	1,32%	6,32%
Vlasenica/Zvornik	17	10,37%	147	89,63%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	164	5	4,93%	5,26%
Federacija BiH	1453	69,69%	83	3,98%	484	23,21%	51	2,45%	14	0,67%	14	0,67%	2085	52	62,67%	54,74%
Republika Srpska	40	3,75%	958	89,87%	63	5,91%	5	0,47%	0	0,00%	0	0,00%	1066	42	32,04%	44,21%
Brčko DBiH	174	98,86%	1	0,57%	1	0,57%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	176	1	5,29%	1,05%
Bosna i Hercegovina	1667	50,11%	1042	31,32%	548	16,47%	56	1,68%	14	0,42%	14	0,42%	3327	95	100,00%	100,00%

Tablica 14: Teritorijalna distribucija i nacionalna pripadnost u uzorku

9.4. PREGLED INDIKATORA ZA ISPITIVANJE ODNOSA PREMA DRUŠTVENIM VRIJEDNOSTIMA

9.4.1. Pregled indikatora za globalne i europske vrijednosti

Svaka specifična vrijednost je operacionalizirana pomoću jednog indikatora kojim će se ispitati odnos dominantnih društvenih grupa i pojedinaca prema globalnim i europskim vrijednostima. Sve čestice u upitniku su oblikovane kao niz opisa ljudi (portreta) s kojima se ispitanici trebaju identificirati u određenoj mjeri. Na pitanje: „Koliko vam slični ova osoba?“ ispitanicima je ponuđena ljestvica od 6 odgovora: (1) vrlo slična meni; (2) slična meni; (3) donekle kao ja; (4) malo mi slični; (5) ne slični mi; (6) uopće mi ne slični. Vrijednosti iz Milenijske deklaracije Ujedinjenih naroda reprezentiraju globalne vrijednosti, a vrijednosti iz Lisabonskog ugovora Europske unije reprezentiraju europske vrijednosti u ovom istraživanju.

<i>Globalne vrijednosti – struktura varijabli</i>	
1. Sloboda	
1.1.	<i>Za njega je važno donositi vlastite odluke o onome što radi. On voli biti slobodan u planiranju i odabiru aktivnosti kojima će se baviti. (POZITIVNA SLOBODA)</i>
1.2.	<i>Živjeti slobodno, bez straha od gladi ili bilo kakvog nasilja je najvažnije za njega i njegovu obitelj. On smatra da ne bi mogao živjeti u zemlji gdje mu je to uskraćeno. (NEGATIVNA SLOBODA)</i>
2. Jednakost	
2.1.	<i>On smatra važnim da svaka osoba u svijetu bude tretirana jednako. On želi pravdu za svakoga, čak i za ljude koje ne poznaje osobno. (JEDNAKOST POJEDINCA)</i>
2.2.	<i>On smatra da Bošnjaci, Srbi i Hrvati trebaju biti ravnopravni svugdje u Bosni i Hercegovini. Za njega ne može biti podjele na većinski i manjinski narod u entitetima i kantonima/županijama. (NACIONALNA RAVNOPRAVNOST U BiH)</i>
3. Solidarnost	
3.1.	<i>Njega brine što narodi koji žive u siromašnim zemljama nemaju jednaka prava i standard kao i svi drugi narodi. On bi pristao na povećanje svojeg poreza kada bi taj novac ublažio njihove patnje. (MAKRO SOLIDARNOST)</i>
3.2.	<i>Njega brine što se svi izbjegli i raseljeni stanovnici Bosne i Hercegovine nisu vratili svojim kućama. On vjeruje da svi zaposleni trebaju uplaćivati u fond solidarnosti za pomoć povratnicima koji žive u teškim uvjetima. (MEZZO SOLIDARNOST)</i>

<i>Globalne vrijednosti – struktura varijabli</i>	
4. Tolerancija	
4.1.	<i>Za njega je važno slušati ljude koji su od njega različiti. Čak i kada se ne slaže s njima, on i dalje želi razumjeti ih. (TOLERANTAN)</i>
4.2.	<i>Za njega je važno da ljudi imaju jednaka prava bez obzira na vjersku pripadnost. On prihvaća ljude čija je vjera drugačija od njegove. (VJERSKA TOLERANCIJA)</i>
5. Poštivanje prirode	
5.1.	<i>On čvrsto vjeruje da ljudi trebaju brinuti o prirodi. Briga o okolišu je važna za njega. (OČUVANJE OKOLIŠA)</i>
5.2.	<i>Za njega je važno prilagoditi se prirodi i biti uklopljen u nju. On vjeruje da ljudi ne trebaju mijenjati prirodu. (JEDINSTVO S PRIRODOM)</i>
6. Zajednička odgovornost	
6.1.	<i>Za njega je važno reagirati na potrebe drugih. On nastoji pomoći onima koje poznaje. (ODGOVORAN)</i>
6.2.	<i>On vjeruje da svi narodi zajedno trebaju dijeliti odgovornost za razvoj, mir i sigurnost u svijetu. Tu odgovornost treba ostvariti preko Ujedinjenih naroda. (ZAJEDNIČKA ODGOVORNOST NARODA PREKO UN)</i>

Tablica 15: Struktura varijabli za globalne vrijednosti

<i>Europske vrijednosti – struktura varijabli</i>	
1. Poštivanje ljudskog dostojanstva	
1.1.	<i>On smatra da oni koji rade najteže i najopasnije poslove nisu pošteno plaćeni. Oni zaslužuju plaću koja će osigurati dostojanstven život njima i njihovim obiteljima. (PRIZNANJE DOSTOJANSTVA)</i>
1.2.	<i>Njegovo mišljenje je da se premalo novca izdvaja za nezaposlene. On smatra da država treba davati pomoć nezaposlenima. (NEDISKRIMINACIJA)</i>
2. Sloboda	
2.1.	<i>Za njega je važno donositi vlastite odluke o onome što radi. On voli biti slobodan u planiranju i odabiru aktivnosti kojima će se baviti. (POZITIVNA SLOBODA)</i>
2.2.	<i>Živjeti slobodno, bez straha od gladi ili bilo kakvog nasilja je najvažnije za njega i njegovu obitelj. On smatra da ne bi mogao živjeti u zemlji gdje mu je to uskraćeno. (NEGATIVNA SLOBODA)</i>

<i>Europske vrijednosti – struktura varijabli</i>	
3.	Demokracija
3.1.	<i>On smatra da su slobodni izbori temelj demokracije. On čvrsto vjeruje da je demokracija najbolji oblik upravljanja. (PODRŠKA DEMOKRATSKOM SUSTAVU)</i>
3.2.	<i>On želi da svatko bude tretiran pravedno, čak i ljudi koje ne poznaje. Za njega je važno zaštititi nemoćne u društvu. (DRUŠTVENA PRAVDA)</i>
4.	Jednakost
4.1.	<i>On smatra važnim da svaka osoba u svijetu bude tretirana jednako. On želi pravdu za svakoga, čak i za ljude koje ne poznaje osobno. (JEDNAKOST)</i>
4.2.	<i>On smatra da Bošnjaci, Srbi i Hrvati trebaju biti ravnopravni svugdje u Bosni i Hercegovini. Za njega ne može biti podjele na većinski i manjinski narod u entitetima i kantonima/županijama. (NACIONALNA RAVNOPRAVNOST U BiH)</i>
5.	Vladavina zakona i poštivanje ljudskih prava uključujući prava manjina
5.1.	<i>On vjeruje da demokracija nije moguća ako prava svakog čovjeka ne poštuje drugi čovjek. Njegovo mišljenje je da treba brinuti o pravima nacionalnih manjina, a posebno o manjinama u balkanskim državama. (POŠTIVANJE LJUDSKIH PRAVA)</i>
5.2.	<i>Za njega je važno imati stabilnu vlast. On je zainteresiran da je društveni poredak zaštićen. (DRUŠTVENI POREDAK)</i>

Tablica 16: Struktura varijabli za europske vrijednosti

9.4.2. Pregled indikatora za ustavne i neke posebne vrijednosti bosanskohercegovačkog društva

Ustavne i neke posebne vrijednosti bosanskohercegovačkog društva su objašnjene na dva načina: pomoću dijela specifičnih i temeljnih vrijednosti iz grupe globalnih, europskih i individualnih ljudskih vrijednosti, ili pomoću specifičnih vrijednosti karakterističnih za bosanskohercegovačke prilike. Svoj odnos prema specifičnim vrijednostima za patriotizam, suverenitet i opće blagostanje i gospodarski razvoj ispitanici su ocijenili na skali od pet stupnjeva: (1) sasvim se slažem; (2) uglavnom se slažem; (3) niti se slažem, niti ne slažem; (4) uglavnom se ne slažem i (5) uopće se ne slažem.

U slučaju vrijednosti razvoja demokracije u Bosni i Hercegovini, ispitanici su se poistovjećivali sa zadatim portretom vrijednosti na skali odgovora od šest stupnjeva:

(1) vrlo slično meni; (2) slično meni; (3) donekle kao ja; (4) malo mi slični; (5) ne slični mi i (6) uopće mi ne slični.

Odnos prema državnom uređenju je cijenjen na temelju tipova uređenja Bosne i Hercegovine koja reprezentiraju aktualna politička viđenja prisutna u javnom životu. Ispitanici su između pet ponuđenih odgovora trebali odabrati tri državna uređenja, opredjeljujući se za ocjenu: (1) uređenje koje im je u potpunosti prihvatljivo; (2) uređenje koje je djelomično prihvatljivo; i (3) uređenje koje nikako nije prihvatljivo. Dva odgovora su trebala ostati prazna i oni podrazumijevaju ispitanikov indiferentan stav.

<i>Ustavne vrijednosti i neke posebne vrijednosti bosanskohercegovačkog društva – struktura varijabli</i>
1. Poštivanje ljudskog dostojanstva, slobode i jednakosti
1.1. <i>Poštivanje ljudskog dostojanstva (EUROPSKA VRIJEDNOST)</i>
1.2. <i>Sloboda (GLOBALNA I EUROPSKA VRIJEDNOST)</i>
1.3. <i>Jednakost (GLOBALNA I EUROPSKA VRIJEDNOST)</i>
2. Predanost miru, pravdi, toleranciji i pomirenju
2.1. <i>On vjeruje da svi ljudi u svijetu trebaju živjeti u slozi. Propagiranje mira između različitih grupa u svijetu je važno za njega. (MIR U SVIJETU, SCHWARTZOVA KLASIFIKACIJA VRIJEDNOSTI)</i>
2.2. <i>On želi da svatko bude tretiran pravedno, čak i ljudi koje ne poznaje. Za njega je važno u društvu zaštititi one koji su nemoćni. (DRUŠTVENA PRAVDA, SCHWARTZOVA KLASIFIKACIJA VRIJEDNOSTI)</i>
2.3. <i>Tolerancija (GLOBALNA VRIJEDNOST)</i>
3. Razvoj demokracije u Bosni i Hercegovini
3.1. <i>U cjelini gledano, on je zadovoljan načinom na koji se razvija demokracija u Bosni i Hercegovini. (ZADOVOLJSTVO DEMOKRACIJOM U BiH)</i>
3.2. <i>Njegovo je mišljenje da vlasti u Bosni i Hercegovini više poštuju ljudska prava nego vlasti u susjednim državama. (VLADAVINA ZAKONA U BiH)</i>
4. Poštivanje ljudskih prava
4.1. <i>On vjeruje da demokracija nije moguća bez ako prava svakog čovjeka ne poštuje drugi čovjek. Njegovo je mišljenje da treba brinuti o pravima nacionalnih manjina, a posebno o pravima manjina u balkanskim državama. (POŠTIVANJE LJUDSKIH PRAVA)</i>
5. Opće blagostanje, gospodarski razvoj kroz zaštitu privatnog vlasništva i promociju tržišnog gospodarstva

<i>Ustavne vrijednosti i neke posebne vrijednosti bosanskohercegovačkog društva – struktura varijabli</i>
<i>5.1. Privatno vlasništvo koje je stečeno na pošten način mora biti zaštićeno. Samo kroz privatno poduzetništvo može doći do gospodarskog razvoja. (ZAŠTITA PRIVATNOG VLASNIŠTVA I PROMOCIJA PRIVATNOG PODUZETNIŠTVA)</i>
<i>5.2. Tržište u Bosni i Hercegovini treba biti zajedničko, bez entitetskih i drugih administrativnih granica. To je jedini put za rast proizvodnje i poboljšanje standarda. (ZAJEDNIČKO TRŽIŠTE U BOSNI I HERCEGOVINI)</i>
6. Suverenitet, teritorijalni integritet i politička neovisnost Bosne i Hercegovine
<i>6.1. Predsjedništvo, Vijeće ministara i Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine su najviši državni organi, podjednako odgovorni za unutarnju sigurnost i opstojnost zemlje, kao i za njezinu međunarodnu sigurnost i neovisnost. (POLITIČKA NEOVISNOST BiH)</i>
<i>6.2. Bosna i Hercegovina se ne može raspasti, niti se njezini dijelovi smiju pripojiti susjedima. (TERITORIJALNI INTEGRITET BiH)</i>
7. Patriotizam
<i>7.1. Svi mi u Bosni i Hercegovini prvo trebamo biti zemljaci jedni drugima. Osjećaj pripadnosti ovoj zemlji treba cijeniti kao najviše dobro. (OSJEĆAJ PRIPADNOSTI ZEMLJI BiH)</i>
<i>7.2. Bio bih spreman braniti Bosnu i Hercegovinu od bilo kakvog ugrožavanja njezine sigurnosti. Kada dobro razmislim, to je obveza koju svi trebamo poštivati. (ODGOVORNOST PREMA ZEMLJI BiH)</i>
8. Država Bosna i Hercegovina kao vrijednost
<i>8.1. Koje je, po Vašem mišljenju, najprihvatljivije uređenje za Bosnu i Hercegovinu? (ODNOS PREMA DRŽAVNOM UREĐENJU)</i>
<i>8.2. Sadašnje uređenje Bosne i Hercegovine koja se sastoji od dva entiteta, Republike Srpske i Federacije Bosne i Hercegovine sa 10 županija/kantona.</i>
<i>8.3. Bosna i Hercegovina koja se sastoji od tri entiteta, a u svakom od njih jedan narod ima većinu.</i>
<i>8.4. Bosna i Hercegovina koja se sastoji od 4 ili više regija koje se višenacionalne.</i>
<i>8.5. Bosna i Hercegovina koja se sastoji od 10 ili više regija, a regije mogu biti višenacionalne ili jednonacionalne.</i>
<i>8.6. Bosna i Hercegovina kao jedinstvena država bez regija, samo s općinama i državnom vlašću.</i>

Tablica 17: Struktura varijabli za ustavne i neke posebne vrijednosti bosanskohercegovačkog društva

9.4.3. Pregled indikatora za individualne ljudske vrijednosti

Odnos prema individualnim ljudskim vrijednostima je cijenjen pomoću modificiranog Schwartzovog upitnika od 25 čestica za portretiranje specifičnih ljudskih vrijednosti.

Svaka specifična vrijednost je operacionalizirana pomoću jednog indikatora kojim će se ispitati odnos dominantnih društvenih grupa i pojedinaca prema globalnim i europskim vrijednostima. Sve čestice u upitniku su oblikovane kao niz opisa ljudi (portreta) s kojima se ispitanici trebaju identificirati u određenoj mjeri. Na pitanje: „Koliko vam slični ova osoba?“ ispitanicima je ponuđena ljestvica od šest odgovora: (1) vrlo slična meni; (2) slična meni; (3) donekle kao ja; (4) malo mi slični; (5) ne slični mi; (6) uopće mi ne slični.

<i>Modificiran Schwartzov upitnik za portretiranje vrijednosti od 25 čestica</i>	
1. Moć	
1.1.	<i>Za njega je važno biti bogat. On želi imati mnogo novca i skupe stvari. (BOGATSTVO)</i>
1.2.	<i>Za njega je važno biti onaj koji predvodi i govori drugima što trebaju raditi. On želi da izvršavaju ono što on kaže. (DRUŠTVENA MOĆ)</i>
2. Dostignuće	
2.1.	<i>Za njega je jako važno pokazati vlastite sposobnosti. On želi da se ljudi dive onome što on radi. (SPOSOBAN)</i>
2.2.	<i>Biti vrlo uspješan je važno za njega. On voli impresionirati druge ljude. (USPJEŠAN)</i>
3. Hedonizam	
3.1.	<i>On nastoji iskoristiti šansu za šalu. Za njega je važno raditi stvari koje mu predstavljaju zadovoljstvo. (SKLONOST UŽIVANJU)</i>
3.2.	<i>Uživanje u životnim zadovoljstvima je za njega važno. On se voli provoditi. (ZADOVOLJSTVO)</i>
4. Stimulacija	
4.1.	<i>On smatra važnim učiniti mnogo različitih stvari u životu. On uvijek traži nove stvari koje će iskušati. (RAZNOVRSTAN ŽIVOT)</i>
4.2.	<i>On uživa u preuzimanju rizika. On uvijek traži priliku za avanture. (ODVAŽNOST)</i>
5. Samousmjeravanje	

Modificiran Schwartzov upitnik za portretiranje vrijednosti od 25 čestica

5.1. *Za njega je važno donositi vlastite odluke o onome što radi. On voli biti slobodan u planiranju i odabiru aktivnosti kojima će se baviti. (SLOBODA)*

5.2. *Za njega je važno biti samostalan. On se voli uzdati u sebe samoga. (SAMOSTALAN)*

6. Univerzalizam

6.1. *On smatra važnim da svaka osoba u svijetu bude tretirana jednako. On želi pravdu za svakoga, čak i za ljude koje osobno ne poznaje. (JEDNAKOST)*

6.2. *Za njega je važno slušati ljude koji su od njega različiti. Čak i kada se ne slaže s njima, on ih i dalje želi razumjeti. (TOLERANTAN)*

6.3. *On čvrsto vjeruje da ljudi trebaju brinuti o prirodi. Skrb o okolišu je za njega važna. (OČUVANJE OKOLIŠA)*

6.4. *On vjeruje da svi ljudi u svijetu trebaju živjeti u slozi. Propagiranje mira između različitih grupa u svijetu je za njega važno. (MIR U SVIJETU)*

6.5. *On želi da svatko bude tretiran pravedno, čak i ljudi koje ne poznaje. Za njega je važno zaštititi nemoćne u društvu. (DRUŠTVENA PRAVDA)*

6.6. *Za njega je važno prilagoditi se prirodi i biti uklopljen u nju. On vjeruje da ljudi ne trebaju mijenjati prirodu. (JEDINSTVO S PRIRODOM)*

7. Dobrodušnost

7.1. *Za njega je važno reagirati na potrebe drugih. On nastoji pomoći onima koje poznaje. (ODGOVORAN)*

7.2. *Oprostiti ljudima koji su mu možda učinili nepravdu za njega je važno. On pokušava shvatiti što je to dobro u njima i ne zamjeriti im. (MILOSTIV)*

8. Tradicija

8.1. *On smatra važnim ne tražiti više nego što ima. On vjeruje da ljudi trebaju biti zadovoljni onim što imaju. (UMJEREN)*

8.2. *Religiozno uvjerenje je za njega važno. On snažno nastoji raditi ono što njegova vjera traži. (POBOŽAN)*

9. Konformizam

9.1. *On vjeruje da ljudi trebaju raditi ono što im je rečeno. On smatra da ljudi stalno trebaju poštivati pravila, čak i kada ih nitko ne gleda. (SAMODISCIPLINA)*

9.2. *Za njega je važno biti poslušan. On vjeruje da uvijek treba poštivati svoje roditelje i starije. (POŠTIVANJE RODITELJA I STARIJIH)*

<i>Modificiran Schwartzov upitnik za portretiranje vrijednosti od 25 čestica</i>	
10. Sigurnost	
10.1. Za njega je jako važno živjeti u sigurnom okruženju. On izbjegava sve što može ugroziti njegovu sigurnost i sigurnost njegove obitelji. ⁷⁸ (OBITELJSKA SIGURNOST)	
10.2. Za njega je vrlo važno da je njegova zemlja sigurna od unutarnjih i vanjskih ugrožavanja. On je zainteresiran da je društveni poredak zaštićen. (NACIONALNA SIGURNOST)	
10.3. Imati stabilnu vlast je za njega važno. On je zainteresiran da je društveni poredak zaštićen. (DRUŠTVENI POREDAK)	

Tablica 18: Struktura varijabli za ispitivanje individualnih ljudskih vrijednosti

⁷⁸ Dio rečenice: „...i sigurnost njegove obitelji“ se ne nalazi u originalnoj engleskoj verziji. Dodan je u modificiranom upitniku od 24 čestice kako bi se bolje objasnila obiteljska sigurnost (op.a.).

10. PRILOG B: REZULTATI EMPIRIJSKOG ISTRAŽIVANJA TEMELJNIH DRUŠTVENIH VRIJEDNOSTI

10.1. FREKVENCije ODGOVORA ISPITANIKA, SREDNJE VRIJEDNOSTI, VARIJACIJE I CRONBACHOVI ALFA- KOEFIČIJENTI

Frekvencije odgovora za sve ispitanike u slučajnom uzorku stanovništva Bosne i Hercegovine	Koje je po vama najprihvatljivije državno uređenje za Bosnu i Hercegovinu? (ODNOS PREMA DRŽAVNOM UREĐENJU)										Ukupno
	Sadašnje uređenje BiH koja se sastoji od dva entiteta, RS i FBiH sa 10 županija		BiH koja se sastoji od tri entiteta, a u svakom od njih jedan narod ima većinu.		BiH koja se sastoji od 4 ili više regija koje su višenacionalne.		BiH koja se sastoji od 10 i više regija, a regije mogu biti višenacionalne ili jednonacionalne.		BiH kao jedinstvena država bez regija, samo sa općinama i državnom vlašću.		
Skala odgovora	broj i %	rang	broj i %	rang	broj i %	rang	broj i %	rang	broj i %	rang	
Prihvatljivo u potpunosti	829 24,5%	2	509 15,0%	3	330 9,8%	4	215 6,4%	5	1.501 44,4%	1	3.384 100,0%
Djelomično prihvatljivo	480 15,3%	4	772 24,6%	2	852 27,1%	1	643 20,5%	3	397 12,6%	5	3.144 100,0%
Indiferentan stav	1.076 19,4%	3	787 14,2%	4	1.414 25,5%	2	1.675 30,2%	1	596 10,7%	5	5.548 100,0%
Nikako nije prihvatljivo	942 20,7%	2	1.259 27,6%	1	731 16,0%	5	794 17,4%	4	833 18,3%	3	4.559 100,0%
Broj rezultata u uzorku	3.327		3.327		3.327		3.327		3.327		16.635
Težinska analiza - rezultati ponderirani i rangirani od 1-20											
Skala odgovora	broj i %	rang	broj i %	rang	broj i %	rang	broj i %	rang	broj i %	rang	Ukupno
Prihvatljivo u potpunosti	815 6,1%	7	500 3,8%	15	324 2,4%	19	211 1,6%	20	1.476 11,1%	1	3.327 25,0%
Djelomično prihvatljivo	508 3,8%	14	817 6,1%	6	902 6,8%	4	680 5,1%	9	420 3,2%	17	3.327 25,0%
Indiferentan stav	645 4,8%	10	472 3,5%	16	848 6,4%	5	1.004 7,5%	2	357 2,7%	18	3.327 25,0%
Nikako nije prihvatljivo	687 5,2%	8	919 6,9%	3	533 4,0%	13	579 4,4%	12	608 4,6%	11	3.327 25,0%
Ukupan broj bodova	2.656		2.708		2.607		2.476		2.861		13.308

Tablica 19: Odnos prema državnom uređenju - frekvencije odgovora za sve ispitanike

Frekvencije odgovora za ispitanike - BOŠNJAKE u slučajnom uzorku stanovništva Bosne i Hercegovine	Koje je po vama najprihvatljivije državno uređenje za Bosnu i Hercegovinu? (ODNOS PREMA DRŽAVNOM UREĐENJU)										
	Sadašnje uređenje BiH koja se sastoji od dva entiteta, RS i FBiH sa 10 županija		BiH koja se sastoji od tri entiteta, a u svakom od njih jedan narod ima većinu.		BiH koja se sastoji od 4 ili više regija koje su višenacionalne.		BiH koja se sastoji od 10 i više regija, a regije mogu biti višenacionalne ili jednonacionalne.		BiH kao jedinstvena država bez regija, samo sa općinama i državnim vlašću.		Ukupno
	broj i %	rang	broj i %	rang	broj i %	rang	broj i %	rang	broj i %	rang	
Prihvatljivo u potpunosti	115 6,6%	5	125 7,2%	4	223 12,8%	2	153 8,8%	3	1.121 64,5%	1	1.737 100,0%
Djelomično prihvatljivo	216 13,5%	3	127 8,0%	4	581 36,4%	1	458 28,7%	2	214 13,4%	4	1.596 100,0%
Indiferentan stav	745 28,2%	1	456 17,3%	4	510 19,3%	3	731 27,7%	2	201 7,6%	5	2.643 100,0%
Nikako nije prihvatljivo	591 25,1%	2	959 40,7%	1	353 15,0%	3	325 13,8%	4	131 5,6%	5	2.359 100,0%
Broj rezultata u uzorku	1.667		1.667		1.667		1.667		1.667		8.335
Težinska analiza - rezultati ponderirani i rangirani od 1-20											
Skala odgovora	broj i %	rang	broj i %	rang	broj i %	rang	broj i %	rang	broj i %	rang	Ukupno
Prihvatljivo u potpunosti	110 1,7%	18	120 1,8%	19	214 3,2%	14	147 2,2%	15	1.076 16,1%	1	1.667 25,0%
Djelomično prihvatljivo	226 3,4%	10	133 2,0%	16	607 9,1%	3	478 7,2%	4	224 3,4%	10	1.667 25,0%
Indiferentan stav	470 7,0%	5	288 4,3%	9	322 4,8%	8	461 6,9%	6	127 1,9%	17	1.667 25,0%
Nikako nije prihvatljivo	418 6,3%	7	678 10,2%	2	249 3,7%	10	230 3,4%	11	93 1,4%	20	1.667 25,0%
Ukupan broj bodova	1.223		1.218		1.392		1.316		1.519		6.668

Tablica 20: Odnos prema državnom uređenju - frekvencije odgovora za ispitanike Bošnjake

Frekvencije odgovora za ispitanike - SRBE u slučajnom uzorku stanovništva Bosne i Hercegovine	Koje je po vama najprihvatljivije državno uređenje za Bosnu i Hercegovinu? (ODNOS PREMA DRŽAVNOM UREĐENJU)										
	Sadašnje uređenje BiH koja se sastoji od dva entiteta, RS i FBiH sa 10 županija		BiH koja se sastoji od tri entiteta, a u svakom od njih jedan narod ima većinu.		BiH koja se sastoji od 4 ili više regija koje su višenacionalne.		BiH koja se sastoji od 10 i više regija, a regije mogu biti višenacionalne ili jednonacionalne.		BiH kao jedinstvena država bez regija, samo sa općinama i državnim vlašću.		Ukupno
	broj i %	rang	broj i %	rang	broj i %	rang	broj i %	rang	broj i %	rang	
Prihvatljivo u potpunosti	679 65,8%	1	216 20,9%	2	12 1,2%	5	21 2,0%	4	104 10,1%	3	1.032 100,0%
Djelomično prihvatljivo	193 19,3%	2	574 57,3%	1	85 8,5%	3	65 6,5%	5	85 8,5%	3	1.002 100,0%
Indiferentan stav	108 5,7%	5	142 7,5%	4	700 37,0%	1	680 35,9%	2	263 13,9%	3	1.893 100,0%
Nikako nije prihvatljivo	62 4,8%	5	110 8,6%	4	245 19,1%	3	276 21,5%	2	590 46,0%	1	1.283 100,0%
Broj rezultata u uzorku	1.042		1.042		1.042		1.042		1.042		5.210
Težinska analiza - rezultati ponderirani i rangirani od 1-20											
Skala odgovora	broj i %	rang	broj i %	rang	broj i %	rang	broj i %	rang	broj i %	rang	Ukupno
Prihvatljivo u potpunosti	686 16,4%	1	218 5,2%	7	12 0,3%	20	21 0,5%	19	105 2,5%	11	1.042 25,0%
Djelomično prihvatljivo	201 4,8%	8	597 14,3%	2	88 2,1%	13	68 1,6%	15	88 2,1%	13	1.042 25,0%
Indiferentan stav	59 1,4%	17	78 1,9%	16	385 9,2%	4	374 9,0%	5	145 3,5%	10	1.042 25,0%
Nikako nije prihvatljivo	50 1,2%	18	89 2,1%	12	199 4,8%	9	224 5,4%	6	479 11,5%	3	1.042 25,0%
Ukupan broj bodova	996		983		685		687		817		4.168

Tablica 21: Odnos prema državnom uređenju - frekvencije odgovora za ispitanike Srbe

Frekvencije odgovora sa ispitanike - HRVATE u slučajnom uzorku stanovništva Bosne i Hercegovine	Koje je po vama najprihvatljivije državno uređenje za Bosnu i Hercegovinu? (ODNOS PREMA DRŽAVNOM UREĐENJU)										Ukupno
	Sadašnje uređenje BiH koja se sastoji od dva entiteta, RS i FBiH sa 10 županija		BiH koja se sastoji od tri entiteta, a u svakom od njih jedan narod ima većinu.		BiH koja se sastoji od 4 ili više regija koje su višenacionalne.		BiH koja se sastoji od 10 i više regija, a regije mogu biti višenacionalne ili		BiH kao jedinstvena država bez regija, samo sa općinama i državnim		
Skala odgovora	broj i %	rang	broj i %	rang	broj i %	rang	broj i %	rang	broj i %	rang	
Prihvatljivo u potpunosti	30 5,5%	5	166 30,5%	2	87 16,0%	3	36 6,6%	4	226 41,5%	1	545 100,0%
Djelomično prihvatljivo	62 13,1%	4	62 13,1%	4	153 32,2%	1	111 23,4%	2	87 18,3%	3	475 100,0%
Indiferentan stav	190 21,2%	2	175 19,6%	4	184 20,6%	3	219 24,5%	1	127 14,2%	5	895 100,0%
Nikako nije prihvatljivo	266 32,2%	1	145 17,6%	3	124 15,0%	4	182 22,1%	2	108 13,1%	5	825 100,0%
Broj rezultata u uzorku	548		548		548		548		548		2.740
Težinska analiza - rezultati ponderirani i rangirani od 1-20											
Skala odgovora	broj i %	rang	broj i %	rang	broj i %	rang	broj i %	rang	broj i %	rang	Ukupno
Prihvatljivo u potpunosti	30 1,4%	19	167 7,6%	4	87 4,0%	13	36 1,7%	20	227 10,4%	1	548 25,0%
Djelomično prihvatljivo	72 3,3%	15	72 3,3%	16	177 8,1%	2	128 5,8%	7	100 4,6%	11	548 25,0%
Indiferentan stav	116 5,3%	8	107 4,9%	10	113 5,1%	9	134 6,1%	5	78 3,5%	15	548 25,0%
Nikako nije prihvatljivo	177 8,1%	2	96 4,4%	12	82 3,8%	14	121 5,5%	6	72 3,3%	16	548 25,0%
Ukupan broj bodova	395		442		459		419		477		2.192

Tablica 22: Odnos prema državnom uređenju - frekvencije odgovora za ispitanike Hrvate

Frekvencije odgovora za ispitanike koji su se izjasnili kao ostali ili se nisu nacionalno izjasnili u slučajnom uzorku stanovništva Bosne i Hercegovine	Koje je po vama najprihvatljivije državno uređenje za Bosnu i Hercegovinu? (ODNOS PREMA DRŽAVNOM UREĐENJU)										Ukupno
	Sadašnje uređenje BiH koja se sastoji od dva entiteta, RS i FBiH sa 10 županija		BiH koja se sastoji od tri entiteta, a u svakom od njih jedan narod ima većinu.		BiH koja se sastoji od 4 ili više regija koje su višenacionalne.		BiH koja se sastoji od 10 i više regija, a regije mogu biti višenacionalne ili jednonacionalne.		BiH kao jedinstvena država bez regija, samo sa općinama i državnim vlašću.		
Skala odgovora	broj i %	rang	broj i %	rang	broj i %	rang	broj i %	rang	broj i %	rang	
Prihvatljivo u potpunosti	5 7,1%	3	2 2,9%	5	8 11,4%	2	5 7,1%	3	50 71,4%	1	70 100,0%
Djelomično prihvatljivo	9 12,7%	3	9 12,7%	3	33 46,5%	1	9 12,7%	3	11 15,5%	2	71 100,0%
Indiferentan stav	33 28,2%	2	14 12,0%	4	20 17,1%	3	45 38,5%	1	5 4,3%	5	117 100,0%
Nikako nije prihvatljivo	23 25,0%	2	45 48,9%	1	9 9,8%	4	11 12,0%	3	4 4,3%	5	92 100,0%
Broj rezultata u uzorku	70		70		70		70		70		350
Težinska analiza - rezultati ponderirani i rangirani od 1-20											
Skala odgovora	broj i %	rang	broj i %	rang	broj i %	rang	broj i %	rang	broj i %	rang	Ukupno
Prihvatljivo u potpunosti	5 1,8%	16	2 0,7%	20	8 2,9%	14	5 1,8%	16	50 17,9%	1	70 25,0%
Djelomično prihvatljivo	9 3,2%	9	9 3,2%	9	33 11,6%	3	9 3,2%	9	11 3,9%	8	70 25,0%
Indiferentan stav	20 7,1%	5	8 3,0%	12	12 4,3%	7	27 9,6%	4	3 1,1%	18	70 25,0%
Nikako nije prihvatljivo	18 6,3%	6	34 12,2%	2	7 2,4%	15	8 3,0%	12	3 1,1%	18	70 25,0%
Ukupan broj bodova	51		53		59		49		67		280

Tablica 23: Odnos prema državnom uređenju - frekvencije odgovora za ispitanike koji su

se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili

Grupe vrijednosti		Globalne vrijednosti (Milenijska deklaracija Ujedinjenih naroda)																	
Temeljne društvene vrijednosti	Specifične vrijednosti	Sloboda			Jednakost			Solidarnost			Tolerancija			Poštivanje prirode			Zajednička odgovornost		
		Pozitivna sloboda	Negativna sloboda	SLOBODA	Jednakost pojedinaca	Nacionalna ravnopravnost u BiH	JEDNAKOST	Makrosolidarnost	Mezolidarnost sa izbjeglim i raseljenim stanovnicima BiH	SOLIDARNOST	Tolerantan (ili biti tolerantan)	Vjerska tolerancija	TOLERANCIJA	Očuvanje okoliša	Jedinstvo s prirodom	POŠTIVANJE PRIRODE	ODGOVORAN	ZAJEDNIČKA ODGOVORNOST PREKO UN	Bruto rezultati
Broj stupnjeva na mjernoj skali		6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6
Broj čestice u upitniku		1.10.	4.3.	SL	1.2.	4.9.	JE	4.1.	4.5.	SO	1.7.	4.10.	TO	1.15.	1.25.	PP	1.19.	4.4.	ZO
Aritmetička sredina (M)		4,77	5,33	5,05	5,22	5,06	5,14	4,68	4,78	4,73	4,49	5,14	4,81	5,11	5,06	5,08	5,05	4,99	5,02
Varijanca (V)		1,55	1,08	3,37	1,06	1,69	3,76	1,66	1,69	4,83	1,75	1,48	4,11	1,35	1,38	4,13	1,19	1,35	3,41
Standardna devijacija (SD)		1,24	1,04	1,83	1,03	1,30	1,94	1,29	1,30	2,20	1,32	1,22	2,03	1,16	1,18	2,03	1,09	1,16	1,85
Cronbachov alfa-koeфицијent		0,44			0,54			0,61			0,43			0,68			0,51		

Tablica 24: Globalne vrijednosti iz Milenijske deklaracije Ujedinjenih naroda – srednje vrijednosti, varijacije i Cronbachovi alfa – koeфицијenti za sve ispitanike

Frekvencije odgovora za sve ispitanike u slučajnom uzorku stanovništva Bosne i Hercegovine	Globalne vrijednosti (Milemijska deklaracija Ujedinjenih naroda)																		
	Sloboda						Jednakost						Solidarnost						
	POZITIVNA SLOBODA			NEGATIVNA SLOBODA			JEDNAKOST POJEDINACA			NACIONALNA RAVNOPRAVNOST U BiH			MAKROSOLIDARNOST			MEZZO SOLIDARNOST			
	1.10.		4.3.		1.2.		4.9.		4.1.		4.5.								
broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%		
Broj čestice u upitniku																			
Skala odgovora																			
Vrlo slična meni																			
1.136	34,1%	1	1.984	59,6%	1	1.683	50,6%	1	1.747	52,5%	3	1.037	31,2%	2	1.251	37,6%	1		
Slična meni																			
1.080	32,5%	2	835	25,1%	2	1.057	31,8%	2	762	22,9%	2	1.054	31,7%	1	941	28,3%	2		
Donekle kao ja																			
604	18,2%	3	269	8,1%	3	348	10,5%	3	389	11,7%	1	733	22,0%	3	619	18,6%	3		
Malo mi slični																			
292	8,8%	4	145	4,4%	4	136	4,1%	4	201	6,0%	4	246	7,4%	4	275	8,3%	4		
Ne slični mi																			
143	4,3%	5	46	1,4%	5	76	2,3%	5	126	3,8%	5	141	4,2%	5	149	4,5%	5		
Uopće mi ne slični																			
71	2,1%	6	44	1,3%	6	26	0,8%	6	98	2,9%	6	115	3,5%	6	91	2,7%	6		
Bez odgovora																			
1	0,0%	7	4	0,1%	7	1	0,0%	7	4	0,1%	7	1	0,0%	7	1	0,0%	7		
Broj ispitanika																			
3.327		100,0%		3.327		100,0%		3.327		100,0%		3.327		100,0%		3.327		100,0%	
Broj i % rezultata u uzorku																			
3.326		100,0%		3.323		99,9%		3.326		100,0%		3.326		100,0%		3.326		100,0%	

Frekvencije odgovora za sve ispitanike u slučajnom uzorku stanovništva Bosne i Hercegovine	Globalne vrijednosti (Milemijska deklaracija Ujedinjenih naroda)																		
	Tolerancija						Poštivanje prirode						Zajednička odgovornost						
	TOLERANTAN			VJERSKA TOLERANCIJA			OČUVANJE OKOLIŠA			JEDINSTVO S PRIRODOM			ODGOVORAN			ZAJEDNIČKA ODGOVORNOST PREKO UN			
	1.7.		4.10.		1.15.		1.25.		1.19.		4.4.								
broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%		
Broj čestice u upitniku																			
Skala odgovora																			
Vrlo slična meni																			
864	26,0%	2	1.798	54,0%	1	1.652	49,7%	1	1.550	46,6%	1	1.385	41,6%	1	1.402	42,1%	1		
Slična meni																			
995	29,9%	1	818	24,6%	2	924	27,8%	2	1.000	30,1%	2	1.201	36,1%	2	1.044	31,4%	2		
Donekle kao ja																			
779	23,4%	3	333	10,0%	3	384	11,5%	3	408	12,3%	3	420	12,6%	3	529	15,9%	3		
Malo mi slični																			
373	11,2%	4	206	6,2%	4	205	6,2%	4	212	6,4%	4	191	5,7%	4	200	6,0%	4		
Ne slični mi																			
201	6,0%	5	96	2,9%	5	110	3,3%	5	101	3,0%	5	85	2,6%	5	84	2,5%	5		
Uopće mi ne slični																			
109	3,3%	6	74	2,2%	6	43	1,3%	6	56	1,7%	6	40	1,2%	6	62	1,9%	6		
Bez odgovora																			
6	0,2%	7	2	0,1%	7	9	0,3%	7	0	0,0%	7	5	0,2%	7	6	0,2%	7		
Broj ispitanika																			
3.327		100,0%		3.327		100,0%		3.327		100,0%		3.327		100,0%		3.327		100,0%	
Broj i % rezultata u uzorku																			
3.321		99,8%		3.325		99,9%		3.318		99,7%		3.327		99,8%		3.321		99,8%	

Tablica 25: Globalne vrijednosti - frekvencije odgovora za sve ispitanike

Grupe vrijednosti	Evropske vrijednosti (Lisabonski ugovor)												
	Poštivanje ljudskog dostojanstva			Sloboda			Demokracija			Jednakost			Vladavina zakona i poštivanje ljudskih prava uključujući prava manjina
Temeljne društvene vrijednosti	POŠTIVANJE LJUDSKOG DOSTOJANSTVA			SLOBODA			DEMOKRACIJA			JEDNAKOST			VLADAVINA ZAKONA I POŠTIVANJE LJUDSKIH PRAVA UKLJUČUJUĆI PRAVA MANJINA
	Priznanje dostojanstva			Negativna sloboda			Društvena pravda			Nacionalna ravnopravnost u BiH			Društveni poredak
	Nediskriminacija			Pozitivna sloboda			Podrška demokratskom sustavu			Jednakost pojedinaca			Poštivanje ljudskih prava
	4.8.			1.10.			4.2.			1.2.			4.6.
	5,25			4,77			4,89			5,22			5,03
	1,32			1,55			1,34			1,06			1,35
	1,15			1,24			1,16			1,03			1,16
	0,71			0,44			0,49			0,54			0,60
	4.8.			1.10.			4.2.			1.2.			4.6.
	5,25			4,77			4,89			5,22			5,03
1,32			1,55			1,34			1,06			1,35	
1,15			1,24			1,16			1,03			1,16	
0,71			0,44			0,49			0,54			0,60	
Specifične vrijednosti													
Broj stupnjeva na mjernoj skali													
Broj čestice u upitniku													
Aritmetička sredina (M)													
Varijanca (V)													
Standardna devijacija (SD)													
Cronbachov alfa-koefficient													

Tablica 26: *Evropske vrijednosti iz Lisabonskog ugovora – srednje vrijednosti, varijacije i Cronbachovi alfa – koefficijenti za sve ispitanike*

Evropske vrijednosti (Lisabonski ugovor)																		
Frekvencije odgovora za sve ispitanike u slučajnom uzorku stanovništva Bosne i Hercegovine		Poštivanje ljudskog dostojanstva				Sloboda				Demokracija								
		PRIZNANJE DOSTOJANSTVA		NEDISKRIMINACIJA		POZITIVNA SLOBODA		NEGATIVNA SLOBODA		PODRŠKA DEMOKRATSKOM SUSTAVU		DRUŠTVENA PRAVDA						
Broj čestice u upitniku		4.8.		4.11.		1.10.		4.3.		4.2.		1.21.						
Skala odgovora		broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%					
Vrlo slična meni		1.934	58,1%	1	1.608	49,9%	1	1.136	34,1%	1	1.984	61,6%	1	1.206	36,2%	1	1.711	51,4%
Slična meni		794	23,9%	2	893	27,7%	2	1.080	32,5%	2	835	25,9%	2	1.130	34,0%	2	1.004	30,2%
Donekle kao ja		274	8,2%	3	352	10,9%	3	604	18,2%	3	269	8,3%	3	619	18,6%	3	328	9,9%
Malo mi slični		170	5,1%	4	156	4,8%	4	292	8,8%	4	145	4,5%	4	215	6,5%	4	163	4,9%
Ne slični mi		103	3,1%	5	115	3,6%	5	143	4,3%	5	46	1,4%	5	91	2,7%	5	83	2,5%
Uopće mi ne slični		48	1,4%	6	95	2,9%	6	71	2,1%	6	44	1,4%	6	63	1,9%	6	37	1,1%
Bez odgovora		4	0,1%	7	3	0,1%	7	1	0,0%	7	4	0,1%	7	3	0,1%	7	1	0,0%
Broj ispitanika		3.327 100%		3.222 100%		3.327 100%		3.327 103%		3.327 100%		3.327 100%		3.327 100%		3.327 100%		
Broj i % rezultata u uzorku		3.323 99,9%		3.219 99,9%		3.326 100%		3.323 99,9%		3.324 99,9%		3.326 100%						

Evropske vrijednosti (Lisabonski ugovor)																		
Frekvencije odgovora za sve ispitanike u slučajnom uzorku stanovništva Bosne i Hercegovine		Jednakost				Vladavina zakona i poštivanje ljudskih prava uključujući prava manjina				Demokracija								
		JEDNAKOST POJEDINACA		NACIONALNA RAVNOPRAVNOST U BiH		POŠTIVANJE LJUDSKIH PRAVA		DRUŠTVENI POREDAK		PODRŠKA DEMOKRATSKOM SUSTAVU		DRUŠTVENA PRAVDA						
Broj čestice u upitniku		1.2.		4.9.		4.6.		1.24.		4.2.		1.21.						
Skala odgovora		broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%					
Vrlo slična meni		1.683	50,6%	1	1.747	52,5%	1	1.474	44,3%	1	1.461	43,9%	1	1.206	36,2%	1	1.711	51,4%
Slična meni		1.057	31,8%	2	762	22,9%	2	1.047	31,5%	2	1.053	31,7%	2	1.130	34,0%	2	1.004	30,2%
Donekle kao ja		348	10,5%	3	389	11,7%	3	435	13,1%	3	401	12,1%	3	619	18,6%	3	328	9,9%
Malo mi slični		136	4,1%	4	201	6,0%	4	222	6,7%	4	247	7,4%	4	215	6,5%	4	163	4,9%
Ne slični mi		76	2,3%	5	126	3,8%	5	85	2,6%	5	104	3,1%	5	91	2,7%	5	83	2,5%
Uopće mi ne slični		26	0,8%	6	98	2,9%	6	58	1,7%	6	59	1,8%	6	63	1,9%	6	37	1,1%
Bez odgovora		1	0,0%	7	4	0,1%	7	6	0,2%	7	2	0,1%	7	3	0,1%	7	1	0,0%
Broj ispitanika		3.327 100%		3.327 100%		3.327 100%		3.327 100%		3.327 100%		3.327 100%		3.324 99,9%		3.327 100%		
Broj i % rezultata u uzorku		3.326 100%		3.323 99,9%		3.321 99,8%		3.325 99,9%		3.326 100%		3.326 100%						

Tablica 27: Evropske vrijednosti - frekvencije odgovora za sve ispitanike

Grupe vrijednosti		Individualne ljudske vrijednosti (Schwartzova klasifikacija vrijednosti)																	
Temeljne društvene vrijednosti		Samousmjerenje			Stimulacija			Hedonizam			Dostignuće			Moć			Sigurnost		
Specifične vrijednosti		SAMOUSMJERAVANJE			STIMULACIJA			HEDONIZAM			DOSTIGNUĆE			MOĆ			SIGURNOST		
Broj stupnjeva na mjerneoj skali		6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6
Broj čestice u upitniku		1.10.	1.23.	SA	1.5.	1.13.	ST	1.9.	1.18.	HE	1.3.	1.11.	DO	1.1.	1.14.	MO	1.4.	1.12.	SI
Aritmetička sredina (M)		4,77	4,91	4,84	4,07	3,34	3,70	4,75	3,95	4,35	4,09	3,94	4,02	3,14	3,47	3,30	5,31	5,18	5,17
Varijanca (V)		1,55	1,51	4,36	1,95	2,48	6,47	1,62	2,28	5,05	2,09	2,15	6,44	2,69	2,54	7,60	1,13	1,40	7,72
Standardna devijacija (SD)		1,24	1,23	2,09	1,40	1,58	2,54	1,27	1,51	2,25	1,45	1,47	2,54	1,64	1,59	2,76	1,06	1,18	2,78
Cronbachov alfa-koefficient		0,59			0,63			0,46			0,68			0,63			0,73		

Tablica 28: Individualne ljudske vrijednosti (Schwartzova klasifikacija vrijednosti) – srednje vrijednosti, varijacije i Cronbachovi alfa-koefficienti za sve ispitanike – 1. dio

Grupe vrijednosti		Individualne ljudske vrijednosti (Schwartzova klasifikacija vrijednosti)															
Temeljne društvene vrijednosti	Specifične vrijednosti	Konformizam			Tradicija			Dobroćudnost			Univerzalizam						
		Samodisciplina	Poštivanje roditelja i starijih	KONFORMIZAM	Umjeren	Pobožan	TRADICIJA	Odgovoran	Milostiv	DOBRODUŠNOST	Jednakost	Tolerantan	Očuvanje okoliša	Mir u svijetu	Društvena pravda	Jedinstvo s prirodom	UNIVERZALIZAM
Broj stupnjeva na mjernoj skali		6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6
Broj čestice u upitniku		1.6.	1.20.	KO	1.8.	1.16.	TR	1.19.	1.22.	DO	1.2.	1.7.	1.15.	1.17.	1.21.	1.25.	UN
Aritmetička sredina (M)		4,59	5,11	4,85	4,56	4,41	4,48	5,05	4,52	4,78	5,22	4,49	5,11	5,16	5,20	5,06	5,04
Varijanca (V)		1,78	1,28	4,20	1,87	2,12	5,20	1,19	1,65	3,92	1,06	1,75	1,35	1,19	1,17	1,38	25,20
Standardna devijacija (SD)		1,33	1,13	2,05	1,37	1,45	2,28	1,09	1,29	1,98	1,03	1,32	1,16	1,09	1,08	1,18	5,02
Cronbachov alfa-koeficijent		0,54			0,47			0,55			0,82						

Tablica 29: Individualne ljudske vrijednosti (Schwartzova klasifikacija vrijednosti) – srednje vrijednosti, varijacije i Cronbachovi alfa-koeficijenti za sve ispitanike – 2. dio

Frekvencije odgovora za sve ispitanike u slučajnom uzorku stanovništva Bosne i Hercegovine		Temeljne ljudske vrijednosti (Schwartzova klasifikacija vrijednosti)																
		Samousmjeravanje						Stimulacija			Hedonizam							
		POZITIVNA SLOBODA		SAMOSTALAN		RAZNOVRSTAN ŽIVOT		ODVAŽNOST		SKLONOST UŽIVANJU		ZADOVOLJSTVO						
		1.10.		1.23.		1.5.		1.13.		1.9.		1.18.						
broj	%	broj	rang	broj	rang	broj	rang	broj	rang	broj	rang	broj	rang					
Broj čestice u upitniku																		
Skala odgovora																		
	1.136	34,1%	1	1.350	40,6%	1	582	17,5%	3	393	11,8%	6	1.146	34,4%	1	619	18,6%	3
	1.080	32,5%	2	1.015	30,5%	2	788	23,7%	2	434	13,0%	5	1.027	30,9%	2	673	20,2%	2
Koliko vam slični ova osoba?	604	18,2%	3	510	15,3%	3	878	26,4%	1	735	22,1%	1	614	18,5%	3	836	25,1%	1
	292	8,8%	4	257	7,7%	4	574	17,3%	4	620	18,6%	3	305	9,2%	4	569	17,1%	4
	143	4,3%	5	128	3,8%	5	338	10,2%	5	637	19,1%	2	143	4,3%	5	355	10,7%	5
	71	2,1%	6	64	1,9%	6	162	4,9%	6	501	15,1%	4	83	2,5%	6	271	8,1%	6
	1	0,0%	7	3	0,1%	7	5	0,2%	7	7	0,2%	7	9	0,3%	7	4	0,1%	7
Bez odgovora																		
Broj ispitanika																		
	3.327	100%		3.327	100%		3.327	100%		3.327	100%		3.327	100%		3.327	100%	
Broj i % rezultata u uzorku																		
	3.326	100%		3.324	99,9%		3.322	99,8%		3.320	99,8%		3.318	99,7%		3.323	99,9%	

Frekvencije odgovora za sve ispitanike u slučajnom uzorku stanovništva Bosne i Hercegovine		Temeljne ljudske vrijednosti (Schwartzova klasifikacija vrijednosti)																
		Univerzalizam						MIR U SVIJETU			DRUŠTVENA PRAVDA			JEDINSTVO S PRIRODOM				
		JEDNAKOST		TOLERANTAN		OČUVANJE OKOLIŠA		MIR U SVIJETU		DRUŠTVENA PRAVDA		JEDINSTVO S PRIRODOM						
		1.2.		1.7.		1.15.		1.17.		1.21.		1.25.						
broj	%	broj	rang	broj	rang	broj	rang	broj	rang	broj	rang	broj	rang					
Broj čestice u upitniku																		
Skala odgovora																		
	1.683	50,6%	1	864	26,0%	2	1.652	49,7%	1	1.657	49,8%	1	1.711	51,4%	1	1.550	46,6%	1
	1.057	31,8%	2	995	29,9%	1	924	27,8%	2	979	29,4%	2	1.004	30,2%	2	1.000	30,1%	2
Koliko vam slični ova osoba?	348	10,5%	3	779	23,4%	3	384	11,5%	3	381	11,5%	3	328	9,9%	3	408	12,3%	3
	136	4,1%	4	373	11,2%	4	205	6,2%	4	197	5,9%	4	163	4,9%	4	212	6,4%	4
	76	2,3%	5	201	6,0%	5	110	3,3%	5	76	2,3%	5	83	2,5%	5	101	3,0%	5
	26	0,8%	6	109	3,3%	6	43	1,3%	6	34	1,0%	6	37	1,1%	6	56	1,7%	6
	1	0,0%	7	6	0,2%	7	9	0,3%	7	3	0,1%	7	1	0,0%	7	0	0,0%	7
Bez odgovora																		
Broj ispitanika																		
	3.327	100%		3.327	100%		3.327	100%		3.327	100%		3.327	100%		3.327	100%	
Broj i % rezultata u uzorku																		
	3.326	100%		3.321	99,8%		3.318	99,7%		3.324	99,9%		3.326	100%		3.327	100%	

Tablica 30: Individualne ljudske vrijednosti - frekvencije odgovora za sve ispitanike - 1. dio

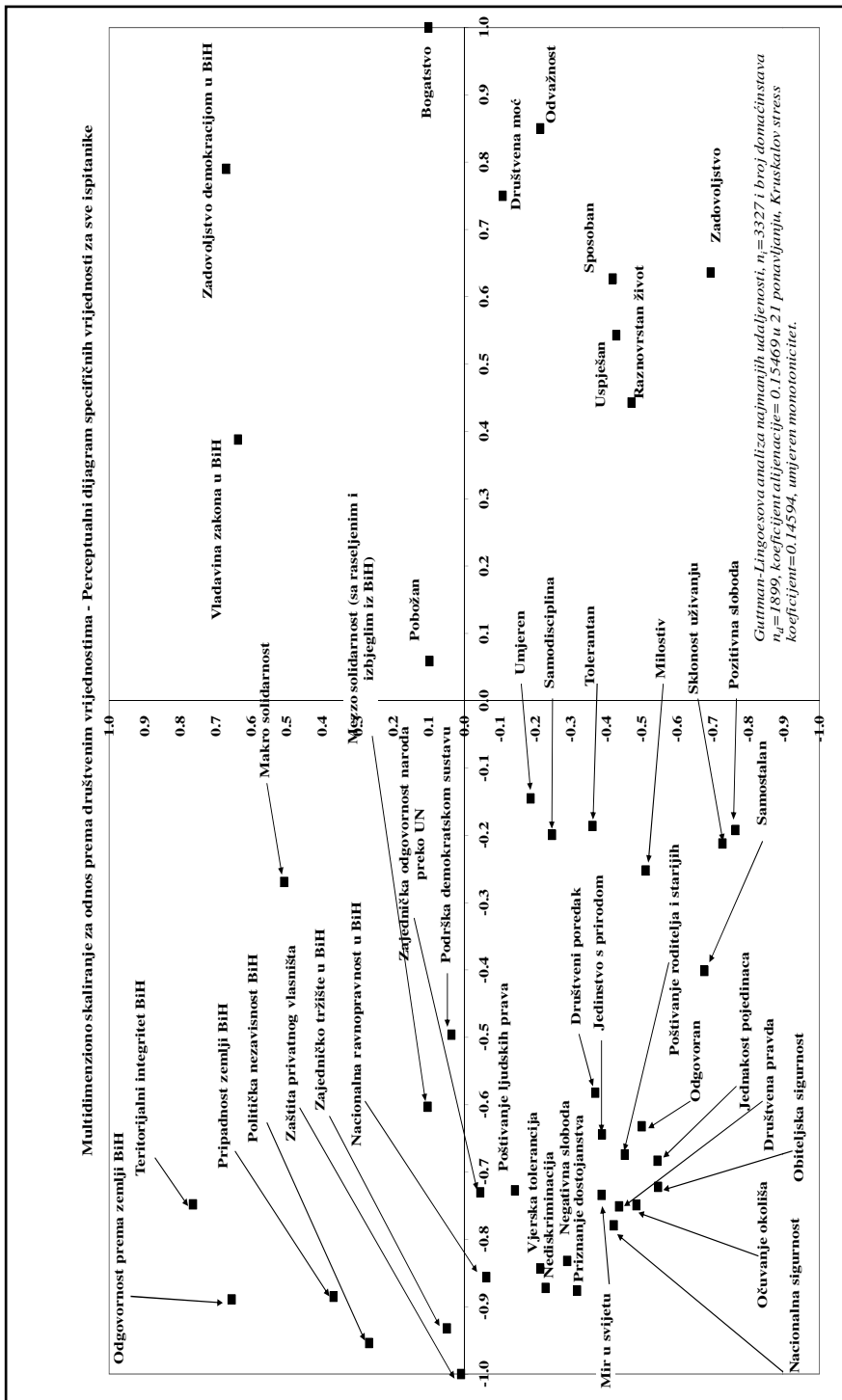
Frekvencije odgovora za sve ispitanike u slučajnom uzorku stanovništva Bosne i Hercegovine	Temeljne ljudske vrijednosti (Schwartzova klasifikacija vrijednosti)																		
	Dobroćudnost						Moc												
	ODGOVORAN			MILOSTIV			SPOSOBAN			USPJEŠAN			BOGATSTVO			DRUŠTVENA MOĆ			
Broj čestice u upitniku	1.19.		1.22.		1.3.		1.11.		1.1.		1.14.								
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%							
Skala odgovora	1.385	41,6%	1	869	26,1%	2	631	19,0%	3	594	17,9%	3	381	11,5%	6	476	14,3%	5	
Koliko vam slični ova osoba?	Vrlo slična meni	1.201	36,1%	2	973	29,2%	1	852	25,6%	1	674	20,3%	2	423	12,7%	5	478	14,4%	4
	Slična meni	420	12,6%	3	855	25,7%	3	755	22,7%	2	832	25,0%	1	549	16,5%	3	657	19,7%	2
	Donekle kao ja	191	5,7%	4	357	10,7%	4	531	16,0%	4	595	17,9%	3	544	16,4%	4	629	18,9%	3
	Malo mi slični	85	2,6%	5	175	5,3%	5	372	11,2%	5	422	12,7%	5	793	23,8%	1	676	20,3%	1
	Ne slični mi	40	1,2%	6	97	2,9%	6	177	5,3%	6	205	6,2%	6	636	19,1%	2	407	12,2%	6
	Uopće mi ne slični	5	0,2%	7	1	0,0%	7	9	0,3%	7	5	0,2%	7	1	0,0%	7	4	0,1%	7
Bez odgovora	3.327	100%	3.327	100%	3.327	100%	3.327	100%	3.327	100%	3.327	100%	3.327	100%	3.327	100%	3.327	100%	
Broj ispitanika	3.325	99,8%	3.326	100%	3.318	99,7%	3.327	100%	3.326	100%	3.322	99,8%	3.326	100%	3.322	99,9%	3.323	99,9%	
Broj i % rezultata u uzorku																			

Frekvencije odgovora za sve ispitanike u slučajnom uzorku stanovništva Bosne i Hercegovine	Temeljne ljudske vrijednosti (Schwartzova klasifikacija vrijednosti)																					
	Sigurnost						Konformizam						Tradicija									
	OBITELJSKA SIGURNOST			NACIONALNA SIGURNOST			DRUŠTVENI POREDAK			SAMODISCIPLINA			POSTIVANJE RODITELJA I STARJIH			UMJEREN		POBOŽAN				
Broj čestice u upitniku	1.4.		1.12.		1.24.		1.6.		1.20.		1.8.		1.16.									
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%								
Skala odgovora	1.953	58,7%	1	1.840	55,3%	1	1.461	43,9%	1	976	29,3%	2	1.615	48,5%	1	968	29,1%	2	1.013	30,4%	1	
Koliko vam slični ova osoba?	Vrlo slična meni	843	25,3%	2	823	24,7%	2	1.053	31,7%	2	1.067	32,1%	1	931	28,6%	2	1.039	31,2%	1	755	22,7%	2
	Slična meni	269	8,1%	3	305	9,2%	3	401	12,1%	3	643	19,3%	3	423	12,7%	3	659	19,8%	3	685	20,6%	3
	Donekle kao ja	150	4,5%	4	193	5,8%	4	247	7,4%	4	326	9,8%	4	207	6,2%	4	304	9,1%	4	466	14,0%	4
	Malo mi slični	73	2,2%	5	95	2,9%	5	104	3,1%	5	207	6,2%	5	85	2,6%	5	230	6,9%	5	254	7,6%	5
	Ne slični mi	37	1,1%	6	63	1,9%	6	59	1,8%	6	105	3,2%	6	41	1,2%	6	122	3,7%	6	146	4,4%	6
	Uopće mi ne slični	2	0,1%	7	8	0,2%	7	2	0,1%	7	3	0,1%	7	5	0,2%	7	5	0,2%	7	8	0,2%	7
Bez odgovora	3.327	100%	3.327	100%	3.327	100%	3.327	100%	3.327	100%	3.327	100%	3.327	100%	3.327	100%	3.327	100%	3.327	100%		
Broj ispitanika	3.325	99,9%	3.319	99,8%	3.325	99,9%	3.324	100%	3.322	99,8%	3.322	99,8%	3.322	99,8%	3.322	99,8%	3.319	99,8%				
Broj i % rezultata u uzorku																						

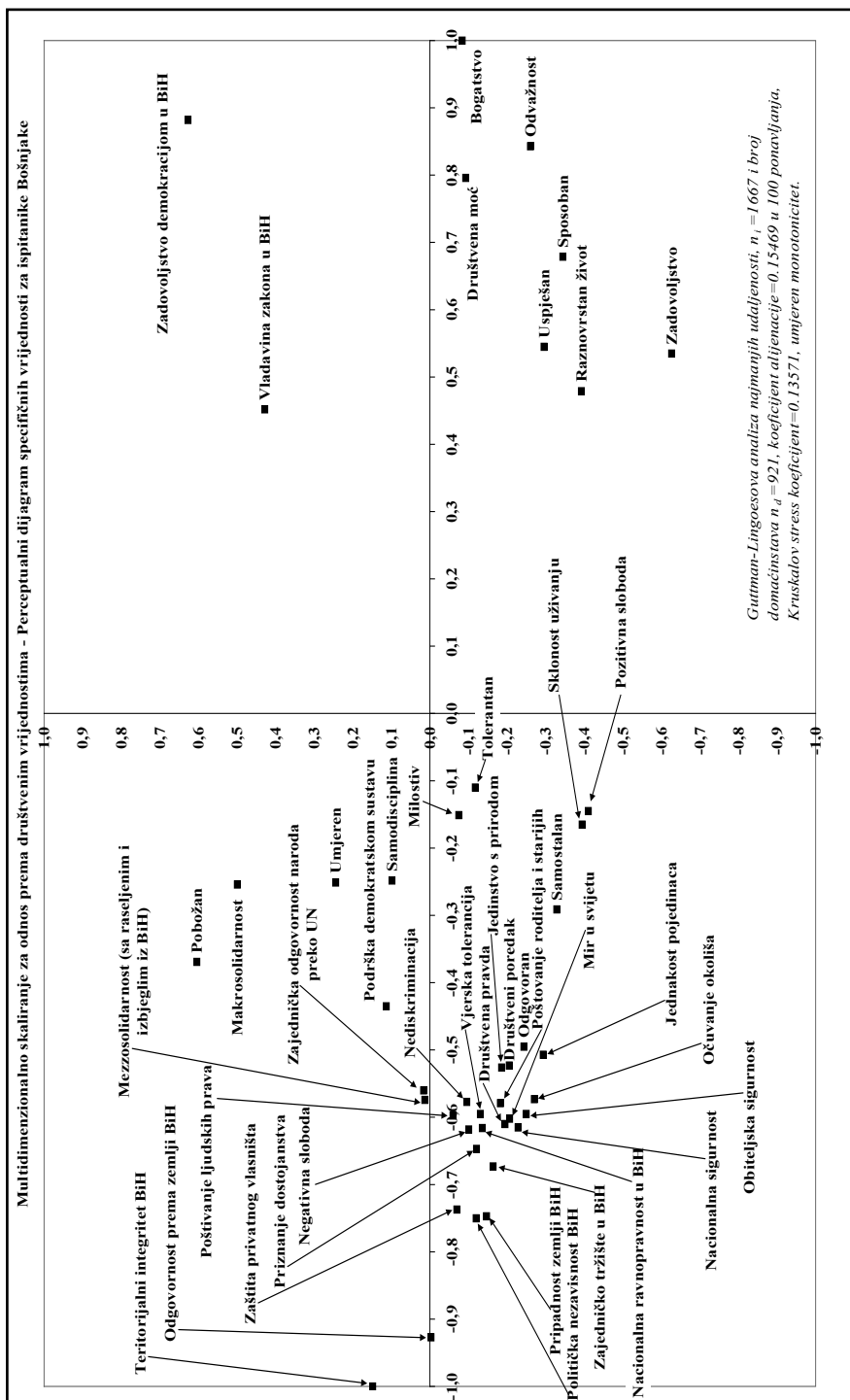
Tablica 31: Individualne ljudske vrijednosti - frekvencije odgovora za sve ispitanike - 2. dio

Frekvencije odgovora za sve ispitanike u slučajnom uzorku stanovništva Bosne i Hercegovine	Ustavne i neke posebne vrijednosti Bosne i Hercegovine											
	Nacionalna ravnopravnost u BiH						Razvoj demokracije u BiH					
	NACIONALNA RAVNOPRAVNOST U BIH			MEZZO SOLIDARNOST			ZADOVOLJSTVO DEMOKRACIJOM U BIH			VLADAVINA ZAKONA U BIH		
	broj	%	rang	broj	%	rang	broj	%	rang	broj	%	rang
Broj čestice u upitniku	4.9.											4.1.2.
Skala odgovora	4.5.											4.7.
Vrlo slična meni	1.747	52,5%	3	1.251	37,6%	1	284	8,5%	6	454	13,6%	5
Slična meni	762	22,9%	2	941	28,3%	2	432	13,0%	5	487	14,6%	4
Donekle kao ja	389	11,7%	1	619	18,6%	3	692	20,8%	1	613	18,4%	2
Malo mi slični	201	6,0%	4	275	8,3%	4	608	18,3%	4	399	12,0%	6
Ne slični mi	126	3,8%	5	149	4,5%	5	649	19,5%	3	559	16,8%	3
Uopće mi ne slični	98	2,9%	6	91	2,7%	6	652	19,6%	2	709	21,3%	1
Bez odgovora	4	0,1%	7	1	0,0%	7	10	0,3%	7	1	0,0%	7
Broj ispitanika	3.327			100%			3.327			100%		
Broj i % rezultata u uzorku	3.323			99,9%			3.317			99,7%		
Ustavne i neke posebne vrijednosti Bosne i Hercegovine												
Frekvencije odgovora za sve ispitanike u slučajnom uzorku stanovništva Bosne i Hercegovine	Patriotizam						Suverenitet Bosne i Hercegovine					
	PRIPADNOST ZEMLJI BIH			ODGOVORNOST PREMA ZEMLJI BIH			TERITORIJALNI INTEGRITET BIH			POLITIČKA NEZAVISNOST BIH		
	7.2.			7.3.			7.1.			7.4.		
	broj	%	rang	broj	%	rang	broj	%	rang	broj	%	rang
Broj čestice u upitniku	7.2.											7.5.
Skala odgovora	7.3.											7.6.
Sasvim se slažem	1.800	54,1%	1	1.396	42,0%	1	1.849	55,6%	1	1.630	49,0%	1
Uglavnom se slažem	719	21,6%	2	669	20,1%	2	474	14,2%	2	875	26,3%	2
Niti se slažem, niti ne slažem	475	14,3%	3	618	18,6%	3	444	13,3%	3	512	15,4%	3
Uglavnom se ne slažem	171	5,1%	4	271	8,1%	5	194	5,8%	5	160	4,8%	4
Uopće se ne slažem	147	4,4%	5	363	10,9%	4	348	10,5%	4	140	4,2%	5
Bez odgovora	15	0,5%	6	10	0,3%	6	18	0,5%	6	10	0,3%	6
Broj ispitanika	3.327			100%			3.327			100%		
Broj i % rezultata u uzorku	3.312			99,5%			3.317			99,7%		
Ustavne i neke posebne vrijednosti Bosne i Hercegovine												
Opće blagostanje i gospodarski razvoj kroz zaštitu privatnog vlasništva i promociju tržišnog gospodarstva						ZASTITA PRIVATNOG VLASNIŠTVA						
7.5.			7.6.									
broj	%	rang	broj	%	rang							
1.845	57,3%	1	1.845	57,3%	1							
685	21,3%	2	685	21,3%	2							
339	10,5%	3	339	10,5%	3							
157	4,9%	5	157	4,9%	5							
185	5,7%	4	185	5,7%	4							
11	0,3%	6	11	0,3%	6							
3.222	100%		3.222	100%								
3.211	99,7%		3.211	99,7%								

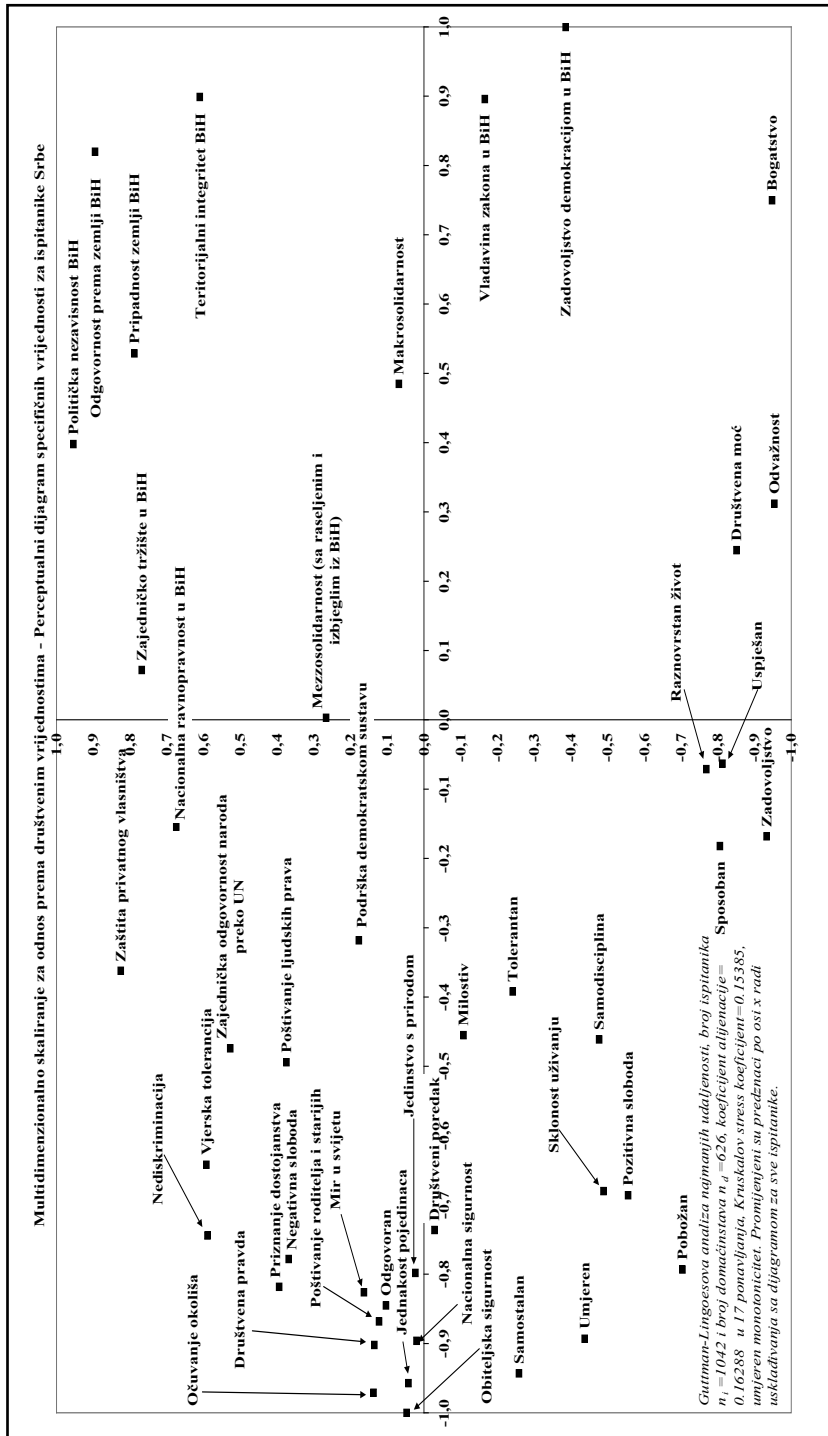
Tablica 33: Ustavne i neke posebne vrijednosti BiH - frekvencije odgovora za sve ispitanike

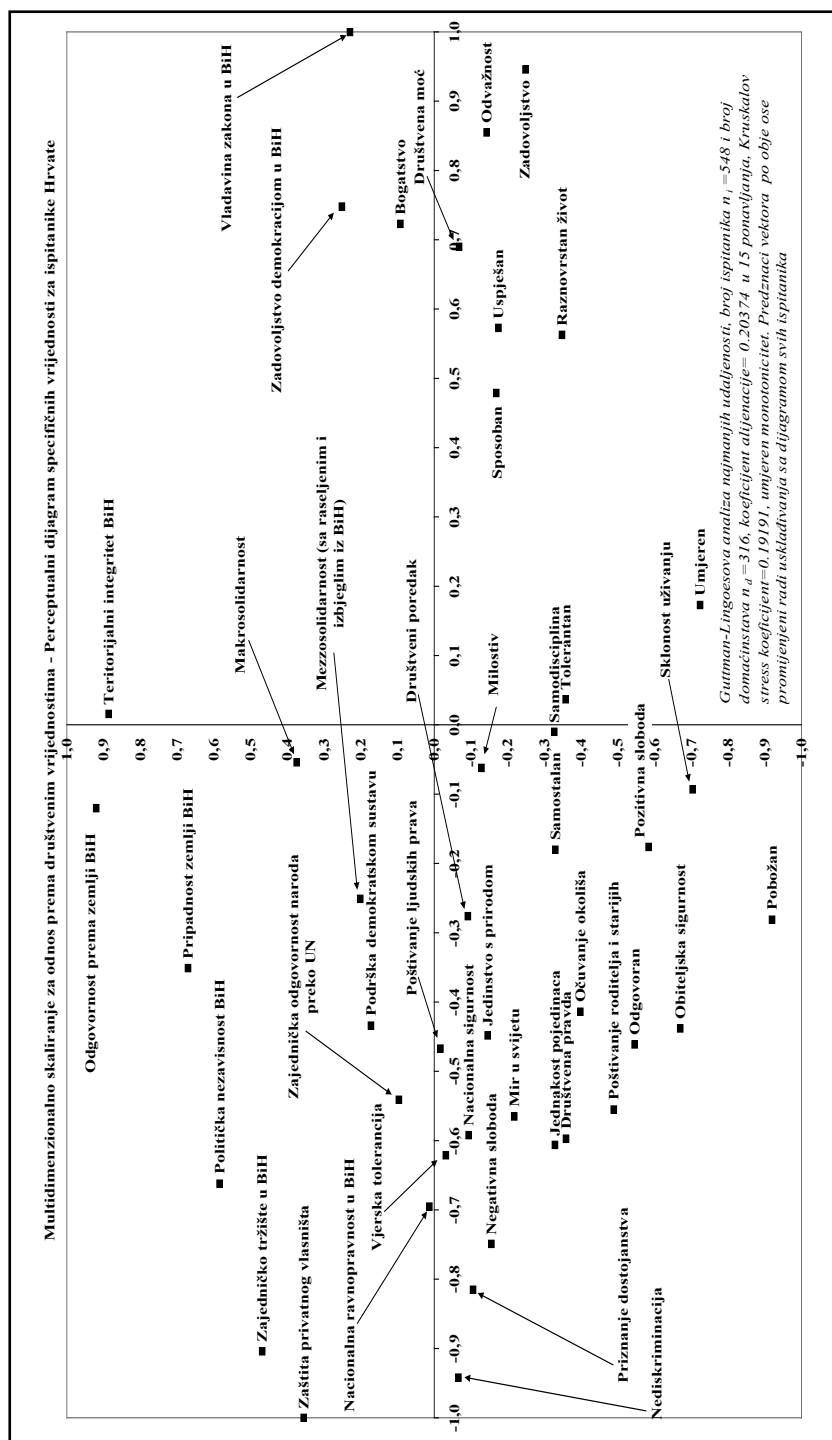
Slika 10: Perceptualni dijagram specifičnih vrijednosti za sve ispitanike

Slika 11: Perceptualni dijagram specifičnih vrijednosti za ispitanike Bošnjake

Slika 12: Perceptualni dijagram specifičnih vrijednosti za ispitanike Srbije

Slika 13: Perceptualni dijagram specifičnih vrijednosti za ispitanike Hrvate

11. PRILOG C: POPIS TABLICA, GRAFIKONA, KARATA, SLIKA I OBRAZACA

POPIS TABLICA:

<i>Tablica 1: Klasifikacija vrijednosti prema Đorđeviću</i>	27
<i>Tablica 2: Odnos temeljnih društvenih vrijednosti i nacionalnih interesa u sigurnosnom sustavu Hrvatske</i>	28
<i>Tablica 3: Alternativne formulacije vladavine zakona</i>	76
<i>Tablica 4: Vrijednosti i prava u Povelji o temeljnim pravima Europske unije</i>	80
<i>Tablica 5: Schwartzova klasifikacija vrijednosti</i>	95
<i>Tablica 6: Cronbachovi alfa-koeficijenti i aritmetičke sredine po tipovima vrijednosti.....</i>	145
<i>Tablica 7: Prosječni kvadrati razlika aritmetičkih sredina rezultata između nacionalnih grupa ispitanika</i>	149
<i>Tablica 8: Usporedni pregled vrijednosti u preambulama Ustava Bosne i Hercegovine i ustavima entiteta</i>	152
<i>Tablica 9: Odnos prema državnom uređenju – matrica s rangovima i frekvencijama apsolutnih i relativnih odgovora za sve ispitanike.....</i>	162
<i>Tablica 10: Opredjeljenja u odgovorima ispitanika za odnos prema državnom uređenju Bosne i Hercegovine, prema njihovoj nacionalnoj pripadnosti.....</i>	165
<i>Tablica 11: Cronbachovi alfa-koeficijenti i aritmetičke sredine po grupiranim vrijednostima – latentnim varijablama</i>	178
<i>Tablica 12: Varijable.....</i>	199
<i>Tablica 13: Ostvareni kontakti tijekom ankete i način uzorkovanja.....</i>	215
<i>Tablica 14: Teritorijalna distribucija i nacionalna pripadnost u uzorku</i>	218
<i>Tablica 15: Struktura varijabli za globalne vrijednosti.....</i>	220
<i>Tablica 16: Struktura varijabli za europske vrijednosti.....</i>	221
<i>Tablica 17: Struktura varijabli za ustavne i neke posebne vrijednosti bosanskohercegovačkog društva.....</i>	223
<i>Tablica 18: Struktura varijabli za ispitivanje individualnih ljudskih vrijednosti</i>	226
<i>Tablica 19: Odnos prema državnom uređenju - frekvencije odgovora za sve ispitanike... </i>	227
<i>Tablica 20: Odnos prema državnom uređenju - frekvencije odgovora za ispitanike Bošnjake</i>	228
<i>Tablica 21: Odnos prema državnom uređenju - frekvencije odgovora za ispitanike Srbe ..</i>	228

<i>Tablica 22: Odnos prema državnom uređenju - frekvencije odgovora za ispitanike Hrvate.....</i>	<i>229</i>
<i>Tablica 23: Odnos prema državnom uređenju - frekvencije odgovora za ispitanike koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili</i>	<i>229</i>
<i>Tablica 24: Globalne vrijednosti iz Milenijske deklaracije Ujedinjenih naroda – srednje vrijednosti, varijacije i Cronbachovi alfa – koeficijenti za sve ispitanike</i>	<i>230</i>
<i>Tablica 25: Globalne vrijednosti - frekvencije odgovora za sve ispitanike</i>	<i>231</i>
<i>Tablica 26: Europske vrijednosti iz Lisabonskog ugovora – srednje vrijednosti, varijacije i Cronbachovi alfa – koeficijenti za sve ispitanike.....</i>	<i>232</i>
<i>Tablica 27: Europske vrijednosti - frekvencije odgovora za sve ispitanike</i>	<i>233</i>
<i>Tablica 28: Individualne ljudske vrijednosti (Schwartzova klasifikacija vrijednosti) – srednje vrijednosti, varijacije i Cronbachovi alfa-koeficijenti za sve ispitanike – 1. dio.....</i>	<i>234</i>
<i>Tablica 29: Individualne ljudske vrijednosti (Schwartzova klasifikacija vrijednosti) – srednje vrijednosti, varijacije i Cronbachovi alfa-koeficijenti za sve ispitanike – 2. dio.....</i>	<i>235</i>
<i>Tablica 30: Individualne ljudske vrijednosti - frekvencije odgovora za sve ispitanike - 1. dio.....</i>	<i>236</i>
<i>Tablica 31: Individualne ljudske vrijednosti - frekvencije odgovora za sve ispitanike - 2. dio.....</i>	<i>237</i>
<i>Tablica 32: Ustavne i neke posebne vrijednosti Bosne i Hercegovine – srednje vrijednosti, varijacije i Cronbachov alfa – koeficijent za sve ispitanike.....</i>	<i>238</i>
<i>Tablica 33: Ustavne i neke posebne vrijednosti BiH - frekvencije odgovora za sve ispitanike.....</i>	<i>239</i>
<i>Tablica 34: Korelacijska matrica za odnos prema temeljnim društvenim vrijednostima za sve ispitanike.....</i>	<i>240</i>
<i>Tablica 35: Matrica kovarijanci za odnos prema temeljnim društvenim vrijednostima za sve ispitanike.....</i>	<i>241</i>

POPIS GRAFIKONA:

<i>Grafikon 1: Globalne vrijednosti iz Milenijske deklaracije Ujedinjenih naroda – Aritmetička sredina odgovora ispitanika u odnosu na nacionalnu pripadnost.....</i>	<i>101</i>
<i>Grafikon 2: Europske vrijednosti iz Lisabonskog ugovora – Aritmetička sredina odgovora ispitanika u odnosu na nacionalnu pripadnost.....</i>	<i>102</i>
<i>Grafikon 3: Individualne ljudske vrijednosti prema Schwartzovoj klasifikaciji vrijednosti - Aritmetička sredina odgovora prema nacionalnoj pripadnosti.....</i>	<i>132</i>
<i>Grafikon 4: Posebne bosanskohercegovačke vrijednosti - Aritmetička sredina odgovora prema nacionalnoj pripadnosti.....</i>	<i>154</i>
<i>Grafikon 5: Ustavne vrijednosti Bosne i Hercegovine - Aritmetička sredina odgovora, prema nacionalnoj pripadnosti.....</i>	<i>167</i>

POPIS KARATA:

<i>Karta 1: Uzorak slučajno odabranih naselja po regijama/kantonima/županijama</i>	<i>213</i>
<i>Karta 2: Geografska i nacionalna distribucija ispitanika</i>	<i>217</i>

POPIS SLIKA:

<i>Slika 1: Model vrijednosne tolerancije između društvenih grupa</i>	<i>54</i>
<i>Slika 2: Konvencionalni model za izvore političke tolerancije Sullivana, Piersona i Marcusa (prema: Gibson, 2004: 23).....</i>	<i>56</i>
<i>Slika 3: Schwartzov teorijski model odnosa između deset motivacijskih tipova vrijednosti .</i>	<i>93</i>
<i>Slika 4: Grupiranje individualnih ljudskih vrijednosti prema polovima - dimenzijama</i>	<i>147</i>
<i>Slika 5: Grupiranje individualnih ljudskih vrijednosti na perceptualnom dijagramu.....</i>	<i>147</i>
<i>Slika 6: Raspored temeljnih društvenih vrijednosti na perceptualnom dijagramu, prema postavljenoj tipologiji vrijednosti, za sve ispitanike</i>	<i>175</i>
<i>Slika 7: Grupiranje vrijednosti u latentne varijable na perceptualnom dijagramu za sve ispitanike.....</i>	<i>176</i>
<i>Slika 8: Perceptualni dijagram specifičnih vrijednosti sa nazivima grupa vrijednosti</i>	<i>180</i>
<i>Slika 9: Logička shema hipoteza i temeljnih varijabli.....</i>	<i>196</i>
<i>Slika 10: Perceptualni dijagram specifičnih vrijednosti za sve ispitanike.....</i>	<i>242</i>
<i>Slika 11: Perceptualni dijagram specifičnih vrijednosti za ispitanike Bošnjake</i>	<i>243</i>
<i>Slika 12: Perceptualni dijagram specifičnih vrijednosti za ispitanike Srbe</i>	<i>244</i>
<i>Slika 13: Perceptualni dijagram specifičnih vrijednosti za ispitanike Hrvate.....</i>	<i>245</i>

POPIS OBRAZACA:

<i>Obrazac 1: Primjer upitnika za naseljeno mjesto.....</i>	<i>204</i>
<i>Obrazac 2: Primjer anketnog upitnika za žene na bosanskom jeziku</i>	<i>206</i>
<i>Obrazac 3: Dnevna rekapitulacija ankete</i>	<i>210</i>

Tisak
AMOS-GRAF Sarajevo

Prijelom
Đani Fazlagić

Tiraž
500

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

316.334.3:[321.7:342.7(497.6)]

LISICA, Darwin

Sigurnosni rizici i temeljne društvene
vrijednosti u Bosni i Hercegovini. Knj. 1,
Temeljne društvene vrijednosti / Darwin Lisica. -
Sarajevo : Fakultet političkih nauka, 2011. - 249
str. : graf. prikazi ; 25 cm

Bibliografija: str. 185-192

ISBN 978-9958-598-32-6 (cjelina)

ISBN 978-9958-598-33-3 (Knj. 1)

COBISS.BH-ID 18990342

NORWEGIAN EMBASSY

Objavljanje knjige je pomoglo Veleposlanstvo Kraljevine Norveške u Bosni i Hercegovini
Publishing of the book supported by the Royal Norwegian Embassy in Bosnia and Herzegovina

ISBN 9958-598-33-3

9 789958 598333